

HISTORICKÝ ČASOPIS

HISTORICKÉHO ÚSTAVU SAV

ISSN 0018-2575

ROČNÍK 57 * 2009 * ČÍSLO 3

SAP
SLOVAK ACADEMIC PRESS

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

HISTORICKÝ ČASOPIS

HISTORICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

813 64 BRATISLAVA, KLEMENSOVA 19

e-mail: histcaso@savba.sk

<http://www.historickycasopis.sk>

Hlavný redaktor: Dušan Kováč

Redakčná rada: Jozef Baďurík, Valerián Bystrický, Miloslav Čaplovič, Viliam Čičaj, Vojtech Dangl, Ivan Kamenec, Eva Kowalská, Jozef Leikert, Ján Lukačka, Slavomír Michálek, Jan Pešek, Pavol Petruf, Ján Steinhübel a Dušan Škvarna.

Redakčný kruh: Blanka Brezováková, Katarína Hradská, Tünde Lengyelová.

Medzinárodná redakčná rada:

Peter Bugge (Aarhus), Stanislaw Bylina (Warszawa), Moritz Csáky (Wien/Graz), Robert J. Evans (Oxford), Frank Hadler (Leipzig), Horst Haselsteiner (Wien), Catherine Horel (Paris), George J. Kovtun (Washington), Hans Lemberg (Marburg), Francesco Leoncini (Venezia), Jiří Malíř (Brno), Antoine Marès (Paris), Jaroslav Pánek (Praha), Jan Rychlík (Praha), Mark Stolarik (Ottawa), Arnold Suppan (Wien), László Szarka (Budapest), Ela Zadorožňuk (Moskva).

Výkonná redaktorka: Miroslava Fabriciusová

Vychádza štyrikrát ročne. Rozširuje, objednávky a predplatné vrátane zo zahraničia prijíma SAP – Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVARTG. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, SK – 852 99, Bratislava. Internetový objednávkový formulár nájdete na adrese: <http://www.historickycasopis.sk>. Nevyžiadané rukopisy nevraciamy. Evidenčné číslo: EV 3084/09

Distributed by SAP – Slovak Academic Press, Ltd., Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia. Distribution are held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, W – 8000 München, Germany.

© Historický ústav SAV, 2009

OBSAH

Štúdie

Brezováková, Blanka: K pokusu o erigovanie biskupstva na Spiši v polovici 14. storočia	415
Pál, Judit: „Vlast' v malom.” Korunovačné slávnosti v období dualizmu a symbolika korunovačného vŕšku	443
Županič, Jan: Nobilitace Karla I. (IV.) ve světle materiálů jeho kabinetní kanceláře	469
Krajevčíová, Natália: Zásobovanie obyvateľstva ako administratívny, ekonomický, sociálny a politický problém Úradu ministra s plnou mocou pre správu Slovenska po vzniku Československej republiky	493
Simon, Attila: Zabudnutí aktivisti. Príspevok k dejinám maďarských politických strán v medzivojnovom období	511
Eichler, Jan: Bezpečnostní strategie USA v letech 1945 – 1947	531

Rozhľady

Gulyás, László – Tóth, István: Maďarská percepcia prvého stredo európskeho plánu Milana Hodžu	551
Tulkisová, Jana: Informovanosť česko-slovenskej diplomacie o kontaktoch slovenských autonomistických politikov s nacistami v období pomníchovskej republiky	565

Recenzie

Bystriický, Valerián - Letz, Róbert - Podolec, Ondrej (zost.): Vznik Slovenského štátu 14. marec 1939 (Július Bartl)	593
Sorby, Karol R.: Blízky východ v medzinárodnej politike 1918 – 1945 (Pavol Petruf)	596
Hledání jistoty v bouřlivých časech (Dagmar Čierna-Lantayová)	598

Glosy	603
-------------	-----

Kronika	613
---------------	-----

Obhájené práce	618
----------------------	-----

CONTENTS

Articles

Brezováková, Blanka: On an attempt to create a Bishopric of Spiš in the mid 14th century	415
Pál, Judit: "The homeland in miniature". (The coronation celebrations in the period of Dualism and the symbolic coronation hill)	443
Županič, Jan: Granting noble status by Karl I (IV) in the light of materials from his cabinet office	469
Krajčovičová, Natália: Supplying the population as an administrative, economic, social and political problem of the Office of the Minister with Full Power to Administer Slovakia after the origin of the Czechoslovak Republic ..	493
Simon, Attila: Forgotten activists. A contribution to the history of Hungarian political parties in the inter-war period	511
Eichler, Jan: The security strategy of the USA in the period 1945 – 1947	531

Horizons

Gulyás, László – Tóth, István: The Hungarian perception of Milan Hodža's first Central European plan	551
Tulkišová, Jana: The informedness of Czecho-Slovak diplomacy about the contacts of the Slovak autonomist politicians with the Nazis in the period of the post-Munich republic	565

REVIEW-ANNOTATIONS-BIBLIOGRAPHY-CHRONICLE

INHALT

Studien

Brezováková, Blanka: Zum Anlauf die Zipser (Spiš) Propstei in der Mitte des 14. Jahrhunderts zum Bistum zu erheben	415
Pál, Judit: „Heimat im Kleinen“. Krönungsfeierlichkeiten in der Zeit des Dualismus und der Symbolwert des Krönungshügels.....	443
Županič, Jan: Nobilitierungen von Karl I. (IV.) in Anlehnung an das Material seines Kabinettsbüros	469
Krajčovičová, Natália: Bevölkerungsversorgung als soziales und politisches Problem, Verwaltungs- und Wirtschaftsproblem des Amtes vom bevollmächtigten Minister für slowakische Angelegenheiten nach der Entstehung der Tschechoslowakei	493
Simon, Attila: Vergessene Aktivisten. Beitrag zur Geschichte der ungarischen politischen Parteien in der Zwischenkriegszeit	511
Eichler, Jan: Sicherheitsstrategie der Vereinigten Staaten 1945 – 1947	531

Rundschau

Gulyás, László – Tóth, István: Ungarische Perzeption des ersten Mitteleuropa-Plans von Milan Hodža	551
Tulkišová, Jana: Die Informiertheit der tschecho-slowakischen Diplomatie über die Kontakte der slowakischen autonomistischen Politiker mit den Nazis während der zweiten Republik nach dem Münchner Abkommen	565

KRITIK-GLOSSEN-BIBLIOGRAPHIE-CHRONIK

Š T Ú D I E

K POKUSU O ERIGOVANIE BISKUPSTVA NA SPIŠI V POLOVICI 14. STOROČIA

BLANKA BREZOVÁ KOVÁ

BREZOVÁ KOVÁ, Blanka. On an attempt to create a Bishopric of Spiš in the mid 14th century. *Historický časopis*, 2009, 57, 3, pp. 415-442, Bratislava.

The provostry of Spiš, together with two other provostry, those of Bratislava and Sibin (Sibiu in Transylvania), had a special position in the ecclesiastical administration of the Kingdom of Hungary. These three ecclesiastical institutions practically represented a level between a bishopric and an arch-deaconry. They held quasi-episcopal powers. All three ecclesiastical structures served frontier regions containing a numerical predominance of German "guest" inhabitants. However, the provostry of Spiš also showed some differences from the other two provostry. There are various documents, which show that Spiš was one of the territories of the state, where a member of the royal family ruled for longer or shorter periods. Probably this is where we should seek the reasons for the attempt to change the provostry of Spiš with its quasi-episcopal powers into a regular bishopric of Spiš. The attempt to establish the bishopric by King Louis I and his mother Elizabeth is supported by a document in the form of a papal letter, which, appealing to a royal suplica from 1348, orders selected Hungarian ecclesiastical dignitaries to investigate the request. Although there was not a positive reply to the request and the attempt was not successful, the whole case represents a notable example of the functioning of cooperation between the monarch, the Hungarian Church and Papal Curia in questions of ecclesiastical administration in the 14th century.

Arch-deaconry. Provostry. Bishopric. Suplica. Erection. Lower beneficium.

Počiatky uhorskej cirkevnej organizácie spadajú do obdobia vlády Štefana I. Jemu pripisuje uhorská tradícia dielo kristianizácie Uhorska a založenie prvých biskupstiev.¹ Úže-

---

1 Kristianizácia sa na území dnešného Slovenska začala už vo veľkomoravskom období. Nakoľko do dnešných čias nebola spoľahlivo doriešená otázka kontinuity, respektíve diskontinuity veľkomoravskej a uhorskej cirkevnej organizácie a vôbec „prežitia“ kresťanstva na našom území po zániku Veľkej Moravy nepovažovali sme za potrebné zaoberať sa touto problematikou v plnej šírke. Z najnovších prác zaoberajúcich sa daným problémom odporúčame do pozornosti predovšetkým práce slovenských historikov J. Steinhübela, R. Marsinu, V. Múcsku a J. Lukačku. MARSINA, Richard. Začiatky cirkevnej organizácie na Slovensku (Od prelomu 8./9. až do začiatku 11. storočia). In *Slovenská archivistika*, 1995, roč. 30, č. 2, s. 113-126. MÚCSKA, Vincent. O prvých uhorských biskupstvách. In *Historický časopis*, 2003, roč. 51, č. 1, s. 3-23. STEINHÜBEL, Ján. Počiatky uhorskej cirkevnej organizácie na slovenskom území. In *Studia archeologica slovacae mediaevalia III-IV*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2001, s. 141-152. LUKAČKA, Ján. K problému kontinuity kresťanstva na území Slovenska v 10. storočí. In *Studia historica Tyrnaviensia III*. Trnava 2003, s. 37-40. Rovnako aj zakladateľské dielo sv. Štefana v cirkevnej oblasti je predmetom veľkého množstva prác. My poukazujeme iba na charakter zásahov panovníkov v súvislosti so zriadením biskupstva na Spiši.

mie dnešného Slovenska bolo spočiatku zapojené do cirkevnej organizácie prostredníctvom Ostrihomskej a Jágerskej diecézy. Prvá uplatňovala svoj vplyv nad dvoma tretinami Slovenska vrátane Spiša, Gemera a Turne, teda nad územím niekdajšieho Nitrianskeho kniežatstva a prislúchal jej aj titul arcidiecézy. Východné Slovensko patrilo do Jágerskej diecézy, ktorej biskup bol sufragánom ostrihomskeho arcibiskupa.² K týmto dvom cirkevno-správnym útvarom pribúda za vlády kráľa Kolomana (1095 – 1114) obnovené Nitrianske biskupstvo.³ Jeho založením sa kapitola formovania vyšších cirkevných organizačných jednotiek (diecéz) na území Slovenska na dlhý čas uzatvorila.

O jej otvorenie sa – o takmer viac ako dve storočia neskôr – pokúsili Anjouovci ako dedičia zakladateľskej arpádovskej dynastie.

Roku 1348 sa obracia Ľudovít I. Veľký spolu so svojou matkou kráľovnou Alžbetou na pápeža Klementa VI., aby zo Spišskej prepozitúry utvoril samostatné Spišské biskupstvo. O ďalších podrobnostiach záležitosti nás informuje bula Klementa VI., vydaná 16. apríla roku 1348, ktorá nariaďuje delegovanej komisii, zloženej z päťkostolského biskupa Mikuláša a dvoch vyšetrovateľov – opátov benediktínskych kláštorov Daniela z Visegrádu a Sigfrieda zo Sv. Beňadika nad Hronom, aby s miestnymi činiteľmi priamo na tvári miesta, na Spiši, prešetrili okolnosti a možnosti zriadenia nového Spišského biskupstva.⁴

Svoje nariadenie odôvodňuje pápež prosbou Ľudovíta a Alžbety, podľa ktorých časti Uhorského kráľovstva, „*ktoré sa nachádzajú v pohraničí medzi Uhorským a Poľským kráľovstvom, ustanovené spoločne ako Spišská provincia, boli oddávna lesnaté a ľudoprázdne, ale hneď ako v spomínanom Uhorskom kráľovstve zavládol mier a najmä za čias spomínaných uhorských kráľov pána Ľudovíta a blahej pamäti uhorského kráľa Karola, otca pána Ľudovíta a manžela kráľovnej, sa zaľudnili. Aj keď vzhľadom na to v týchto oblastiach existuje svetská a kolegiálna Spišská Kapitula svätého Martina, založená ich predchodcami, starajúca sa podľa zaužívaného zvyku prostredníctvom úradujúceho prepošta tejto kapituly o duše cirkevných a laických osôb v tejto oblasti – ustanovovaním a odvolávaním kňazov a ich zástupcov, ich vizitovaním a napomínaním, predsa len ľudia v spomínaných oblastiach, pre veľkú vzdialenosť od svojho katedrálneho kostola tak pri vysväcovaní a rekongregáciách kostolov i cintorínov, pri udeľovaní sviatosti birmovania a rozhršenia od hriechov, ako aj v ostatnom, čo patrí k biskupskému úradu, sú zaťažovaní veľkými nákladmi. Keďže kráľ a kráľovná si želajú odbremeniť ich od týchto nákladov a aby boli v tomto Uhorskom kráľovstve chránení od okolitých schizmatikov, neveriacich i Tatárov a katolícka viera sa zveľadila zvýšením počtu duchovných, prelátov a vysokých cirkevných hodnostárov, a rovnako aj drahí synovia tejto kapituly nás ponížené poprosili, aby sme ráčili povzniesť túto kapitulu na katedrálnu a dedinu Spišské*

2 MARSINA, ref. 1; MARSINA, Richard. Vznik a vývoj cirkevnej organizácie na Slovensku do konca 13. storočia. In *Pamiatky a múzea*, 1999, 2, s. 6-7.

3 STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo*. Bratislava : Veda, 2004, s. 324.

4 WAGNER, Carolus. *Analecta Scepusii sacri et profani Pars I*. Viennae 1774, s. 319. PÉTERFFY, Carolus. *Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata ab anno christi MXVI. usque ad annum MDCCXV*. Pars prima Polonii 1741, s. 193. FEŇAROVÁ, Magda. *Spišské prepošstvo. Stredoveké listiny 1248 – 1526 Inventár*. Slovenská archívna správa Bratislava 1964, s. 35.

*Podhradie povýšili na mesto a spomínané spišské oblasti a istú zem zvanú Liptovská provincia, ktoré sa nachádzajú v Ostrihomskej diecéze, prideliť tejto kapitule ako diecézne územie, a desiatky rovnako ako ostatné príjmy, dôchodky a dary a práva prepoštvstva, z ktorých sa táto vydržiavala, ako aj ostatné bremená a povinnosti pririekli biskupskému stolcu tejto kapituly...*⁵

Pokus Ľudovíta I. Veľkého a Alžbety by bolo veľmi ťažké pochopiť bez detailného rozboru všetkých formulácií v listine. Len tak sa dá pochopiť, ako uhorská stredoveká latinská terminológia pomenovávala určité inštitúcie z oblasti správy krajiny a v konečnom dôsledku ako ich zvykneme interpretovať my v súčasnosti.

Zdanlivo jasný text, ba priam pregnantne formulovaná prosba, síce uvádza dôvody, ktoré viedli oboch panovníkov k podaniu žiadosti, ale robí tak v tom najvšeobecnejšom slova zmysle. Nezmieňuje sa o ďalších okolnostiach, ktoré po preskúmaní všetkých faktov, tak z hľadiska zmien v oblasti cirkevnej správy, ku ktorým došlo krátko pred podaním žiadosti, ako aj z hľadiska politických súvislostí dávajú celej žiadosti hlbší zmysel.

Naším hlavným cieľom je zodpovedať otázky, prečo sa táto prosba prezentuje v danom časovom momente a prečo sa práve Spišskému prepoštvstvu dostalo tej „cti“.

Pri hľadaní odpovedí na tieto otázky je nevyhnutné, aby sme aspoň v stručnosti priblížili akým spôsobom fungoval systém cirkevnej správy v stredovekom Uhorsku a aké boli jeho determinanty.

* * *

---

5 „(...) quae Scepusiensis provincia communiter in predictis Hungariae et Poloniae regnorum confinibus constituta ab olim fuerint sylvosae ac populis destitutae: tamen posteaquam in regno Hungariae predicta pax viguit, et maxime domini Ludovici et clarae memoriae Caroli Regum Hungariae patris, et mariti, Ludovici regis et reginae praedictorum temporibus, refertae populis et habitatorum sunt multitudine decoratae. Quodque, licet in eisdem partibus saecularis, et collegiata Scepusiensis ecclesia Sancti Martini, per eorundem progenitores fundata consistat, ac per ipsius ecclesie prepositum, qui est pro tempore, in instituendis et destituendis plebanis et rectoribus ecclesiarum, ac visitandis et corrigendis ecclesiasticis et laicis, partium earundem, animarum cura geratur ex consuetudine approbata; tamen dictarum partium populi, propter magnam distanciam ab eorum ecclesia cathedrali, tam in consecrandis et reconciliandis ecclesiis, ac cymeteriis, et confirmationibus puerorum, quam in aliis ad officium episcopale, et ordinem pertinentibus, magna dispencia patiuntur:

Quare Ludovicus rex, et regina praefati, cupientes hujusmodi obviare dispendii, ac in eodem Regno Hungariae Sarmaticis et infidelibus, ac Tartaris circumsepti, ut asserunt, fidem Catholicam per multipliciter ecclesiasticorum praelatorum et praesulum adaugeri, ac dilecti filii, capitulum ipsius ecclesie nobis humiliter supplicarunt, ut eandem ecclesiam in cathedralem erigere, et villam Scepusiensem, civitatis insignire titulo, ac partes Scepusienses predictas, et certam terram Liptoviensem provinciam nuncupatam, Strigoniensem Dioecesis, ac unam Dioecesim ex iisdem partibus et terram intuitu ecclesiae memoratae ipsi ecclesiae pro dioecesi assignare: ac decimas, nec non alios fructus et redditus, proventus, ac obventiones et jura praepositurae, ex qua ipse congrue sustentari, et alia eis incumbentia onera valeat supportare, episcopali mensae deputare, ipsius ecclesiae dignaremus.“ PÉTERFFY, ref. 4, s. 153. Slovenský preklad ŠPIRKO, Jozef. *Začiatky Spišského biskupstva (Snahy v minulosti o jeho utvorenie) Dejiny a umenie očami historika*. Bratislava 2001, s. 127-150. BREZOVÁKOVÁ, Blanka. *Pod vládou anjouovských kráľov. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov IV*. Ed. Vincent Sedlák. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2002, s. 169-170, č. 53.

V úvode sme spomínali, že územie dnešného Slovenska bolo v stredoveku rozdelené do troch diecéz – ostrihomskej, jágerskej a nitrianskej. Tie sa začali na prelome 11. a 12. storočia štrukturovať prostredníctvom stredostupňových cirkevno-organizačných jednotiek – archidiakonátov.⁶ Jedným z charakteristických znakov uhorskej cirkevno-správnej organizácie bolo jej prekrývanie sa so svetskou správnu organizáciou, ktorú predstavovali v Uhorsku komitáty. Základnú premisu v tomto duchu načrtol Bálint Hóman,⁷ a hoci vždy existovali výnimky z pravidla, v počiatočnom období sa hranice komitátov naozaj kryli s hranicami archidiakonátov. Avšak treba mať na pamäti, že komitátna sústava nevznikla odrazu. Dotvárala sa od sv. Štefana až po Karola Róberta.⁸

Podobne tomu bolo aj u archidiakonátov. Na tomto poli vykonal záslužnú prácu Erik Fügedi. Jeho štúdiá, ktorá sa zaoberá cirkevnou organizáciou stredovekého Slovenska sa stala alfou a omegou každého bádania v tejto oblasti. E. Fügedi načrtáva v súvislosti s budovaním komitátnej organizácie dve etapy budovania archidiakonátnej správy na území dnešného Slovenska. Zatiaľ čo v prvej etape vznikli južné komitáty a tým aj archidiakonáty – bratislavský, nitriansky, tekovský, hontiansky, novohradský, gemerský a turniansky.

V druhej etape sa podobným spôsobom vyvinuli severné oblasti akými boli Spiš, Zvolen, Turiec, Liptov a Orava. Prvá etapa sa začína v 11. storočí a končí na prelome 11. a 12. storočia. Hoci tieto dve epochy sa ťažko dajú od seba presne oddeliť, je podľa neho isté, že druhá etapa mala svoj počiatok na začiatku 12. storočia a ukončiť sa mala na začiatku 14. storočia.⁹

V rámci uhorskej archidiakonátnej organizácie sa však objavujú na území Ostrihomskej arcidiecézy tri výnimky – bratislavské, sibinské a spišské prepoštvstvo. Archidiakonátny model správy sa dokázal uplatniť na takmer celom území Uhorského kráľovstva a existencia troch prepoštstiev, v čele ktorých stáli prepošti s právomocami archidiakona je dôvodom k zamysleniu, prečo v určitých komitátoch boli pred archidiakonátmi uprednostnené prepoštstvá. Riešením tejto otázky sa zaoberali nielen viaceré generácie histo-

6 Archidiakonátmi a najmä dobou ich vzniku sa predovšetkým zaoberala maďarská historiografia. Medzi jednotlivými autormi existujú rozdiely pokiaľ ide o určenie chronologického momentu ich zrodu. Podľa E. Fügediho sa tak stalo na prelome 11. a 12. storočia, kým Gy. Kristó zastáva názor, že archidiakonáty zriadil zrejme už samotný Štefan I. FÜGEDI, Erik. *Kirchliche Topographie und Siedlungsverhältnisse im Mittelalter in der Slowakei*. In *Studia slavica Academiae Scientiarum Hungaricae V*, fasc. 3-4. KRISTÓ, Gyula. *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest : Magvető Könyvkiadó, 1988, s. 214-235 a KRISTÓ, Gyula. *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon*. Szeged 2003, s. 92. K tomu pozri aj štúdiu V. Sedláka, ktorý nachádza určitú súvislosť medzi veľkomoravskými archipresbyteriátmi a archidiakonátmi. SEDLÁK, Vincent. *Nemaďarské vplyvy na začiatku Uhorského štátu*. Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše. In *Historické štúdie XXVII/2*. Bratislava 1984, s. 78. S jeho domnienkou sa stotožňuje aj HOMZA, Martin. *Vzťahy Spiša a Malopoľska*. In *Zborník príspevkov k slovenským dejinám. K životnému jubileu univ. Prof. PhDr. Richarda Marsinu, DrSc.* Zost. Vincent Sedlák. Bratislava : Slovenský historický ústav Matice slovenskej, 1998, s. 102.

7 HÓMAN, Bálint – SZEKFÜ, Gyula. *Magyar történet I*. Budapest 1935, s. 211-212.

8 KRISTÓ, *A vármegyék kialakulása*, ref. 6, s. 516.

9 FÜGEDI, ref. 6, s. 385. Slovenská historiografia sa zaoberala archidiakonátou správou v minulosti iba okrajovo. Nebola predmetom samostatných štúdií a monografií, ako na to poukázal SLIVKA, Michal. *Kristianizačný proces na Spiši (K počiatkom Spišskej kapituly)*. In *Z minulosti Spiša*, IX-X, 2001/2002, s. 32.

rikov Spiša,¹⁰ ale v súvislosti s existenciou prepoštstva v Bratislave a v Sibiu nadobudol celý problém širší rozmer a stal sa predmetom bádania nielen slovenskej, ale aj poľskej, maďarskej a nemeckej historiografie.

Hlavným východiskovým bodom sa celkom prirodzene stalo hľadanie analógií medzi týmito tromi cirkevnými inštitúciami v ich právno-kompetenčných právomociach ako aj v etnickej skladbe obyvateľstva im zvereného územia. V prvom prípade sa riešila predovšetkým otázka ich archidiakonských právomocí, ba v prípade Spiša aj kvázi biskupských právomocí a v druhom podiel nemeckého host'ovského obyvateľstva pri ich vzniku. Pozornosť sa venovala aj ich geografickej polohe na hraniciach krajiny a vzdialenosti od Ostrihomu.

Existuje veľké množstvo prác, ktoré sa zaoberali riešením týchto problémov a nie je možné odcitovať všetky. Do pozornosti dávame práce Alexandra Szentirmaia a už spomínaného E. Fügediho. Aj z toho dôvodu, že ani oni nedospeli k zhodným stanoviskám. Kým E. Fügedi predložil tézu o archidiakonských právomociach prepoštov,¹¹ A. Szentirmai zašiel trochu ďalej a rozvinul myšlienku o ich kvázi biskupských právomociach a nulitnom právnom postavení.¹²

Podľa nás, najmä Spišské prepoštstvo predstavovalo špecifikum. Archidiakonské právomoci spišského prepošta sú neodškriepiteľné, čo je zrejme aj zo samotnej žiadosti, ale na rozdiel od bratislavského prepošta už v 14. storočí vystupoval aj ako zástupca arcibiskupa (*vicarius in temporalibus et spiritualibus*) a kancelár.¹³ A hoci úrad vikára sa môže podobáť úradu archidiakona, prepošt v tejto funkcii spravoval väčšie územie.

-
- 10 Takmer každá štúdia alebo monografia o Spiši v stredoveku sa nevyhnutne dotýka aj problematiky prepoštstva. K tomu pozri: JANKOVIČ, Vendelín. Spišská regionálna historiografia za posledných sto rokov 1883 – 1983. In *Nové obzory*, 1986, 28, s. 99-114; HOMZA, Martin. Prehľad názorov na vznik stredovekej severnej hranice Uhorska na Spiši a historických prác na tému vzájomných vzťahov Spiša a Malopoľska v najstaršom období. In HOMZA, Martin – SROKA, A. Stanislav. *Štúdie z dejín stredovekého Spiša*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 1998, s. 19-61. Tu by som sa chcela zároveň poďakovať M. Homzovi, že mi umožnil nahliadnuť do rukopisu pripravovanej monografie *Historia Scepusii Vol. I – Dejiny Spiša I.*; KOLLÁROVÁ, Zdena. Spišská regionálna historiografia od roku 1989. In *Historický časopis*, 2002, roč. 50, č. 1, s. 120-126.
- 11 Pre Bratislavu našiel dôkaz v listine Bratislavskej kapituly z 2. februára 1317, ktorou kapitula potvrdzuje testament kňaza Petra zo sv. Kríža na Žitnom ostrove. V nej sa uvádza „(...) *de licencia et permissione discreti et honesti viri domini Et prelati nostri, domini Alberti prepositi, a quem cura eorundem sacerdotum pertinere de Jure dinoscitur (...)*“. In *Magyar Történelmi Tár*, XX, Budapest 1875, s. 246. Pre Spišské prepoštstvo je podľa neho takýmto svedectvom práve listina pápeža Klementa VI. obsahujúca už spomínanú supliku uhorských Anjouovcov z roku 1348. FÜGEDI, ref. 6, s. 371.
- 12 SZENTIRMAI, Alexander. Das Recht der Erzdechanten (Archidiakone) in Ungarn während des Mittelalters. In *Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte Kanonistische Abteilung* 43, 1957, s. 149.
- 13 K tomu pozri listinu spišského prepošta Jána zo 16. septembra 1323 s nasledovnou intituláciou: *Magister Iohannes, prepositus ecclesie sancti Martini de Scepus, cancellarius et vicarius in temporalibus et spiritualibus generalis domini Boleslai archiepiscopi Strigoniensis*. SEDLÁK, Vincent. *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II* (ďalej RDSI II). Bratislava : Veda, 1987, s. 453, č. 1 043. Ďalej listinu toho istého prepošta Jána z 31. októbra 1326, v ktorej sa uvádza aj jeho hodnosť ako vikára a kancelára ostrihomského arcibiskupa. *Magister Iohannes, prepositus ecclesie beati Martini in Scepus, ac venerabilis in Christo patris, ac domini Boleslai Dei gracia archiepiscopi Strigoniensis, locique eiusdem comitis perpetui, cancellarius et vicarius generalis*. KNAUZ, Ferdinandus. *Monumenta ecclesiae Strigoniensis III* (ďalej MES III). Strigonii 1924, s. 86-87, č. 153. *Magyar Történelmi Tár*, XX, Budapest 1875, s. 246. Prvá zmienka o udelení hodnosti arcibiskupovho vikára pre bratislavského prepošta sa objavuje až roku 1469. AMBROŠ, Róbert. Dejiny bratislavského prepoštstva. In *Proglas*, 1996, 03, s. 35.

To presne korešponduje s prípadom spišského prepošta, ktorého právomoci sa neobmedzovali iba na samotný Spiš, ale prekračovali hranice komitátu. Na západe spadala do jeho kompetencie aj časť Liptova a na východe Hornotoryský dištrikt, ktorý patril do Šarišského komitátu.

Na druhej strane, ako uvidíme neskôr, bol spišský prepošt vďaka hustému nemeckému osídleniu, ktoré malo cirkevné imunity (slobodná voľba farára, právo ponechania desiatku a právo stavby kostola) a kvôli existencii záujmových zoskupení farárov tzv. fraternít vo svojich právomociach o niečo ukrátený.

Zaujímavé sú aj úvahy Róberta Ambroša o tom, že úrad prepošta sa vyvinul z úradu archidiakona. Naňho nadväzuje Michal Slivka, ktorý spomínané prepoštvá dokonca považuje za archidiakonáty nového typu.¹⁴ Vzhľadom na exponovanú polohu všetkých troch prepoštvstiev na hraniciach krajiny a dobu ich vzniku im môžeme prisudovať úlohu náboženských centier, ktoré mali byť neskôr povýšené na biskupstvá.

Hoci ešte stále nebola spoľahlivo doriešená otázka kontinuity, resp. diskontinuity kresťanských štruktúr na našom území po páde Veľkej Moravy a ani archeologický výskum nepovedal posledné slovo, predsa len sa nám zdá potrebné uviesť aspoň niekoľko postrehov. Ako spomína Adrián Vallašek a Alexander Ruttkay preduhorský organizačný základ má pravdepodobne okrem Bratislavskej aj Spišská Kapitula.

V blízkosti kapituly (poloha Pažiť) bol odkrytý komplex s dvoma výraznými stavebnými etapami. V staršej fáze ide zrejme o kapitolu, v ktorej kanonici žili spoločne a o hospicium. V 13. storočí sa situácia mení, kanonici bývajú vo vlastných domoch v priestore dnešnej Spišskej Kapituly, tu vzniká aj dvojvežová katedrála.¹⁵

Archeologické nálezy v lokalite Pažiť sa stali aj predmetom skúmania maďarského historika László Kosztu. Ten však polemizuje so závermi slovenských archeológov, podľa ktorých to mohol byť benediktínsky kláštor. Kritickému rozboru podrobuje aj hypotézu M. Slivku, ktorý na základe analógie s kláštorom v Rehburgu v Dolnom Sasku označil objekt za kláštor augustiniánskych rehoľných kanonikov postavený na začiatku 12. storočia.¹⁶ Avšak ani Kosztove závery ohľadom spornej stavby, ktorá podľa neho predstavovala hospodársky areál, nie sú príliš presvedčivé a tak je otázka ešte stále nezodpovedaná.

Prepoštvstvo ako stavebné dielo mohli síce vybudovať na zelenej lúke, ale prizvať väčší počet kanonikov si predsa len vyžadovalo určitý stupeň organizácie. Už roku 1209, keď sa prvý raz spomína spišský „comes curialis“ (sídliaci na Spišskom hrade) a prepošt

14 AMBROŠ, Róbert. Založenie bratislavského prepoštvstva. In *Proglas*, 1996, 01, s. 4. SLIVKA, ref. 9, s. 32. Určité analógie je možné nájsť aj v Sasku v 12. storočí ako o tom píše HRUBÝ, František. *Cirkevní zřízení v Čechách a na Moravě od X. do konce XIII. Století a jeho poměr ke státu*. Praha 1917, s. 6.

15 RUTTKAY, Alexander – SLIVKA, Michal. Cirkevné inštitúcie a ich úloha v sídliskovom a hospodárskom vývoji Slovenska v stredoveku. In *Archeologica historica* 10/85, s. 339. V článku sa zmieňujú aj o Ratkošovej téze, že veľkofary – archipresbyteriáty predstavovali v genéze archidiakonátneho systému počiatočný stupeň. Strategicky významné lokality z veľkomoravského obdobia si vzhľadom na svoje výhodné geografické umiestnenie zväčša dokázali podržať svoje postavenie aj v období budovania uhorského štátu.

16 KOSZTA, László. 11. századi bencés monostor a Szepeségben? In *Századok*, 2008, 142, č. 2, s. 339-357; SLIVKA, ref. 9, s. 27-31.

(zdržiavajúci sa v budove kapituly) v jednom a tom istom dokumente,¹⁷ musel existovať na tomto území dostatočný ľudský potenciál, ktorý by dokázal zaistiť existenciu obidvoch úradov. Máme tým na mysli príslušenstvo hradu a aj kapituly, teda zjednodušene povedané určité majetky a na nich usidlených ľudí.

To znamená, že počiatky prepozitúry pravdepodobne naozaj súvisia s prvou vlnou doosídľovania Spiša Flámami, pričom boli zohľadnené aj „duchovné potreby“ pôvodného slovansko-slovenského obyvateľstva a taktiež potreby strážcov hraníc. Zabúdať nesmieme ani na hradských jobagiónov, ktorých existencia bola pevne zviazaná s hradom.¹⁸

Určitú predstavu o tom, akým spôsobom bola budovaná farská organizácia v tejto oblasti sme získali na základe práce Adriany Körmendy.¹⁹ Tá spája dobu osídľovania Spiša s postupným budovaním farskej organizácie a poukazuje na zvláštnosti, ktoré boli s touto postupnou „kolonizáciou“ spojené, pokiaľ ide o práva jednotlivých farárov. Ďalej si všíma, ako sa z hľadiska rozdielného právneho a sociálneho postavenia jednotlivých vrstiev spišskej spoločnosti prejavovala odlišnosť pri budovaní fár na ich majetkoch a aj farskej organizácie.

* * *
* *
*

Vráťme sa však k pôvodnej žiadosti Ľudovíta I. Veľkého a Alžbety. V nej sa objavuje ako jeden z dôvodov založenia biskupstva možnosť hrozby zo strany Tatárov, schizmatikov a neveriacich. Navyše práve Anjouovci sa usilujú roku 1347 o obnovenie Milkov-

---

17 MARSINA, Richard. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I.* (ďalej CDS I). Bratislava : Sumptibus Academiae Scientiarum Slovacae, 1971, s. 122, č. 154, v preklade MARSINA, Richard (ed.). *V kráľovstve svätého Štefana. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov III.* Bratislava : Literárne informačné centrum, 2003, s. 92-93, č. 31. Otázne ostáva či je to naozaj prvá hodnoverná listina zachovaná v plnom znení vzťahujúca sa na Spiš. Roku 1198 vydal kráľ Imrich listinu, ktorou potvrdil ostrihomskému arcibiskupovi desiatky „in terra Scipiensi et in Posonio“ CDS I, s. 99, č. 110. V novšej slovenskej historiografii sa viacmenej vďaka B. Varsíkovi presadila téza J. Karácsonyiho, že sa jedná v prípade pojmu *terra Scipiensi* o lokalitu Szép pri Ostrihome. KARÁCSONYI, János. Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól. In *Századok*, 1901, s. 1 050. Túto tézu prijal aj VARSÍK, Branislav. *Osidlenie Košickej kotliny III.* Bratislava : Veda, 1977, s. 187. Avšak označenie tejto lokality ako „*terra*“ poskytuje priestor k domnienke, že sa mohlo jednať aj o Spiš. Takýto názor zastáva J. Steinhübel a v zásade sa nestavia proti nemu ani M. Slivka. STEINHÜBEL, ref. 1, s. 146, 151. SLIVKA, ref. 9, s. 35. Indíciou, ktorá nepriamo potvrdzuje našu domnienku, že sa jedná o Spiš môže byť aj fakt, že roku 1289 Ladislav IV. potvrdzuje ostrihomskému arcibiskupovi Vladimírovi desiatky na Spiši. Hoci sa neodvoláva na Imrichovu listinu z roku 1198, predsa len sa zmieňuje o zaužívanom zvyku: „(...) *ut decimam totius Tributi nostri de Scepus de jure communi et approbata consuetudine Regni nostri Archiepiscopatus Strigoniensi debitam* (...)“. WAGNER, ref. 4, s. 25-26.

18 ZSOLDOS, Attila. Szepes megye kialakulása. In *Történelmi Szemle* XLIII (2001)1-2, s. 29.

19 KÖRMENDY, Adriana. Kształtowanie się organizacji parafialnej na Spiszu s XIII w. i rozwój spleczno-gospodarczy regionu. In *Kwartalnik Historyczny*, 1986, rocznik XCIV, 2, s. 377-398.

skeho biskupstva, pričom sa odvolávajú na tatárske nebezpečenstvo.²⁰ Ešte roku 1202 Ondrej II. sa pokúsil intervenovať u pápeža Klementa III., aby bolo zriadené biskupstvo v Sibiu.²¹ Možno teda predpokladať, že v týchto nárazníkových oblastiach, v počiatočných budovania uhorskej štátnej moci, bolo treba zriadiť také inštitúcie, ktoré by dokázali konať v cirkevných otázkach samostatnejšie a ešte tesnejšie a inštitucionalizovanejšie by pripútavali k cirkvi pôvodné obyvateľstvo.²²

Tu možno vidieť zárodok myšlienky o kvázi biskupských právomociach spišského prepošta a nehladať ho u spišského prepošta Jakuba (1284 – 1301).²³ Ten sa síce tituluje ako spišský biskup nielen v niektorých listinách,²⁴ dokonca aj v *Budínskej kronike*

20 Roku 1347 pápež Klement VI. povoľuje kaločskému arcibiskupovi, aby obnovil Milkovské biskupstvo a do jeho čela ustanovil Tomáša de Németi. Robí tak, podobne ako o rok neskôr v prípade spišského prepoštvania, na základe žiadosti Ludovíta I. a jeho matky kráľovnej Alžbety.

„(...) *Nuper siquidem ad audientiam nostram Carissimorum in Christofiliorum nostrorum Ludovici Regis ac Elizabeth Regine Ungarie Illustrium relatio fidedigna perduxit, quod Episcopatus Milchovensis in regno Ungarie, in finibus videlicet Tartarorum, ex institutione ordinatus antiqua, a tempore, quo dicti Tartari potenter dictum Regnum seu partes Ungaras pro dolor intraverunt, fuit per eos ferales et sevos omnino destructus, et ecclesia ipsius Episcopatus funditus extirpata, extinctis et defunctis successivis deinde temporibus Canonicis ecclesie antedictae, ac in extirpatione et destructione huiusmodi usque ad hec tempora Episcopatus ipse prostratus extitit et existit, possessionibus, bonis et iuribus Episcopatus et ecclesie predictorum ab potentibus illarum partium occupatis; quodque per dilectum filium Thomam de Nympiti Lectorem ordinis heremitarum sancti Augustini, quem vita, moribus, scientia, fidelitate et experientia fore ad id aptum relatio perhibet supradicti, si de eo per clementiam sedis apostolice ecclesie provideatur prefate, prout devota spes suggerit et nobis ex relatione innotuit prelibata, sub favoris presidio ditorum Regis et Regine nobis pro dicto Thoma, eorum dilecto Capellano, in hac parte humiliter supplicantium, predictus Episcopatus ad statum pristinum reducetur ac recuperabuntur possessiones, bona et iura superius nominata. Nos igitur...comittimus et mandamus, quatenus si est ita, de dicto Thoma auctoritate apostolica ecclesie provideas memorate, ac ipsum Thomam eidem ecclesie preficias in Episcopum et pastorem, curam et administrationem ipsius sibi tam in spiritualibus quam in temporalibus, prout illas ab antiquo gesserunt ipsius ecclesie Episcopi successive, plenarie committendo (...)*“. THEINER, August. *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia I* (ďalej VMH I). Roma 1859, s. 737, č. 1 107. MES III, ref. 13, s. 626, č. 820 (R).

21 Dňa 20. februára 1212 pápež Klement III. píše Ondrejovi II. o tom, že nevyhovuje jeho žiadosti o založenie biskupstva v Sibiu týmito slovami: „(...) *super episcopatu de novo creando apud Cibiniensem in Vltasilvana diocesi, qui metropoli Colocensi subditur petitionem regiam nequivimus exaudire (...)*“. ZIMMERMANN, Franz – WERNER, Carl. *Urkundenbuch zur Geschichte in Siebenburgen, erster Band 1191 – 1342*. Hermanstadt 1892, s. 13, č. 21.

22 K tomu pozri ŠEDIVÝ, Juraj. Die Anfänge des Pressburger Kapitels. In *Acta historica Posoniensia* II, s. 108; AMBROŠ, ref. 14, s. 4, hoci situácia na Spiši sa líšila od situácie v Bratislave. Hlavné vzhľadom na neskoršie zapojenie Spiša do už existujúcich správnych štruktúr Uhorského kráľovstva.

23 WAGNER, Carolus. *Nalecta Scepusii sacri et profani III* (ďalej Wagner III). Posonii et Cassoviae 1778, s. 13-21; HRADSKÝ, Josef. *Initia progressus ac praesens status Capituli ad sanctum Martinum E.C. Cathedralis sub proprio episcopo Scepusiensi constituti*. Spišské Podhradie 1901, s. 309 v súvislosti s dohodou medzi Jakubom a kapitulou, Inováciou štátútov fraternity XXIV regaliu plebanorum a založením kláštora na Skale útočišti.

24 Všetky listiny, v ktorých sa Jakub tituluje ako spišský biskup spomína vo svojej štúdiu KOVÁCS, Zsuzsana. *A Szepesség egyházjogi állása a középkorban* (Egyházak a változó világban. Szerk. Bárdos István és Beke Margit. A nemzetközi egyháztörténeti konferencia előadásai. Esztergom 1991 május 29-31. Tatabánya 1991, s. 145; RÁBIK, Vladimír. *Monumenta diplomatica historiam Cartusianorum in Scepus illustrantia*. Projekt diplomatára spišských kartuziánov. In *Studia Archaeologica Slovaca Maedievalia* VI, 2007, s. 18-22.

ako prívrženec českého kráľoviča Václava (neskoršieho uhorského kráľa Ladislava V.),²⁵ bolo však spoľahlivo dokázané, že túto hodnosť dostal iba *ad personam* a nevzťahovala sa na Spišské prepoštvstvo ako také.²⁶ A hoci sa nám nezachoval z čias jeho pôsobenia ako biskupa nijaký dokument, ktorý by jasne vyjadroval záujem Ondreja III. o založenie biskupstva, predsa len môžeme hypoteticky uvažovať aj o takejto možnosti. Avšak vzhľadom na pomerne napäté vzťahy s pápežskou kúriou a hlavným reprezentantom partikulárnej cirkvi, ostrihomským arcibiskupom Gregorom, ktorí sa usilovali dosadiť na uhorský trón svojho kandidáta – Karola Róberta z Anjou sa myšlienka nemohla naplno zrealizovať.²⁷

Prepoštvstvá sa od archidiakonátov klasického typu, ktorých čelní predstavitelia – archidiakoni boli členmi sídelnej kapituly nelíšili len v kompetenciách prepošov, ktoré boli viacmenej identické a patrili medzi ne najmä dozor nad farármi a výkon súdnych právomocí, ale aj v ich pozícii v správe samotnej kolegiátnej kapituly. Kým archidiakon bol „iba“ členom sídelnej kapituly pri katedrálnej kostole, prepošt stál v čele kolegiátnej kapituly, dokonca mohol z vlastnej moci dosadzovať členov kapituly a udeľovať im benefíciá.²⁸

Vieme, že archidiakonáty sa členili na nižšie správne obvody, na vicearchidiakonáty na čele s vicearchidiakonmi. Ak prijmeme E. Fügediho tézu o archidiakonských právach jednotlivých prepošov – bratislavského a spišského – neprekvapuje, že sa stretávame v listinách s vicearchidiakonmi ako zástupcami prepošov. Bratislavské prepoštvstvo bolo územne takmer identické s komitátom a v jeho cirkevnom obvode sa podľa E. Fügediho nachádzali tri dištrikty, v čele ktorých stáli vicearchidiakoni.²⁹ V prípade Spišského prepoštva je situácia opäť komplikovanejšia.

V listinnom materiáli sa totiž viackrát výslovne uvádza nielen vicearchidiakon, archidiakon, archidiakonát, ale dokonca sa objavuje aj pojem dekan a dekanát. S tvrdením niektorých slovenských historikov, ktorí hodnotia výskyt archidiakona v dokumentoch

25 Ako biskup sa uvádza v menoslove tých hodnostárov, ktorí boli členmi uhorského posolstva adresovaného českému kráľovi Václavovi, aby prijal žezlo Uhorského kráľovstva „(...) et Jacobo episcopo Scephensi, cui usque vitam fuerat concessus episcopatus (...)“. SZENTPÉTERY, Emericus (ed). *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Volumen I.* Budapestini 1937, s. 479.

26 ŠPIRKO, ref. 5, s. 127-150; KOVÁCS, ref. 24, s. 145-146.

27 O zvláštnej panovníkovej priazni, ktorej sa tešil Jakub zo strany Ondreja III. nás informuje už PIRHALLA, Márton. *A szepesi prepostság vázlatos története kezdetétől a püspökség felállításáig.* Lőcse 1899, s. 29; ŠPIRKO, ref. 5, s. 131-132. Najnovšie sa danou problematikou zaoberá aj RÁBIK, ref. 24, s. 14-15.

28 Dosvedčuje to listina spišského prepošta Lukáša z 5. júla 1282 „(...) nos, qui utilitatie ecclesiae praenotate toto animo volumus prodesse, ut tenemur, sex Canonicos de novo ordinavimus (...)“. WAGNER III, ref. 23, s. 302.

29 V desiatkovom registri sa objavuje iba *Bertholdus vicearchidiaconus Poseniensis*. SEDLÁK, Vincent (ed.). *Monumenta Vaticana Slovaciae, Tomus I, Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332 – 1337.* Trnavae; Romae : Institutum Historicum Slovacum in Roma apud Universitatem Tynaviensem, 2008, s. 61, č. 288. To ale podľa E. Fügediho nie je smerodatný údaj, pretože roku 1324 sa stretávame s vicearchidiakonom pre Žitný ostrov. FÜGEDÍ, ref. 6, s. 377-378.

týkajúcich sa Toryského dištriktu ako terminologickú nepresnosť, sa dá súhlasiť.³⁰ Jediná výnimka je archidiakon v listine ostrihomského arcibiskupa Boleslava z roku 1323. Arcibiskup potvrdzuje oprávnenosť voľby nového prepošta kapitulou a potvrdzuje ho vo funkcii. Medzi zástupcami kapituly, ktorí predložili volebný dekrét arcibiskupovi sa spomína aj *Beke archidiaconus in ecclesia Scepusiensis*.³¹ Považovať pojem archidiakon v tomto dokumente za terminologickú nepresnosť nie je dosť dobre možné. V tom istom roku vydal novozvolený spišský prepoš Ján listinu, v ktorej sa spomína v súvislosti s voľbou nového farára kostola vo Vysokej v Toryskom dištrikte ako *magistro Iohanno archidiacono de Tarcza*.³² Ako sme už spomínali, v tomto prípade sa mohlo jednať o terminologickú nepresnosť a archidiakona môžeme považovať za vicearchidiakona. Urobiť tak analogicky v prípade archidiakona Bekeho nie je možné. Pri jeho mene a uvedení hodnosti sa nevyskytuje bližšie určenie, kde a nad kým vykonával svoje právomoci. Možno teda považovať Bekeho skutočne za archidiakona, ale ako poznamenal E. Fügedi, táto funkcia bola s najväčšou pravdepodobnosťou obsadená iba pri sedisvakancii, pred potvrdením nového prepošta vo funkcii.³³ Nedoriešenou ostáva aj otázka existencie dekanátov na Spiši. Na základe listinného materiálu je možné konštatovať len toľko, že nejaká forma dekanátu na Spiši v stredoveku existovala, ale akým spôsobom fungovala a aké boli kompetencie dekana a či ho možno prirovnať k hodnosti vicearchidiakona sa už z neho vyčítať nedá.³⁴ Na rozdiel od Spišského prepošstva, inštitúcia dekanátu v Sibiu je dobre zmapovaná a to najmä vďaka častejšiemu výskytu dekanov i dekanátov v listinách tamojšej proveniencie.³⁵

30 SEDLÁK, Peter. *Dejiny Košického arcibiskupstva*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2004, s. 53; RÁBIK, Vladimír. *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku*. Bratislava : Karpat-skonemecký spolok na Slovensku, 2006, s. 63.

31 RDSI II, ref. 13, s. 412-413, č. 947.

32 RDSI II, ref. 13, s. 453, č. 1 043.

33 FÜGEDI, ref. 6, s. 371.

34 V listine kráľa Ladislava IV. z roku 1274, ktorou povoľuje spišským farárom slobodne odkazovať majetok sa objavuje „(...) *Conradus plebanus de Leybicz, decanus plebanorum de Scepus* (...)“ FEJÉR, Georgius. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis V/2* (ďalej CDH V/2). Budapešť 1829, s. 177. Ďalšia zmienka o dekanovi sa objavuje v listine ostrihomského arcibiskupa Boleslava z roku 1322, ktorou potvrdzuje výsady farárov Hornotoryského dištriktu: „(...) *Ceterum volumus, ut decanus dicte confraternitatis ex parte nostra habeat auctoritatem in die celebrationis ipsius confraternitatis... quadraginta dierum indulgencias faciendi* (...)“ WAGNER III, ref. 23, s. 310-312, č. 14; RDSI II, ref. 13, s. 376-377, č. 863. Treba poznamenať, že u C. Wagnera sa v texte nenachádza *decanus*, ale slovo *decretum*. S najväčšou pravdepodobnosťou je to chyba v čítaní príslušného dokumentu, ktorej sa dopustil aj G. Fejér.

35 Sibiu tvorilo výnimku a bolo organizované vo väčšej miere ako dekanát. V listine Varadínskej kapituly z roku 1330 sú dokonca vymenované všetky fary sibinského dekanátu. „(...) *vniuersi et singuli Plebani de decanatu de Sebus, videlicet Georgius quondam Plebanus de Vinc inferiori – Petrus de Arkus, Ioannes de Kunyirthu, Herbordus de villa Völkáni, Nicolaus de villa Petri, Nicolaus de Lankruk (Lámkerék) quondam Daniel de Sebus, Iacobus de Subcastro, Homideus de malo prandio (Félkenyer?) Nicolaus de Richo (Rihó) Michaël de Kelnuk (Kelnek) Nicolaus de Reluh, Ioannes de Orbo (Százorbó) Ioannes de Suburba, Ioannes de Apoldia superiore, Nicolaus de Omlás, Ioannes de Chizele, Arnoldus de nigra aqua, Petrus de Chapurka (Toporcsa?) Albertus de Olmur (Alamor) Ioannes de Ludas, Iacobus de Kis-Enyedi-no, Vernerus de Apoldia inferiori, Nicolaus de Ruzmark (Reizmark, Szeredahely) Ioannes de Alba etc. et Henchmanus de Feles* (...)“ CDH VIII/3, s. 473-474, č. 197. Pozri aj SZENTIRMAI, ref. 12, s. 166.

Neprekvapuje, že listiny, v ktorých sa archidiakon alebo vicearchidiakon i archidiaconát či vicearchidiaconát a konečne aj dekanát objavujú sa týkajú záležitostí farárov z Hornotoryského dištriktu. Okrem samotného Spišského komitátu z hľadiska teritoriálneho predstavoval jediný väčší územný celok pripojený ku spišskému prepoštvu.

* * *

Zaujímavý je aj údaj supliky Ľudovíta I. Veľkého a jeho matky kráľovnej Alžbety o už spomínanej neosídlenosti, ktorý mohol do istej miery slúžiť aj českému historikovi Václavovi Chaloupeckému pri prezentovaní názorov o neosídlenosti týchto oblastí v počiatočnom období budovania Uhorského kráľovstva.³⁶ Jeho názory tak archeologická ako aj historická veda a jazykoveda v uplynulých desaťročiach spoľahlivo vylúčili.³⁷ Bolo to, rovnako v stredoveku, ako aj v časoch V. Chaloupeckého, politikum. Kým Ľudovít I. Veľký chcel vyzdvihnúť pri podaní žiadosti zásluhy svojej dynastie, V. Chaloupecký chcel odobriť vznik Československej republiky hľadaním tesnejšej prepojenosti českého a slovenského národa, hoci bola fiktívna.

Problém hustoty osídlenia Spiša a najmä riešenie otázky kedy a kým bol osídlený viedol k názorovým rozdielom nielen medzi slovenskou, maďarskou a poľskou historiografiou, ale mal na svedomí aj rozkol medzi historikmi jednotlivých spomínaných historiografií.³⁸ Rozdielne stanovisko zaujali niektorí slovenskí historici, ktorí naopak nachádzali na Spiši už v preduhorskom období vyvinutú politickosprávnu organizáciu ako reprezentantku pôvodného slovanského (slovenského) substrátu a predpokladali kontinuitu s uhorskou organizáciou. K nim možno priradiť Jána Beňka, Martina Homzu a do určitej miery aj Ondreja R. Halagu.³⁹

---

36 Pokus o zriadenie biskupstva na Spiši v období Anjouovcov a príslušné listiny spomína vo svojom článku CHALOUPECKÝ, Václav. Slovenské diecese a tak řečená apoštolská práva. In *BRATISLAVA* II, 1928, s. 14. K osídleniu Slovenska pozri CHALOUPECKÝ, Václav. *Staré Slovensko*. Bratislava 1923, s. 286-287. Chaloupeckého domnienka o neosídlenosti severného Slovenska sa ujala aj v maďarskej historiografii reprezentovanej najmä Gy. Györffyom. GYÖRFFY, György. Eiwohnerzahl und Bevölkerungsdichte in Ungarn bis zum Anfang des XIV. Jh. In *Etudes historiques publiées par la Commission Nationale des Historiens Hongrois*. Budapest 1960, s.163-193. Jeho téza o vzniku slovenskej národnosti zmiešaním Čechov, Poliakov a Rusínov sa do dnešných čias teší pozornosti viacerých maďarských historikov a pravidelne sa objavuje tak v syntetických, ako aj encyklopedických prácach. Za všetky menujeme KRISTÓ, Gyula (ed.). *Korai Magyar történeti lexikon (9. – 14. század)*. Budapest : Férenc Akadémiai Kiadó, 1994, s. 652-653.

37 VARSÍK, Branislav. *Osídlenie Košickej kotliny I*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964, s. 18-19; MARSINA, Richard. O osídlení Slovenska od 11. do polovice 13. storočia. In *Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše. Historické štúdie XXVII/2*. Bratislava 1984, s. 42-44.

38 VARSÍK, Branislav. Význam výskumu osídlenia východného Slovenska pre otázky vzniku a rozvoja slovenskej národnosti. In *Historický časopis*, 1961, roč. 9, s. 424, 436-439.

39 BEŇKO, Ján. *Osídlenie severného Slovenska*. Košice 1985, s. 143. Ten tvrdí, že uhorská štátna (komitátna) i cirkevná správa tu nepochybne nadviazala na staršiu hradskú a cirkevnú organizáciu. HOMZA, Martin. Prehľad názorov na vznik stredovekej severnej hranice Uhorska na Spiši a historických prác na tému vzájomných vzťahov Spiša a Malopoľska v najstaršom období. In HOMZA, Martin – SROKA, A. Stanislav. *Štúdie z dejín stredovekého Spiša*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 1998, s. 52-55. HALAGA R. Ondrej. Hospodársko-spoločenský vývoj Šariša a Spiša ako pohraničia v 12. a 13. storočí. In *Nové obzory. Vlastivedná ročenka východného Slovenska* 3, 1961, s. 200-220.

Konečne sa dostávame k ďalšej otázke, ktorá dokázala potrápiť historikov. Nad akými vrstvami obyvateľstva vykonávali prepošti zverenú právomoc a aká bola ich etnická skladba? Paušálne hodnotenia neplatia ani v tomto prípade. Podiel nemeckých hostí sa u spomínaných troch prepoštstiev – bratislavského, spišského a sedmohradského neprejavoval v rovnakej miere. Bratislavské prepoštstvo bolo od roku 1204 pevne zviazané s mestom,⁴⁰ kde nepochybne žili Nemci, ale tu sa prejavil vplyv mestského práva. Ostatné zverené územie na začiatku nevykazovali stopy nejakého masovejšieho nemeckého osídlenia, ktoré by bolo zhodné s osídlením Spiša a Sedmohradska. Tu bola prítomnosť Nemcov skôr spojená s blízkosťou nemeckého etnického územia a významnejšiu úlohu začali zohrávať až od 13. storočia a súvislejšie nemecké osídlenie medzi Bratislavou a Trnavou sa objavuje až po tatárskom vpáde.⁴¹ O jednoznačnej a listinne podloženej súvislosti môžeme hovoriť len v prípade prepoštstva v Sibiu, ktoré sa zriadilo iba pre Flámov, teda účastníkov prvej doosídľovacej vlny z obdobia vlády Gejzu II. (1141 – 1162).⁴² A opäť sa objavuje špecifickosť Spiša aj v tejto oblasti a opäť narážame na problém kontinuity a diskontinuity s veľmoravským obdobím. Tvrdenia

40 Dňa 24. apríla 1204 pápež Inocent III. povoľuje ostrihomskému arcibiskupovi presídliť prepozitúru z Bratislavského hradu „...*extra munitionem*...“. CDSI I, ref. 17, s. 104-105, č. 125.

41 MARSINA, ref. 37, s. 55. Aj J. Šedivý spomína Nemcov viacmenej iba v súvislosti s pôvodom niektorých kanonikov. ŠEDIVÝ, ref. 22, s. 111.

42 Túto skutočnosť pregnantne vyjadruje listina kardinála a legáta Gregora z rokov 1192 – 1196, ktorá sa dotýkala prepoštského obvodu. Prepoštstvo bolo zriadené iba pre Flámov usídlených v danej oblasti za vlády kráľa Gejzu. Jeho právomoc sa nevzťahovala na neskorších nemeckých usadlíkov, ktorí spadali pod cirkevnú jurisdikciu sedmohradského biskupa Adriána. „*Cunctis igitur fidelibus volumus notum fieri, quod cum occasione huius verbi desertum, quod verbum est in privilegio (...) domini regis Belae et nostro ad preces eiusdem regis impetrato a nobis et obtento super constitutione praepositurae Ultrasilvaniae, quam fecimus, cum prius officium legationis gessimus in Ungaria, quaestio esset orta inter venerabilem (...) Adrianum Ultrasilvanum episcopum et (...) praepositum Cipiniensem pro eo, quod occasione praefati verbi praepositus diceret generaliter omnes Flandrenses ecclesiae suae fuisse suppositos, e contra episcopum responderet, dominum regem et nos intellexisse de illis dumtaxat, qui tunc erant in illo solo deserto, quod gloriosae memoriae Geysa rex Flandrensis concessit, et de illis, qui in eodem tantummodo deserto erant habitaturi, et eo processum esset, quod quaestio eadem ad dominum papa fuisset delata, et inde ad nos remissa, utpote ad eum, cui interpretatio praefati verbi domini regis mente et voluntate explorata deberet esse certissima. Praefatus illustris et glor (...) rex ad interrogationem nostram hanc interpretationem Vesprimii in praesentia magnatum suorum promulgavit, quod non fuit eius intentionis tempore constitutionis praepositurae nec postea, quod alii Flandrenses praeposito essent subditi, nisi qui tunc tantummodo habitabant in deserto, quod sanctae recordationis Geysa pater suus Flandrensis concesserat, et in eodem futuris temporibus essent habitaturi. Nos vero idem cum domino regie sentientes et eandem interpretationem habentes in animo praedictum verbum sic interpretamur, quod de nullis aliis Flandrensis intelleximus nec alios praepositurae supposuimus, nisi dumtaxat illos, qui tempore, quo ipsam praeposituram constituimus, in illo tantum habitabant et erant habitaturi deserto, quod Geysa rex Flandrensis prioribus concessit. Et ut haec nostra et domini regis interpretatio omni tempore plenum robur et firmam stabilitatem obtineat, has inde literas scribi mandavimus et sigillo nostro fecimus sigillari (...)*“. ZIMMERMANN – WERNER, ref. 21, s. 2. Podľa E. Wagnera nie je zdokumentované odkiaľ *hospites* pochádzali. Najstaršie pápežské listiny ich označujú ako Flámov, inak ako Nemcov, alebo Sasov. Medzi nimi sa nachádzali aj nejakí Valóni. E. Wagner sa domnieva, že väčšina pochádzala z oblasti kolínskeho arcibiskupstva (na základe rozboru liturgických kníh), ku ktorému patrilo v tom čase aj Lutýšské a Trevírske biskupstvo. Je pravdepodobné, že sa nejaký čas zdržiavali v oblasti Magdeburgského arcibiskupstva, ktoré bolo vtedajším centrom nemeckej východnej kolonizácie. Tu asi pribrali aj osídlenecov z iných oblastí. Odtiaľ sledovali zvest' uhorského kráľa „*ad retinendam coronam*“. WAGNER, Ernst. *Quellen zur Geschichte der Siebenburger Sachsen 1191 – 1975*. Köln; Wien : Bohlau Verlag, 1976, s. 7.

historikov bývajú dost' protirečivé a celá otázka sa pre mnohých stala už spomínaným „politikom“. Na jednej strane sa objavujú snahy dokázať – za všetkých menujem J. Beňka – že „*územie severozápadného Spiša bolo pomerne husto osídlené slovenským ľudom už pred jeho začlenením do uhorského štátu, pred príchodom reprezentantov jeho moci, strážcov krajinských zásekov a neskôr aj nemeckých kolonistov*“.⁴³ Hoci by bolo naozaj ťažko obhájiteľné popierať existenciu slovanského obyvateľstva v tejto oblasti a teórie o ľudoprázdnoti Spiša boli dávno vyvrátené, predsa len práve potreba doosídlenia tejto oblasti Nemcami a dokonca v miere, ktorá nemá aj z celouhorského hľadiska obdobu jeho tvrdenie oslabujú.⁴⁴

Aj keď spočiatku sme viacmenej odmietali tézu o hlavnom podiele nemeckého hosťovského obyvateľstva pri zrode prepoštstva, predsa len po podrobnom preskúmaní listinných dokumentov, ako aj najnovších prác Miroslava Števíka, Vladimíra Rábika a Miloša Mareka⁴⁵ venujúcich sa osídleniu týchto oblastí sme svoje pôvodné názory skorigovali. Prvá zmienka o prepoštstve sa nachádza v darovacej listine z roku 1209 a hlavným obdarovaným je človek nemeckého pôvodu. Listina spomína nielen prepoštstvo, ale aj jeho vyňatie spod komitátnej správy a čo je ešte dôležitejšie, potrebu doosídlenia darovanej zeme.⁴⁶ Ak si tenoraz vypomôžeme analógiou s prepoštstvom v Sibíri je zaujímavé, že k jeho založeniu došlo na sklonku 12. storočia, a jeho hlavným pilierom boli už spomínaní Flámi. Prvá flámska vlna doosídľovania Spiša nie je písomne doložená, ale podľa názoru viacerých historikov prebehla práve v období vlády už spomínaného Gejzu II. (1141 – 1162), takmer paralelne s doosídľovacou vlnou v Sedmohradsku ešte pred prvou zmienkou o prepoštstve.⁴⁷ Samozrejme ich „nová“ vlasť nemohla a ani nebola ľudoprázdna, existovalo tu pôvodné obyvateľstvo, strážcovia zásekov, neskôr hradskí jobagióni čiže dostatočný ľudský potenciál, ktorý by poskytol dôvod k existencii prepoštstva. Domnievame sa však, že ten skutočný archidiakonátny charakter získala prepozitúra naozaj až po ich príchode a v súvislosti s ním. Aj keď treba poznamenať, že katastrofa akou bol tatársky vpád a s ňou spojený úbyt看 obyvateľstva bola pohnútkou k ďalšej doosídľovacej vlne, ktorá sa realizovala po roku 1241. Tá sa však nediala v réžii

43 BEŇKO, ref. 39, s. 157.

44 MARSINA, ref. 41, najmä poznámka č. 70; MAREK, Miloš. *Cudzie etniká na stredovekom Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 2006, s. 59.

45 Téza o hlavnom podiele nemeckého hosťovského obyvateľstva na vzniku prepoštstva na Spiši je staršieho dáta a objavuje sa tak v práci T. Ortwaya, M. Pirhallu, ako aj mnohých ďalších autorov. ORTVAY, Tivadar. *Magyarország egyházi földleirása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek feltüntetve. I.* Budapest 1891, s. 53; PIRHALLA, Martinus. *A szepesi prépostság vázlatos története kezdetétől a püspökség fellállításáig*. Lőcse 1899, s. 5-6. Kritické stanovisko k nej najnovšie zaujíma vo svojom článku HROMJÁK, Luboslav. Okolnosti, snaženia a priebeh vzniku Spišskej diecézy. In *Nové Horizonty*, Dec 01 2007, s. 1. [online] <http://www.novehorizonty.sk/?p=19>, 5. 1. 2009; ŠTEVÍK, Miroslav. *Z dejín osídlenia a verejnej správy stredovekého Spiša*. Stará Ľubovňa : Ľubovnianske múzeum, 2005, 63 s.; RÁBIK, Vladimír. *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku*. Bratislava : Karpatskonemecký spolok na Slovensku, 2006, 433 s.; MAREK, ref. 44, 519 s.

46 Prvým listinne doloženým spišským prepoštom bol Adolf, vychovávateľ kráľovnej Gertrúdy, ktorý pochádzal z Nemecka a bol predkom pánov z Kamenice. CDS I, ref. 17, s. 122, č. 154. CHALUPECKÝ, Ivan. Najstaršia šľachta na Spiši. In *Najstaršie rody na Slovensku*. Zborník príspevkov zo sympózia o najstarších rodoch na Slovensku 4. – 6. októbra 1993 v Častej-Papierničke. Bratislava 1994, s. 77.

47 VARSÍK, ref. 17, s. 206.

panovníka, ale pri zmene majetkových vzťahov boli jej hlavnými iniciátormi šľachtici obdarovaní panovníkmi pôdou, ktorú bolo treba nanovo osídliť. Od poslednej štvrtiny 13. storočia prebiehalo doosídľovanie severozápadných a západných oblastí na právnom základe označovanom ako *ius Teutonicorum* zo Sliezska a Malopoľska.⁴⁸

A práve od prvej polovice 13. storočia sa začína na Spiši obrazne povedané lámať chlieb, pretože etnická pestrosť a charakter osídlenia dostáva svoj výraz vo forme osobitých správnych oblastí, ktoré sa postupne vyčlenili spod právomoci župana a boli z iniciatívy panovníka ošetrené udeľovaním rozličných imunit. Tentoraz aj listinne podchytených. A čo je zaujímavé, viac menej v krátkom časovom rozpätí.

Ako prvá sa objavuje roku 1243 Stolica spišskej šľachty (*Sedes nobilium de Scepus*) a to v súvislosti s udelením výsad Belom IV.⁴⁹ Krátko nato alebo súčasne sa formuje Spoločenstvo spišských Sasov (*Communitas alebo Provincia Saxonum de Scepus*), ktoré obdaril výsadami v roku 1271 Štefan V.⁵⁰ Ďalej v listine z roku 1274 sa objavuje *comes Sclavorum* a o štyri roky neskôr (1278) dokonca samostatná *Provincia Sclavorum*.⁵¹ Jej vznik či zmienka o nej nie je dôkazom toho, že existovala už pred príchodom uhorskej štátnej moci, naopak skôr sa formovala ako protiváha už spomínanej Stolice spišskej šľachty a Spoločenstva spišských Sasov.⁵² A aby bol obraz pestrosti etnického zloženia úplný treba zmieniť aj románskych prisťahovalcov z Valónska, ktorí sa usadili v Spišských Vlachoch a na rozdiel od ostatných spomínaných výsadných oblastí podliehali priamo ostrihomskému arcibiskupovi.⁵³

Pri porovnávaní troch prepoštstiev sa nakoniec ukázalo, že to čo ich spája, je paradoxne špecifickosť každého z nich a práve tá bola jedným z možných dôvodov nielen vzniku, ale aj ďalšieho pretrvávania. A v rámci tejto špecifickosti mal Spiš jednoznačné prvenstvo. Vyplynulo to už aj z predchádzajúceho textu, kde sme sa aspoň skratkovo zmienili o existencii viacerých výsadných území. Ruka v ruke s touto verejnosprávnou osobitosťou existovala aj osobitosť cirkevná. Hoci prepošt formálne zastrešoval všetky

48 RÁBIK, ref. 45, s. 37. Jednotlivé šľachtické rody, ktoré prevzali patronát nad doosídľovaním spomínaných oblastí uvádza vo svojej štúdií aj A. Körmeny. Za všetkých menuje pánov z Brezovice, pánov z Hrhova, zo Žehry a Mariášiovcov. KÖRMENDY, ref. 19, s. 382-383.

49 V privilégii z roku 1243 sa uvádza „(...) *quod nos universis nobilibus de Scepus eandem, quam ab antiquo : habuerunt conservare volentes libertatem, statuimus (...)*“. MARSINA, Richard. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II* (ďalej CDSI II). Bratislava : Obzor, 1987, s. 88-89, č. 131.

50 WAGNER, ref. 4, s. 189-191.

51 BÁRDOSSY, Joannes. *Supplementum analectorum terrae Scepusiensis*. Levoča 1902, s. 123-125. Zmienka o Goblinovi ako o „(...) *quondam comite Sclavorum (...)*“ sa objavuje v listine Ladislava IV. z 15. júna 1274. SZENTPÉTERY, Imre – BORSA, Iván. *Az arpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, II, kötet, 2-3. füzet 1272 – 1290*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1961, s. 95-96, č. 2 518.

52 J. Beňko a aj O. R. Halaga poukazovali na jej existenciu ešte pred príchodom Maďarov a Nemcov. BEŇKO, ref. 43; HALAGA, R. Ondrej. Hospodársko-spoločenský vývoj Šariša a Spiša ako pohraničia v 12. a 13. storočí. In *Nové obzory*. Vlastivedná ročenka východného Slovenska 1961, s. 215.

53 Dňa 12. decembra 1273 kráľ Ladislav IV. v listine určenej pre *hospites nostros de Latina villa in Scepus* potvrdzuje, že zvolený fárar má byť predstavený ostrihomskému arcibiskupovi a nie spišskému prepoštovi, spod ktorého kompetencie bola obec vyňatá. SZENTPÉTERY – BORSA, ref. 51, s. 63, č. 2 428; CHALUPECKÝ, Ivan. Prehľad vývoja verejnej správy na Spiši. In *Sborník archivních prací XIII*, 1963, s. 122; RATKOŠ, Peter. Privilégium Spišských Vlách z roku 1243 a turnianske prédiu. In *Slovenská archivistika*, 1979, roč. 14, č. 1, s. 73-86.

nami spomínané správne celky – s výnimkou Valónov usadených v Spišských Vlachoch – bol nútený rešpektovať cirkevné výsady Sasov. Totiž práve v druhej polovici 13. storočia sa stretávame na Spiši s fraternitou spišských farárov. Bolo to záujmové zoskupenie tamojších farárov, ktoré malo s najväčšou pravdepodobnosťou základ v tzv. kalendovom bratstve.⁵⁴ Hoci formálne podliehala pod cirkevnú jurisdikciu spišského prepošta, svoj cirkevný život si organizovali jej členovia sami. V nemalej miere k tomu prispeli aj ich cirkevné výsady akými bola slobodná voľba farára a hlavne možnosť ponechania si desiatku, pričom prepoštovi ostalo obvyklé *cathedraticum* a *descensus*.⁵⁵ Vieme, že jeho právomoc sa neobmedzovala iba na samotný Spiš, ale dotýkala sa aj oblasti severovýchodného Liptova (Važec a Štrba) a Hornotoryského dištriktu, ktorý verejno-správne podliehal pod Šarišský komitát. Aj tieto dve oblasti sa v listinách zviditeľňujú až v druhej polovici 13. storočia. Najnápadnejšia je tá okolnosť, že o ich cirkevnom živote vieme, podobne ako na Spiši vďaka fraternitám. Kým v Hornotoryskom dištrikte sa objavuje *confraternitas*,⁵⁶ farári liptovských obcí Važec a Štrba síce vzhľadom na málopočetnosť sídiel riadiacich sa právom Sasov, neuvládli fraternitu, ani confraternitu, ale ako vieme z listiny spišského prepošta Pavla z roku 1306, riadili sa právom spišských

-
- 54 Problematika fraternít bola podrobne rozpracovaná v maďarskej historiografii už v minulosti, ale jednotliví autori zastávali dosť rozdielne stanoviska nielen čo do otázky vzniku, ale aj otázky charakteru tohto spoločenstva. Za všetky menujem monografiu HRADSKZY, József. *A XXIV királyi plébános testvérüllete (XXIV regálum plebanorum fraternitas) és a reformáció a Szepességen*. Miskolc 1895, 381 s.; FEKETE NAGY, Antal. *A Szepesség területe és társadalmi kialakulása*. Budapest 1934, s. 328-330. Na Slovensku sa problematike náboženských spolkov v stredoveku venuje ĎURANOVÁ, Veronika. Náboženské bratstvá v stredovekých mestách na Slovensku – stav bádania. In *Studia Archaeologica Slovaca mediaevalia*, 2007, s. 84 píše, že „Na Spiši si dvadsaťštyri farárov tunajších miest vytvorili vlastné kalendové fraternitas plebanorum, v roku 1298 si obnovili svoje štátuty, no ich existencia siaha hlbšie do minulosti. Bratstvo prijímalo medzi svojich členov iba kňazov s dobrou povestou. Pod vedením dvoch patrónov mal spolok výlučne náboženský charakter.“ Listina z roku 1298 WAGNER, ref. 4, s. 266-267. Treba však poznamenať, že prvý listinný doklad o existencii menovite spomínaných 24 miest je až z roku 1344 – „viginti quatuor civitatum“. CDA IV, s. 417.
- 55 K výške *katedratika* a *descensus* sa vyjadrujú vo svojich prácach aj Rábik a Šotník. RÁBIK, ref. 45, s. 66; ŠOTNÍK, Stanislav. Hospodárske a majetkovoprávne vzťahy pri správe fár na Slovensku do polovice 14. storočia. In *Slovenská archivistika*, 2001, roč. 36, č. 1, s. 53. Touto výsadou obdaril spišských Sasov v roku 1271 kráľ Štefan V. JUCK, Ľubomír. *Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238 – 1350) I*. Bratislava : Veda, 1984, s. 74-76, č. 77.
- 56 Z roku 1322 sa nám zachovala v konfirmačnej listine ostrihomského arcibiskupa Boleslava prepísaná listina niekdajšieho ostrihomského arcibiskupa Tomáša z roku 1312 (bola vydaná v Levoči), v ktorej sa výslovne uvádzajú nielen ich výsady z hľadiska cirkevného (najmä možnosť ponechania si desiatku) „(...) *decima a parochianis vestris fobie debitas* (...)“, ich príslušnosť k Spišskému prepoštvu „(...) *quod, cum vos omnes usque ad antiquam portam ad prepositum ecclesie S. Martini de Scepes pertinentes* (...) *habebatis liberis decima*“, ale predovšetkým jestvovanie confraternity a jej potvrdenie „(...) *item cum inter vos Confraternitatem ordinaveritis, consensum ordinationi vestrae praeberemus et confirmaremus, ipsisque diebus, quibus ipsam confraternitatem celebratis ad ipsum locum accedentibus, simul cum iis, qui ad locum sepulturae in die obitum confraternitatis vestrum accedunt, indulgentias dare dignaremus*“. SEDLÁK, Vincent. *Regesta diplomatica necnon epistolaria Slovaciae I* (ďalej RDSI I). Bratislava : Veda, 1980, s. 408, č. 953; RDSL II, ref. 13, s. 376, č. 863; WAGNER, ref. 4. Podľa F. Uličného najstarším dôkazom cirkevno-správnej príslušnosti fár v doline Torysy k spišskému prepoštvu je listina z roku 1265. ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice 1990, s.331. Spomína ju aj SEDLÁK, Peter. *Historický vývoj cirkevnej organizácie v hornotoryskej oblasti*. Prešov 1994, s. 14.

farárov.⁵⁷ Samostatné kalendové bratstvo bolo zriadené až roku 1348. Nevzťahovalo sa iba na farárov tešiacich sa z výsad ponechania desiatku a slobodnej voľby farára, ale na všetkých farárov v Liptove.⁵⁸ Z hľadiska chronologického je aj tu možné hľadať nejakú súvislosť s podaním žiadosti o povýšenie prepoštvstva na biskupstvo, ak vieme, že panovníci mali v úmysle pripojiť k prepoštvstvu aj celú Liptovskú provinciu.

Hlavný dôvod ich pripojenia k Spišskému prepoštvstvu spočíval v nemeckom osídlení týchto oblastí, či osídlení na nemeckom práve.⁵⁹

Z porovnávaní všetkých troch prepoštstiev vystúpila do popredia osobitosť Spiša z hľadiska cirkevných kompetencií prepoštstva a jeho územného rozsahu. Za vlády Karola Róberta (1301 – 1342) dochádza k dobudovaniu verejnej aj cirkevnej správy. Vznikajú nielen nové komitáty odčlenením Oravy, Liptova a Turca od Zvolena, ale zmeny sa dejú aj na poli cirkevnom, ako nám to dokazuje cenný register pápežských vyberačov desiatku.⁶⁰ Hornotoryský dištrikt ako niekdajšia súčasť Spišského prepoštstva a teda Ostrihomskej arcidiecézy pripadol Jágerskej diecéze – čiže aj na území Šariša, pod ktorý spadal verejnosprávne, bola dodržaná zásada prelinania cirkevnej a svetskej správy. Kým v prípade rozčlenenia niekdajšieho Zvolenského komitátu, alebo ako sa zvykne označovať v slovenskej historickej spisbe Zvolenskej veľžupy, na samostatné správne jednotky Orava, Turiec a Liptov išlo o viac menej administratívny zásah, ktorý sa obišiel bez nejakých dramatickejších udalostí,⁶¹ dobudovanie a vyprecizovanie cirkevnej správy až také bezproblémové nebolo. Predchádzalo mu ukončenie takmer storočie trvajúcich

57 „(...) *more aliorum plebanorum privilegiatorum, in territorio Scypiensi existencium, nobis et nostris successoribus cum debita obedienci respondere teneantur* (...)“ RDSI I, ref. 56, s. 198-199, č. 428. Ďalej pozri RATKOŠ, Peter. Hranice Liptova a Spiša po stránke cirkevno-správnej. In *Historický sborník*, 1947, roč. 5, č. 1, s. 66-68.

58 Dňa 21. októbra 1348 povolil ostrihomský arcibiskup Čanád liptovským duchovným vytvoriť si spolok na vzájomnú podporu vo viere pomenovaný v listine ako *calandus*. NAGY, Emericus. *Codex diplomaticus Hungariae Andegavensis V* (ďalej CDA) V. Budapest, s. 243-244.

59 Totiž v listinách často zmieňovaný pojem *iux Theutonicorum, Saxonum* sa nevzťahuje iba na Nemcov, ale aj na domáчих obyvateľov, ktorí sa riadia daným právom. Pozri FÜGEDI, Erik. *Das mittelalterliche Königreich Ungarn als Gastland*. In *Die Deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte*. Herausgegeben von Walter Schlesinger. Sigmaringen : Jan Thorbecke Verlag, 1975, s. 471-507. To korešponduje s názormi V. Rábika, ktorý si všima, aký trvácny bol sídliskový prienik nemeckého obyvateľstva do staršej národnostnej a sídliskovej štruktúry v Toryskom dištrikte a poukazuje aj na úzke komunikačné vzťahy s regiónom Spiša a Liptova. RÁBIK, ref. 45, s. 62-63. Cirkevno správna príslušnosť farárov Toryského dištriktu ku Spišskému prepoštvstvu teda zrejme nespočívala v existencii preduhorskej cirkevnej organizácie tamojšej oblasti, ako sa domnieval HALAGA, ref. 39, s. 211-212.

60 VÁRSZEGI, Asztrik – ZOMBORI, István (ed.). *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series prima. Tomus prima. Rationes collectorum pontificorum in Hungaria 1281 – 1375*. Budapest 2000, 520 s.; SEDLÁK, ref. 29; RUTTKAY, Alexander. Pápežské desiatky z r. 1332 – 1337 ako prameň hospodárskych a demografických analýz (Príspevok k spoločným interdisciplinárnym postupom v archeologickom bádání a numizmatike). In *Slovenská numizmatika*, 1990, roč. 20, s. 61-81.

61 Orava sa stala samostatnou už roku 1331, keď ju kráľ vyňal z právomoci zvolenského župana a zveril ju komornému grófovi Leopoldovi z Kremnice. ENGEL, Pál. *Magyarország világi archontológiája I, (1301 – 1457)* (ďalej Archontológiája I). Budapest 1996. História. MTA Történettudományi intézete, s. 99. Ako prví župani samostatnej Turčianskej župy sa spomínajú v rokoch 1339 – 1342 Mikuláš a Ján, synovia Gileta (Zsámboki). Pozri ENGEL, Archontológiája I, s. 215. Liptov sa stal samostatnou správnu jednotkou tiež roku 1339 a jeho prvým županom bol Tomáš, syn Petra (Günyüi), ktorý zastával túto hodnosť až do roku 1350. ENGEL, Archontológiája I, s. 150.

sporov na jednej strane medzi Ostrihomskou a Krakovskou diecézou o desiatky v Podolínci, Hniezdnom a Lubovni (1235 – 1332) a na druhej strane medzi Ostrihomskou a Jágerskou diecézou o výkon cirkevnej jurisdikcie nad Hornotoryským dištriktom. Kým prvý presahoval hranice Uhorského kráľovstva a bol sporom medzi partikulárnymi cirkvami dvoch susediacich štátov, druhý spor bol čisto domáci. Je teda logické, že sporu s krakovským biskupstvom venovala pozornosť aj poľská historiografia. Naposledy to bol Stanislav A. Sroka, ktorý konštatoval, že aj napriek tomu, že spor bol nakoniec rozhodnutý v prospech Krakovskej diecézy, vzhľadom na upevnenie faktického postavenia Anjouovcov v danej oblasti desiatky ostali Spišskému prepoštvu.⁶²

Za možnosť podrobného zmapovania ďalšieho konfliktu, tentoraz o Hornotoryský dištrikt, vďačíme jedinečnej súdovej písomnej pamiatke, tzv. spišskému rotulu, zo začiatku tridsiatych rokov 14. storočia.⁶³ Ten zachytáva vyšetrowanie sporných záležitostí, ktoré existovali medzi jágerským biskupom a farármi Hornotoryského dištriktu, ktorý spadal pod jurisdikciu Spišského prepoštvu a tým aj Ostrihomského arcibiskupstva, respektíve diecézy. A aj keď sa spor netýkal bezprostredne poľskej cirkvi, predsa len k jeho prejednávaniu došlo na jeho území v kláštore minoritov v meste Nowy Sącz na území krakovskej diecézy. Navyše v oboch prípadoch figuruje ako jeden z vyšetrowateľov Vrowinus, prvý známy Poliak, ktorý dostal v Spišskej Kapitule hodnosť kanonika a dokázal sa dopracovať až k hodnosti generálneho vikára spišského prepošta.⁶⁴ V rotule sa uvádza ako zástupca farárov Hornotoryského dištriktu. Jágerskú diecézu zastupoval samotný biskup Mikuláš.⁶⁵ Formálnemu súdnemu počiatku sporu predchádzala násilná akcia bývalého jágerského biskupa Čanáda, ktorý počas cesty Karola Róberta cez Torysu na Spiš, ako člen jeho sprievodu nielenže nechal vyrabovať fary v Toryse, Plavči a Starej Lubovni, ale dokonca dal zajať farárov zo Spišských Draviec, Plavča a Jakubovej Vole. K protestu spišského prepošta pred Ostrihomskou kapitulou proti takémuto konaniu sa pridalo tridsať farárov zo severozápadného Šariša. Tí hľadali spravodlivosť priamo u pápežskej kúrie. Ján XXII. roku 1330 nariadil súdne konanie, ktoré prebiehalo v čase od

62 SROKA, A. Stanislav. Cirkevný konflikt na Spiši v prvej polovici 14. storočia. In HOMZA, Martin – SROKA, A. Stanislav. *Štúdie z dejín stredovekého Spiša*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 1998, s. 101-107. V našej spisbe sa stručnou genézou sporu zaoberá ULIČNÝ, Ferdinand st. Vývoj Uhorsko-poľského pohraničia v stredoveku. In *Historické štúdie* 41, 2000, s. 45-46.

63 Spišskému rotulu venovala pozornosť tak poľská, ako aj slovenská historiografia. Za všetky uvádzame tieto práce: SROKA, A. Ladislav. Niekoľko poznámok o rotule z Levoče. In *Epizódy z dejín Spiša a Šariša v nekorom stredoveku*. Krakov : Wydawnictwo Homini, 2001, s. 9-19; ULIČNÝ, Ferdinand ml. Poľský rotulus a cirkevné dejiny Šariša. In *Historické štúdie* 41, 2000, s. 123-131; OSLANSKÝ, František. Notársky rotulus Jána z Gostyna zo začiatku 14. storočia a Slovensko. In *Slovenská archivistika*, 2005, roč. 40, č. 1, s. 3-22.

64 SROKA, A. Stanislav. Poliáci v Spišskej kapitule v 14. storočí. In HOMZA, Martin – SROKA, A. Stanislav. *Štúdie z dejín stredovekého Spiša*, Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 1998, s. 113-115.

65 Mikuláš Dorogdi zastával post jágerského biskupa v rokoch 1330 – 1361. Pozri ENGEL, Archontológiája I, ref. 61, s. 68. Pred ním zastával v rokoch 1322 – 1330 funkciu jágerského biskupa Čanadín Telegdi. Ten postúpil roku 1330 na post ostrihomského arcibiskupa a zotrval v úrade až do roku 1349. ENGEL, Archontológiája I, ref. 61, s. 63. Zaujímavý je fakt, že pôvodne bol zvolený roku 1329 novým ostrihomským arcibiskupom práve Mikuláš. Čanadín sa však tešil väčšej priazni panovníckeho domu, ktorý dokázal svoj záujem presadiť aj u pápežskej kúrie. Mikuláš sa musel nakoniec uspokojiť s už spomínanou hodnosťou jágerského biskupa. Vyriešenie sporu okolo Hornotoryského dištriktu, aj keď len formálne, mohlo byť odškodnením za stratu významnejšieho postu.

januára 1331 do leta 1332. Súdny spor sa nakoniec vyriešil dohodou, ku ktorej dal paradoxne podnet ostrihomský arcibiskup Čanád, ktorý celý spor inicioval ešte ako jágerský biskup. Na základe dohody z roku 1336 jágerský biskup Mikuláš ponechal farárom z územia Hornej Torysy polovicu z desiatkov a druhú polovicu si nechal pre seba.⁶⁶ Tak sa toto územie ako hornotoryský archidiakonát stalo súčasťou Jágerskej diecézy a hranica medzi Jágerskou diecézou a Ostrihomskou arcidiecézou sa stala hranicou medzi Šarišským a Spišským komitátom.

* * *

Pristúpme teraz k problému teritoriality a aj k politickým zámerom, ktoré mohli byť hlavným motívom takýchto snáh. Tie síce, ako sme už v úvode spomenuli, nie sú zachytené v texte listiny, ale môžu byť okrem už spomínaných pastoračných záujmov ďalšími dôležitými dôvodmi, ktoré motivovali oboch panovníkov pri podávaní žiadosti u pápežskej kúrie. Ich absencia v texte listiny mohla byť zapríčinená aj tým, že kráľovský posol poverený dorúčením písomnej žiadosti bol hlbšie zasvätený do celej záležitosti a ďalšie informácie sprostredkoval pápežovi osobne.

Hoci možné snahy o povýšenie Spišského prepoštva na biskupstvo už v čase arpádovských panovníkov nie sú listinne podložené, vylúčiť ich nemôžeme. Vieme, že Spiš si dokázal udržať záujem uhorských Anjouovcov – Karola Róberta a Ľudovíta I. Veľkého. Ba dokonca vzhľadom na aktívnu účasť spišských kopijnikov pri víťazstve panovníka nad východoslovenskou oligarchiou (pri Rozhanovciach roku 1312) zažil mimoriadny rozmach po všetkých stránkach ako nás o tom informuje nielen množstvo konfirmácií výsad udelených arpádovskými panovníkmi, ale aj udelenie výsad celkom nových.⁶⁷ Jeho strategický význam sa naplno prejavil až v druhej polovici 14. storočia, keď sa pred Anjouovcami črtala možnosť zisku poľskej koruny a naopak hrozila strata koruny neapolskej. Situácia v rode sa vraždou kráľoviča Ondreja, mladšieho brata Ľudovíta I. Veľkého,⁶⁸ ktorý predstavoval hlavné železko v ohni anjouovských plánov na získanie neapolskej koruny dramaticky vyhrotila.⁶⁹ Ako možní dediči troch trónov – uhorského, poľského a neapolského ostali iba dvaja právoplatní mužskí potomkovia. Ľudovít I. Veľký bol síce ženatý, ale bez akéhokoľvek potomka a Štefan mal v čase úmrtia kráľoviča Ondreja len desať rokov.⁷⁰ Mužské potomstvo Karola Róberta sa z pôvodne piatich synov zredukovalo na dvoch.

66 WAGNER, Carolus. *Diplomatarium comitatus Sarosiensis*. Posonii et Cassovia 1780, s. 456-466; FEJÉR, Georgius. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VIII/4*. Budae 1832, s. 189-201, č. 79; ULÍČNÝ, Ferdinand ml., ref. 63, s. 126.

67 Najvýznamnejšia bola výsadná listina Karola Róberta z roku 1317, ktorou potvrdzuje veľké privilégium pre Sasov vydané Štefanom V. roku 1271 a dopĺňa ho o nové výsady a povinnosti. V listine sú vymenované všetky lokality, na ktoré sa výsady vzťahovali. JUCK, ref. 55, s. 88-89, č. 100. RDSI II, ref. 13, s. 130-131, č. 263.

68 SROKAA, Stanislav. *Genealogia Andegawnów węgierskich*. Kraków : Towarzystwo naukowe „Societas Vistulana“, 1999, s. 36-40.

69 MISKOLCZY, István. *Magyar-olasz összeköttetések az Anjou korában*. Budapest 1937, 340 s.

70 V súvislosti s osobnosťou kniežat'a Štefana pozri PÓR, Antal. István úr arvája. In *Századok*, 1901, s. 98-99; HALÁSZ, Éva. Anjou István hercegsége (1332 – 1354). In *Fons*, XII., 2005, 1. szám, s. 29-69.

Kráľoviča Ondreja zavraždili už roku 1345. Nasledovalo dlhé obdobie taktického vyjednávania s pápežskou kúriou prostredníctvom diplomatických nôt o uznanie nárokov Anjouovcov na uprázdnený neapolský trón a najmä o anulovanie nárokov Ondrejovej manželky Jany Neapolskej. Váhanie pápežskej kúrie pri potrestaní Jany Neapolskej, ktorá mala mat' – aspoň podľa mienky uhorského panovníckeho dvora – hlavný podiel na vražde svojho manžela a súhlas pápeža k sobášu Jany a jej bratranca Ľudovíta Tarentského boli hlavným dôvodom zvyšujúceho sa napätia.⁷¹ Odveta na seba nedala dlho čakať. Kým dovtedy boli vzťahy uhorských Anjouovcov s pápežskou kúriou viac ako priateľské – najmä kvôli jej pomoci pri nástupe na uhorský trón – teraz sa začali črtať nezhody, ktoré nakoniec vyústili do vojen o neapolské dedičstvo.⁷²

Dosiaľ v historickej spisbe prevládal názor, že práve kvôli neapolským záležitostiam a nesúhlasu ostrihomského arcibiskupa Anjouovci nechali ambiciózný projekt povýšenia prepoštstva na biskupstvo zapadnúť prachom.⁷³ Položme si teda otázku, prečo práve v čase týchto vyhrotených vzťahov sa obracia Ľudovít I. Veľký a jeho matka Alžbeta na pápeža s takou významnou prosbou, akou je zriadenie ďalšieho biskupstva? Vzhľadom na neúplnosť prameňov nie je možné otázku jednoznačne zodpovedať. Predsa len je viac ako pravdepodobné, že v týchto pohnutých časoch, keď ostali v uhorskom anjouovskom rode iba dvaja mužskí príslušníci (Karol Martell, syn Ondreja a Jany krátko po narodení zomrel) – samotný Ľudovít I. Veľký a jeho mladší brat Štefan – sa dostala na program dňa otázka zaistenia pokračovania dynastie. Hoci Ľudovít uvažoval spočiatku o tom, že panovnícke žezlo v Neapoli preberie Štefan,⁷⁴ počas neapolských výprav a po smrti Karola Martella sa vykryštalizovala jeho ambícia chopiť sa neapolskej koruny vo svoj prospech a neváhal rozšíriť svoju intituláciu o titul sicílsko-neapolského kráľa.⁷⁵ O Štefanovi, ktorý práve v čase Ľudovítovej neprítomnosti figuruje v listinných dokumentoch ako jeho zástupca pri riadení krajiny po boku s matkou Alžbetou a uhorskými barónmi sa asi začalo uvažovať ako o dedičovi poľskej koruny.⁷⁶ Naša domnienka, že sa v súvislosti so Štefanom uvažovalo aj o takejto alternatíve, spočíva na jednom údaji v *Dubnickej kronike*. V zázname vzťahujúcom sa k roku 1352 sa spomína, že poľské stavy odmietli prijať

71 FRAKNÓI, Vilmos. *Magyarország egyházi és politikai összeköttetése a Római szent-székel*. Budapest 1901, s. 187-221.

72 KRISTÓ, Gyula. *Az Anjou-kor háborúi*. Budapest : Zrínyi Kiadó, 1988, s. 91-124.

73 Už C. Wagner píše o celej záležitosti v tomto duchu a jeho názor preberali takmer všetci historici, ktorí sa aspoň okrajovo dotkli problému biskupstva na Spiši. WAGNER III, ref. 23, s. 35; PIRHALLA, ref. 27; HRADSZKY, ref. 23, s.; ORTVAY, ref. 45. Z novších prác HROMJÁK, ref. 45.

74 O tom, že sa uvažovalo aj o tejto alternatíve, dosvedčuje i listina Klementa VI., v ktorej pripomenul uhorským poslom, že ponúkol manželstvo medzi Štefanom a Máriou a sľúbil udeliť dišpenz. MISKOLCZY, István. A Magyar Anjouk trónigénye Nápolyra. In *Különlenyomat a Történeti Szemle 1928.évi 1-4-számából*, s. 60.

75 MONTI, Gennaro Maria. Nagy Lajos magyar király törvényhozási intézkedései a nápolyi királyságban. In *Történeti Szemle*, 1929, 14, s. 96.

76 Dokonca v listine z 10. augusta 1350, ktorú vydáva Štefan ako „(...) *tocius Sclavonie, Croacie et Dalma-cie Dux* (...)“ on sám označuje svoje postavenie v krajine nasledovnými vetami „(...) *Unde cum absente ipso domino Rege fratre nostro karissimo totalis cura sui regiminis et Regni gubernacula tum jure naturali exposcente, tum etiam ex ipsius Regalis benigna admisione Nostre incumbi dinoscitur Maiestati* (...)“. WENZEL, Gusztáv. *Acta extera Andegavensis*. Magyar diplomáciai emlékek az Anjouk korból II. Budapest 1875, s. 390-392, č. 318.

Štefana za svojho kráľa a dedičstvo malo pripadnúť výlučne Ľudovítovi.⁷⁷ Odmietnutie prišlo ako odpoveď na snahu Ľudovíta presadiť svojho mladšieho brata na poľský trón.

V tejto súvislosti sa nám javí ako mimoriadne zaujímavý fakt, že po prvý raz v doterajšej histórii Uhorského kráľovstva sa objavuje listinne doložená a v intitulácii pregnantne vyjadrená existencia Špišského a Šarišského kniežatstva – *ducatus*. Štefan sa objavuje v listinách ako knieža – *dux* Spiša a Šariša po prvý raz roku 1349.⁷⁸ A hoci onedlho k tejto intitulácii pribúda hodnosť sedmohradského kniežata a o niečo neskôr aj kniežata celého Slavónska a Chorvátska, tie možno klasifikovať ako tradičné kniežatstvá určené nástupcom na uhorský trón.⁷⁹ Zriadenie Špišského a Šarišského kniežatstva – *ducatus* predstavuje nóvum. Aj keď treba zdôrazniť, že Spiš bol už v arpádovských časoch spájaný s niektorými príslušníkmi arpádovskej dynastie. Dôvodom takejto „prítomnosti“ bola nielen skutočnosť, že predstavoval oblasť, v ktorej si panovníci dokázali podržať vo svojich rukách značný pozemkový majetok a kde sa vyskytovali „kolonisti“, ktorí vďačili za svoje výsady práve panovníckej dynastii, ale najmä exponovanosť územia

77 „*Et venerunt omnes duces et barones et nobiles iuramentum super sancta dei evangelia facientes, quod regem Hungarie ex nunc et semper in dominum haberent naturelem et in regem, sic tamen, quod dux Stephanus frater eiusdem regis Hungarie nichil haberet cum eis agere (...)*“ FLORIANUS, M. *Chronicon Dubnicense*. *Historiae Hungaricae fontes domestici III, Quinque-ecclesiis 1884*, s. 23; SOPKO, Július. *Kronika uhorských kráľov zvaná Dubnická*. Budmerice : Vydavateľstvo Rak, 2004, s. 133.

78 Intitulácia kniežata Štefana, pokiaľ ide o Spiš a Šariš, sa vyskytuje v troch variantoch. Prvý variant sa objavuje v listine zo 17. októbra 1349 v tomto znení: „*Stephanus dei gratia dux Hungarie, ac dominus terre Scepsiensis et de Sarus*“. Ďalší sa nachádza v listine z 5. novembra 1349: „*Nos Stephanus dei gratia dux Transsilvanus ac dominus terre Scepsiensis et de Sarus*.“ CDA V, s. 332, č. 192. V listine z 19. februára 1352 čítame v intitulácii „*Nos Stephanus dux Scepsyensis et de Sarus*.“ CDA V, č. 338. Posledný variant sa nachádza v listine z 16. januára 1352: „*Stephanus dei gratia dux terre Scepsyensis et de Sarus*.“ ŠOKA Prešov, Archív mesta Prešova, stredoveká zbierka č. 27. Keďže v intituláciách sa spomína Štefan výslovne aj ako „*dux Scepsyensis et de Sarus*“ dá sa analogicky predpokladať, že Spiš a Šariš tvorili *ducatus*. Pri prekladaní týchto pojmov do slovenčiny sa objavuje pred nami istý problém. *Dux* sa zvykne prekladať ako vojvoda a *ducatus* ako vojvodstvo. V prípade Štefana, ktorý bol súčasne nielen spišský a šarišský *dux*, ale aj *dux* Sedmohradska a nakoniec Slavónska, Chorvátska a Dalmácie takýto preklad neobstojí. Konkrétne v Sedmohradsku už za čias Arpádovcov existovala inštitúcia vojvodu, ktorý sa v listinnom materiáli objavuje vo viacerých formách. Za všetky menujme napr. *vayvoda* a *woyvoda*. V takej podobe sa s ním stretávame aj v čase vlády Anjouovcov. Tu je preklad jednoznačný – jedná sa o vojvodu. Z povedaného je zrejmé, že v prípade Štefana prekladať titul *dux* ako vojvoda by vyvolávalo terminologické nejasnosti. Aj keď v čase Štefanovho sedmohradského panovania sa neobjavuje vojvoda v zozname hodnostárov, jeho post bol obsadený Tomášom Gönyüim. Ako najvhodnejšie sa nám preto javí prekladať termín *dux* ako knieža a to nielen v prípade Semohradska, ale aj Slavónska, Chorvátska, Dalmácie a dokonca aj Spiša a Šariša. Iná je situácia v prípade terminologického pomenovania *ducatus*. Analogický preklad ako kniežatstvo nie je celkom vhodný. Totiž pre Sedmohradsko sa nám zachoval pojem *vayvodatus* a pre Slavónsko, Chorvátsko a Dalmáciu banát. A preto by bolo azda na mieste ponechať tento pojem v pôvodnej forme ako *ducatus*. Takto označuje tieto útvary či moc prezentovanú v takejto forme nad určitým územím aj maďarská historiografia. V maďarskom historickom lexikóne sa nachádza heslo *hercegség*, pri ktorom sa uvádza ako latinský ekvivalent *ducatus*, s maďarským prepisom *dukátus*. Korai Magyar történeti lexikon, s. 261; GYÖRFFY, György. *Die Kanzleien der Arpaden Dukate*. Münchener Beiträge zur Mediävistik und Renaissance-Forschung, herausgegeben von Gabriel Silagi, 35, Landesherrliche Kanzleien in Spätmittelalter. Referate zum VI. Internationalen Kongress für Diplomatik. München 1983. Sonderdruck München 1984, s. 325.

79 Hodnosť sedmohradského kniežata zastával v rokoch 1349 – 1351. Pričom od roku 1350 až do svojej smrti v roku 1354 vydával listiny ako „*(...) Slavoniae, Croatie et Dalmatie dux (...)*“. HALÁSZ, ref. 70, s. 34-36; ZSOLDOS, Attila. Az ifjabb király országa. In *Századok*, 2005, 139/2, s. 231-259.

na hraniciach s poľským kráľovstvom v súvislosti s arpádovskými výbojmi severovýchodným smerom. Najzreteľnejšie sa to prejavilo v prípade kniežata Kolomana (syna Ondreja II.), ktorý po svojom neúspešnom haličskom panovaní zakotvil práve na Spiši. Ten predstavoval koridor k strateným džžavám a predpolie pre ich znovuzískanie.⁸⁰ Je možné, že Spiš mala v rukách aj manželka Ladislava IV., kráľovná Izabela (dcéra Karola Martella a sestra budúceho uhorského kráľa Karola Róberta). S určitosťou však vieme, že matka Ladislava IV., kráľovná vdova Alžbeta, Spiš osobne spravovala.⁸¹ V rokoch 1278 – 1280 vydala niekoľko listín, ktoré boli viac menej rovnako koncipované a hovoria o tom, že po pustošení neverných (zradcov) získala od svojho syna vládu nad komitátom.⁸² Alžbeta na základe kráľovej žiadosti poverila svojho taverníka Dominika, aby preveril vlastnícke práva a v súvislosti s tým dala prepísať listiny, respektíve konala vo veciach týkajúcich sa cirkevných záležitostí.⁸³ Ako v prípade kráľoviča Kolomana, tak aj v prípadoch kráľovien Izabely a Alžbety bol vo funkcii spišského župana, resp. spravoval ich záležitosti v tamojšej oblasti taverník. Prvoradá úloha kráľovského taverníka bol dozor nad kráľovským hospodárením a Attila Zsoldos na základe toho usudzuje, že Spiš bol súkromným kráľovským domíniom, ktorého správu panovník príležitostne prepustil kráľovičom alebo kráľovňám.

Všetko toto možno vzťahnuť aj na polovicu 14. storočia, keď sa objavuje Štefan, mladší brat kráľa Ludovíta I. Veľkého v hodnosti dux terrae Scepusiensis et de Sarus.⁸⁴ Opäť sa objavuje člen kráľovskej rodiny na čele tohto regiónu, opäť figurujú v zozname županov zástupci taverníka, resp. taverník samého kniežata Štefana⁸⁵ a do tretice opäť sú v hre zahranično-politické záujmy. Navyše, tak ako v prípade Kolomana možno dôležitejšie, akoby sa na prvý pohľad zdalo. Časový odstup a všetky zmeny, ktoré sa odohrali od roku 1216 – pokiaľ ide o prerozdelenie majetku nachádzajúceho sa na území dotýčaných oblastí – už neumožňujú uvažovať o Spiši ako o súkromnej kráľovskej doméne, ale skôr ako o teritóriu, ktoré si každý panovník cieľavedome zveľaďoval a opatril ho množstvom výsad, čo zaručovalo panovníkovi istú vďačnosť. Práve táto snaha panovníka, realizovaná aj v 14. storočí pri výraznej zmene majetkovo-vlastníckych pomerov v danom regióne poukazuje nielen na „obnovenú“ autoritu panovníckej moci, ale aj jej schopnosť nadviazať na dávnejšiu tradíciu, aj keď už za zmenených podmienok.

80 Ako uvádza vo svojej štúdií F.ULIČNÝ: „Uhorskí králi od konca 11. storočia do 30. rokov 13. storočia osobne viedli alebo vyslali 29 vojenských výprav najmä do Haličska a Vladimírsk, z ktorých 25 sa uskutočnilo od polovice 12. do 30. rokov 13. storočia.“ ULIČNÝ st., ref. 62, s. 42. Podrobnejšie sa touto problematikou zaoberá M. Homza, ktorému pripomína Kolomanovo panovanie na Spiši úrad údelného kniežata. Podľa neho „Spiš preto v sledovanom období možno označiť ako typický príklad hradnej župy, aj ako centrálné územie istej vyššej územno-správnej jednotky (údel, beneficium), ktorej hlavným zmyslom bolo dočasne uspokojovať nároky prípadných uchádzačov o uhorský trón.“ HOMZA, ref. 6, s. 92-93. Prítomnosti Kolomana na Spiši venovala pozornosť aj PROCHÁZKOVÁ, Nataša. Koloman Haličský na Spiši pred rokom 1241. In *Terra Scepusiensis. Stav bádania o dejinách Spiša*. Levoča 2001, s. 243-251.

81 KRISTÓ, Gyula. *A feudális széttagolódás Magyarországon*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1979, s. 29.

82 ZSOLDOS, ref. 18, s. 26.

83 WAGNER, ref. 4, s. 29-300.

84 Pozri poznámku č. 78.

85 V prípade Štefanovho dvora je možné hovoriť aj o kumulácií funkcií. Napr. Valentín sa objavuje nielen ako taverník a župan Spišského komitátu, ale aj ako krajinský sudca a kastelán Spišského hradu. HALÁSZ, ref. 70, s. 40, 67 a 68. ENGEL, Archontológia I, ref. 61, s. 196.

Väčšina Spiša sa nachádzala v šľachtických rukách. Aktivita mladého Ľudovíta I. Veľkého, ktorý onedlho po smrti svojho otca Karola Róberta začal podnikat' kroky, aby získal späť strategicky dôležité hrady na Spiši a v Šariši dávala tušiť, že mal s celou oblasťou ďalšie plány. Domnievame sa, že mienil utvoriť zo Spiša ďalšie centrum Uhorského kráľovstva, ktoré by sa stalo predpolím na získanie Poľského kráľovstva.⁸⁶

Z výpočtu dôvodov, či už uvedených v samotnej žiadosti ako aj tých, ku ktorým sme dospeli na základe ďalších indícií je zrejmé čo viedlo Ľudovíta I. Veľkého a jeho matku Alžbetu k jej podaniu.

Vieme, že žiadosť vyvolala kladnú odozvu u pápeža Klementa VI., ktorý nariadil vyšetrovateľom prešetriť celú záležitosť priamo na mieste. Aj oni sami vydali listinu, v ktorej nielenže prepísali spomínanú bulu Klementa VI., ale aj nariadili kompetentným ľuďom a inštitúciám na Spiši, tak cirkevným ako aj svetským, aby sa v decembri 1348 dostavili do Spišskej Kapituly a tu celú záležitosť prerokovali. Či sa vyšetrovanie v danom termíne uskutočnilo nevieme. Nezachoval sa o ňom nijaký písomný doklad. A hoci sa niektorí autori domnievali, že neapolské výpravy zapríčinili Ľudovítovu vlačnosť a upustenie od realizácie žiadosti, pápežská listina Klementa VI. z roku 1350 – čiže z obdobia po ukončení neapolských vojen – tomu odporuje. V nej sa totiž pápež zmieňuje o pripravovanom povýšení Spišského prepoštstva na biskupstvo a o svojej ochote v prípade nejakej relácie, ktorú ale dosiaľ nedostal, vyjsť panovníkovi v ústrety.⁸⁷ Žiaľ, nezachovali sa nám nijaké ďalšie správy, ktoré by naznačovali, že Ľudovít mienil dotiahnuť celú vec do úspešného konca. Neapolské plány boli minulosťou a poľská koruna ešte

86 Hoci sa objavuje Štefan v hodnosti *dux terre Scepusiensis et de Sarus* aj vo viacerých maďarských prácach, ani v jednej sa nestretávame s relevantným vysvetlením tejto okolnosti. Za všetky menujem už citovanú prácu HALÁSZ, ref. 70, s. 32, 34. Opätovné získanie hradov v tejto oblasti sa dialo aj na úkor do tých čias najmocnejšieho uhorského rodu Drugetovcov, ktorí vďaka Karolovi Róbertovi získali najvyššie krajské posty a rozsiahli doménu na východnom Slovensku. O hradoch, ktoré sa v nej nachádzali nás informuje testament palatína Viliama Drugeta z roku 1330. V ňom tieto „(...) hrady či už získané, dedičné, kúpené alebo vymenené, a to Slanec, Parič, Brekov, Jasenov, Starí Lubovní, Nový hrad na Dunajci a Sokol (...) zanechávame svojmu bratovi Mikulášovi (...)“ SEDLÁK, Vincent (ed.). *Pod vládou anjouovských kráľov. Prameň k dejinám Slovenska a Slovákov*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2002, s. 99, č. 26. Okrem toho sa dostávajú do kráľovských rúk aj honorárne hrady Drugetovcov – Spišský a Šarišský, ktoré mali vo svojich rukách počas zastávania županských hodností. ENGEL, Archontológia I, ref. 61, s. 403, 428.

87 V listine pápeža Klementa VI. zo 14. apríla 1350 sa píše „(...) *Negocium denique Sepusiensis ecclesie Strigoniensis diocesis erigende in Cathedralem, sicut excellencia tua peccit et petit, iam dudum commissimus, nec adhuc relationem audivimus super eo: sed cum audiverimus relationem huiusmodi, quicquid cum deo pro voti tui contentacionem poterimus, faciemus. Sed circa negocium collationis de Prepositura ipsius Sepusiensis ecclesie cuidam valenti et litterato viro, qui de Regno tuo traxit originem, et qui ad te honoremque tuum gerit precipue devotionis affectum, facte per nos, ut asseris, et idem nuncius tuus proposuit in preiudicium iuris tui pro eo, quod presentatio et institutio Prepositi ad Preposituram eandem, cum vacat pro tempore, ad te pertinere dicuntur, nichil propter absenciam illius, cui Prepositura eadem, sicut predicatur, fuit collata, de Romana Curia, et qui vocandus erat, vetante iusticia, potuit ordinari. Sed ne per hoc iuri tuo, si quod in presentacione ac institutione huiusmodi, quod sicut et alia iura tua servare cupimus, competit, suggeratur puritati tue forsitan derogari, offerimus, sicut memorato Nuncio tuo obtulimus, nos paratos hic apud sedem eandem cuicunque Auditori committere, ut recisis omnino quibuscunque dilationibus et rigore iuris circa id temperato, summarie, simpliciter et de plano, ac sine strepitu et forma iudicii faciat vocatis coram se partibus brevis et celeris iusticie complementum.*“ VMH I, ref. 20, s. 781-783, č. 1 198.

stále v nedohľadne. Aj spomínaný údaj v *Dubnickej kronike* svedčí o tom, že Štefanova možná kandidatúra na poľský trón narazila na nepochopenie v radoch poľskej šľachty.

Naším cieľom bolo nájsť dôvod žiadosti o povýšenie Spišského prepoštstva na biskupstvo práve v roku 1348. Problém totiž nespočíval iba v samotnom roku podania žiadosti a politických okolnostiach, ktoré boli motívom tejto snahy. Problém sa nakoniec skomplikoval do takej miery, že bolo nutné začať už pri samotnom zrode prepoštstva a pri uvedení si jeho špecifickosti z hľadiska uhorskej cirkevnej organizácie. A hoci na túto tému vznikli početné práce, po ich podrobnom preštudovaní, tak ako aj príslušných listinných dokumentov, a pri zohľadnení najnovších archeologických výskumov sa problém namiesto očakávaného objasňovania začal ešte viac zahmlievať. Už to totiž nebol iba problém chronologický, kedy bolo prepoštstvo založené, ale otázka jeho zástojca v uhorskej cirkevnej organizácii. A to predovšetkým z hľadiska kompetencií jej čelného predstaviteľa – prepošta. Bolo teda potrebné pochopiť organizáciu uhorskej cirkvi od jej samotného počiatku, chronologickú postupnosť, ale hlavne charakter jej nižších správnych článkov – archidiakonátov. Logický sled budovania cirkevnej organizácie od vyšších územných celkov akými boli biskupstvá po stredné články, ktoré predstavovali archidiakonáty v súčinnosti so správnym budovaním krajiny naruša práve existencia prepoštstiev takého typu, ktorý sa vyskytoval v Bratislave, v Sibiu a na Spiši.

* * *

Zaujímavé na celej kauze okolo zriadenia biskupstva na Spiši nie sú len okolnosti zrodu myšlienky, ale v rovnakej miere aj príčiny neúspechu.

Hlavným dôvodom nebol negatívny vzťah pápežskej kúrie k Ľudovítovi, ale skôr domáce cirkevné kruhy. Aj keď s najväčšou pravdepodobnosťou nešlo o vyslovené nepriateľstvo, predsa len určitá vlažnosť pri riešení a vyšetrovaní spomínanej kauzy mala za následok prieťahy a odloženie *ad acta*.

Odpoveď na otázku treba hľadať priamo na tvári miesta, priblížením si hlavných aktérov, objavujúcich sa v listine, ktorú vydali obaja hlavní vyšetrovatelia, benediktínski opáti Sigfried a Martin, v tom istom roku ako pápež Klement VI. (konkrétne 19. decembra 1348 priamo v Spišskej Kapitule).⁸⁸ Veľkým oblúkom sa teda dostávame naspäť k tomu čo bolo povedané na začiatku. Avšak iba podrobnejší rozbor spoločenskej štruktúry Spiša v chronologickom priereze od zrodu prepoštstva a vlastne komitátu až do momentu podania žiadosti nám aspoň čiastočne umožňuje pochopiť akú úlohu v celej kauze hrali ľudia menovaní vo vyšetrovacej listine.

Jej vydavatelia Sigfried zo Svätého Beňadika nad Hronom a Daniel z Višegrádu, obidvaja opáti tamojších benediktínskych kláštorov, ako *inquisitores seu executores ad infrascripta*, spolu s päťkostolským biskupom na základe poverenia svätou stolicou nariaďujú opátom cisterciatského kláštora Blahoslavenej panny Márie zo Spišského Štiavnička a kartuziánom zo Skaly útočiska a Dunajca a farárom z Spišského Štvrtka, Šváboviec, Kežmarku, z Huncoviec, ktorí patria do ostrihomskej arcidiecézy, aby sa pod hrozbou exkomunikácie a uvalenia interdiktu spolu s ďalšími zástupcami ich cirkví a aj laikmi,

88 FEŇAROVÁ, Inventár, ref. 4, s. 35, č. 73.

šľachticmi menovite Lochckem a Petrom 23. decembra 1348 dostavili do Spišskej Kapituly a vyšetrili oprávnenosť návrhu kráľa Ľudovíta a kráľovnej Alžbety.

Určite nie je náhoda, že v spomínanej listine na prvom mieste figuruje hronskobeňadický opát Sigfried, na ktorého sa obracia pápež, aby celú vec vybavil. Vieme, že tento vzdelaný muž sa podieľal na reformnom hnutí uhorských benediktínov v prvej polovici 14. storočia⁸⁹ a zúčastnil sa viacerých diplomatických misií, ktoré smerovali nielen do Avignonu, ale ako môžeme vysledovať z jeho itinerára, v roku 1346 sa dokonca nachádzal na anglickom kráľovskom dvore, kde dojednával spoluprácu medzi Ľudovítom I. Veľkým a anglickým kráľom Eduardom III. Navyše, ako človek, ktorý s najväčšou pravdepodobnosťou pochádzal zo Spiša dobre poznal tamojšie pomery.⁹⁰

Jeho dobré vzťahy s uhorským panovníckym dvorom dokumentuje aj celý rad donácií, ktoré obdržal práve v tomto čase. Druhý z vyšetrovateľov Ondrej, opát benediktínskeho kláštora vo Visegráde, sa nenachádzal v Ostrihomskej, ale v Jágerskej diecéze. Tak sa mala zabezpečiť nestrannosť rozhodovania.

Ďalším garantom objektívnosti vyšetrenia mal byť päťkostolský biskup. Hoci sa jeho meno v listine nespomína, vieme, že išlo o Mikuláša, ktorý bol pôvodom sliezsky Poliak a pochádzal zo vznešenej rodiny. Jeho cirkevná dráha bola tesne spätá s kráľovským dvorom. Bol vychovávateľom kráľa Ľudovíta a roku 1344 má hodnosť komesa kaplnky a kráľovho tajného kancelára. Už o rok nato bol zvolený za kaločského arcibiskupa,⁹¹ ale pre nesúhlas pápežskej kúrie nebol vo funkcii potvrdený. Jeho ďalšiu cirkevnú dráhu poznačili rozpory kúrie a uhorského kráľovského dvora. Keďže sa mu nepodarilo stať sa vesprímskym biskupom nakoniec, tentoraz so súhlasom pápežskej kúrie, pevne zakotvil na ďalších dvadsať rokov v Päťkostolskej diecéze.⁹²

Pri výpočte prelátov, ktorí mali na starosti celú záležitosť nesmie chýbať vtedajší ostrihomský arcibiskup Čanád Telegdi, už spomínaný v súvislosti s odčlenením Hornotoryského dištriktu od Ostrihomskej diecézy. Bezpochyby ho možno považovať za najdominantnejšiu postavu uhorského cirkevného života v 14. storočí. Bol to práve on, kto po smrti Karola Róberta korunoval jeho syna Ľudovíta za nového uhorského kráľa a obľube u dvora sa tešil až do svojej smrti roku 1349.⁹³ Je preto málo pravdepodobné, že by práve on dal podnet k pozastaveniu riešenia celej záležitosti v obave zo zmenšenia

89 Spolu s ostrihomským arcibiskupom Čanádom Telegdim sa podieľal nielen na duchovnej obnove benediktínskeho rádu, ale obaja prispeli svojim dielom aj ku architektonickému rozkvetu benediktínskych opátstiev. DERCSÉNYI, Dezső. *Nagy Lajos kora*. Budapest 1990, s. 64.

90 KNAUZ, Ferdinandus. *A Garam-meletti Szent-Benedike apátság I*. Budapest 1890, s. 72-73.

91 ENGEL, Archontológia I, ref. 61, s. 65.

92 ENGEL, Archontológia I, ref. 61, s. 73, hodnosť zastával v rokoch 1346 – 1360 a do úradu bol vymenovaný pápežom Klementom VI. 13. 2. 1346. VMH I, ref. 20, s. 706. Ďalšie podrobnosti o Mikulášovi sa nachádzajú v práci PÓR, Antal. Neszmélyi Miklós, Nagy Lajos király tanítója. In *Katholikus Szemle*, 1907, s. 467.

93 ENGEL, Archontológia I, ref. 61, s. 63. MES III, ref. 13, s. 17-22. BEKE, Margit. *Esztergomi érsekek 1001-2003*. Budapest : Szent István Társulat az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2003, s. 161-171. Jedna z Čanádových sestier si zobrala za manžela Mikuláša, syna Loranda a ich syn, jeho synovec Tomáš Vásári sa stal roku 1350 ostrihomským arcibiskupom. ENGEL, Archontológia I, ref. 61, s. 63.

svojej diecézy a z nej plynúcich príjmov, ako to tvrdí staršia historická spisba.⁹⁴ Svoju veľkorysosť ako hlava uhorskej cirkvi prejavil aj v často spomínanom spore medzi Ostrihomskou a Jágerskou diecézou, ktorý bol ukončený práve vďaka nemu, aj keď jeho diecéza na tom trčila. Hoci pre fragmentárnosť prameňov nemôžeme vylúčiť ani takúto možnosť. Jeho skorá smrť v roku 1349 môže naznačovať, že v čase podania žiadosti nebol v plnom rozmachu síl a nedokázal doviest' celú záležitosť k úspešnému koncu.

Ani pomery v Spišskej Kapitule neboli priaznivé. Práve v predpokladanom čase podania žiadosti, t. j. roku 1347 bol podľa C. Wagnera dovtedajší prepošťa Ján povýšený na vesprímskeho biskupa a jeho nástupcom sa stal Mikuláš. V tomto prípade sa však Wagner dopustil nepresnosti. O Jánovi vieme, že za spišského prepošťa bol zvolený už roku 1323,⁹⁵ v auguste 1347 skladá v Jasovskom kláštore slávnostnú prísahu pred kráľovským notárom magistrom Albertom, že nepoberal príjmy v Olaszslizske⁹⁶ a viaceré suplikačné listiny počínajúc rokom 1349 ho spomínajú už ako nebohého.⁹⁷ Je pravdou, že novým vesprímskym biskupom sa stal už roku 1346 takisto Ján, ale v tomto prípade išlo o kráľovského posla a päťkostolského prepošťa Jána, ktorý vzhľadom na nižšie svätenia počas piatich rokov spravoval biskupstvo bez konsekrácie za biskupa a pápež sa postaral o nápravu až roku 1351.⁹⁸ Nijaký údaj nepotvrďuje zhodu medzi týmito dvoma osobami a aj ďalší údaj C. Wagnera, ktorý sa týka času nástupu nového prepošťa Mikuláša do úradu je tiež otázný. Zo spomínaných suplikačných listín je zrejmé, že kapitula si zvolila za svojho prepošťa Jána, syna Demetera, ktorý dovtedy zastával hodnosť zemplínskeho archidiacona. Ale zo supliky kráľa Ludovíta z roku 1352 jasne vyplýva, že na prepoštskom stolci sa dokázal presadiť kandidát kráľovského dvora, Mikuláš z rodu pánov z Lomnice a pápež bol požiadaný o jeho potvrdenie vo funkcii.⁹⁹ Možno neujasnenosť pomerov v Spišskej Kapitule zapríčinila, že suplika neuvádza meno konkrétneho prepošťa.

Ludovítova a Alžbetina snaha zriadiť biskupstvo a dosadiť do čela prepozitúry svojho človeka iba názorne dokumentuje, aký význam sa zo strany uhorských Anjouovcov pripisoval tejto kráľovskej prepozitúre.

Ostatní oslovení vo veci preskúmania možnosti povýšenia prepoštsva na biskupstvo neboli vybraní náhodne. Zvolávací mandát bol vydaný 19. decembra a vyšetrovanie sa

94 Už C. Wagner spomína ako hlavné príčiny neúspechu zriadenia biskupstva tak strach Čanadína z možných sporov, ako aj neapolské výpravy. WAGNER III, ref. 23, s. 35. PIRHALLA, ref. 27, s. 29. Najpodrobnejšie sa celou kauzou z hľadiska postoja ostrihomského arcibiskupa zaoberá PÓR, ref. 92, s. 483. Ten argumentuje tým, že už pred podaním kráľovskej supliky o povýšenie prepoštsva na biskupstvo boli medzi Čanádcom Telegdíom a Spišskou Kapitulou vážne nezhody. Kapitula dokonca obvinila arcibiskupa u pápeža a ten žiadal satisfakciu od kapituly. Pozri KNAUZ, Ferdinandus. *Monumenta ecclesiae Strigoniensis II*. Strigonii 1874, č. 443, listina z 25. marca 1338. Podľa J. Špirka „celá vec zaviazla v Ostrihome a do Avignonu sa vôbec nedostala, alebo sa Spišské biskupstvo zmarilo pre nepravý postoj ostrihomského arcibiskupa. Ludovítova pozornosť sa od tejto záležitosti odvrátila, keď v Neapoli zavraždili jeho brata Ondreja, zaplietol sa do vojny.“ ŠPIRKO, Jozef. Spišské biskupstvo (Snahy v minulosti o jeho utvorenie). In *Dejiny a umenie očami historika*. Bratislava 2001, s. 140.

95 Listinu o voľbe vydala Spišská Kapitula 13. februára 1323. RDSI II, ref. 13, s. 394-395, č. 906.

96 FEŇAROVÁ, Inventár, ref. 4, s. 35, č. 72.

97 BOSSÁNYI, Árpád. *Regesta supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai Avignoni korszak I. kötet. VI. Kelemen pápa 1342 – 1352*. Budapest 1916, s. 193-194, č. 395.

98 WAGNER III, ref. 23, s. 34. ENGEL, Archontológia I, ref. 61, s. 77.

99 BOSSÁNYI, ref. 97, s. 227, č. 475.

malo uskutočniť v kapitule už 23. decembra. Krátky časový interval bol pravdepodobne jedným z hlavných dôvodov, prečo výzvu adresovali už spomínaným opátom a farárom uvedených lokalít. Všetky sa totiž nachádzali relatívne blízko od miesta konania – Spišskej Kapituly a každá z nich patrila k určitej skupine v rámci farskej organizácie vtedajšieho Spišského prepoštstva. V Spišskom Štvrtku sídlila kopijnícka šľachta a tamojší farský kostol slúžil nielen k cirkevným účelom, ale sa v ňom stretávali aj samosprávne orgány. Podobne Švábovce a Huncovce vlastnili šľachtici z radov kopijníckej šľachty a Kežmarok bol popri Levoči druhým najvýznamnejším mestom na Spiši, v ktorom prevažovalo nemecké obyvateľstvo.¹⁰⁰ Za zmienku stojí aj fakt, že Huncovce, Švábovce a Spišský Štvrtok sa spomínajú v listine z roku 1268 ako členovia privilegovaného nemeckého farského spoločenstva.¹⁰¹

Okrem už menovaných mandát dostali aj šľachtici Lochke, Peter z Hôrky, František Canko de villa Fladdani (dnes časť obce Vlková), z Betlanoviec a Peter Damus zo Žehry, ktorí boli povinní zabezpečiť, aby sa dostavili farári ich kostolov alebo zástupcovia na pojednávanie, v presne určenom termíne. Mandát vyhotovil a signoval verejný notár Pavol, syn Jakuba z Olšavice, ostrihomský klerik.

* * *

Celý pokus o erigovanie biskupstva pravdepodobne zlyhal na neschopnosti koordinácie domácich zúčastnených a poverených stránok. Napriek tomu je ale z viacerých listinných dokumentov, najmä zo suplikácií zrejme, že Ľudovít nepoľavil vo svojom záujme o Spišské prepoštstvo a keď nedosiahol primárny cieľ sústredil svoju pozornosť „aspoň“ na uznanie kráľovského patronátneho práva.¹⁰² Kým pri obsadzovaní biskupstiev uhorskí panovníci neuplatňovali svoje patronátne právo od 13. storočia a k slovu sa začali hlásiť pápežské rezervácie, pápeži sa predsa len v maximálnej možnej miere usilovali vyjsť v ústrety žiadostiam Ľudovíta I. Veľkého o dosadenie jemu blízkych ľudí na vysoké cirkevné posty. V danom okamihu bolo Uhorské kráľovstvo už plne kristianizované a rešpektovalo pravidlá diktované pápežskou kúriou. Po všetkých peripetiách – napr. s Ladislavom IV.¹⁰³ – prostredníctvom Karola Róberta si kúria dokázala zaistiť „kontrolu“ nad životom uhorskej spoločnosti. Naprávanie cirkevných pomerov v Uhorsku dobre dokumentuje bohatá korešpondencia kardinála Gentilisa.¹⁰⁴ Zmenený spôsob, nie

100 MAREK, ref. 44, s. 148.

101 SCHMAUK, Michael. *Supplementum Analectorum terrae Scepusiensis Pars II*. Sp. Podhradie 1889, s. 224.

102 BOSSÁNYI, ref. 97, s. 227, č. 475. Hoci E. Hromják spomína vo svojom článku listinu pápeža Klementa VI. z januára 1351, v ktorej pápež výslovne uznáva patronátne právo uhorských kráľov, ale v prípade povýšenia prepoštstva sa vyslovuje záporne. Nakoľko sme nemali možnosť študovať túto dosiaľ nevedovanú listinu nemôžeme k údajom, ktoré obsahuje zaujať relevantné stanovisko. HROMJÁK, ref. 45, s.3, 6.

103 LUKAČKA, Ján. Rímska kúria a poslední Arpádovci. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského HISTORICA XLIII*, 1997, s. 173-193.

104 VÁRSZEGI, Asztrik – ZOMBORI, István. *MONUMENTA VATICANA historiam regni Hungariae illustrantia, series prima, tomus secundus. Acta legationis cardinalis Gentilis*. Budapest 2000, 511 s.

už právneho, ale skôr autoritatívneho konania dynastie našiel odraz aj v právnej oblasti cirkevného života Uhorského kráľovstva.

Pápežská kúria, ktorá na prelome 13. a 14. storočia prešla svojimi „osobnými peripetiami“ napriek avignonskému zajatiu dokázala chytiť druhý dych. Paradoxne jej hlavným *spiritus agens* bol staručký Ján XXII. Pápežstvo pod jeho vedením sa stáva *de facto* centralizovanou monarchiou, ktorá sa dokázala prispôsobiť svojim pendantom v podobe vtedajších kráľovských mocí. Najlepšie to priblížil Ľudevít Knappek vo svojej dodnes neprekonanej práci.¹⁰⁵ Zakladanie nových biskupstiev z titulu plnej panovníckej moci, alebo „a latere“ bolo minulosťou. Kresťanstvo zapustilo pevné korene. Všetky dynastie, respektíve kráľovstvá vtedajšej Európy prijali v tejto oblasti primát pápežskej kúrie a postupne museli ustúpiť zo svojich zakladateľských aktivít, ktoré boli iba účelovým prostriedkom pápežskej kúrie pri zachytení nezmapovaného územia v počiatku rozširovania svojej moci. Akceptácia zvrchovanosti pápežskej kúrie sa dokázala prejavovať pri akceptácii pápežských vyberačov desiatkov. Ale hlavná zmena spočívala v tom, že pápežská kúria, aj keď mala záujem na dobrom vzťahu s jednotlivými kráľovstvami, stále sledovala jeden cieľ, ktorý bol čoraz zrejmejší a to právne zdôvodnenie zasahovania do vnútorných pomerov jednotlivých „partikulárnych“ cirkví. Bol to prepracovaný systém pápežských rezervácií pri udeľovaní vyšších aj nižších benefícií. Pápež takmer vždy koná v súlade so záujmom panovníka. Pápežská kúria však bola obrazne povedané o krok vpredu. Dokázala pochopiť dôležitosť právneho argumentu pri uplatňovaní svojich nárokov a podchytiť ju v takej diplomatickej miere, aby boli uspokojené požiadavky tak cirkvi, ako aj svetskej moci.¹⁰⁶

Pokus o zriadenie biskupstva na Spiši je eklatantným príkladom toho, ako ktorá moc prevažuje a ako cirkevno-svetskú rovnováhu môžu narušiť domáce cirkevné ambície, respektíve opustenie primárneho cieľa v prospech nového.

ZUM ANLAUF DIE ZIPSER (SPIŠ) PROPSTEI IN DER MITTE DES 14. JAHRHUNDERTS ZUM BISTUM ZU ERHEBEN

BLANKA BREZOVÁKOVÁ

Die Zipser Propstei, zusammen mit zwei anderen – der Pressburger (Bratislava) und der Hermannstädter (Sibiu, Siebenbürgen) Propsteien, hatten im Rahmen der ungarischen kirchlichen Verwaltungsorganisation eine besondere Position. Die erwähnten drei Kircheninstitutionen stellten *de facto* eine Form zwischen Bistum und Archidiakonats dar. Sie verfügten quasi über bischöfliche Kompetenzen. Bei allen Dreien handelte sich es um kirchliche Organisationsstrukturen, die die Grenzgebiete, wo in Überzahl die deutschen Gastsiedler lebten, verwalteten. Es sind mehrere Belege vorhanden, dass Zips zu den Gebieten gehörte, die für eine längere oder kürzere Zeit unter der Herrschaft eines Mitgliedes der Königsfamilie waren. Die strategische Bedeutung von Zips

105 KNAPPEK, Ľudevít. *Obsadzovanie uhorských biskupstiev od X. do konca XIV. storočia so zvláštnym zreteľom na pápežské zásahy a na postavenie uhorských kráľov*. Bratislava 1934, 265 s.

106 KNAPPEK, ref. 105, s. 153-187.

kam erst in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts zum Vorschein, als die von Anjou einerseits die Chance auf Gewinn der polnischen Krone bekamen, aber andererseits denen der Verlust der neapolitanischen Krone drohte. Als potentieller Thronanwärter in Polen galt der Fürst Stephan, der jüngere Bruder von Ludwig I. dem Großen. Es handelt sich keineswegs um einen Zufall, dass gerade er 1349 – 1352 in den Dokumenten als *dux terre Scepusiensis et de Sarus* bezeichnet wird. Ludwig I. der Große beabsichtigte Zips zu einem weiteren Zentrum des Königreichs Ungarn zu machen, die ihm das Erobern des Polnischen Königreichs erleichtern sollte.

Wahrscheinlich hier sollte man im Falle der Zipser Propstei die Gründe für das Anstreben, die quasi bischöflichen Befugnisse zu den faktischen zu machen und zwar durch die Errichtung des regulären Zipser Bistums.

Das Bemühen um Errichtung des Bistums von Ludwig I. dem Großen und seiner Mutter Elisabeth ist auch schriftlich dokumentiert und zwar in dem Papstbrief, in dem er, in Berufung auf das Ersuchen des Königs aus 1348, den ausgewählten ungarischen kirchlichen Würdenträgern den Antrag zu untersuchen anordnete.

Obwohl das Ersuchen nicht zu seinen Gunsten erledigt wurde und der Versuch ohne Erfolg blieb, dient dieser Fall als deutliches Beispiel dafür, wie die „Zusammenarbeit“ des Herrschers, der Kirche und der päpstlichen Kurie in den Fragen der Kirchenverwaltung im 14. Jahrhundert aussah.

„VLASŤ V MALOM“
KORUNOVAČNÉ SLÁVNOSTI V OBDOBÍ DUALIZMU A SYMBOLIKA
KORUNOVAČNÉHO VRŠKU

JUDIT PÁL

PÁL, Judit. “The homeland in miniature”. (The coronation celebrations in the period of Dualism and the symbolic coronation hill). *Historický časopis*, 2009, 57, 3, pp. 443-468, Bratislava.

The study analyses the development and functioning of political rituals and myths from the time of the two coronation ceremonies of the period of dualism: those of 1867 and 1916. A coronation was a splendid opportunity for the application of a whole range of political symbols. The study is mainly concerned with the ceremonies associated with the coronation hill, and in this contexts considers various aspects of cultural memory and political identities. In 1867 and again in 1916, all the municipia, that is counties and cities, were asked to send earth for the coronation hill from “historically important” places. The hill was intended to symbolize the unity and extent of the state. It also had to legitimize the new situation created by the Ausgleich. The hill was supposed to summarize the whole of Hungarian history and to symbolically unite the past with the present.

Austria-Hungary. Coronations of 1867 and 1916. Coronation hill. Historical myths. Political rituals and symbols. Cultural memory. Political identities.

Slávnosť a pamäť

V posledných desaťročiach sa zaoberá výskumom historických mýtov a obradov, resp. rituálov viacerých vedeckých disciplín. Medzi nimi popri politickej antropológii a sociológii aj historická veda. Historici začali pod vplyvom kultúrnych antropológov skúmať symbolické formy správania sa ľudí v dejinách. Ide o otázky, ktoré rovnakou mierou zaujímajú historikov, antropológov a politológov, veď metaforický a mýtický spôsob videnia politickej skutočnosti má ústredný význam vo vývoji vnímania politických hodnôt a postojov.

Politické inštitúcie sú charakterizované dvoma symbolickými formami: mýtom a obradom, resp. rituálom. S pomocou metafor a symbolov si v definícii jedného z najvplyvnejších zástupcov politickej antropológie zjednodušíme a zaopatríme významom tie zložité skúsenosti, ktoré v nás vyvolávajú tieseň.¹ Podľa Edelmana „*mýty, zatiaľ čo zjednodušujú prácu, na druhej strane s rozumom robia zo sveta sudcu a racionalizujú konformné správanie.*”²

---

1 EDELMAN, Murray. Metafora és nyelvi formák a politikában. In SZABÓ, Márton – KISS, Balázs – BODA, Zsolt (eds.). *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest : Nemzeti Tankönyvkiadó; Universitas, 2000, s. 212.

2 EDELMAN, ref. 1, s. 226.

Mýty sú spomienkové figúry, v kultúrnej pamäti „*sa faktická história mení na históriu spomínanú, a teda na mýtus*“; spomienkou sa z dejín stáva mýtus. Častou prítomňujúcou formou kultúrneho spomínania je sviatok. Sviatok popri mnohých svojich funkciách slúži tiež k sprítomneniu fundujúcej minulosti, pričom „*vzťahom k minulosti sa zakladá identita spomínajúcej skupiny. Spomienkou na svoje dejiny a sprítomnením fundujúcich spomienkových figúr si skupina zaistuje svoju identitu.*“³

Medzi základné funkcie politických mýtov patrí skutočnosť, že legitimizujú mocenské nároky, zdôvodňujú autoritu, posilňujú sebavedomie, napomáhajú integráciu a kladú základy, zdôvodňujú alebo posilňujú identitu. Mýtus v sebe spája minulosť, prítomnosť a budúcnosť. Obzvlášť významná je dimenzia budúcnosti: poskytuje nádej a tým dáva veciam zmysel. Minulosť prerozpráva, ale ukazuje na prítomnosť a budúcnosť.⁴ „Zlatý vek“ moderných politických mýtov pripadá na 19. a prvú polovicu 20. storočia. Mnohí to vysvetľujú tým, že išlo o obdobie sekularizácie a „*odčarovania*“ sveta (Max Weber) a práve prostredníctvom mýtov sa nahrádzala táto strata hodnôt a zmyslu.⁵

Mýtus a rituál sa mnohými spôsobmi preplietajú. Politické konanie je súčasne aj symbolickým konaním. Moc vypracúva zložitý systém ceremoniálu a tým vytvára vizuálny zážitok, súčasne však aj odstup: „*Zúčastnení boli prostredníctvom rituálu zasvätení do spoločného podujatia. Naliehavým spôsobom vyvoláva medzi zúčastnenými pozornosť na ich príslušnosť, spoločné dôležitosť a záujmy a tým posilňuje medzi nimi už existujúce podobnosti, čo ich naplňa uspokojením a radosťou.*“⁶ Rituály udržiavajú pri živote systém ich skupinových identít. Zúčastnení dostávajú so zreteľom na vlastnú identitu relevantné poznatky a tak reprodukovujú svoju skupinovú identitu. Rituály sú „*infraštruktúrou identitného systému*“.⁷ Rituál sa vždy odvoláva na tradície, aj význam rituálov sa nadobúda prostredníctvom tradícií. Keďže sa rituál mení len pomaly, zabezpečuje pocit stálosti. V prípade politických konfliktov a zmien práve konzervativizmus rituálnych foriem z nich – teda z uvedených foriem – robí mocnú silu: „*Hodnoty sú tvorené, resp. vyznačované tvorivými prvkami rituálu ako dramatickým objavením sa, komprimovaným*

-
- 3 ASSMANN, Jan. *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest : Atlantisz, 1999, s. 53 (v preklade citované podľa ASSMANN, Jan. *Kultúra a pamät'. Pismo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách staroveku*. Praha : Prostor, 2001, s. 50). Na základe Maurice Halbwachsa Assmann rozlišuje dve formy kolektívnej pamäti: komunikatívnu pamät', ktorá sa vzťahuje na prežitú minulosť a ako druhú zdedenú kultúrnu pamät', v ktorej sa minulosť mení na symbolické figúry, tvary alebo formy a ktorá sa riadene rozširuje. Písmu a písaniu sa preto pripisuje kľúčová úloha v rozvoji kultúrnej pamäte. Polarita medzi nimi je ako protiklad všednej a sviatočnej pamäti. Spomínanie je veľmi dôležité z hľadiska skupinovej identity a pre výklad seba samého. Kultúrna pamät' sa mení na prežitú minulosť a minulosť na dejiny, keď pre skupinu už nie sú „živé“, keď vpadávajú z jej pamäti.
  - 4 FRANÇOIS, Etienne – SCHULZE, Hagen. Das emotionale Fundament der Nationen. In FLACKE, Monika (ed.). *Mythen der Nationen: Ein europäisches Panorama*. München; Berlin : Koehler & Amelang, 2001, s. 19-20.
  - 5 BEHRENBECK, Sabine. *Der Kult um die toten Helden. Nationalsozialistische Mythen, Riten und Symbole 1923 bis 1945*. Vierow bei Greifswald : SH-Verlag, 1996, s. 45-60.
  - 6 EDELMAN, Murray. *A politika szimbolikus valósága*. Budapest : L'Harmattan, 2004, s. 19.
  - 7 ASSMANN, ref. 3, s. 142 (české vydanie, s. 126).

a viacvrstvovým symbolom a k nim sa vzťahujúcim obrazom, ako aj od každodennosti sa odlišujúcimi sakrálnymi, transcendentálnymi svetmi.”⁸

Na výskum politických rituálov a mýtov poskytuje vynikajúcu príležitosť taká udalosť ako korunovácia panovníka, v priebehu ktorej sa objavuje celá paleta politických symbolov a ktorá zaujíma medzi politickými rituálmi obzvlášť významné miesto, spájajúc v sebe staré a nové prvky politického divadla. V súvislosti s korunováciou možno skúmať viacero takých otázok ako rôzne aspekty historickej pamäti/spomínania a politiky identít v Uhorsku v období dualizmu.

Korunovačná slávnosť

Modelom a reprezentantom spoločenskej kohézie bol v stredovekej a novovekej Európe panovník. Ako motív zväzku kráľa a kráľovstva sa v Anglicku a vo Francúzsku symbolicky od 16. storočia objavila korunovačná ceremónia.⁹ Norbert Elias poukázal na to, že dvor utváral spoločenský systém, ktorého centrálnou figúrou bol práve panovník. Táto rola ho úplne absorbovala, a to až natoľko, že strácal osobnú identitu a nasledujúci eucharistický model obetoval svoj súkromný život v prospech reprezentácie. Neskôr z toho všetkého zostala protokolárna rola panovníka. Úlohou panovníka bolo vyjadrenie kolektívnych túžob všetkých jeho poddaných.¹⁰

V dôsledku ďalekosiahlych zmien 19. storočia sa ukázalo ako potrebné utvoriť alebo posilniť novými prostriedkami lojalitu a spoločenskú kohéziu. V druhej polovici 19. storočia sa zhostil úlohy spoločenskej kohézie nacionalizmus, a to naprieč národnej cirkvi, kráľovskej rodiny alebo iných tradícií. Popri „nových tradíciách“ (nové sviatky, hrdinovia, symboly atď.) sa pretvorili aj staré. Veď aj zo starého materiálu sa dalo čo-to postaviť. Lahšia situácia bola navyše v krajinách ako Uhorsko, kde spoločenská štruktúra a hierarchia nezaznamenali zásadnejšie zmeny. Tradičné roľnícke spoločenstvo vedeli aj naďalej najúčinnejšie mobilizovať cirkev a panovník, ale ani tak tradičná a tradície zachováajúca dynastia ako Habsburgovci sa nevedela vyhnúť novinkám. Pri príležitosti verejných ceremónií stelesňoval panovník symbolicky jednotu ľudu alebo národov, veľkosť a ozdabu štátu, kontinuitu minulosti a prítomnosti.¹¹ Ako môžeme čítať v slávnostnej publikácii pripravenej ku korunováci v roku 1867: „*Národ pozdravuje v dnešný deň [t. j. v deň korunovácie – J. P.] zastrešenie novej organizácie štátu, garanciu prastarých mravov, kultúrnej budúcnosti a národnej slávy.*”¹²

Spomedzi veľkých politických rituálov svojim významom vyniká inštalácia nového panovníka. František Jozef však nebol novým panovníkom, veď v tom čase už v skutoč-

8 ZENTAI, Violetta. Politikai antropológia: a politika antropológiája. In ZENTAI, Violetta (ed.). *Politikai antropológia*. Budapest : Osiris, Látthatatlan Kollégium, 1997, s. 20.

9 BOUREAU, Alain. The King. In NORA, Pierre (ed.). *Realms of memory. Rethinking the French Past. Vol. II. Traditions*. New York : Columbia University Press, 1996, s. 195.

10 BOUREAU, ref. 9, s. 203-207.

11 Pozri HOBSBAWM, Eric. Mass-Producing Traditions: Europe, 1870 – 1914. In HOBSBAWM, Eric – RANGER, Terrence (eds.). *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press 1983, s. 263-266 a 282.

12 TÖRÖK, Sándor (ed.). *Koronázási Emléklapok az 1867-iki nemzeti alkotmányos örömmünnep megörökítésére*. (Krönungs Gedenkblätter) I. füzet. Pest : Pataki József, 1867, s. 23.

nosti panoval takmer dve desaťročia. Po revolúcii 1848/1849 a jej porážke sa istý čas pokúšal o absolutistické riešenie a len po jeho fiasku začal od roku 1860 zblížovací proces s maďarskou politickou elitou. Konečnou stanicou uvedeného procesu sa stalo vyrovnanie. V dôsledku rakúsko-uhorského vyrovnania prišiel 8. júna 1867 rad na korunováciu Františka Jozefa za uhorského kráľa. Korunovácia tak v porovnaní s normálnymi pomermi nadobudla ešte väčší význam, čo sa snažil zdôrazniť aj jazyk symbolickej politiky.¹³ Možno v ňom objaviť mystiku viažucu sa k panovníkovi, ako aj nové prvky „národného náboženstva“. Korunovácia sa stala „najskevostnejším prejavom maďarského národného života“, napísal v tom čase najoslavovanejší dobový spisovateľ Mór Jókai.¹⁴

Korunovácia sa odohrala so skvostnou okázalosťou. Ceremonie mali na jednej strane odzrkadliť zmierenie medzi panovníkom a národom, ale staronový ceremoniál a symboly boli rovnako povolané posilniť aj nanovo ustanovenú jednotu štátu. Slávnosť a s ňou spojené spomínanie nielenže spojili minulosť s prítomnosťou a zaistili ich kontinuitu, ale dodali aj legitimitu politickým inštitúciám, resp. systémom. Ceremonie a výzdoba sa plánovali s mimoriadnou pozornosťou, veď aj pre vládnú Deákovu stranu malo zlegitimizovanie vyrovnania veľký význam: „*František Jozef ako národný panovník: to by zjavne posilnilo emocionálnu legitimitu vyrovnania a podrylo už nespochybniteľným spôsobom fungujúci Kossuthov kult.*”¹⁵ Všetky slávnostné komentáre vyzdvihovali význam udalosti a jej v mnohorakom zmysle slova prevratný charakter. „*Dnes sa uzatvára jedno smutné obdobie uhorských dejín a otvára sa nové, utešené, radosť a lásku si sľubujúce obdobie. Lebo kráľ a národ si navzájom znova našli svoje srdcia a nezlomný vzťah vernosti a lásky jedného k druhému*“, napísal jeden pamätník.¹⁶

Politické konanie je zároveň aj symbolickým konaním. Štátna moc vypracovala komplikovaný obrad, s ktorým tvorila nielen pozoruhodné divadlo, ale aj adekvátny odstup. V priebehu rituálu zohrali veľkú rolu zmyslové a telesné zážitky, ako aj estetické dimenzie, čomu napomohla výzdoba, využitie drahých látok a dekoratívnej okázalosti. V prítomných zaniká pocit vzdialenosti a kritické pocity, emocionálne sa stotožňujú s ponúknutými hodnotami, a tak v konečnom dôsledku rituál posilňuje konformizmus.¹⁷ Výskum roly politických dekorácií a scén nemá za sebou príliš veľkú minulosť. Dekorácie sa prihovárajú širokej verejnosti a sú schopné výrazne ovplyvniť jej reakcie: vyvolávajú psychologické a symbolické účinky, vnucujú významy, roznečujú pocity a prebúdajú autoritu. Umelo vytvorený priestor stupňuje intenzitu vplyvov a uľahčuje presvedčenie: „*Neskrývaným spôsobom bolo všetko tak utvorené, aby zdôrazňovalo odklon od každodennej rutiny a aby bol jeho prostredníctvom orámovaný mimoriadny alebo heroický*

13 Pozri k tomu ruské korunovácie v 19. storočí WORTMAN, Richard S. *Scenarios of Power. Myth and Ceremony in Russian Monarchy. II. From Alexander II to the Abdication of Nicholas II.* Princeton : Princeton University Press, 2000. Korunovácia roku 1883 mala napr. obnoviť rozvrátený poriadok a túto skutočnosť symbolizovali rôzne obrady.

14 JÓKAI, Mór. A király-koronázás. In *A koronázás örömmünnepe*. B. m. : Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága, b. r. (1882).

15 GERŐ, András. A magyar Habsburg – szükséglet, lehetőség és valóság. In GERŐ, András. *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből.* Budapest : PolgART, 2004, s. 89.

16 BÚSBACH, Péter. *Egy viharos emberöltő. Korrajz. II.* Budapest 1906, s. 348.

17 BEHRENBECK, ref. 5, s. 52-53.

charakter odohrávajúcich sa udalostí. ¹⁸ „Dobre to vnímal opis korunovácie Karola IV. roku 1916: „Všetka vznešenosť, každá jednotlivá ozdoba a detail sprievodu uhorského kráľa prúdili na divákov ako vodopád a o čo výdatnejšie sa tento rozpadával, o to viac sa nemohol minúť úspechom: ba o to viac sa pociťoval jeho symbolický význam. Veľká moc uhorského kráľa a sila Uhorska sa nikdy nepominú a budú žiť večne. Výžarujú farby s grációznou vznešenosťou valiaceho sa toku, ktorého vlniace a na seba narážajúce vlny ako keby sa potichu zobúdzali a v stále silnejúcom rytme špliechali leskom, pompéznosťou a slávou. Náhhera, žiara zo záplavy a z jej tisícfarebného trblietania, ako keby k Maďarstvu doliehala horúčkovitá symfónia tisícročného Uhorska (...)“¹⁹

Pri korunováci roku 1867 prišiel rad aj na „orientálnu nádheru“. Všetko spravodajstvo vo všeobecnosti vyzdvihovalo malebnosť slávnostných bandérií. Jeden z pamätníkov napísal: „Slávnostný akt bol zakončený uprostred mnohých charakterom starobylých ceremónií“ a spojený s mnohými atrakciami, od ktorých sa pri iných príležitostiach upustilo, teraz sa však uskutočnili s cieľom „pozdvihnúť vlastné národné sebavedomie“ a vzbudiť pozornosť diplomatických zástupcov na to, že korunovácia je významnou udalosťou „ktorou sa korunovaný panovník zmluvne a pod prísahou zaväzuje k napĺňaniu vážnych povinností, k rešpektovaniu národných práv a nezávislosti.“²⁰ Po chmárach zažiaril všetko v pompe a lesku – to je neustále sa vracajúci motív všetkých korunovačných opisov. Navyše pri korunovačnom vŕšku spoza oblakov vykuklo slnko a jeho lúče osvietili kráľa, po ktorého tvári „sa rozliala majestátnosť a sila“.²¹

Rituálne znovuvytvorenie minulosti: korunovačný vŕšok

Ku spomínaniu sa vo všeobecnosti vytvárajú miesta, ktoré „poskytujú symboly skupinovej identity a záchytné body jej spomínania. Pamäť potrebuje miesta a má tendenciu prejsť do priestoru.“²² V ďalšom texte skúmam jedinečný monument korunovácie: ceremónie vzťahujúce sa ku korunovačnému vŕšku.

Korunovačný akt nepozostával len z cirkevných ceremónií,²³ ale podľa poriadku utvoreného od stredoveku po nich nasledovalo pasovanie rytierov Zlatej ostrohy a už mimo kostola kráľova prísaha. Potom panovník vycválal na koni na korunovačný vŕšok, vytasil meč a zo sedla koňa ním švihol na štyri svetové strany ako symbol toho, že

18 EDELMAN, ref. 6, s. 76.

19 *Koronázási album*. Budapest : Az Érdekes Újság kiadása, 1917, s. 95-96.

20 BÚSBACH, ref. 16, s. 352-353.

21 TÖRÖK, ref. 12, s. 36.

22 Myšlienku Maurice Halbwachsa si prisvojil aj Jan Assmann. Pozri ASSMANN, ref. 3, s. 40 (české vydanie, s. 39). Halbwachs bol jedným zo zakladateľov pojmu kolektívna pamäť. O vzťahu medzi dejinami, resp. historickou pamäťou a kolektívnou pamäťou pozri HALBWACHS, Maurice. *The Collective Memory*. New York : Harper & Row, 1980, s. 50-87.

23 O pôvode, význame a vývoji stredovekých korunovácií pozri SCHRAMM, Percy Ernst. *Geschichte des englischen Königtums im Lichte der Krönung*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1970. Schramm vyjadril (v monumentálnom trojväzkovom diele *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Beiträge zu ihrer Geschichte vom dritten bis zum sechzehnten Jahrhundert*. Stuttgart : Hiersemann, 1954 – 1956), že vzhľadom na charakter štátu treba skúmať znaky moci, korunu, žezlo, odev atď., ako aj gestá, zvyky, ktorými kráľ vyjadril, čím chce byť a poddaní uznali jeho moc. Z tohto hľadiska je dôležitá aj analýza korunovačnej ceremónie, príchod panovníka atď.

bude krajinu chrániť pred napadnutím z ktoréhokoľvek smeru. Od polovice 16. storočia – s dvoma výnimkami – sa korunovácie uskutočňovali v Bratislave. Tu už v 17. storočí nechal Maximilián II. pri príležitosti korunovácií utvoriť tzv. korunovačný vŕšok podľa vzoru zo Stoličného Belehradu (Székesfehérvár), kde korunovali ešte aj Ferdinanda I. Kvôli rozširovaniu mesta však bolo treba roku 1773 vŕšok premiestniť. Nový vŕšok, ktorý na príkaz Márie Terézie naplánoval známy viedenský architekt Franz Anton Hillebrandt, zodpovedal požiadavkám barokovej ceremónie a nebol už len jednoduchým navŕšením zeme. Mal charakter skôr malého javiska obkoleseného kamennými balustrádami a s nájazdom, pričom na boku bol umiestnený uhorský erb.²⁴

Bratislavský vŕšok zostal na svojom mieste aj v čase, keď Bratislava bola už len bývalým korunovačným mestom. Zostal ako „historická pamiatka na dávnominulú rušnú a udalosťami nabitú minulosť“.²⁵ Pravda, bola to už viac atrakcia, na ktorej zvykli v noci rečniť podnapití snemoví juráti alebo ktorú nemohli obísť návštevníci Bratislavy. „Bratislava (v texte ako „Pozsony“ – pozn. prekladateľa): miesto korunovácií a snemovania! Aké mohutné nástroje na vystupňovanie mladej fantázie,“ písal jeden z návštevníkov roku 1838. „Keď som vystúpil z kalitky zvanej koč, nechal som sa doviest' ku kráľovskému štvormechovému kopcu, takzvanému „kráľovskému kopčeku“, ktorý môj Cicerón nazval ako „Krönungshügel“ (išlo o korunovačný pahorok – J. P.). Aké rozčarovanie. To celé bolo malým smetným kopcom. Pravda, vtedy už uplynulo viac ako osem rokov od korunovácie dobrotivého Ferdinanda.“²⁶

Roku 1867 sa slávnostná ceremónia už neodohrala v Bratislave ako tradičnom korunovačnom meste, ale symbolicky v novej metropole, ktorá sa v revolúcii roku 1848 stala politickým centrom štátu. Súčasníci si ešte spomínali, že roku 1848 sa ako znak nových časov presťahoval snem z Bratislavy do Pešti. Teraz mnohí videli v korunovačnej ceremónii a v „presťahovaní“ vŕšku už novú symboliku. Peštiansky vŕšok bol sľubným prísľubom, že odteraz sa bude vždy tu korunovať – napísal jeden súčasník.²⁷ V súvislosti s pešť-budínskou korunováciou bolo treba myslieť aj na potrebný pahorok. Nákras bratislavského korunovačného vŕšku poslali do Pešti a tam podľa neho zhotovili nový, a to na základe plánov staviteľa Frigyesa Feszla. V tejto súvislosti sa vynoril nápad, aby sa z každej časti krajiny, prípadne z historicky významných miest, poslala zem a z nej by vytvorili asi tri metre vysoký korunovačný vŕšok v blízkosti peštianskeho vyústenia známeho Reťazového mostu (Lánchíd). Vŕšok začali stavať koncom apríla a jeho finálnu podobu ozdobili národnými farbami: biele kamenné zábradlie potiahli červeným sameťom a na vlastný vŕšok vysadili zelenú pažiť.

24 HOLČÍK, Štefan. *Krönungsfeierlichkeiten in Preßburg/Bratislava 1563 – 1830*. Bratislava : Tatran, 1992, s. 64-65. (slov. vydanie HOLČÍK, Štefan. Korunovačné slávnosti Bratislava 1563 – 1830. Bratislava : Tatran, 1986, s. 62-63).

25 *A koronázás és a korona Magyarországon vagyis mily módon sikerült, hogy ő kir. apostoli felsége első Ferencz József megkoronáztatik. Történelmi és politikai vázlat a koronázási-országgyűlés legfontosabb mozzanatai- és legjelentékenyebb férfiainak; továbbá a sz. korona, a jelvények és a koronázási ünnepélyek leírása*. Pesten : Leitner M. L. könyv- és könyomdája, b. r., s. 51.

26 VÁRADY, Gábor. *Tarlózatok*. Máramarossziget 1905, s. 39-40.

27 Ref. 25, s. 52.

Vasárnapi újság dal začiatkom mája na vedomie, že poverený zástupca hlavného štolbu gróf Antal Szapáry oslovil jednotlivé municípiá, aby „podľa prastarého zvyku“ poslala každá župa do 15. mája zem na korunovačný vršok.²⁸ Avšak skutočnosť, že zem by mala pochádzať z „historicky významných“ miest, sa s najväčšou pravdepodobnosťou objavila práve vtedy po prvý raz.²⁹ Korunovácia bola reálne existujúcou tradíciou, navyše záväznosť ceremónie pripúšťala akúkoľvek odchýlku, prípadne inováciu, len v minimálnej miere. Ceremónia sa inšpirovala ešte frankfurtskou korunováciou usku-točnenou podľa zlatej buly cisára Karola IV. To sa zdedilo a rozvíjalo v priebehu ďalších uhorských korunovácií.³⁰ Naproti tomu aj v roku 1867 nájdeme vylepšenia a spomedzi nich je takýmto novým prvkom aj zem „z historicky známych“ miest. Je mimochodom zaujímavé, ako sa v našom prípade na prvkoch existujúcich tradícií budujú „vynájdene“ alebo „nové tradície“, ako sa nanovo kombinujú existujúce prvky a ako sa pretvára celok, aby zodpovedal novým požiadavkám. Keď národ považujeme za „vynájdene spoločens-tvo“,³¹ takéto nanovo konštituované spoločens-tvo potrebuje „vynájdene tradície“ a mýtické príbehy. Nie je vôbec náhodné, že s profesionalizáciou odbornosti historika paralelne prekvitajú mýtické príbehy o minulosti. Nacionalizmus z takéhoto hľadiska konkuruje náboženskému obrazu sveta, veď tiež ponúka univerzálny výklad o svete a je-ho vysvetlenie. Moc nacionalistov „však často nesmierne zväčšuje žijúca prítomnosť tradícií stelesňujúcich pamäť, symboly, mýty a hodnoty z oveľa starších epoch života populácie, spoločens-tva či oblasti.“³²

So symbolikou korunovačného vršku sa zaoberal maďarský historik Károly Vörös.³³ Jeho symbolika bola povolaná vyjadrovať jednotu a rozlohu štátu, súčasne mala legiti-mizovať novú situáciu vzniknutú po vyrovaní. Zabezpečovala skupinovú identitu a kul-túrnu pamäť, ktoré existovali len symbolicky. S pomocou sviatkov sa vracia k samotným počiatkom národa. Sú to okamžiky podobné náboženským rituálom.³⁴ „Znovuobjavenie (...) etnickej minulosti“ hralo dôležitú úlohu vo vývoji moderných národov.³⁵ V tomto kontexte je primárne využitie „poetických priestorov“. Národ potrebuje národné územie

28 *Vasárnapi újság*, 14, č. 18 z 5. 5. 1867, s. 220. Podľa Holčíka aj v čase vybudovania bratislavského vršku priniesli zem zo všetkých žúp (HOLČÍK, ref. 24, s. 64; slov. vyd., s. 63).

29 Nevieme však, koho zámer to bol.

30 VÁRADY, Antal – FALK, Zsigmond (eds.). *A koronázás emlékkönyve 1867 – 1907*. Budapest : Országos Irodalmi Részvénytársaság, b. r. (1907), s. 22.

31 K tomu ANDERSON, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London; New York : Verso, 1991 (first edition: 1983). V českom preklade časti tohto die-la sa spochybňuje v maďarskom origináli štúdie uvedený preklad „vynájdene spoločens-tví“ („kitalált közösség“) a poukazuje sa na úskalia pojmu „imagined“ (ANDERSON, Benedict. Pomyslná spoločens-tví. In HROCH, Miroslav (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*. Praha : SLON, 2003, s. 239-240). Najnovší kompletný preklad Andersonovej práce v češtine nesie názov „představy společens-tví“, z nemčiny je známy dokonca Andersonom kritizovaný názov „Erfindung der Nation“.

32 SMITH, Anthony D. *National Identity*. London : Penguin Books 1991, s. 19-20 (v preklade citované pod-ľa SMITH, Anthony D. Etnický základ národnej identity. In HROCH, Miroslav (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*. Praha : SLON, 2003, s. 271).

33 VÖRÖS, Károly. A koronázási domb szimbolikája, 1867. In *História*. Budapest 1996, č. 8, s. 6-8.

34 FRANÇOIS – SCHULZE, ref. 4, s. 19-20.

35 SMITH, Anthony D. A nemzetek eredete. In KÁNTOR, Zoltán (ed.). *Nacionalizmuselméletek (szöveggy-űjtemény)*. Budapest : Rejtjel Kiadó, 2004, s. 218-225.

a vlast', preto je ich treba vybaviť poetickými a historickými obsahovými významami a historickou poéziou. Dejiny hovoria „*кто сме, odkiaľ prichádzame a prečo sme jedineční*“.³⁶ Ako prejav historizujúceho pohľadu tohto obdobia sa (aj) z historicky významných miest znášal ku korunovačnému vršku akoby súhrn celých uhorských dejín a vršok sa mal stať symbolom, ktorý spája minulosť s prítomnosťou. Populárne noviny tohto obdobia *Vasárnapi újság* to dobre sformulovali: „*Zem kráľovského vršku je svätá. Nie len tak jednoducho a odkiaľkoľvek navážali pôdu na vršok. Každá župa v štáte poslala svoj diel z vlastnej pôdy: bola to vlast' v malom* [zvýraznené mnou – J. P.]. *Či mohla existovať župa, v ktorej by sa nenašiel nejaký historicky významný medzník, ktorý by nebol zasvätený pamiatke veľkej slávy alebo národného smútku? Medzník, keď sa prelievala krv a ktorý bol svedkom niektorého z významných obrátov v našich dejinách? (...) Každá župa vzala pôdu na korunovačný vršok z historických pamiatok alebo z miest historickej pamäti. Bola to kniha celých našich dejín, pamätný stĺp našich útrap, našej slávy a žiaľu.*“³⁷

Európske národy v dôsledku židovsko-kresťanských tradícií prisudzovali veľký význam chronológii a územiu. Podľa toho sa národy vymedzovali najlepšie dejinami a suverénnym územím.³⁸ 19. storočie prevzalo a pretvorilo stredovekú myšlienku, že vlast' je svätou pôdou. Pôda vlasti, „*naša kolíska a pohrebný rov*“³⁹ a navyše skropeňá krvou obetí a martýrov sa preto mení na sakrálnu pôdu.⁴⁰ Tak to mohli súčasníci skutočne pociťovať, na čo poukazuje aj scéna odohrávajúca sa vždy na záver ceremoniálu, keď ľud utekal a vrhal sa na vršok, aby „*si rukami nahrabal trochu zeme a uviažuc si z nej do šatky odnášal si ju domov ako talizman.*“⁴¹

V ceremoniáloch viažucich sa ku korunovačnému vršku sa splietajú dva základné politické mýty: mýtus záchrancu a jednoty.⁴² Panovník sediaci na koni a švihajúc mečom na štyri svetové strany je sám mýtickým Hrdinom a Záchrancom, kým pod ním sú v pôde vyjadrené celé dejiny a celistvosť vlasti. „*Koľko pamiatok, žiaľu a slávy! Kráľ, akonáhle vstúpil na vršok, naraz stojí na pôde celej vlasti. A pôda celej vlasti zadunela pod ním od radosti a nádeji. A akonáhle na nej švihne na všetky strany sveta, osem storočí bojov sa*

36 SMITH, ref. 35, s. 223.

37 *Vasárnapi újság*, 14, č. 18 z 9. 6. 1867, s. 281.

38 Prirodzene, to sú len dva prvky z rôznych atribútov národa, ktoré sa však neustále objavujú vo veľmi široko rozvetvených definíciách národa a ktoré mali aj pre súčasníkov prvoradý význam. Najmä Smith vymedzuje národ nasledujúcim spôsobom: „*Národ je vlastným menom disponujúce historické a kultúrne spoločenstvo, ktoré disponuje spoločným územím, hospodárstvom, všeobecnozdelávacím systémom a právami.*“ (SMITH, ref. 35, s. 206). Podľa českého prekladu: „*Národ je (...) pomenovaná ľudská populácia disponujúca historickým územím, spoločnými mýtmi a historickou pamäťou, masovou, verejnou kultúrou, spoločnou ekonomikou a pre všetkých členov spoločnými zákonnými právami a povinnosťami.*“ (SMITH, Anthony D. Etnický základ národnej identity. In HROCH, Miroslav (ed.). *Pohľady na národ a nacionalismus. Čítanka textů*. Praha : SLON, 2003, s. 291).

39 Odkaz na Vörösmartyho *Szózat*, ktorý spolu s národnou hymnickou piesňou *Himnusz* zohral v Uhorsku takmer identickú úlohu.

40 ZEMPLÉNI, Andras. Sepulchral Land and Territory of the Nation: Reburial Rituals in Contemporary Hungary. In A. GERGELY, András (ed.). *A nemzet antropológiája (Hofer Tamás köszöntése)*. Budapest : Új Mandátum, 2002, s. 75-80.

41 TÖRÖK, ref. 12, s. 36.

42 GIRARDET, Raoul. *Mituri și mitologii politice*. București : Institutul European, 1997, 165 s.

zjaví pred našimi očami: lebo veď odkiaľ ešte na nás neprišiel nepriateľ? A môže prísť zase. Ale keď národ a kráľ, trón a vlast' ochraňujú navzájom jeden druhého a keď medzi nimi panuje jednota a mier – vonkajších nepriateľov sa nemusíme báť. Boh je s nami: kto je proti nám?!“⁴³

V novej situácii bolo taktiež potrebné utvorenie a presadenie sa nového imidžu panovníka, veď s menom Františka Jozefa sa dovtedy oveľa viac spájala porazená revolúcia, elity zatvorené do väzenia alebo popravené či kontroverznosť systému neoabsolutizmu. Už aj skôr sa jeho osobnosť stávala stredobodom úradných sviatkov, tieto však boli v pravom zmysle slova sviatkami „úradnými“ a nie národnými (ba posledné boli dokonca zakázané). Chýbal v nich aj potrebný historický odkaz.⁴⁴ Keďže znovunastolenie jednoty Uhorska sa viazalo k vyrovnaniu, prastaré ceremoniály sa tak mohli naplniť životom a mohli dostať úplne nový význam.

Osobitosti jednotlivých etnických skupín a vedomie ich jednoty sa opierali vo všeobecnosti o minulosť. Opanovanie historickej pamäti⁴⁵ vymedzovalo obraz spoločnosti o sebe samej a rovnako vedomie o sebe. Antropológovia poukazyvali na úlohu katalyzátora široko chápanej národnej kultúry (časťou ktorej sú aj dejiny) v procese utvárania sa národa. Vo východnej Európe bola k legitimizácii jednotného národného štátu potrebná ešte viac historická kontinuita, nová národná minulosť a dejiny. Bolo teda treba vytvoriť celú mytológiu národných dejín, kolektívneho spomínania a národnej minulosti.⁴⁶

Úloha zeme poznáanej zo všetkých kútov štátu bola preto dôležitým symbolom, lebo v prípade Uhorska – v protiklade k väčšine západoeurópskych štátov – nebolo územie oddávna daným a akceptovaným atribútom moderného národa. Po Moháči sa podarilo protitureckými vojnami v 17. storočí len čiastočne odstrániť rozkúskovanosť stredovekého uhorského kráľovstva a jeho voľakedajšia rozloha sa dosiahla vlastne až roku 1848, resp. roku 1867. Otázka teritória teda zostala dlhý čas neriešenou otázkou a aj preto sa vynorila o to naliehavejšie.⁴⁷ Po vyrovaní sa nanovo dospelo k územnej jednote štátu, na ktorú síce existovali predpoklady, ale ktorej chýbala kontinuita a práve tú bolo treba rituálne vytvoriť. Jednota bola jedným z organizačno-štruktúrnych princípov európskych dejín, jednota sa stala jedným z princípov moderných štátov a jednotnosť

43 *Vasárnapi újság*, 14, č. 18 z 9. 6. 1867, s. 282.

44 SINKÓ, Katalin. Zur Entstehung der staatlichen und nationalen Feiertage in Ungarn (1850 – 1991). In BRIX, Emil – STEKL, Hannes (eds.). *Der Kampf um das Gedächtnis. Öffentliche Gedenktage in Mitteleuropa*. Wien; Köln; Weimar : Böhlau, 1997, s. 254-255.

45 Podľa Halbwachsa – hoci aj on ju používa – je „historická pamäť“ nešťastným výrazom, lebo spája dva protikladné pojmy. Vo všeobecnosti dejiny začínajú tam, kde končí tradícia. Kolektívna pamäť si zachová len to, čo je z dejín pre danú skupinu „živé“. Dejiny naproti tomu stoja mimo skupiny a nad skupinou (HALBWACHS, ref. 22, s. 78-83).

46 NIEDERMÜLLER, Peter. Der Mythos der Nationalkultur: die symbolischen Dimensionen des Nationalen. In A. GERGELY, András (ed.). *A nemzet antropológiája (Hofer Tamás köszöntése)*. Budapest : Új Mandátum, 2002, s. 9-19.

47 Táto otázka vtlačila pečať aj na nemecký národný vývoj, ba snáď ešte dôraznejšie ako v maďarskom prípade. Pozri SUTER, Andreas. Nationalstaat und die „Tradition von Erfindung“. In *Geschichte und Gesellschaft*. Jg. 25. (1999) Heft 3, s. 500. Taktiež k nemeckému porovnaniu pozri HARDTWIG, Wolfgang. Bürgertum, Staatsymbolik und Staatsbewußtsein im Deutschen Kaiserreich 1871 – 1914. In *Geschichte und Gesellschaft*. Jg. 16. (1990) Heft 3, s. 269-295.

deklarovali aj ako podstatu modernity.⁴⁸ Korunovačná slávnosť vyjadrovala jednotu národa, ktorá, pravda, zostala len v rovine želaní.

„Vhodná zem” na korunovačný pahorok

Ako sa približoval deň korunovácie, mnohí by všemožným spôsobom boli radi, keby medzi slávnostnými formalitami mohli počítať s účasťou nanovo zjednotených sedmohradských municípií. Municípiá nasmerovali na svojich hlavných úradníkov obežník, v ktorom sa okrem iného uvádzalo: „*Korunovácia je najdôležitejšou a súčasne pietnou zárukou znovunastolenia a udržania ústavy (...) je potrebné, aby k tomuto majestátnemu faktu dôstojne aj navonok nesúceho charakter všeobecného národného blaha a ústavného sebavedomia a k ich skvelému povýšenie poslúžilo*”, aby každá župa – „*ako ochranná bašta ústavy*” – poslala po troch „*počestných jazdcoch*”, jedného so župnou zástavou, ďalších so zemou na korunovačný vršok. Mestá oslovili len o poslanie „*čistej pôdy*”.⁴⁹ Podľa novin na vybudovanie korunovačného vršku „*dopravia do Pešti železnicou so zámerom maximálne urýchliť práce veľké množstvo robotníkov zo severných oblastí štátu postihnutých hladomorom*”.⁵⁰ Na otvorenie zaslaných debničiek prišiel rad na poludnie 5. júna v rámci slávnostného aktu a v prítomnosti ministra vnútra. Vtedy nasypali dopravenú pôdu už na hotový pahorok. „*Debničky otvárali jednu za druhou a vždy nahlas vykriekli meno príslušného miesta, odkiaľ bola dopravená zem*”, – napísal *Vasárnapi újság*.⁵¹

Áký obraz minulosti sa nám vynára v súvislosti so zaslanou pôdou? Spomedzi municípií menej ako polovica, asi 42, zaslali zem z nejakého historicky významného miesta.⁵² Viacero z nich sa viazalo ku kronikárskym tradíciám „zaujatia vlasti” (*honfoglalás*), resp. ku svätému Štefanovi. Medzi nimi bola župa Bereg, ktorá poslala z pohoria Csernek vedľa Mukačeva pôdu, „*na ktorej sa Maďari pri vťahnutí do vlasti dohodli s vojvodom Álmosom*”. Ugočská župa poslala zem odtiaľ, kde údajne roku 881 zvolili Arpáda za knieža, Užská župa zase odtiaľ, kde sa roku 889 usídlili Maďari pri „zaujatí vlasti”, Peštianska župa z „*opevneného Arpádovho kopca*” a z lokality Solt, kde podľa povestí porodila Arpádova manželka ich spoločné dieťa, župa Heves a Külső-Szolnok zase z hrobu Abu Samuela.⁵³ Župa Belső-Szolnok poslala zem z miesta údajného uzavretia spojenectva siedmich vojvodcov, mesto Dés (Dej) z toho miesta, „*kde sa starí Maďari po prvý raz modlili k Bohu*”, župa Doboka z Esküllő (Aşchileu), „*ako z historicky pa-*

48 REINHARD, Wolfgang. Was ist europäische politische Kultur? In *Geschichte und Gesellschaft*. Jg. 27 (2001), Heft 4, s. 613-614. Podľa Reinharda Európania sú preto posadnutí jednotou, lebo ju museli uskuotočňovať v konfrontácii so zásadnou rozmanitosťou a heterogenitou.

49 Magyar Országos Levéltár Budapest (ďalej MOL), F 263 Visszaállított Főkormányzék, Elnöki iratok, 1867/1660. Obežník *Gubernia* hlavným úradníkom sedmohradských municípií, 6. 6. 1867.

50 *Vasárnapi újság*, 14, č. 18 z 5. 5. 1867, s. 282.

51 *Vasárnapi újság*, 14, č. 23 z 9. 6. 1867, s. 288.

52 Oslovené boli župy a slobodné kráľovské mestá, resp. v Sedmohradsku snemovým zastúpením disponujúce tzv. taxálne miesta (*loca taxalia*). Časť dovezenej zeme nepochádzala z „historicky významných miest” alebo nevieme, odkiaľ ju poslali.

53 VÖRÖS, ref. 33, s. 8; *Vasárnapi újság*, 14, č. 23 z 9. 6. 1867, s. 282.

mätihodného miesta župy“.⁵⁴ Spravodajca klužského periodika *Korunk* z Désu to sformuloval nasledovne: „*Na korunovačný vršok poslali zem z historicky pamätihodného starého hradu, kde podľa legendy spoznali naši predkovia po príchode z Ázie Boha.*”⁵⁵ V uvedených slovách je jednoznačne nepriamo poukázané na Anonymovo dielo, ktoré ešte stále významným spôsobom ovplyvňovalo všeobecné historické vedomie. V prvej polovici 19. storočia sa Anonymus ešte počítal k nespochybniteľným prameňom aj v odbornej „výbave“ historikov. Hoci sa od polovice storočia začal rozvíjať aj k prameňom podstatne kritickejšej smer, ešte aj v druhej polovici 19. storočia nájdeme historikov, ktorí zaobchádzali s prácou Anonyma ako so svätým písmom. V kruhoch „vzdelanej čitateľskej obce“ ešte dlhý čas panoval mýtický historický pohľad založený na stredovekých kronikách. Na to sa rovnakým spôsobom vzťahuje aj mýtus o hunskom pôvode Sikulov,⁵⁶ ktorý v druhej polovici 19. storočia získal celý rad prívržencov, predovšetkým z radov sedmohradských maďarských historikov. Nemožno sa preto čudovať, že roku 1867 zo župy Udvarhely poukazovali svojou zemou na legendu o hunskom pôvode Sikulov. Aj zo župy Háromszék poslali pôdu z podobného miesta, a síce „*z priekopy Hunov, ktorí [teda Sikuli – J. P.] sa ako vojaci po prvý raz usadili na území župy*“.

Je zaujímavé, že podľa etnológov v prípade ústnych tradícií prírodných národov alebo v prípade takých tradícií, v ktorých hrá ústne podanie rozhodujúcu úlohu, možno v priebehu ústneho prejavu objaviť medzeru (plynúcu medzeru, „*the floating gap*“) medzi práve prežitou minulosťou a tradíciou pradávneho pôvodu. Kolektívna pamäť funguje medzi dvoma rovinami minulosti, medzi dvomi formami pôsobenia a jednou z nich je spomínanie založené na vzťahu k pradávnemu pôvodu. „*Historické vedomie pracuje len vo dvoch rovinách: v rovine doby pôvodu a v rovine najnovšej minulosti.*”⁵⁷ Tu zjavne nepracujeme so slovesnými tradíciami, ale z hľadiska skupinovej identity bol ešte stále veľmi dôležitý návrat k mýtom o pôvode, kult zlatého veku. Tieto mýty o etnickom pôvode tvoria základ každej nacionalistickej ideológie. „*Po tom, čo má národ vychovávať národná inteligencia pred očami nie vedecké, ale spoločenské ciele, mravnú očistu ľudu a jeho politickú mobilizáciu, predkladá spoločné dejiny ako sériu mýtov o vzniku a oslobodení, respektíve ako kult hrdinov. Spoločne to všetko vytvára mýtus zlatého veku, ktorým sa treba inšpirovať pri súčasnom obrodení.*”⁵⁸

Pôda poslaná z Ostrihomskej župy, z Ostrihomu a z časti Székesfehérváru sa vzťahovala k postave svätého Štefana, a síce k miestu jeho narodenia, ku kaplnke, resp. k bazilike, ktorá bola jeho prostredníctvom postavená. Na druhého svätého kráľa čiastočne poukazovala zásielka zo župy Torda. Odtiaľ zaslaná pôda pochádzala z miesta, kde pod-

54 VÖRÖS, ref. 33, s. 8; MOL, F 263, 1867/1660. V ďalšom texte, pokiaľ nie je citáť vybavený osobitnou poznámkou, pochádza z tohto spisu.

55 *Korunk*, 7, č. 64 z 31. 5. 1867.

56 Pozri KORDÉ, Zoltán. *A székelykérdés története*. Székelyudvarhely, 1991 (Múzeumi füzetek, 4); PÁL, Judit. Egy (rög)eszmé genézise. *Korunk*, 1993, č. 10, s. 80-88. Vzhľadom na to je zaujímavá falzifikácia z konca 18. storočia, príbeh jednej sikulskej kroniky. K tomu HERMANN, Gusztáv Mihály. A csíki krónika és a székely „virtuális múlt”. In HERMANN, Gusztáv Mihály. *Az eltértett múlt*. Csíkszereda: Pro Print, 2007, s. 73-182.

57 Etnológa Jana Vansinu cituje Jan Assmann (ASSMANN, ref. 3, s. 49; české vydanie, s. 47).

58 SMITH, ref. 35, s. 223. Smith ako ilustráciu takéhoto využitia dejín spomína galský a fínsky príklad.

ľa legendy porazil svätý Ladislav Kumánov (v skutočnosti Pečenehov), z časti potom z križiackej hranice, „*kde začal zánik dáckeho štátu a ktorá sa stala pamätihodnou tým, že cez ňu tiahlo križiacke vojsko*“.⁵⁹ Zaujímavé je poukázanie na pád dáckeho štátu. Dnešného čitateľa okamžite napadne súvislosť s Rumunmi. Navyše, keď vieme ešte aj to, že župa Torda sa stala v predchádzajúcom období javiskom prudkých národnostných bojov. Nielen udalosti rokov 1848/1849 sa dotkli župy, ale aj po nich pokračoval už nevojenskými prostriedkami boj o politickú moc medzi Maďarmi a Rumunmi. Rumunské národné hnutie zosilnelo po Októbrovom diplome a začal húževnatý boj o pomerné zastúpenie Rumunov v župných úradoch, respektíve o úradné používanie rumunského jazyka. Možno si domyslieť, že z maďarskej strany sa nie úplne nevinne poukazovalo na zánik dáckeho štátu. Podľa smerodajných rumunských historikov sa však učenie o dácko-rímskej kontinuite ešte nerozšírilo v kruhoch sedmohradskej rumunskej elity a na základe aktivít tzv. „*sedmohradskej školy*“ bola vtedy ešte všeobecne prijímaná koncepcia čisto rímskeho pôvodu. Zmena sa odohrala najprv v rumunskom kniežatstve a len potom okolo rokov 1870 – 1880 dochádza ku zmene vo všeobecnom prijímaní dáko-rumunskej teórie.⁶⁰ Na druhej strane sa po vyrovnaní často hovorilo o „*dákorománskych*“ agitátoroch a tak je ťažko rozhodnúť, či nárážka smerovala na vyššie spomenutú teóriu alebo nie. Politické konotácie nechýbali ani pri zásielke z oblasti sedmohradskej Naszödu (Năsăud). V súvislosti s ňou sa zdôrazňovalo, že zaslaná zem má veľký historický význam pre „*čisto rumunské obyvateľstvo*“ tejto oblasti, lebo pochádza z vŕšku medzi mestecami Naszöd a Szálva (Salva), kde roku 1763 zložili prisahu vojaci II. rumunského hraničného strážneho pluku.⁶¹

Druhá väčšia časť zaslanej zeme sa viazala k bojom za slobodu vedenými pod zástavami Františka II. Rákócziho. Išlo o zásielky z Liptova, zo žúp Kolozs a Közép-Szolnok, ako aj z miest Győr a Spišská Nová Ves. Župa Szatmár poslala pôdu z miesta, kde bol uzavretý povestný mier. Mesto Marosvásárhely (Târgu Mureș) zase poslalo pôdu z toho poľa, na ktorom v apríli 1707 vyhlásili kniežatstvo Františka II. Rákócziho.

Spomedzi ďalších municípií Biharská župa poslala zem z bocskayovského hradného vrchu pri obci Kismarja, kde žili a sú pochovaní predkovia kniežata Štefana Bocskaya, župa Baranya z moháčskeho bojiska, Kőhalomszék z hradu Kőhalom (Rupea, Reps), mesto Erzsébetváros (Dumbrăveni) od kaštiel'a sedmohradskeho kniežata Michala Apafiho, Szászváros (Orăștie, Broos) zem z bojiska Kenyérmező („*odňatej zo slávneho v dejinách vlasti a krvou všetkých národov Sedmohradska posväteného chlebového poľa*“), mesto Vajdahunyad (Hunedoara) zase zem z niekdajšej celoštátnej „*rokovacej sály nachádzajúcej sa v rozvalinách hradu*“ Jána Hunyadiho.⁶²

Zaujímavá, ale pochopiteľná, je takmer úplná absencia poukazovania na udalosti revolúcie roku 1848/1849. Výnimku tvoril Udvarhelyszék, ktorý poslal zem z lúky v Agyagfalve (Lutița), teda z miesta sikulskej národnej schôdze a sformovania sikulských oddielov roku 1848, a župa Arad, ktorá poslala zem z miesta bitky pri Világoši (Șiria), čo je

59 Cituje VÖRÖS, ref. 33, s. 8.

60 BOIA, Lucian. *Istorie și mit în conștiința românească*. București : Humanitas, 1997, s. 85-101.

61 MOL F 263, 1867/1660.

62 Ref. 61; *Vasárnapi újság*, 14, č. 22 z 2. 6. 1867, s. 275.

miesto, ktoré nepotrebuje komentár. Zjavne žiadny zo županov nechcel kaziť slávnostnú atmosféru oživovaním žalostných spomienok z nedávnej minulosti.

Nakoniec v niekoľkých prípadoch sa zaslaná zem viazala k výnimočným dobovým osobnostiam. Župa Zala poslala zem z rodiska Ferenc Deáka, mesto Komárno poukazuje na už vtedy zakorenený mýtus kráľovnej Alžbety poslalo zem z miesta, kde kráľovná roku 1857 po prvý raz vstúpila na uhorskú pôdu.

Zem však nie vždy pochádzala z historického hľadiska z významného miesta. Rozvážny a praktický starosta z Abrudbánye (Abrud) poznamenal, že „*keďže na území pod jeho správou jediným zdrojom zárobku je baníctvo, poslal som tomu zodpovedajúc horninu s obsahom kovov*“.⁶³ Viaceré municípiá neuviedli miesto pôvodu zaslanej zeme. V prípade Brašova (Brassó, Braşov, Kronstadt) poznamenali len to, že rovnako ako Fiume (Rijeka) „*poslali zem v jemne rezbársky zhotovených skrinkách ozdobených striebrom*“, pričom skrinky po splnení svojej úlohy skončili v Uhorskom národnom múzeu.⁶⁴

V Marošskej stolici (Marosszék) ako jednej z tradičných sikulských stolíc sa odohrala malá nepríjemnosť. V neprítomnosti hlavného kráľovského sudcu⁶⁵ stolica zaslala pôdu zo záhrady stoličného domu. To však hlavný kráľovský sudca nepovažoval za najvhodnejšie, najmä keď podľa neho iná lokalita – Nyárádszereda (Miercurea Nirajului) – predstavovala „*také historicky pamätné miesto, kde zvolili európsky známe sedmohradské knieža Istvána Bocskaya*“ a ktoré bolo kedysi správnym centrom Marošskej stolice a preto videl ako účelné, poslať pôdu dodatočne práve odtiaľ. Žiadal pritom, aby na korunovačný vršok použili túto – ako písala tlač „*dôstojnejšiu zem*“ –⁶⁶ a nie predtým zaslanú. V župe Felső-Fehér – kde na čele stál ešte v čase provizória vymenovaný rumunský hlavný župan – narušil zaslanie pôdy incident. Podľa dobovej tlače sa totiž hlavný župan „*so svojimi cudzími a dočasnými úradníkmi cítil povolaný k zaslaniu korunovačnej zeme*“. Maďarskí statkári udávajúci tón v župe chceli preto využiť situáciu na odstránenie župana a chopili sa práve tejto príležitosti na vyvolanie škandálu.

V odťahovaní sa sedmohradských municípií hrali totiž úlohu aj existujúce snahy nahovoriť vládu, aby aj v Sedmohradsku ešte pred korunováciou pristúpila k reorganizácii municípií. Znovunastolenie ich samospráv a zvolenie si župných úradníkov bolo dôležitou otázkou pre vrstvu, ktorá sa podieľala na župnej politike. Výnimku v tomto smere predstavovali hlavne saské stolice, ktoré boli za zachovanie daného stavu. Inak išlo o želanie väčšiny sedmohradských municípií, keďže v Sedmohradsku verejnú správu zatiaľ ponechali v pôvodnom stave. Sedmohradské župy a sikulské stolice nepretržite obliehali vládu so žiadosťami o zmenu. Za uvádzanými argumentmi a tradíciami stáli aj praktické dôvody: prostredníctvom nariadených volieb do samosprávnych úradov dúfala sedmohradská maďarská politická elita – predtým utiahnutá do pasivity, že sa znovu dostane na stratené pozície. Keďže sa vláda obávala jatrenia sedmohradskej situácie, radšej rozhodnutie odkladala. Pre časť municípií bola korunovácia dobrou príležitosťou dospieť k riešeniu problému. Koncom mája v Kluži (Kolozsvár, Cluj-Napoca, Klausenburg) ko-

63 Ref. 62.

64 Hírek. *Korunk*, 7, č. 68 z 9. 6. 1867.

65 Hlavnému županovi zodpovedajúca funkcia v sikulských stoliciach.

66 *Korunk*, 7, č. 61 z 21. 5. 1867.

lovali také „*ohromujúce správy*“ že kým sa nedostane župný život do nových koľají, zo Sedmohradska nepošlú na korunováciu zástavníkov, ba ani pôdu na korunovačný vršok.⁶⁷ Napriek očividnému zveličovaniu si toto nebezpečenstvo dobre uvedomoval aj kráľovský komisár Sedmohradska. Ako napísal ministerskému predsedovi: „*Uskutočniť tunajšiu reorganizáciu si želali ešte pred korunováciou, nakoľko z mnohých strán sa ozývalo stanovisko, podľa ktorého v takomto protiústavnom stave nikto nemôže požadovať násilnú účasť na korunováci. Kvôli tomu zaslaniu potrebnej zeme na korunovačný vršok, a aj zabezpečeniu a vyslaníu jazdcov mali mnohí v úmyslerobiť vážne prekážky, ktoré sa však podarilo nakoniec uspokojujúco odstrániť.*“⁶⁸

Na základe vyššie uvedeného pestrého obrazu je ťažké robiť zovšeobecňujúce závery so zreteľom na historickú analýzu daného obdobia. Čo považovali municipiálni úradníci za „*historicky významnú*“ pôdu? Časť z nich si s tým nelámala hlavu a jednoducho poslali požadovanú zem. Bolo charakteristické, že sedmohradské saské municipiá tak takmer bez výnimky skutočne aj urobili. Odkiaľ však poznáme miesto pôvodu zaslanej zeme, tam si vo všeobecnosti dali námahu s jej zaobstaraním a pokúsili sa prispôsobiť pokynom.

Výsledný obraz je pestrý a premenlivý. Nájdeme odkazy na legendy súvisiace so „zaujateľmi vlastní“, na svätého Štefana i svätého Ladislava, na významné hrady a bitky, na udalosti a osobnosti spojené so sedmohradským kniežatstvom (Michal Apafi, Štefan Bocskay a František II. Rákóczi), na dobové osobnosti (Ferenc Deák a kráľovná Alžbeta) a v dvoch prípadoch účinkoval aj rok 1848. Kryštalizačné body dejín sa teda v tomto prípade koncentrovali na niekoľko známych ľudí a historické lokality (hlavne hrady a bitky).

Profesionálna historiografia – pokiaľ o nej môžeme v danom období vôbec hovoriť – a historický pohľad vzdelaných vrstiev sa nerozhádzali a navzájom od seba ani neodlišovali. Veľké mená a udalosti, známe hrady a bitky sme mohli nájsť aj na stránkach vtedajších historických prác a učebníc.⁶⁹ Charakteristické to bolo preto, že väčšina municipií sa pokúšala prispôsobiť sa rámcu „všemaďarských“ alebo prinajmenšom v prípade Sedmohradska sedmohradských dejín a poukázať na v širšom okruhu známe (a spoznané) osobnosti alebo udalosti. Vyslovene regionálne dejiny sa objavili len v niekoľkých prípadoch a dostali úlohu osobitného prvku posilňujúceho vlastnú špecifickú identitu.

Epilóg celého príbehu: čo sa stalo s korunovačným vrškom z roku 1867? Celé desaťročie stál pri vyústení Reťazového mostu (Lánchíd) na peštianskej strane, ale už roku 1874 sa objavujú plány na jeho zbúranie, lebo sa malo usporiadať celé tamojšie ná-

67 *Korunk*, 7, č. 62 z 26. 5. 1867.

68 MOL, K 26 Ministerelnökség, 1867-III-2261. Súkromný list Emanuela Péchyho ministerskému predsedovi, Kluž 21. 5. 1867.

69 V učebniciach dejepisu z reformného obdobia, z ktorých sa učila generácia obdobia vyrovnanie, sa ešte neprejavil stabilný obraz národa a skôr bola pre ne charakteristická heterogenita diskurzu. Veľmi zaujímavá je prítomnosť konfesionalnej voliteľnej roviny (katolícky/protestantský), hoci najstaršie maďarské dejiny (tak aj mýtus hunskeho pôvodu) sa v každej učebnici zdôrazňovali nezávisle od ich konfesionality. K tomu LAJTAI, L. László. Nemzeti történelem és oktatási breviárium találkozás. Az iskolai történelemtankönyvek mint emlékezeti helyek a reformkori magyarországi iskolákban. In CZOCH, Gábor – FEDINECZ, Csilla (eds.). Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2006, s. 101-110.

mestie. Jedinou prekážkou bolo, čo spraviť so zemou zhromaždenou zo všetkých kútov krajiny? „Nemožno ju len tak jednoducho hodiť do Dunaja!“ – ako sa napísalo v jedných spomienkach. Budapeštiasky municipiálny výbor si s tým dlho lámal hlavu, nakoniec rozhodol takto: „*najúčelnejšie a najvhodnejšie bude to, ak otázku pôdu ponecháme tam, kde v súčasnosti je – teda na námestí, ktoré je dostatočne historicky zaujímavé – zhrnieme ju do jamy na tento účel vykopanej a pokryjeme kameňom*“. Tak sa potom v auguste roku 1877 nakoniec skutočne aj stalo.⁷⁰

Novšia korunovácia – novší vršok

O polstoročie neskôr prišiel rad ešte raz, a naposledy, na korunovačné slávnosti v Uhorsku. Hoci sa korunovácia Karola IV. (30. december 1916) odohrala v čoraz bezvý-
chodiskovejšej situácii prvej svetovej vojny – alebo možno práve preto – na plánovanie korunovačných slávností sa položil ešte väčší dôraz. Na prípravu choreografie, výzdoby atď. boli prizvaní významní doboví umelci. Do kostola sv. Mateja v Budíne (Mátyás-templom) napríklad zaviedli elektrinu, „*aby sa mohol dosiahnuť zodpovedajúci účinok farieb*“. Vnútornú výzdobu kostola uskutočnil vynikajúci maďarský reprezentant secesného štýlu Ödön Lechner. Hlavným režisérom slávností sa stal Miklós Bánffy, umelec a politik, neskorší maďarský minister zahraničných vecí. O naplánovanie korunovačného vršku požiadali ďalšieho významného architekta Károlya Kósa. Zástavy navrhol podľa vzoru zástav pripravených ku korunováci Ferdinanda II. historik a archivár Dezső Csánki a na základe jeho pokynov ich zrealizoval umelecký maliar a heraldik József Sebestyén. Výsledným dojmom bola „*skupina vlajkonosičov štátu ako kus nanovo oživených dejín*“.⁷¹

Kým v prvej polovici 19. storočia niesli slávnosti ešte prastaré formy, teraz sa popri nich už objavil nový typ, ktorý chcel verejne priblížiť spoločenské a politické presvedčenia. Predpokladom k tomu bola väčšia vzdialenosť od politického diania a od spomínaných dejín. Keď minulosť neskúmame ako tradíciu, ktorá určuje našu prítomnosť, ale treba nám premostiť vzdialenosť, z minulosti potom budú dejiny a to nám umožní využitie nového druhu symbolov. Účastníci sa stanú historizujúcimi hercami a viac nereprezentujú sami seba. Namiesto pozície, ktorú napĺňajú vo verejnom a spoločenskom živote, hrajú danú alebo vynájdenu kostýmovú úlohu.⁷²

Jednotu štátu už nesymbolizovala len pôda, ale minister vnútra predpísal, aby sa na korunovačných slávnostiach zúčastnil z každého okresu jeden človek z ľudu v ľudovom kroji.

Organizátori súčasne využili možnosť na politickú propagandu, ako aj na povzbudenie obyvateľstva, čo bolo vzhľadom na nie veľmi povzbudivý vývoj vojny o to viac potrebné. Jednotlivé správy a opisy odzrkadľovali tento zámer: „*Zmŕtvyvstanie minulosti robí zázraky, na denné svetlo vynesené klenódiá utvorili okolo seba čarovný kruh a kto sa dostal doň, muselo mu horúčkovitejšie tlčiť srdce, medzi vlnami zasnenosti, pulzujúci-*

70 LESTYÁN, Sándor. *Pest-budai regélő*. (Budapest) : Officina, 1940, s. 178.

71 Ref. 19, s. 84.

72 HETTLING, Mafred – NOLTE, Paul. Bürgerliche Feste als symbolische Politik im 19. Jahrhundert. In HETTLING, Mafred – NOLTE, Paul (eds.). *Bürgerliche Feste. Symbolische Formen politischen Handelns im 19. Jahrhundert*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1993, s. 22-23.

*mi túžbami, do modlenia zušľachteným oduševnením sa otvorili duše a vzdávajúc hold padlo sa na kolená pred najsvätejším ideálom, pred nerozdeliteľným Uhorskom. Vznáša sa a do ďaleka sa túla spomienka smerom ku starobylej minulosti a sláve, prastaré utrpenia sa znovuzrodili, minulosť strašila akoby tým, že sa spojila s prítomnosťou. Sila ich mystiky sa vlní smerom do našich duší: prastará koruna, prastarý plášť, prastarý meč zdobia mladého kráľa, tá koruna, ktorej vyžarujúca sila už od tisíc rokov prenikla až po hranice a so svojou čarovnou mocou: s energiou národa v priebehu tisícov rokov držala pospolu túto krajinu.*⁷³

Korunovačný vŕšok sa nachádzal v areáli budínskeho hradu, na Námestí sv. Jura-ja (Szent György-tér). Ceremónia s energickým švihnutím obnaženého meča na štyri svetové strany mala tiež posilniť náladu očakávania nejakého zázraku: symbolizovala odhodlanie „brániť krvou posvätenú pôdu voči každému nepriateľovi“.⁷⁴ Aj zo symboliky korunovačného vŕšku sa snažili čo najviac vyťažiť: „tam stojí kráľ akoby na celom Uhorsku, ktoré mu dodá silu a moc; tam stojí na pôde, na ktorej sa odohrali tvrdé boje a ktorej nespočetné hrudy v sebe niesli aj prach vo vojnách padlých uhorských víťazov (...) Tento výjav bol plný monumentality.“⁷⁵ Na vŕšok sa totiž zaslala zem z miesta viacerých takých bitiek, na ktorých sa ešte prednedávnom odohrávali boje alebo odkiaľ vytlačili rumunská vojská a tieto územia „nanovo prinavrátili k Uhorsku“. Po obraze sa opakovalo podobný výjav ako roku 1867: „páni v staromadžarskom kroji, vlajkonosiči, vojaci, každý kto len mohol, pokľakol k pôde a dožadovoval sa z nej na pamiatku a ako drahý poklad si ukrývali „sväté hrudky““.⁷⁶

Odkiaľ však teraz zaslali pôdu na korunovačný vŕšok, k „dejinám Uhorska stlačeným do pahorku“? Vo všeobecnosti je charakteristické, že jednotlivé municipiá vyberali zem z viacerých miest do päťkilovej zásielky pôdy, ktorá mala pochádzať „z historicky významných miest“.⁷⁷

V nasledujúcom prehľade si prejdime panoramatický obraz toho, odkiaľ pri uvedenej príležitosti vybrali a poslali zem jednotlivé municipiá. Boršodská župa poslala zem z miesta bitky na brehu rieky Slanej (1241), z nádvorí hradov v Ónode a Diósgyőri. Šopronská župa z parku esterházyovského zámku, kde svojho času pobývala aj kráľovná Mária Terézia. Župa Bács-Bodrog vybrala zem z ostrova pri Zente, ktorá mala pripomínať veľké víťazstvo Eugena Savojského nad Turkami (1697), a zo zrúcaniny hradu Bács. Baraňská župa vybrala zem z troch miest: z miesta moháčskej bitky, z kláštora v Pécsvárade, kde bol v kláštore benediktínskeho opátstva, založenom roku 1000 svätým Štefanom, skrytý syn kniežata Álmoša, Béla Slepý a nakoniec zo Siklósu, kde bol na garajovskom hrade roku 1401 zajatcom kráľ Žigmund. Békešská župa sa rozhodla pre zem z hradu Gyula, „ktorý bol v čase tureckých útokov ochrannou baštou štátu“. Biharská župa poslala pôdu zo zemného hradu ležiaceho v chotári obce Bihar (Bihor) a svojho času údajne patriaceho Ménmarótovi. To bol mýtický vodca („vezér“) Kazarov,

73 Ref. 19, s. 95.

74 Ref. 19, s. 102.

75 Ref. 19, s. 108.

76 Ref. 19, s. 109.

77 Ref. 19, s. 102-106, 110-120.

ktorého porazil Arpád a jeho syn si vzal Ménmarótovu dcéru za manželku. Čongrádska župa zaslala zem od miléniového pamätníka v lokalite Pustaszer a z Királyhalomu, kde roku 1883 pobýval kráľ František Jozef. Fejérska župa si vybrala tzv. Andrásmező, kde podľa tradície Ondrej II. vyhlásil roku 1222 Zlatú bulu. Župa Bereg poslala zem z hradu „Františka Rákócziho a Ilony Zrínskej“ v Munkáči. Župa Győr zase z opátstva v Pannonhalme, „*kde knieža Arpád odpočíval po víťaznej bitke pri Bánhide*“ (Bánhida je súčasťou Tatabánye a podľa Anonyma tam Arpád porazil Svätopluka) a kde kráľ svätý Štefan v spolupráci s rehoľníkmi rádu svätého Benedika konal svoje zakladateľské štátnické činy. Hevešská župa vyzdvihla svojou zásielkou hrad Jáger vzdorujúci Turkom, Hon-tianska župa zase hrad Drégely.

Marmarošská župa poslala zem z hradu Huszt a z Tatárhágó, jedného z najvýznamnejších oporných bodov posledného karpatského frontu, kde bol Karol ešte ako následník trónu hlavným veliteľom. Mošonská župa z hradného kaštieľa, kde sa dva razy strážila svätoštefanská koruna, Peštianska župa poslala zem až z piatich miest: z vŕškov v okolí obce Tetétlen, zo Soltu, kde stál hrad vojvodcu („vezéra“) Zsolta, z Arpádovho pahorku, z poľa v chotári Sirató a z Visegrádu, kde jednak sedel v zajatí kráľ Šalamún a kde Artúr Görgey sedával pod svojim obľúbeným stromom. Šomod'ská župa si vybrala hrad Szigetvár a ruiny hradu ležiaceho v chotári obce Somogyvár, ktorý patrili pohanským veľmožom Koppányovcom, súčasníkom kráľa Štefana. Sabolčská župa zaslala zem z celej plejády lokalít. Boli medzi nimi zemný hrad v Szabolcsi, niekdajšie opátstvo v lokalite Guth, hrady v Kálove, Kisvárde a Vaji, reformátsky kostol v Nyírbátore a cintorín hrdinov v Nyíregyháze. Satmárska župa si vybrala rovinatú oblasť pri lokalite Majtény, kde roku 1711 zložili kuruci svoje zbrane. Temešská župa a mesto Temešvár (Timișoara) si vybrali viacero miest: breh Dunaja pri meste Fehértemplom (Bela Crkva v Srbsku), „*kde sa utáborili Huni a kde strávil svoju mladosť Attila*“; obec Kádár, kde zviazol kráľ Ľudovít Veľký jednu zo svojich mnohých víťazných bitiek; Szabadfalu, kde rozložili svoj tábor Bem a Petőfi počas revolúcie 1848/1849; pamätník honvédom v Temešvári; opevnenia hradu v Temešvári a dunajský breh oproti srbskému Smederevu, kde sa začalo balkánske ťaženie nemeckého generála Mackensena už počas prebiehajúcej svetovej vojny.

Tolnianska župa zvolila miesto v chotári obce Kajdacs, kde sa po moháčskej bitke v dutine bútl'avej vŕby niekoľko dní ukrývala svätoštefanská koruna. Torontálska župa siahla po zemi z areálu hradu vo Veľkom Bečkerek, ktorý zohral významnú úlohu v protitureckých bojoch a počas revolúcie 1848/1849. Železná (Vas) župa poslala zem z miest bitky pri Szentgotthárde, kde boli porazení Turci. Vesprémska župa a mesto Vesprém mali vo svojej zásielke opäť zastúpených viacero lokalít: tzv. Várhely v chotári mesta Vesprém; Csátárhegy, kde svätý Štefan porazil pohanského vodcu Koppány; Szentkirályszabad (dedina ešte z arpádovských čias); Nagyvázsony; hrad kráľa Mateja Korvína v Kinizsi; Szentgál, kde sa nachádzala pôda starých kráľovských poľovníkov; Várpalota (prastarý kaštieľ kráľa Mateja), Berhida (miesto rokovaní snemov Františka II. Rákócziho), Enying ako rodisko protitureckého bojovníka a nakoniec tureckého zajatca Bálinta Töröka a ako posledný Zirc, podľa zdôvodnenia významné miesto maďarskej kresťanskej kultúry, čím sa mierilo na tamojšie cisterciátske opátstvo.

Zalanská župa poslala zem z miesta voľakedajšieho hradu v Kanizsi, z rodného domu Ferenc Deáka (Söjtör), z lesa vedľa Csáktornye, kde Miklós Zrínyi zabil diviaka, ďalej z hradu Csobánc a z javiska niekdajších slávností (Helikoni ünnepségek) v Keszthely, ktoré tu od roku 1817 organizoval gróf György Festetics za účasti popredných básnikov a spisovateľov. Aradská župa si našla tiež viacero pamätihodných miest: obec Öthalom, zrúcaniny starého aradského prepoštvstva, päťvršie, kde sa za Bela II. stretával aradský snem, územie obce Zsigmondháza (Muráşel), kde stála šibenica pre aradských mučeníkov popravených roku 1849 a nakoniec Világoş (Világos, Şiria), kde roku 1849 Maďari zložili zbrane. Župa Hajdu poslala zem z každej obce. Jász-Nagykun-Solnocká župa z miesta solnockého hradu, ktorý mali vyše sto rokov vo svojej moci Turci, z miesta solnockej bitky generála Damjanicha, z kláštora v Jászberény, kde sa podľa ústneho podania nachádza Attilov hrob a z hunskeho pohorka v Karcagu. Čanádska župa sa rozhodla len pre dve historické lokality: Námestie svätého Štefana (Szent István-tér) v meste Makov (Makó), kde žil biskup svätý Gellért. Ostrihomská župa si vybrala miesto, kde na kopci s otrihomskou bazilikou stála kráľovská kaplnka svätého Štefana.

Župa Szilágy z tzv. Partia poslala zem z Rákócziho vrchu v obci Žibov (Zsibó, Jibou), kde sa roku 1705 odohrala povestná veľká bitka medzi cisárskymi vojskami Jozefa I. a povstalcami. Župa Krassó-Szörény si vybrala viacero lokalít: Lugos (Lugoj) a v ňom dom, „*kde utekajúci Lajos Kossuth strávil so svätoštefanskou korunou a korunovačnými insígniami 2. augusta 1849 noc*“; potom korunovačnú kaplnku v meste Orsova (Orşova), ktorú dal postaviť František Jozef I. na pamiatku toho, že v auguste 1849 na tomto mieste zakopali do Turecka utekajúci Maďari uhorskú korunu a roku 1853 tu na ňu natrafili; ďalším miestom boli ruiny Ladislavovho hradu (Lászlóvár, teraz v chotári obce Coronini), ktorý bol Žigmundom postavený ako protiváha hradu Galambóc na srbskej strane; nasledovalo územie katolíckeho kostola v Temešskej Slatine (Temeszlatina, Slatina-Timiş), ktorý dala vybudovať Mária Terézia na pamiatku, že vojvoda Karol Lotrinský, starý otec jej manžela, sa tu zachránil po bitke s Turkami; potom pri Karánsebesi (Caransebeş) vrch Kereszthegy, na ktorom stál v tureckých časoch ako brána do Sedmohradska hrad Karánsebes; z Ruszkaányi (Rusca Montană, Ruschita) od pamätníka na manželku Károlya Maderspacha, ktorá počas revolúcie 1848/1849 ošetrovala zranených honvédov a potom ju na námestí v Ruszkaányi verejne palicovali rakúske vojenské orgány.

Spomedzi severných žúp si Orava vybrala zem len z Oravského hradu, Tekovská župa však z mnohých miest: z nádvorja hradu v Starom Tekove, z opátstva v Hronskom Beňadiku založenom Gejzom I., z ruín levického hradu, z miesta bitky vo Veľkých Vozokanoch, z ruín v Dolnom Tekovskom Hrádku, z miesta bitky v Tekovských Lužanoch a zo starého kremnického zámku. Abovská župa z Abaújváru, kde voľakedy stával hrad Abovcov a kde roku 1046 proti Benátčanovi kráľovi Petrovi vzbúrený ľud prijal z Kyjevskej Rusi povolaneho Ondreja I., aby mu potom ako kráľovi „*položili na hlavu svätoštefanskú korunu*“. Ďalším miestom, odkiaľ išla zem boli Rozhanovce, v chotári ktorých sa odohrala bitka medzi panovníkom Karolom Róbertom z Anjou a veľmožom Matúšom Čákom. V nej sa kráľovským vojskám podarilo zlomiť Matúšovu dovtedajšiu moc. Poslednou lokalitou z uvedenej župy bol Zádiel (Szadellő), kde podľa tradície našiel útočisko pred Tatármi Belo IV. Gemerská župa si z pamätných historických miest vybrala len muránsky hrad, Liptovská župa zase nádvorie hradu Likava, „*kde žil liptovské knieža*

Ján Korvín“, nemanželský syn kráľa Mateja I. Korvína. Novohradská župa poslala zem z novohradského, haličského, fiľakovského a šomošského hradu, ako aj z hradov Buják a Kekkő a z chotárov miest Balážske Ďarmoty, Lučenec a Romhány. Nitrianska župa sa prezentovala zemou z bašty nitrianskeho hradného vrchu a spod stáročnej lipy stojacej pred bojníckym zámkom. Prvú zdôvodňovali skutočnosťou, že dejiny nitrianskeho hradu sa datujú ešte do čias pred „zaujatím vlasti“. Bojníckú lipu zase celým radom udalostí, keď ju zasadil Matúš Čák roku 1301 a pod ňou sa konal snem, na ktorom sa kráľovná Mária zriekla trónu v prospech svojho manžela Žigmunda. Kráľ Matej tu organizoval skvelé hostiny, Štefan Bocskay ako zvolený kráľ pod ňou konal snem a aj František Rákóczi sa tu veľakrát zastavil. Bratislavská župa si vybrala zem z Moravského poľa, kde sa v auguste 1278 podarilo Rudolfovi Habsburskému s uhorskou pomocou poraziť českého kráľa Přemysla Otakara II. a k tomu sa pridala zem z dvora trnavského domu, kde zomrel kráľ Ľudovít Veľký. Šarišská župa sa rozhodla pre zem z nádvoría hradu Zborov, ďalej zo zborovského rákócziovského renesančného kaštieľa „pod sto lipami“ spustošeného práve prebiehajúcou vojnou, ako aj zem z ďalšieho renesančného kaštieľa vo Veľkom Šariši, kde zajali Františka II. Rákócziho. Spišská župa si pomohla so zemou z nádvoría spišského hradu, Trenčianska župa podobne z trenčianskeho. Keď do posledného zavítali aj králi svätý Ladislav, Štefan II., Belo IV., Karol Róbert, Ľudovít Veľký, Žigmund a Matej Korvín. Turčianska župa poslala zem spod znievskeho hradu, kde Belo IV. našiel úkryt v čase tatárskeho pustošenia.

Ugočská župa sa pochválila až s piatimi miestami: záhradou župného domu, obcou Halmi „*údajne z miesta, kde sa pochovávali naši predkovia v čase zaujatia vlasti*“; hradom Kankó, kde podľa legendy pochovali protitureckého bojovníka a františkánskeho mnícha Jána Kapistrána; hradom Nyaláb, ktorý bol obľúbeným miestom pobytu kráľa Štefana V. a obcou Salánk, kde František II. Rákóczi nechal zasadať posledný snem. Užská župa si vybrala zem spod pamätníka v boji padlých honvédov v Uzsoku (Užok). Zemplínska župa si vybrala zem z údolí riek Ondava, Laborec, Cirocha a Ojka, kde sa roku 1915 odohrala karpatská bitka, potom zo zemplínskeho hradu Borša, kde sa narodil František II. Rákóczi a nakoniec z miesta konania snemu v Ónode. Zvolenská župa využila svoj kráľovský zámok. Komárňanská župa poslala zem z už spomínanej obce Bánhida, kde sa odohrala jedna z povestných bitiek v čase zaujatia vlasti, a síce so Svätoplukom „*vodcom moravsko-slovenských kmeňov*“.

Spomedzi sedmohradských municípií poslala župa Torda-Aranyos z chotára obce Szentlászló (Tordaszentlászló, Sävädísla) tzv. peniaze svätého Ladislava (prastaré skamenené organizmy, podľa legendy kumánske skamenené peniaze), ako aj zem „*z poľa v Keresztesi [dnes časť Tordy (Turdy)], ktoré sa stalo javiskom prakticky každej bitky Sedmohradska. Na sedmohradskom ťažení tu rozprášiľ vojvoda Mihail Viteazul nepriateľské vojská, potom ho však Basta [Giorgio Basta, taliansky žoldniersky veliteľ v habsburských službách – J. P.] prijal vo vlastnom stane a zmasakroval.*“ Išlo o udalosti súvisiace s bojom o Sedmohradsko na prelome 16. a 17. storočia. Klužská župa si vybrala zem z dediny Kozmatelke (Cozma), z pamätníka sedmohradského kniežat'a Ákosa Baresaya, ktorý tu roku 1661 zomrel a z tzv. Zlatého vrchu pomenovaného v obci Esküllő (Aščileu) pri príležitosti príchodu Maďarov. Podľa Anonyma tu jeden z vodcov starých Maďarov porazil spoločne jednotky Slovanov a Rumunov. Szolnockodobocká

župa použila na svoju zem len jednu lokalitu, a síce z miesta bitky v chotári Cserhalom pod vrchom Kerlés (Chiraleș, Kirieleis), kde roku 1070 „*kráľ Šalamún porazil Ozulom vedených Pečenehov*“. Župa Beszterce-Naszód zvolila zem z vrchu, kde stál jeden z hradov Jánoša Hunyadiho. Huňadská župa „siahla“ po známom hrade Vajdahunyad (Hunedoara), Fogarašská župa po fogarašskom hrade a bojisku pri mestečku Zernyest (Zárnești), kde Imrich Tököly porazil sedmohradské knieža Michala Apafiho. Župa Udvarhely poslala zem zo severnej bašty hradu Székelytámad pri meste Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc), znovupostavenom roku 1648. Župa Kisküküllő použila „historickú zem“ z troch miest: z Ebesfalvy (Erzsébetváros, Dumbrăveni), kde mal pôdu a majetok Michal Abafi I., z Radnótu (Iernut), odkiaľ odchádzal František II. Rákóczi na snem voliaci sedmohradské knieža a z Küküllőváru (Cetatea de Baltă), kam si priviedol Michal Abafi II. svoju manželku. Župa Háromszék si vybrala zem z predmostia Kőkösu (Chichiș), „*kde v júli roku 1848 [správne 1849 – J. P.] zahynul hrđinskou smrťou na čele sikulských honvédov odlievač diel a honvédskej generál Áron Gábor*“.

Mesto Marosvásárhely (Târgu Mureș) sa rozhodlo pre pamätník sikulských mučeníkov, ktorých popravili za účasť na Makkovom sprisahaní, ktoré sa v spolupráci s Kossuthom datuje k roku 1851. Župa Maros-Torda poslala zem z rákocziovského kaštieľa v Görgény (Gurghiu) a z miesta bitky pri Magyarósi (Măgherani), kde sa na jeseň roku 1916 odohrali v čase rumunského vpádu urputné boje. Župa Nagyküküllő podobne zvolila chotár obce Hégen (Brădeni, Henndorf), kde sa v septembri 1916 odohrala nemilodrná bitka s Rumunmi. Župa Szeben vybrala zem z rumunských streleckých zákopov z bitky pri Szebene (Nagyszeben, Sibiu, Hermannstadt). Aj župa Csík mala pred očami najnovšie udalosti, keď vzala zem z rumunskej hranice, kde ešte pár dní pred korunováciou prebiehali urputné boje. Nakoniec Brašovská župa použila zem z vrcholku Cenk pri Brașove, kde Rumuni roku 1916 v čase obsadenia mesta zničili miléniovú Arpádovu sochu a „*kde ruiny hradných múrov spomínajú na v priebehu vojny v 13. storočí nemeckými rytiermi postavenú ‚Brassoviu‘ a na minulosť tejto oblasti, kde aj vtedy bojovali bok po boku spojenecké vojská*“. Ďalším vybraným miestom bolo údolie Predeal, kde vojská ústredných mocností porazili Rumunov po tom, čo „*poškodili v údolí Tömös [Alsó- a Felsőtömös, Timișu de Jos/de Sus] vybudovaný pamätník hovoriaci o hrđinskom boji našich honvédov z rokov 1848/9*“, ďalej z časti mesta Brašov (Brassó, Brașov, Kronstadt) nazvanej Bertalan (Bartolomeu, Bartholomä), kde 8. októbra 1916 v bojoch pri oslobodzovaní mesta padlo veľa vojakov z nepriateľských radov, z bojiska nazvaného ako Warte, kde sa našiel masový honvédske hrob a nakoniec od Barcaszentpéteru (Sânpetru, Petersburg), kde bolo umiestnené delostrelectvo.

Z miest so zriadeným magistrátom poslala Budapešť zem z Rákošu, kde sa konalo v minulosti viacero snemov. Mesto Šopron dalo k dispozícii časť zeme z korunovačného vršku, na ktorom roku 1626 Ferdinand III. absolvoval povestný rituál s obnaženým mečom. Arad poslala zem z popraviska, kde našlo roku 1849 smrť trinásť aradských mučeníkov. Debrecín zase z cintorína hrđinov a z pahorka Sándora Nagya (najdlhšie bojujúci generál v revolúcii 1848/1849), Győr zo záhrady biskupského hradu a Košice z Námestia slobody, „*kde sa odohrávala každá historicky významná udalosť v dejinách mesta*“. Komárno si vybralo zem z rodného miesta spisovateľa Móra Jókaija, Miškovec z hrobov reformných politikov a vodcov revolúcie Bertalana Szemereho a Lászlóa

Palóczyho a taktiež z cintorína hrdinov. Nagyvárad (Oradea) zložil svoju zásielku z viacerých miest: zo záhrady starého hradu, kde sú náhrobky svätého Ladislava a jeho manželky, z lúky povestnej odovzdávaním darov z čias tureckého panstva; zo záhrady rodného domu bývalého ministra spravodlivosti Dezső Szilágyiho, ako aj z miesta bývalého známeho premonštrátskeho kláštora. Pančevo sa zase takým spôsobom zvečnilo, že poslalo zem z miesta, „*z ktorého v čase ofenzívy proti Srbom roku 1915 delostrelecké batérie umlčali srbské ťažké delostrelectvo bombardujúce mesto*“. Banská Štiavnica a Banská Belá zo Starého zámku, ktorý bol už v arpádovských časoch postavený ako strážne miesto proti nepriateľom, v čase korunovácie slúžil už len ako múzeum a archív. Sabadka (Subotica) poslala zem z neďalekého bojiska, kde 5. maca 1849 porazili Srbov; zo záhrady františkánskeho kláštora, kde svojho času stál hrad Jána a Mateja Huňadyho a nakoniec aj z cintorína hrdinov. Szatmárnémeti (Satu Mare) použilo zem z nádvoría Vecseyho domu, kde roku 1711 podpísali na záver stavovských povstaní známy satmársky mier. Székesfehérvár z Arpádovho vrchu, odkiaľ sa Arpád údajne ujal držby Zadunajska a z Ondrejovej pažite, odkiaľ Ondrej II. vyhlásil Zlatú bulu. Zombor v Banáte vybral zem z parku pomenovanom po Istvánovi Szemző, ktorý zanechal mestu na kultúrne účely majetok v hodnote približne jedného milióna korún. Z jediného uhorského prístavu Fiume (Rijeka) putovala zem od mestskej veže. Baja na juhu Uhorska poslala zem z nádvoría niekdajšieho sídla starobylej stolice Bodrog, ďalej z dunajského brehu, kde sa roku 1848 podarilo strelou z dela potopiť srbskú loď, z vinogradov v chotári, cez ktoré tiahli Rákócziho vojská a z nádvoría tamojšej radnice (na jej mieste stál v časech Márie Terézie Grassalkovičov palác). Bratislava poslala na korunovačný vŕšok zem zo svojho vŕšku, na korom sa do roku 1830 konali korunovačné rituály. Nový Sad siahol po zemi zo zachovaných rímskych hradieb, od pamätníka hrdinov svetovej vojny a z vŕškov v chotári mesta, kde sa z čias po „zaujatie vlasti“ zachovali zvyšky prvého „Nového Sadu“. Tu kedysi nechal vztyčiť župan Petur zemný hrad a kaštieľ Peturvár, ktorý „*sa obkrúžil uhorskými poddanskými dedinami a ktorý bol spustošený v dôsledku moháčskej katastrofy*“.

Spomedzi chorvátskych municípií župa Lika-Krbava poslala zem z bojiska Krbavskopolje, kde roku 1493 porazili Chorváti pod vedením Mikuláša a Ivana Frangepána Turkov. Župa Modrus-Fiume si vybrala bojisko Grobručkopolje, kde sa kráľ Belo IV. s chorvátskymi oddielmi zrazil v bitke s Tatármi a kde zapríčinili jeho zajatie traja chorvátski súrodenci. Aj Záhrebská župa dala prednosť bojisku, a síce „*bitke svetového významu*“ v Sziszeku (Šišak, Susca) z roku 1593. Chorvátsky bán Tomáš Bakács tu porazil bosnianskeho pašu Hasana a zabránil tak Turkom ich expanzii smerom na severozápad. Varaždínska župa poslala zem z hradu Kneginec, kde sa roku 1209 pred odchodom na križiacku výpravu zdržiaval kráľ Ondrej II. Župa Belovár-Körös si vybrala zem z Kostola svätého Kríža, kde zasadal chorvátsky snem a kde bola podpísaná dohoda uzavretá s kráľom Kolomanom. Župa Požega poslala zem z nádvoría župného domu, kde panovník František Jozef I. prijal v čase vojenských manévrov bosniansku delegáciu. Župa Verőce siahla po zemi z gorjanského hradu, kde bán Mikuláš Gorjanski padol v zápase s chorvátskymi bratmi, ktorí zajali kráľovnú Alžbetu a Máriu pri príležitosti ich návštevy bána. Sriemska župa si vybrala zem z brehu Sávy medzi Jarakom a Mitrovicou, kde sa 6. septembra 1914 podarilo zničiť veľké srbské vojenské jednotky. Mesto Záhreb vy-

zdvihlo zem z dvoch palácov. Prvým bol niekdajší kráľovský palác, ktorý nechal bán postaviť na rozkaz Karola Róberta z Anjou z roku 1335 a kde často pobývali panovníci Ľudovít Veľký, Žigmund a Matej. Ako druhý bol vybraný bánov palác, a sice na pamiatku toho, že tu tri razy býval cisár František Jozef. Osijek poslal zem zo svojho voľakedajšieho hradu, Varaždín sa rozhodol pre niekdajšie majetky Jána Korvína a nakoniec Zemun vybral zem z príľahlej roviny, odkiaľ vyšli Matej Huňadi, Evžen Savojský a generál Laudon pred obsadením Belehradu a odkiaľ v auguste 1914 bombardovali jednotky monarchie Belehrad. V októbri 1915 sa tu odohral aj prechod Sávy, v priebehu ktorého obsadili hlavné mesto Srbska.

Keď si porovnáme jednotlivé lokality s tými, ktoré boli vybrané o polstoročie skôr, vidíme, že triáda bojiská – hrady – panovníci zostáva aj naďalej rozhodujúca. Hrady vedú absolútnym spôsobom na fiktívnej výsledkovej listine, je ich viac ako sedemdesiat. Medzi bojiskami sa zvlášť odkazuje na protiturecké boje, avšak nielen na ich slávne kapitoly, ale – a to je v súlade s tým, čo sa popísalo o maďarskej mentalite a maďarskom obraze dejín – zdôraznila sa aj úloha tragickej minulosti.⁷⁸ Poukazovanie na veľké národné tragédie bolo pomerne časté, spomedzi nich sa významné miesto dostalo prehratým bitkám na rieke Slanej (1241), pri Moháči (1526), prehra Františka II. Rákócziho pri Žibove (Zsibó, Jibou) roku 1705, zložení zbraní kurucmi pri Majcichove (1711), prehratej bitke pri Kőkösi (Chichiş) roku 1849, zložení zbraní pri Világoši (1849), trinástim popraveným generálom v Arade (1849), resp. „sikulským mučeníkom“, teda poprava Sikulov (1853) zúčastnených na Mackovom sprisahaní (1851). Spomedzi panovníkov bol svätý Štefan vytlačený do úzadia, Belo IV. a tatársky vpád sa spomína asi rovnako, ale oveľa viac panovníkov dostalo priestor spomedzi Arpádovcov a Anjouovcov, zvlášť vzrástla popularita Žigmunda Luxemburského a Mateja Korvína. Sedmohradské kniežatá (Štefan Boeskey, Ákos Barcsay, Michal Apafi I. a II., Imrich Tököly) sa pripomínali hlavne v Sedmohradsku. Popri nich sa Habsburgovci sotva spomenuli: raz sa poukázalo na zakladateľa dynastie Rudolfa a na Máriu Teréziu, dvakrát na predchádzajúceho panovníka Františka Jozefa I. a jedenkrát na práve korunovaného Karola. Najpopulárnejším uhorským panovníkom stále zostával František II. Rákóczi, aj naďalej sa najviac spomienok viazalo na neho a na kurucké obdobie, pravda, tiež výlučne len na niekdajšom kmeňovom území kuruckého povstania, na východ od Tisy. Tam ešte vždy žili potomkovia „verných kurucov“ kniežat’a, stačí keď sa pozrieme na volebné výsledky v období dualizmu.

Celkový obraz bol v porovnaní s obdobím vyrovnania podstatne bohatší, čoho príčinou bola jednak skutočnosť, že teraz každé municípium poslalo pôdu z „významného miesta“ ako aj to, že vo všeobecnosti posielali zem z viacerých lokalít, ich pestrosť bola podstatne väčšia. Pozoruhodná bola do istej miery aj zmena v zmysle častejšieho poukazovania na svätostefanskú korunu. Hoci poukazovanie na najstaršie dejiny a „zaujatie vlasti“ úplne neprestalo, bolo však prítomné v podstatne menšej miere ako roku 1867 (napríklad Hunov a Attilu si pripomenuli len dvakrát). Oproti tomu sa častejšie vyskytli poukazovania na revolúciu 1848/1849 a „boj za slobodu“. V zozname mnohých bitiek sa

78 K tomuto javu pozri práce sociológa Hankissa, napr. HANKISS, Elemér. *Diagnózisok*. Budapest : Magvető, 1982, 303 s.

teraz objavili bojiská prvej svetovej vojny, resp. „cintoríny jej hrdinov“. Aj paleta historických osobností je oveľa širšia ako predtým, nájdeme v nej svätého Gellérta, Matúša Čáka, Jána Korvína, Jána Kapistrána, Bálinta Töröka, Giorgia Bastu, v habsburských službách stojacich vojvodcov, Štefana Bocskaya, Mikuláša Zrínskeho, Evžena Savojského, Sándora Petőfiho, Móra Jókaiho, Ferenc Deáka a Dezső Szilágyiho, resp. celý rad osobností vzťahujúcich sa k revolúcii 1848/1849 ako Lajosa Kossutha, Artúra Görgeyho, Bertalana Szemereho, Sándora Nagya, generálov Damjanicha a Bema a sikulského hrdinu Árona Gábora. Ojedinelý jav medzi menami predstavuje István Szemző, mecenáš mesta Zombor (Sombor), ktorý nakoniec nevykonal žiadny „slávny“ čin, ale bol „len“ dobrodincom mesta. Zo zoznamu mien je evidentné, že popri panovníkoch sa honorovali predovšetkým vojenské zásluhy a hrdinská smrť. Vyskytli sa len dve cirkevné osobnosti (svätý Gellért a Kapistrán, druhý z nich sa však tiež zúčastnil protitureckých bojov), dvaja politici „mierového obdobia“ (Ferenc Deák a Dezső Szilágyi) a dvaja spisovatelia (Petőfi a Jókai). K Petőfiho kultu však významnou mierou prispel aj nymbus jeho hrdinskej smrti.⁷⁹ Kultúra tak zostala aj naďalej veľmi zanedbanou oblasťou. Roku 1867 sa ani neobjavila, teraz ale dostal celkový obraz trochu inú štruktúru spomenutím asi tučta opátstiev, kostolov a pod., hoci na jeho podstate sa nič nezmenilo. Zaujímavé bolo riešenie prijaté župou Hajdu: v krátkosti zopakovali, čo by mal korunovačný vŕšok vo svojom celku symbolizovať a pritom poslali zem zo všetkých obcí v župe.

Hlavne v prípade Sedmohradska a Chorvátska, čiastočne aj v prípade miest, dostali oveľa významnejšiu úlohu ako predtým miestne – lokálne a regionálne – dejiny. Nájdeme v nich z časti miestnych hrdinov (napr. Áron Gábor a sikulskí mučeníci) a miestne udalosti, často tu však vystupujú sedmohradské kniežatá. Zatiaľ čo roku 1867 sedmohradskí Maďari chceli zdôrazniť práve všetko spoločné a spájajúce s „materskou krajinou“ a ich cieľom bola integrácia a zjednotenie, teraz už podstatne väčší význam dostalo zdôrazňovanie regionálnej identity. Zaujímavý bol prípad župy Torda (predtým župa Torda-Aranyos). V oboch prípadoch poslali zem z tých istých miest: z chotára obce Szentlászló (Tordaszentlászló, Sävädísla) a z poľa v Keresztesi (dnes časť Tordy, Turdy), v poslednom prípade však s rozdielnym vysvetlením. Roku 1867 vystupovalo ako javisko zániku dáckeho štátu, roku 1916 už ako javisko pádu a smrti vajdu Michala, ktorý chcel dobyť Sedmohradsko. Nedávne odrazenie rumunského vpádu tak dostalo následne vlastnú historickú konotáciu. Najmarkantnejší rozdiel však zjavne súvisel s bezprostrednou súčasnosťou, s objavením sa bojiská prvej svetovej vojny a v tejto súvislosti s vyostrením rumunsko-maďarského rozporu, a to aj v rovine symbolov. Stačí keď spomenieme zem poslanú z miesta brašovského arpádovského pamätníka, ktorý rumunské jednotky po svojom vpáde zničili, zatiaľ čo krátko pred samotnou korunováciou ho na nevelkú radosť brašovských Sasov a Rumunov opäť vztýčili. Poukazovanie na bojiská prvej svetovej vojny bolo takmer výlučne charakteristické len pre Sedmohradsko. Bolo to pocho-

79 Pre porovnanie aj slávne cyklistické preteky Tour de France akoby symbolicky vyjadrujú jednotu Francúzska a súčasne sprostredkujú aj populárne chápanie dejín. Na každom mieste nájdeme historické odkazy, najmä na bitky a slávnych ľudí (spomedzi nich sa vyzdvihuje Napoleon). Tour oživila obraz jedného víťazného štátu. K tomu VIGARELLO, Georges. *The Tour de France*. In NORA, Pierre Nora (ed.). *Realms of memory. Rethinking the French Past. Vol. II. Traditions*. New York: Columbia University Press, 1996, s. 474-477.

pitel'né, keďže v súvislosti s polohou na hraniciach a s rumunským vpádom sa tamojšie municípiá dostali do bezprostredného kontaktu s vojnou. Okrem nich sa to týkalo už len niektorých žúp na severovýchode krajiny (vrátane nakrátko aj východného Slovenska). Z iných miest sa posielala zem nanajvýš z cintorínov, kde ležali padlí vojaci.

Chorvátske municípiá poukazovali tiež – alebo presnejšie výlučne – na regionálne dejiny alebo na také udalosti z dejín Uhorského kráľovstva, ktoré sa viazali k Chorvátsku. Zjavne aj štatút chorvátskej autonómie prial posilňovaniu lokálnej identity a taktiež skutočnosti, že sa to mohlo odraziť aj na úrovni politických symbolov. Autonómia Sedmohradska bola síce po roku 1867 zlikvidovaná, ale miestne maďarské elity aj naďalej stáli na čele tamojších municípií a v dôsledku vlastného historického vývoja aj oni disponovali silnou regionálnou identitou. V prípade ďalších častí štátu, resp. ďalších etník sa nič podobné objaviť nemohlo. Keď roku 1867 v oblasti Naszódu (Násäud) ešte Rumuni mohli účinkovať vo „vlastných“ dejinách, časom národnostných reprezentantov v plnej miere vytlačili z najvyšších úrovní samosprávy a tak sa hrdinovia Rumunov, Slovákov, Srbov a ďalších objavovali nanajvýš v negatívnej rovine, pravda, aj tam len sporadicky (napr. porážka Svätopluka alebo Michala Viteazul, teda Michala Chrabrého). Hornouhorské župy – keď už vôbec s niečím –, tak vynikli len s častejším spomínaním a poukazovaním na hrady, pravda, išlo o územie, ktoré bolo na hrady bohaté.

Zo všetkých častí štátu zhromaždená zem sa použila aj pri príležitosti iných významných udalostí, napríklad pri pohrebe Lajosa Kossutha. Vtedy nosili z rôznych častí štátu zem z hrobov národných hrdinov a martýrov.⁸⁰ Bolo zaujímavé, že aj kult iredenty využil prvky korunovačných ceremoniálov. Odhalenie relikvijnej štátnej zástavy 20. augusta 1928 bolo dôležitou udalosťou v dejinách tohto kultu. V podstavci v relikvijnom púzdre umiestnili pôdu pochádzajúcu z obcí „okypteného Maďarska“ a zo 72 žúp historického Uhorska (spolu s Chorvátskom), ako aj z bojísk pri rieke Slanej, Moháči a revolúcie 1848/1849, ďalej z rodných domov Kossutha a Petőfiho, ako aj z cintorínov hrdinov prvej svetovej vojny.⁸¹ Podstavec štátnej zástavy tak pripomínal voľakedajší korunovačný vŕšok; len v tom prípade sa obnoví jednota historického Uhorska, ak sa symbolicky spoja hrudy zeme zo všetkých žúp niekdajšieho štátu. Skupina a priestor vytvárajú symbolické spoločenstvo, „*ktorého sa skupina pridŕža aj vtedy, keď je od svojho priestoru oddelená, a síce pomocou symbolickej reprodukcie svätých miest*“.⁸²

Korunovačný vŕšok teda dostal pri obradoch úlohu objektivizovanej minulosti a mal utvoriť symbolický vzťah medzi minulosťou a prítomnosťou. Spracovanie minulosti patrí aj bez toho k najdôležitejším nástrojom identitotvornej politiky; na základe spoločnej minulosti sa dá posilňovať vedomie spolupatričnosti spoločenstva.

Korunovačný rítus a účinnosť k nemu sa vzťahujúcich symbolov potvrdzovali, chvíľkami zo vzniknutého nadšenia a – prinajmenšom v kruhu Maďarov – na krátky čas utvorený politický konsenzus. Sviatok a slávnosti ale uplynuli a začali všedné dni, znovu sa objavili konflikty, ba stále sa prehlbovali.

80 ZEMPLÉNI, ref. 40, s. 79-80.

81 ZEIDLER, Miklós. *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest : Teleki László Alapítvány, 2002, s. 21.

82 ASSMANN, ref. 3, s. 40 (v českom preklade s. 39).

Dejiny a kult národa sú nedeliteľné. Namiesto národnej identity minulosti sprostredkovanej prostredníctvom tradícií „*dejinami sa stalo už pripomenutie minulosti a záväzok jej dedičstva má už vedomý a programový charakter*“.⁸³ Moc sa pokúša vyvlastniť historickú pamäť, kontroluje diskurz o dejinách, monopolizuje si systém symbolov a v neposlednej miere si (aj) cez štátny alebo prostredníctvom štátu kontrolovaný školský systém konštruuje a ďalej odovzdáva legitímny obraz minulosti. V Uhorsku sa ale v priebehu konštruovania moderného národa nepodarilo integrovať jednotlivé národnosti. Darmo sa korunovačný vŕšok stal „vlast'ou v malom“, darmo zo všetkých častí štátu prinesená zem symbolizovala jednotu štátu, keď sa s ním citovo nestotožnila značná časť obyvateľstva. Rumuni, Chorváti, Srbi, Slováci, Sasi, Rusíni sa od Maďarov odlišovali nielen „v spomienkach“ a v identite, ale stále viac sa stali súčasťou navzájom konfliktného historizujúceho spôsobu vyjadrovania a v národných rituáloch navzájom súperiacich procesov konštruovania národa.

Preložil Roman Holec

„HEIMAT IM KLEINEN“
KRÖNUNGSFEIERLICHKEITEN IN DER ZEIT DES DUALISMUS
UND DER SYMBOLWERT DES KRÖNUNGSHÜGELS

JUDIT PÁL

Die Krönung bietet hervorragende Möglichkeiten zur Untersuchung der politischen Rituale und Mythen. Während der Zeremonie wird nämlich eine breite Palette von politischen Symbolen angewendet. In Zusammenhang mit der Krönung kann man Fragen, wie historisches Gedächtnis und verschiedene Aspekte der politischen Identität im Königreich Ungarn in der Zeit des Dualismus funktionierten, untersuchen.

Die Studie behandelt das einzigartige Monument der Krönungen 1867 – 1916 – den Krönungshügel und die damit verbundenen Zeremonien. Dieser Hügel sollte als Symbol für die staatliche Einheit dienen und gleichzeitig die nach dem Ausgleich neuentstandene Lage zu legitimieren. Als etwas Neues forderten die Krönungsorganisatoren 1867 (und dann auch 1916) von jedem Munizipium (Komitat oder Stadt) die Erde von einem Ort von geschichtlicher Bedeutung zum Krönungshügel zu schicken.

Aus historisierender Sicht dieser Zeit wurde dadurch quasi die gesamte ungarische Geschichte zum Krönungshügel gebracht und der Hügel sollte zu einem Symbol werden, das die Vergangenheit mit der Gegenwart verbindet. „Die Erde des Königshügels ist heilig“ schrieben die damaligen Zeitungen, quasi „die Heimat im Kleinen“. Das Zusammentragen der Erde von allen Ecken des Landes stellte ein wichtiges Symbol dar. Im Unterschied zur Mehrheit der westeuropäischen Länder, war das Territorium nicht ein seit langem gegebenes und akzeptiertes Attribut des modernen

---

83 GYÁNI, Gábor. Kollektív emlékezet és nemzeti identitás. In GYÁNI, Gábor. Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Budapest: Napvilág, 2000, s. 85.

Volkes. Nach dem Ausgleich wurde die territoriale Einheit des Staates aufs Neue erlangt, aber die Kontinuität fehlte und deswegen musste man sie durch solches Ritual schaffen.

Woher schickten die einzelnen Munizipien die Erde? 1867 war das Bild sehr mannigfaltig: man findet hier Erinnerungen an die Legenden aus der Zeiten der Landeinnahme (honfoglalás), an die Burgen und Schlachten, an die Ereignisse und Persönlichkeiten verbunden mit dem Fürstentum Siebenbürgen, an die Persönlichkeiten und Ortschaften verbunden mit dem Jahr 1848.

Die Schwerpunkte der Geschichte stellten also einige berühmte Personen und historische Lokalitäten, vor allem die Schlachtfelder und Burgen, dar. Vergleicht man die Schauplätze der historischen Ereignisse bei der Krönung 1916 mit den Orten, woher die Erde bei der Krönung 1867 gebracht wurde, stellt man fest, dass die Triade Schlachten-Burgen-Herrscher weiterhin entscheidend blieb. Das Gesamtbild war aber im Vergleich zu dem aus der Zeit des Ausgleichs wesentlich umfangreicher, weil jeder Komitat bzw. Munizipium die Erde nicht nur von einem, sondern mehreren bedeutenden Orten schickte. Es handelte sich in gewissen Maßen um eine beachtenswerte Veränderung. Die Erinnerungen an die früheste Geschichte und die Landeinnahme verschwanden nicht völlig, sie waren nur seltener vertreten als 1867. Hingegen 1916 gab es mehrere Erinnerungen an Ereignisse der Revolutionsjahre 1848/1849. Vor allem im Falle von Siebenbürgen und Kroatien, bzw. bei den Städten gewann die örtliche und regionale Geschichte deutlich am Wert.

Der wesentlichste Unterschied bildete die Gegenwart. Es kamen die Schlachtfelder aus dem ersten Weltkrieg vor und die zugespitzte Lage zwischen Ungarn und Rumänen wurde auch durch die verwendeten Symbole deutlich.

NOBILITACE KARLA I. (IV.) VE SVĚTLE MATERIÁLŮ JEHO KABINETNÍ KANCELÁŘE

JAN ŽUPANIČ

ŽUPANIČ, Jan. Granting noble status by Karl I (IV) in the light of materials from his cabinet office. *Historický časopis*, 2009, 57, 3, pp. 469-492, Bratislava.

The reign of Karl I (IV) was a period of disintegration in the history of Austria-Hungary. After the death of Franz Joseph I, the situation in the Habsburg Monarchy became ever more complicated and not only in the field of foreign policy. The internal crisis of the empire also deepened. The monarch, whose position in the Kingdom of Hungary was significantly weakening, attempted during his reign, to shape a united elite of the monarchy, a nobility, which would be loyal to the ruling house in future generations. The exclusive right to grant decorations, titles and orders gave the monarch the possibility to support pro-Habsburg oriented circles in the individual crown lands and reward their patriotism. Karl I (IV) continued the policy of Franz Joseph and in the course of the 24 months of his reign, he granted some degree of noble status to more than a 1000 people. A large part of the materials revealing the background to his decisions is deposited in the archive of the former cabinet office in Vienna.

Karl I (IV). Austria-Hungary. Granting of noble titles. Evidence of ennoblement. Cabinet office.

Po francouzské revoluci byla instituce šlechtictví v řadě evropských zemí stále častěji podrobována ostré kritice. Výchozím bodem ke zrušení šlechtických titulů, ke kterému v novověké Evropě postupně přistoupila většina států (včetně monarchií), se stalo rozhodnutí francouzského Národního shromáždění z 19. června 1790 rušící šlechtictví a všechna privilegia s ním spojená.¹ Vyhlášení Francouzského císařství a vznik tzv. napoleonské šlechty tento proces načas zastavilo a pád Napoleona I. v mnohém obnovil před-revoluční stav. Společnost po roce 1815 se ale od společnosti před rokem 1789 zásadně odlišovala. Pozice šlechty zeslábla a její místo postupně zaujímaly elity měšťanského původu spjaté se státní mocí (byrokracie, důstojníci) či nové ekonomické špičky společnosti (finančníci, podnikatelé). Právního naplnění se tato nová situace dočkala poprvé v Norsku, kde rodová šlechta téměř neexistovala. Roku 1821 zdejší *storting* přijal zákon odstraňující šlechtictví a to přesto, že král Karel XIV. Jan byl ostře proti.²

Rakouské císařství ale zůstalo těmito změnami dlouhou dobu téměř nedotčeno. Debata o zrušení šlechtictví se sice několikrát dostala na půdu parlamentu, ale pro odpor císaře nebyl příslušný zákon nikdy přijat. Přes všechny proměny, kterými monarchie prošla během posledního století své existence, si panovník až do zániku říše v listopa-

1 MICHELET, Jules. *Francouzská revoluce*. Praha : Odeon, 1989, s. 94-95.

2 Zákon byl přijat již roku 1815, ale švédský král (bývalý francouzský maršál měšťanského původu Jean Baptiste Bernadotte) jej odmítl schválit. Stejná situace nastala i roku 1818. Protože ale král měl v Norsku jen právo suspendivního veta, vstoupil zákon v platnost poté, co byl roku 1821 téměř jednomyslně přijat. HROCH, Miroslav – KADEČKOVÁ, Helena – BAKKE, Elisabeth. *Dějiny Norska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2005, s. 136.

du 1918 udržel víceméně³ suverénní právo na udělení šlechtických titulů. V souvislosti s rozvojem občanské společnosti se počet nově nobilitovaných dokonce zvyšoval a to i přesto, že většina šlechtických privilegií vzala v roce 1848 zasně. Za vlády Františka Josefa I. a Karla I. dokonce šlechtický titul získalo více osob, než kdykoli předtím.⁴ Žádou radikální změnu nepřineslo ani uzákonění rakousko-uherského dualismu roku 1867 a to přesto, že po tomto datu mezi nobilitou Předlitavska a Zalitavska existovaly jisté, byť spíše kosmetické rozdíly.⁵ Šlechtické záležitosti dokonce zůstaly i po roce 1867 do jisté míry centralizované. Nejvyšší institucí sice byla ministerstva vnitra obou částí říše, ale většina otázek z oblasti šlechtického práva byla nadále řešena ve Vídni. Nobilitační diplomy pro rakouské i uherské státní příslušníky byly navíc i po vzniku dualismu zhotovovány ve Vídni, což byl nepochybně výsledek tlaku rakouské úřednické lobby.⁶ Teprve po nástupu císaře Karla uherská vláda prosadila, aby se listiny pro uherské státní příslušníky zhotovovaly výlučně v Budapešti, druhém rezidenčním městě podunajské monarchie.⁷ Zároveň s tím výrazně poklesl vliv panovníka na nobilitační proces v Uhrách, protože zde ve prospěch ministerského předsedy přišel o výsadu odpouštět povyšovací taxy.⁸ Tyto kroky měly úzkou souvislost se snahou řady uherských politiků o získání širších rozhodovacích pravomocí při řízení říše a posílení pozic zemí svatoštěpánské koruny. K nabytí šlechtictví mohlo v podunajské monarchii dojít několika způsoby.⁹ Po

-
- 3 Slovo víceméně je použito z důvodu existence systematizovaného šlechtictví (viz níže), u kterého panovník nebyl schopen udělení titulu ovlivnit.
  - 4 Srov. JÄGER-SUNSTENAU, Hanns. Statistik der Nobilitierungen in Österreich 1701 – 1918. In *Österreichisches Familienarchiv, Bd. 1*, Neustadt an der Aisch 1963.
  - 5 Zatímco předlitavská šlechtická titulatura byla pětistupňová, v Uhrách chyběl titul rytíře a nižší šlechta zde tvořila jednotnou skupinu.
  - 6 Poplatek za listinu se neodváděl do státní pokladny, ale dělil mezi zaměstnance šlechtického odboru c. k. ministerstva vnitra podle jejich postavení a věku. To byl také důvod, proč odmítali nobilitace k jejichž platnosti nebylo vydání majestátu nutné. CORNARO, Andreas. Nobilitierungen ohne Diplom und Ausfertigungsgebühr. In *Scrinium. Zeitschrift des Verbandes österreichischen Archivare*, 1990, s. 126-139; ŽUPANIČ, Jan. *Nová šlechta Rakouského císařství*. Praha : Agentura Pankrác, 2006, s. 187 an. Viz též níže.
  - 7 GÖBL, Michael. *Die Wappenmaler an der Wiener Hofkanzleien von 1700 bis zum Ende der Monarchie*. Hausarbeit am Institut für österreichische Geschichtsforschung. Wien 1989, s. 100.
  - 8 Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei (dále HHStA, KK), Korrespondenz, 337Korr./1917. V Rakousku k podobnému omezení panovníckých prerogativ nikdy nedošlo. Původně se taxou mínila úhrada poplatku za zhotovení šlechtického majestátu, později se ale tento smysl vytratil a taxa se stala poplatkem za udělení určitého stupně šlechtictví. Nemá nic společného s poplatkem za zhotovení diplomu (*Diplomausfertigungsgebühr*), který se nikdy neodpouštěl. K povyšovacím taxám, jejich výši a jejich odpouštění: Županič, ref. 6, s. 187-188.
  - 9 Vedle níže uvedených způsobů bylo v monarchii možné získat titul prostřednictvím úřadu (osobní šlechtictví s knížecím titulem pro vysoké církevní hodnostáře), narozením ve šlechtické rodině, adopcí a přenesením titulu (jen se souhlasem panovníka), sňatkem (v případě žen), renobilitací a konfirmací zahraničního šlechtictví. ŽUPANIČ, ref. 6, s. 108-119. Touto otázkou jsem se zabýval také ve studii pro *Český časopis historický* (ČČH). Protože ale článek byl značně rozsáhlý, byl redakcí rozdělen na dvě části, ze kterých byla publikována jen jedna: ŽUPANIČ, Jan. Cesty k urozenosti. Nová šlechta v Rakousko-Uhersku. In ČČH, 2006, vol. 104, č. 2, s. 269-303). Druhá část s pracovním názvem Císař a úředníci. Nobilitační proces v Rakousko-Uhersku, která se zabývala m. j. otázkou panovníckých nobilitací, byla přijata do tisku pro č. 2/2007. Protože však v tomto dlouhém mezidobí vyšla tiskem habilitační práce *Nová šlechta Rakouského císařství*, kde byly tyto otázky nově zpracovány, bylo vydání druhé části zrušeno. V ČČH tak vyšel jen nelogický pahýl.

kud se zaměříme na nobilitaci prostřednictvím vlastních zásluh, mohlo dojít k povýšení na základě systematizovaného šlechtictví nebo výnosem panovníka. Systematizovaným šlechtictvím se rozumí dva způsoby nabytí titulu, pro které čeština ani slovenština dosud nemají vhodný ekvivalent.¹⁰ O systematizovaném šlechtictví můžeme hovořit u dvou skupin novošlechticů, které svůj titul získaly po splnění předem určených předpisů.

První skupinu představují nabyvatelé tzv. řádového šlechtictví (něm. *systematisierter Adelstand*). Bylo vázáno na udělení některých řádů monarchie, jež svým nositelům přinášely nárok¹¹ na některý stupeň šlechtické hierarchie. Mezi takto privilegované patřily vojenský řád Marie Terezie (založen 1757), řád Sv. Štěpána (1764), řád Leopoldův (1808) a řád Železné koruny (1815).

S výjimkou řádu Marie Terezie byly všechny nobilitační paragrafy výše uvedených řádů zrušeny nejvyšším listem z 18. července 1884, jenž byl 5. srpna 1884 publikován v oficiálním vládním listě *Wiener Zeitung*.¹² Důvodem byl masový nárůst jejich udílení (zejména řádu Železné koruny) po roce 1848 a s tím spojená inflace nobilitací. Podle statistiky povýšení z let 1848 – 1898¹³ bylo plných 65 procent baronských a 94 procent rytířských titulů tohoto období uděleno právě na základě systematizovaného řádového šlechtictví.¹⁴

Druhou variantu představuje systematizované šlechtictví důstojníků (*systemmäßiger Adelstand*), jímž se označuje nárok těchto osob na nobilitaci po splnění stanovených povinností. Privilegium vycházelo z nařízení Marie Terezie z 12. ledna 1757, podle kterého měli všichni důstojníci, kteří nepřetržitě sloužili po třicet let, účastnili se během této doby vojenského tažení a nedopustili se žádného přestupku nárok na šlechtický titul bez nutnosti zaplatit povyšovací taxu. Dvorská válečná rada sice původně vyhlásila, že důstojníci získají po odsloužených letech rytířský titul, ale *Directorium in publicis* bylo ostře proti, protože nemělo zájem na výrazném zvýšení počtu stavovské šlechty (osob

10 Jako první o systematizovaném šlechtictví mluví WALDSTEIN-WARTENBERG, Berthold. *Österreichisches Adelsrecht 1804 – 1918*. In *Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs*, 17/18. Bd., 1964/65, s. 109-146 (zde s. 127-128), který ale takto označuje pouze nárok důstojníků na šlechtický titul po odsloužených letech služby a vlivu řádů na povyšování si v tomto ohledu nevšímá. U důstojníků jde ovšem *systemmäßiger Adelstand* (šlechtictví na základě systému), nikoli o systematizované šlechtictví (*systematisierter Adelstand*) vznikající na základě držby privilegovaného řádu. Tohoto dělení používá teprve BINDER-KRIEGLSTEIN, Reinhard. *Österreichisches Adelsrecht. Von der Ausgestaltung des Adelsrechts der cisleithanischen Reichshälfte bis zum Adelsaufhebungsgesetz der Republik unter besonderer Berücksichtigung des adeligen Namensrechts*. Frankfurt am Main; Berlin; Bern; Bruxelles; New York; Oxford; Wien : Peter Lang. Europäischer Verlag der Wissenschaften, 2000, s. 51 an. Podobně postupuje i FRANK-DÖFERING, Peter. *Adelslexikon des Österreichischen Kaisertums 1804 – 1918*. Wien; Freiburg; Basel : Herder, 1989, s. 605-610 a 642-644, ovšem bez toho, že by přímo o systematizovaném šlechtictví hovořil.

11 S výjimkou řádu Marie Terezie, jehož nositel získával titul automaticky (původně rytířský stav, od 1895 prostě šlechtictví). O baronát ale musel požádat a stejně jako nositelé ostatních řádů.

12 *Wiener Zeitung*, 5. 8. 1884. Toto nejvyšší nařízení bylo jako dodatek včleněno do statut příslušných řádů.

13 WITTING, Johann Baptist. *Statistik der Standeserhöhungen während der Regierung Seiner Majestät des Kaisers Franz Josef I.* In *Festschrift zum fünfzigjährigen Regierungs-Jubiläum (1848 – 1898). Seiner kaiserlichen und königlichen apostolischen Majestät Franz Josef I.* (Hrsg. von Historischen Vereinen Wiens im Selbstverlage des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich). Wien 1898, s. 59-91.

14 BINDER-KRIEGLSTEIN, ref. 10, s. 51-60; ŽUPANIČ, ref. 6, s. 123-143.

s inkolátem a právem zasedat na sněmu). Nakonec byl přijat kompromis, podle kterého důstojníci sice získávali jen prosté šlechtictví, ale po zaplacení příslušných poplatků mohli být povýšeni přímo do rytířského stavu. Mezi stavy českých a rakouských zemí proto pronikl jen zlomek osob nobilitovaných na základě tohoto předpisu. Na Uhersko a Chorvatsko samozřejmě nemělo nařízení žádný dopad, protože zde rytířský stav neexistoval. Nižší šlechta se stratifikovala na základě své ekonomické základny a společenského postavení.¹⁵

Tereziánské nařízení bylo několikrát revidováno a upřesňováno, ale jeho podstata zůstala až do konce 19. století stejná. I v oblasti šlechtického práva se ale na konci 19. století projevila sílící pozice uherských politiků. Dne 21. srpna 1894 podepsal František Josef I. rezoluci formulovanou zalitavským ministrem vnitra baronem Károlyem Hieronymim, podle které nobilitování důstojníci ze zemí svatoštěpánské koruny získávali při nobilitaci výlučně uherský šlechtický stav.¹⁶

Změna se dotkla i řádu Marie Terezie: zatímco předlitavští občané měli po získání řádu nadále nárok na rakouský stav svobodných pánů, zalitavským náležel po podání žádosti uherský baronát. A protože uherská šlechtická hierarchie neznala titul rytíře, jež byl dosud automaticky spojen s udělením řádu, byla změněna i statuta, a novým nositelem automaticky náleželo jen prosté šlechtictví.¹⁷ Šlo o významný úspěch Budapešti a další posílení jejich pozic v rámci monarchie. Zároveň s těmito změnami totiž panovník svolil, aby k nobilitacím uherských důstojníků nedocházelo automaticky po podání žádosti, ale teprve poté, co uherská ministerská rada prosbu přetlumočí a doporučí.¹⁸

Za této situace si zalitavská vláda mohla dovolit dělat rádoby velkorysá gesta. Protože nobilitační paragrafy řádů monarchie (s výjimkou řádu Marie Terezie) byly zrušeny již roku 1884, vyhlásila, že ti uherští občané, kteří mají nárok na systematizované šlechtictví,¹⁹ mohou i nadále bez ohledu na svoji státní příslušnost získávat rakouské šlechtické tituly. Faktický dopad tohoto kroku byl za dané situace samozřejmě minimální.

K poslední zásadní změně v oblasti systematizovaného šlechtictví došlo nejvyšším rozhodnutím ze 30. dubna 1896. Protože Rakousko-Uhersko od roku 1866 žádnou válku

15 Povýšení přímo do rytířského stavu (tzv. „*tax cum saltu*“) stálo v českých a rakouských zemích 833 zlatých, 30 krejcarů, přičemž k této částce bylo navíc nutné přičíst vedlejší výdaje (např. 50 zl. na zaplacení agenta a pod.). MEGNER, Karl. *Zisleithanische Adels- und Ritterstandserwerber 1868 – 1884*. Hausarbeit am Institut für österreichische Geschichtsforschung. Wien 1974, s. 282. K postavení uherské šlechty viz HOLEC, Roman – PÁL, Judit. *Aristokrat v službách štátu*. Bratislava: Kalligram, 2006, s. 15 an.; ke staršímu vývoji: ČAPLOVIČOVÁ, Kristína. Uhorská šľachta v 18. storočí. In *Historický časopis*, 2003, roč. 51, č. 2, s. 295-310. Za odbornou radu a pomoc při studiu postavení uherské šlechty děkuji prof. PhDr. Romanu Holecovi, CSc.

16 Do té doby jim byl udělen šlechtický stav Rakouského císařství, stejně nositelům privilegovaných řádů (viz výše), což uherské elity nesly se značnou nelibostí.

17 Předpis vešel v platnost nařízením z 8. března 1895. BINDER-KRIEGLSTEIN, ref. 10, s. 55; HOFMANN, Oskar von – HUBKA, Gustav von. *Der Militär-Maria Theresien-Orden. Die Auszeichnungen im Weltkrieg 1914 – 1918*. Wien: Militärwissenschaftliche Mitteilungen, 1944, s. 3; LUDWIGSTORFF, Georg. *Der Militär-Maria Theresien-Orden*. In STOLZER, Johann – STEEB, Christian (Hrsg.). *Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Graz: Österreichische Gesellschaft für Ordenskunde, 1996, s. 98; ŽUPANIČ, ref. 6, s. 135-136.

18 HHStA, KK, 3 716/1894 (Přelitavsko), 3 717/1894 (Zalitavsko).

19 T. j. získali některý privilegovaný řád před odstraněním nobilitačních paragrafů.

nevedlo, zhoršovaly se i vyhlídky valné části důstojnického sboru na šlechtický titul. Přestože za válečné tažení bylo označeno několik i vojenských akcí po prusko-rakouské válce (likvidace povstání v Dalmácii roku 1869, okupace Bosny a Hercegoviny roku 1878 a akce proti povstalcům v Bosně, Hercegovině a jižní Dalmácii roku 1882),²⁰ byl počet důstojníků, kteří se těchto podniků zúčastnili, poměrně nízký. Císař František Josef ale měl pro své vojáky pochopení a proto podmínku účasti na vojenském tažení zrušil. Od roku 1896 tak k nobilitaci postačovala jen čtyřicetiletá bezúhonná služba.²¹

K udělení systematizovaného šlechtictví nebylo zapotřebí platit povyšovací taxu do státní pokladny, ovšem bylo nutné uhradit poplatek za zhotovení listiny, jejíž vydání představovalo *condicio sine qua non*.²²

Nobilitace zde byla jen důsledkem administrativního procesu, jenž se nastarovalo po splnění obecně stanovených podmínek (zisk řádu, odsloužení let) podáním žádosti příslušným úřadům a do kterého císař nezasahoval.²³ K jistým změnám, které budou zmíněny níže, došlo až za vlády Karla I. (IV.). Tímto způsobem bylo během existence rakouské, resp. rakousko-uherské monarchie do šlechtického stavu povýšeno největší procento osob.

* * *

Rozhodně nejznámější způsob nabytí šlechtického titulu ale představovalo vydání panovnického (nejvyššího) rozhodnutí. To mohlo mít dvě podoby. První představovalo udělení titulu prostřednictvím osobního panovníkova listu (*Allerhöchtes Handschreiben*), kterým vladař své rozhodnutí o povýšení oznámil ministrovi vnitra. Takto ale byla povýšena jen menší část významných. Převážně šlo o osoby z panovníkova okolí a jedince skutečně mimořádného věhlasu. Většina osob získala šlechtický titul druhým způsobem, skutečným nejvyšším rozhodnutím (*Allerhöchste Entschließung*), tedy vladařovým schválením předložených nobilitačních návrhů.²⁴ Touto formou byla realizována i naprostá většina masových povýšení, ke kterým docházelo při příležitosti

---

20 Srov. nobilitace podplukovníka Oskara Redlicha (s čestným titulem šlechtic) 7. 8. 1907 (tažení do Dalmácie roku 1869) – Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Adelsarchiv (dále AVA, AA), Oskar Redlich, Adelstand (Edler von) 1907; jeho bratra plukovníka Adalberta Redlicha (s predikátem von Redensbruck) 11. 10. 1898 (prusko-rakouská válka a okupace Bosny a Hercegoviny) – AVA Wien, AA, Adalbert Redlich, Adelstand (von Redensbruck) 1898; a uznání šlechtictví Mathildě Emilii Sánchez de la Cerda rozené Eltz a jejím synům na základě zásluh jejího zemřelého manžela kontraadmirála Antona Sánchéze de la Cerda (tažení v jižní Dalmácii roku 1882) – HHStA, KK, 2 024/1918.

21 AVA, AA, Adelsgeneralia, 382a/1896.

22 Zejména ve starší době (v 18. a na počátku 19. století) toto nařízení způsobovalo, že někteří méně zámožní důstojníci nikdy nobilitováni nebyli, protože si nemohli zhotovení listiny dovolit. Aby se předešlo sporům, nařídily později vojenské úřady, aby žadatelé o šlechtictví taxu za diplom (a případně predikát) uhradili předem.

23 Na této skutečnosti nic nemění, že někteří podávali žádost přímo panovníkovi. Jeho kancelář ovšem takové prosby nevyřizovala a obratem je předávala kompetentním státním úřadům (ministerstvu vnitra, říšskému ministerstvu války).

24 Většinou je podávali společní ministři, předlitavský či zalitavský ministerský předseda nebo rezortní ministři. U některých osob jsou doloženy i návrhy místodržících. Ti ale byli podřízeni ministru vnitra, který musel jejich návrh doporučit. Vzácněji mohl být návrh na nobilitaci podán některým z nejvyšších dvorských úředníků.

významných státních událostí, vladařského jubilea nebo rodinných oslav panovnického domu.²⁵

V podunajské monarchii nebyla výhradní práva vladaře na udílení šlechtických titulů nikdy narušena. Na tomto stavu nic nezměnil ani konec neoabsolutismu na přelomu 50. a 60. let 19. století, ani uzákonění dualismu roku 1867. Přesto však ohledně panovníkových pravomocí existovaly určité nejasnosti. Článek 4 předlitavské prosincové ústavy z roku 1867 mu totiž přiznával výhradní právo udílet tituly, řády a státní vyznamenání, ale článek 10 stanovoval, že zákony vydávané panovníkovým jménem získávají platnost teprve po schválení parlamentem a po podepsání příslušným ministrem.²⁶ Tyto dva paragrafy si sice neodporovaly, ale na samém konci existence monarchie, v listopadu 1918, byly příčinou několika sporů o platnost či neplatnost udělených šlechtických titulů. Problém byl v tom, že někteří právníci řadili nobilitace mezi výnosy s platností zákona, u kterých byl ministrův podpis nezbytný. Krátce před zánikem Rakousko-Uherska totiž Karel I. několik osob povýšil do šlechtického stavu bez toho, aby jeho rozhodnutí ministr vnitra kontrasignoval. Zde je ale rozpor. Ministr vnitra totiž spolupodepisoval jen expedované nobilitační listiny, nikoli nejvyšší rozhodnutí. Pokud bychom brali tuto větku jako oprávněnou, budou zpochybněna i všechna dřívější povýšení, která nebyla k confirmována prostřednictvím listiny.²⁷

* * *

K posledním změnám šlechtického práva v monarchii došlo za vlády Karla I. (IV.) V souvislosti s událostmi první světové války totiž bylo přijato několik výnosů, které významně měnily dosavadní předpisy. První se týkala udílení predikátů. Zatímco v Uhrách bylo možné získat přídomek podle „*míst, usedlostí, obcí nebo pust apod. nacházejících se na území svatě uherské koruny pokud žadatel (...) prokáže prostřednictvím místa svého narození či původu nebo držbou takového území vztah ke zvolenému resp. žádanému predikátu*“²⁸ a také žádat o přídomky vymřelých i žijících šlechtických rodin,²⁹ v Předlitavsku bylo přísně zapovězeno udělovat predikáty podle obcí, míst či realit, i kdyby

-
- 25 Srov. např. ŽUPANIČ, Jan. Nobilitace spojené se světovou výstavou roku 1873. In BRŇOVJÁK, Jiří – Zářický, Aleš (eds.). *Šlechtic podnikatelem, podnikatel šlechticem*. Výstup z mezinárodní konference Šlechtic podnikatelem – podnikatel šlechticem. Šlechta a podnikání v českých zemích v 18. – 19. století pořádané ve dnech 8. – 9. 11. 2007 Ostravskou univerzitou v Ostravě a statutárním městem Ostrava. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, 2008, s. 261-286.
- 26 Staatsgrundgesetz vom 21. Dezember 1867 über die Ausübung der Regierungs- und Vollzugsgewalt, Artikel 4 und 10, [online]. [cit. 20. 1. 2009]. Dostupné na internetu: <<http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=rgb&datum=18670004&seite=00000400>; <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?apm=0&aid=rgb&datum=18670004&seite=00000401&zoom=2>>.
- 27 Podrobně viz ŽUPANIČ, ref. 6, s. 144 a 179.
- 28 Cit. dle: WIESFLECKER, Peter. *Nobilitierungen Kaiser Karla I. von Österreich. Studien zum österreichischen Adel am Ende der Donaumonarchie*. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie an der geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien. Wien 1992, s. 11-12.
- 29 Proba mohla být odmítnuta jen v případě možné záměny obou rodů, například z důvodů stejných příjmení či podobného erbu. K udělení predikátů odvozených od měst s municipálním právem či měst se zřízeným magistrátem ovšem mohlo dojít jen ve výjimečném případě, kterým se rozumělo prokázání mimořádných zásluh o obec nebo zvláštní vazby k tomuto místu.

se nacházely ve vlastnictví nobilitovaného.³⁰ Společný byl oběma částem podunajské monarchie zákaz udělování přídomků podle míst v zahraničí a to včetně lokalit, kde se nobilitovaný proslavil hrdinským válečným činem.³¹ V polovině války, ještě za vlády Františka Josefa I., 27. září 1916, byl tento předpis revidován nařízením říšského ministerstva války. Šlo o výnos do značné míry převratný. Vzhledem k existenci zákopové války se totiž řada bitev odehrávala na jednom a téže místě a proto nařízení povolovalo udělení stejného predikátu více osobám.³² Nařízení bylo přijato po dohodě s ministerstvy vnitra obou polovin říše, které byly nejvyššími institucemi v záležitostech šlechtického práva. C. k. ministerstvo vnitra je odůvodnilo následovně: „*Protože nyní může být v Rakousku jeden predikát udělen jen jedné šlechtické osobě, jsou ostatní, stejně zasloužilí [důstojníci] zkracováni ve svých právech. Dokonce ani sám velitel, který za svůj hrdinský čin získal nejvyšší vojenské vyznamenání, vojenský řád Marie Terezie, nemůže [podle stávajících pravidel] takový přídomek získat, pokud byl již dříve udělen někomu jinému.*“³³

Po Karlově nástupu na trůn byl předpis významně zosřten. Na základě panovníkova přání sdělil 7. dubna 1917 šéf jeho kabinetní kanceláře Arthur rytíř Polzer ministru vnitra Erasmu svobodnému pánu Handelovi, že k udělení takového predikátu je napříště nezbytné panovnícké schválení. Přídomek nově navíc nemohli získat všichni důstojníci, kteří se na uvedeném místě zúčastnili bojů, ale jen ti, kteří se zde mimořádně vyznamenali.³⁴

Zároveň Karel nařídil, aby od této doby bylo systematizované šlechtictví důstojníků udělováno nejvyšším rozhodnutím, což bylo v ostrém rozporu s dřívějšími zvyklostmi, kdy k nobilitaci docházelo prostřednictvím administrativního procesu, jež započal na ministerstvu schválením žádosti. Za tímto krokem je třeba vidět panovníkovu snahu

30 Existovaly ale také výjimky. Velkostatkář Karel Jaroslav Kollarz (Kolář) byl nejvyšším rozhodnutím z 21. 11. 1887 a listinou ze 16. 2. 1888 – dále jen: 21. 11. 1887 (16. 2. 1888) – povýšen do šlechtického stavu s predikátem „šlechtic z Lasskova a Lessan“, podle svých statků u Prostějova. AVA, AA, Carl Jaroslav Kollarz, Adelstand (Edler von Lasskow und Lessan) 1887/88. Průmyslník Josef Bartoň pak při svém povýšení do rytířského stavu 6. 4. (17. 6.) 1912 získal přídomek „z Dobenína“, podle jména vrchu nedaleko Náchoda. Národní archiv, Ministerstvo vnitra Vídeň, Šlechtický archiv (dále: NA, ŠA, karton (dále k.) 25 – Bartoň z Dobenína. Kromě toho bylo v Rakousku přísně zakázáno udělení přídomků s *von der*. Před rokem 1867 ale podmínky tak přísné nebyly.

31 Ale např. ve Velké Británii a Prusku to bylo obvyklé. Roku 1744 tak získal za zásluhy prokázané při obléhání Prahy důstojník David Krauel pruský šlechtický stav s predikátem „von Ziskaberg“. STELLNER, František. *Fridrich Veliký. Cesta Pruska k velmocenskému postavení*. Praha: Panevropa Praha s. r. o., 1998, s. 198.

32 AVA, AA, Adelsgeneralia 33, 1 656a/1916. Povolení psát se podle míst bojů bylo zřejmě výjimečně uděleno již dříve. V Rakousku byl do šlechtického stavu s predikátem „San Martino“ již 8. (11.) 5. 1916 povýšen generálmajor Julius Vidale (AVA, AA, Julius Vidale, Adelstand (von San Martino) 1917). Po vydání výše uvedeného předpisu byl přídomek „San Martino del Carso“ udělen 4. 1. 1918 plukovníku Oskaru Zeissovi (HHStA, KK, 2 692/1917; AVA, AA, Oskar Zeiss (von San Martino del Carso) 1918). V Uhrách získal predikát „San Martino“ roku 1917 plukovník Moriz Czapp (KK, 919/1917) a „San Martino del Carso“ roku 1918 hejtman Géza von Heim (HHStA, KK, 1 773/1918). Přídomek „San Martino“ získal 2. 11. 1917 i Ferencz Genzinger, ale jeho povýšení v Indexu KK není zmíněno.

33 Citováno dle: zpráva c. k. ministerstva vnitra z 27. 9. 1916, in: AVA, AA, Adelsgeneralia 33, 1 656a/1916. Předpis byl projednán s uherským ministerstvem vnitra, které souhlasilo za podmínky, že předpis „*neumožní záměnu nově nobilitovaných rodin z rodinami ze staré šlechty*“. Tamtéž.

34 HHStA, KK, 324 Korr./1917. Též WIESFLECKER, ref. 28, s. 13-14.

o posílení vlastních pozic na úkor vojenských orgánů. V tomto ohledu byl úspěšný, porážku ale utrpěl v Uhrách, kde se v téže době musel ve prospěch zdejšího ministerského předsedy vzdát svého doposud výhradního práva na odpouštění povyšovacích tax.

Druhá změna souvisela s obrovskými ztrátami, které armády monarchie za války utrpěly. Zatímco před rokem 1914 byly legitimace (a s nimi související nobilitace) nemanželských dětí v Rakousku vzácné,³⁵ po vypuknutí konfliktu se situace pronikavě změnila. V zázemí se totiž tehdy neprovdaným snoubenkám a přítelkyním padlých vojáků narodila řada nemanželských dětí, jejichž právní i společenské postavení bylo značně komplikované.

Císař Karel proto 18. května 1917 vydal nařízení, které tyto levobočky prohlašovalo za manželské potomky se všemi s tím souvisejícími právy. Předpokladem byl slib manželství rodičů nebo důkaz, že se otec k dítěti veřejně přihlásil a jednal, jako by bylo manželské. Za žádné situace však nesměly být poškozeny zájmy (zejména majetkové) manželských dětí. Otcovo jméno a šlechtictví ale dětem nenáleželo v případě, že byly vzneseny pochybnosti ohledně mravnosti jeho matky. Také snoubenky padlých vojáků a matky jejich nemanželských dětí měly v odůvodněných případech právo na přijetí svého partnera, ovšem nikoli na jeho šlechtický titul.³⁶

Všechny žádosti o udělení šlechtictví měly být za Karlovy vlády teoreticky směřovány na panovníka nebo jeho kabinetní kancelář a to včetně těch případů, kdy existoval nárok na systematizované šlechtictví.³⁷ Ve své prosbě žadatel uvedl důvody, které ho k usilování o šlechtictví vedly a to většinou ve formě životopisu. Přílohou byla obvykle doporučení, v případě vojáků a státních úředníků pocházející od nadřízených orgánů, u ostatních velmi často sepsané místodržitelstvími nebo jinými orgány státní správy. Žádosti vyřizovala buď samotná kabinetní kancelář nebo (častěji) požádala o dobrozdání ministerstvo vnitra či některý jiný státní úřad. Pokud panovník prosbu schválil, zároveň ve svém rozhodnutí uvedl, zda je povýšení realizováno zdarma (k čemuž docházelo ve většině případů) nebo s povinností uhradit taxu. V případě, že k nobilitaci došlo za úhradu, bylo nezbytné taxu zaplatit do jednoho roku, jinak bylo povýšení neplatné. Poplatky za udělování jednotlivých titulů byly stanoveny paragrafem 137 rakouského taxovního zákona z roku 1840.³⁸ V případě, že měl povýšený zájem o diplom, obrátil se na ministerstvo vnitra se žádostí o jeho vyhotovení.

Kabinetní kancelář evidovala šlechtické záležitosti ve zvláštním oddílu indexu zpracovaných aktů příslušného roku, který byl ale doplňován postupně. Z toho důvodu není možné hovořit o chronologickém řazení jednotlivých zápisů. Proto také není možné určit, která povýšení byla z roku 1916 realizována po Karlově nástupu na trůn 21. listopadu

35 BINDER-KRIEGLSTEIN, ref. 10, s. 44, tvrdí, že v letech 1804 – 1900 došlo k legitimaci nemanželských dětí ve 24 případech a že z let 1900 – 1918 je znám případ jediný. Podle mých výzkumů je ovšem počet legitimací po roce 1900 mnohem vyšší. ŽUPANIČ, ref. 6, s. 112-114.

36 HHStA, KK, 807/1917. Publikováno výnosem c. k. ministerstva vnitra č. 24 646 z 2. 6. 1917.

37 S výjimkou řádového. To se ale v této době týkalo jen nositelů řádu Marie Terezie. Počet osob, které za vlády Karla I. (IV.) byly nositeli jiného privilegovaného řádu uděleného před zrušením nobilitačních paragrafů roku 1884 byl mizivý. Ve skutečnosti ale velká část žádostí do KK dorazila oklikou. Část důstojníků totiž i nadále posílala žádosti o nobilitaci na říšské ministerstvo války nebo na příslušná ministerstva obrany, která je s vlastním komentářem předkládala panovníkovi.

38 MEGNER, ref. 15, s. 11; FRANK-DÖFERING, ref. 10, s. 652-655; ŽUPANIČ, ref. 6, s. 188.

a která uskutečnil ještě jeho předchůdce František Josef I.³⁹ Základní předností šlechtických spisů evidovaných v kabinetní kanceláři je skutečnost, že eviduje nejen rakouské, ale také uherské záležitosti. A to nikoli jen jako prostý soupis, jak je tomu v materiálech c. k. ministerstva vnitra,⁴⁰ ale nacházejí se zde i podklady k nobilitacím: tedy návrhy a dobrozdání rezortních ministrů a vojenských úřadů, případně žádosti samotných žadatelů. Jak již bylo řečeno, archiv kabinetní kanceláře eviduje i žádosti zamítnuté, což dále zvyšuje vypovídací hodnotu archiválií a vnáší řadu nových poznatků nejen do samotného nobilitačního procesu, ale také do studia elit a jejich sociálního vzestupu ve sledovaném období.

Zmíněný výčet možností zisku šlechtického titulu prostřednictvím řady institucí naznačuje, že jak evidence novošlechticů, tak zejména materiálů obsahujících důvody jejich povýšení, byla v Rakousko-Uhersku poměrně obtížná. Situaci komplikovala i absence centrální instituce zabývající se šlechtickými záležitostmi (heroldského úřadu). Tyto záležitosti totiž náležely do kompetence ministrů vnitra obou polovin říše, kteří také spolupodepisovali nobilitační listiny. Úřad pro šlechtické záležitosti tak suplovaly jejich šlechtické odbory.

Důsledkem byl určitý chaos. Od roku 1867 se totiž c. k. ministerstvo vnitra nezabývalo nobilitacemi realizovanými v uherské části monarchie, ani záležitostmi souvisejícími se šlechtictvím uherských občanů. Občan Zalitavska se tak do zorného pole rakouského ministerstva vnitra mohl dostat jen za situace, že na základě systematizovaného šlechtictví požádal o udělení rakouského titulu.⁴¹

Rakouské nobilitace byly většinou (ale nikoli vždy)⁴² publikovány v úřední části listu *Wiener Zeitung* a to ještě na počátku listopadu 1918.⁴³ Uherská povýšení ale byla

---

39 Podle Wiesfleckera nepovýšil v Rakousku císař Karel v listopadu 1916 do šlechtického stavu nikoho, v prosinci 1916 pak udělil 3 rytířské a 28 šlechtických titulů. WIESFLECKER, ref. 28, s. 353.

40 AVA, AA, Adelsgeneralien 1, k. 582, Adelsverzeichnisse ab 1908. Za pomoc a spolupráci děkuji Marii Zdislavě Röhnsner (AVA, Wien). Bez bližších informací jsou v AVA uváděny nejen uherské nobilitace, ale také většina nobilitací z druhé poloviny roku 1918, u kterých již nedošlo k vyhotovení listiny. Podklady pro ně totiž byly většinou vráceny žadatelům, zatímco v archivu KK se tyto materiály obvykle zachovaly.

41 To byl případ bratrů Alexandra a Augusta Stummerů původem z Brna, kteří získali 24. 4. 1871 uherské šlechtictví s predikátem „Tavarnok“ (podle obce Tovarníky u Topolčan) za zásluhy o zalitavský obchod a průmysl. 20. 9. 1884 pak byli oba bratři na základě řádu Železné koruny (Augustovi řád udělen 3. 12. 1883, Alexandrovi 14. 4. 1884) povýšeni do rakouského stavu svobodných pánů. AVA, AA, August Stummer von Tavarnok, Freiherrnstand 1884; tamtéž, Alexander Stummer von Tavarnok, Freiherrnstand 1884.

42 Např. publikování nobilitace – 24. 10. (27. 11.) 1911 – nemanželských dětí arcivévodoty Otty (1865 – 1906), Alfreda a Hildegardy Adamových, bylo přísně zakázáno. AVA, AA, Alfred und Hildegard Adam von Hortenau, Adelstand 1911-12.

43 Udělení šlechtického stavu Wilhelmu Eduardu Hardymu z 29. 10. (AVA, AA, Wilhelm Eduard Hardy, Adelstand 1918; v Indexu KK není) a udělení šlechtickému stavu a predikátu „šlechtic von Rossbrich“ Franzi Hellmannovi 2. 10. 1918 (HHStA, KK, 2 113/1918) byla oznámena 5. 11. 1918. Ještě 9. 11. uvádí *Antlicher Teil* listu *Wiener Zeitung* udělení vyznamenání (velkokříže Leopoldova řádu na základě nejvyššího rozhodnutí ze 4. 11. 1918) společnému ministru financí baronu Alexandru von und zu Spitzmüller-Harmersbach při příležitosti odchodu z funkce. Další císařská vyznamenání a ocenění již v listu zmíněna nejsou.

v Předlitavsku zveřejňována jen nepravidelně, např. v ročence genealogicko-heraldické společnosti Adler ve Vídni.⁴⁴

Další problém představovala zmíněná administrativní roztržičnost nobilitační praxe, kterou přinášely čtyři možnosti zisku titulu (řádové systematizované šlechtictví, vojenské systematizované šlechtictví, udělení titulu nejvyšším rozhodnutím a udělení titulu nejvyšším listem). Pro systematizované šlechtictví představovala až do roku 1917 vrcholný orgán ministerstva vnitra,⁴⁵ jež žadatelům o titul vystavovalo příslušný majestát představující základní podmínku pro nabytí titulu.

Ve zbylých dvou případech (a také u důstojníků po roce 1917) ale nebylo vydání listiny nezbytné a vyznamenaný se šlechticem stával okamžitě po vynesení příslušného rozhodnutí. To sice vzbuzovalo značnou nelibost ministerských úředníků, kteří tak přicházeli o poplatky za zhotovení listin, ale panovníkův postoj byl jednoznačný. Již 20. července 1868 oznámil František Josef I. tehdejšímu ministru vnitra Karlu Giskrovi, že pro povýšení je určující jeho výnos a že k užívání šlechtického stavu není zvláštního majestátu zapotřebí,⁴⁶ a toto nařízení bylo v platnosti až do zániku monarchie. Pokud ale šlechtic nepožádal o listinu, nebyl ministerstvem vnitra často evidován a rozhodnutí o jeho povýšení mnohdy nelze v soupisech bývalého šlechtického archivu (*Adelsarchiv*) vůbec dohledat.

Přitom nobilitace bez listiny existovaly již od samého počátku existence systematizovaného šlechtictví. Již v polovině 18. století se objevilo hned několik variant, jak titul získat a obejít se bez diplomu.⁴⁷

V první řadě šlo o nositele vojenského řádu Marie Terezie, kteří se na základě řádových statut z roku 1757 automaticky stávali rytíři (respektive od roku 1895 prostými šlechtici). Je však zajímavé, že pokud požádali o povýšení do stavu svobodných pánů, na který měli podle statut nárok, neuváděl je text listiny se šlechtickým (resp. rytířským)

44 HEILMANN, Albert. Standeserhöhungen und Gnadenakte unter der Regierung Sr. Majestät des Kaisers Franz Josef I. In *Adler*. Jahrbuch des heraldisch-genealogischen Vereines Adler in Wien, I. Jahrgang, Wien 1874, s. 217-232; III. Jahrgang, Wien 1877, s. 1-28; V. Jahrgang, Wien 1878, s. 29-34, 99-103.

45 Původně jen předlitavské, po vydání rozhodnutí o udělení uherského šlechtictví zdejšími důstojníky roku 1894 také zalitavské.

46 Zpráva c. k. ministerstva vnitra k případu Michałow-Michałowski z 29. 5. 1868 s přípisem z 20. 7. 1868 (AVA, Stanislaus Michałow-Michałowski, Grafenstand 1858-68). Problém byl ovšem v tom, že císař v rozporu se svými zvyklostmi nezajistil publikování tohoto rozhodnutí formou listu nebo nařízení, ale spokojil se jen s ústním vyjádřením, které Giskra zaznamenal na zadní stranu jedné ze složek spisu hraběte Michałowa-Michałowského, jehož odmítnutí zaplatit za listinu stálo v pozadí celé causy. Podrobně viz ŽUPANIČ, ref. 6, s. 207-210.

47 Je zajímavé, že jiné státy tyto problémy neměly. Např. v Bavorsku bylo v § 3 ediktu o šlechtě v Království Bavorském (V. příloha ústavní listiny z 26. května 1818, titul V., § 4) přímo řečeno: „K povýšení dochází prostřednictvím nobilitační listiny. Žádosti o ně musí být doplněny potvrzenými osobními údaji, výčtem zásluh žadatele a jeho rodiny o stát a potvrzením, že má takové příjmy, aby mohl vést stavovsky přiměřený život. Žádosti se podávají státnímu ministerstvu královského domu, které je předkládá králi. Pokud král prosbu schválí, dojde k zhotovení nobilitační listiny obsahující udělený titul a erb v předepsané podobě, který je žadateli předán po zaplacení předepsané taxy. Udělení šlechtictví je oznámeno prostřednictvím listu Allgemeine Intelligenz-Blatt.“ Cit. dle: REHM, Hermann. *Quellensammlung zum Staats- und Verwaltungsrecht des Königreichs Bayern*. Leipzig : Hirschfeld, 1903, s. 215-216.

titulem.⁴⁸ Pokud ovšem o povýšení nepožádali, což byl případ řady důstojníků za první světové války, pak jejich složky v materiálech šlechtického archivu nejsou. Informace o šlechtictví těchto osob je pak třeba hledat v materiálech vídeňského Válečného archivu (*Kriegsarchiv*), kde je uložen archiv řádu Marie Terezie.⁴⁹

* * *

V 19. století situaci zkomplikoval mimořádný nárůst počtu novošlechticů, kteří se spokojili jen se stavovským povýšením ve formě nejvyššího rozhodnutí, ale potvrzení o této skutečnosti ve formě panovnického majestátu si nenechali nikdy vystavit. Nemohli sice užívat erbu ani predikátu, ale šlechtický titul jim nikdo upřít nemohl.⁵⁰ Pokud ale žádost o listinu na ministerstvo nepodali, pak zde většinou není možné žádnou informaci o jejich povýšení najít.⁵¹ V tomto případě byly nobilitace evidovány kabinetní kanceláří. Zvláštní seznam šlechticů ale u této instituce veden nebyl a informace o povýšeních lze najít jen v příslušné části (*Adel*) jednotlivých indexů. V případě hromadných nobilitací a udílení privilegovaných řádů, k jakým docházelo při významných příležitostech a během válečných konfliktů, byl dokonce zápis v indexu často důležitější než samotná složka, na kterou odkazuje. Samotné složky kabinetní kanceláře totiž často uvádí jen soupis všech vyznamenaných, bez ohledu na to, zda jim udělený řád přinášel nárok na titul

-
- 48 A to bez ohledu na to, jak dlouhý čas mezi udělením řádu a získáním baronátu uplynul. Johann Kropfreiter získal řád 26. 12. 1813 za hrdinství prokázané při dobytí pevnosti Zadaru a 13. 6. 1834 byl povýšen do stavu svobodných pánů. AVA, AA, Johann Kropfreiter, Freiherrnstand 1834. Je otázkou, zda šlo o zvyk nebo o vědomé opomenutí dvorské kanceláře, protože v armádních materiálech byl veden jako „Johann Ritter von Kropfreiter“.
- 49 Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Militärisher-Maria Theresien-Orden. Soupisy jsou řazeny podle jednotlivých promocií. Jejich jmenný seznam a zásluhy lze dohledat též: HIRTENFELD, Jaromír. *Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. Bd 1 u. 2.* Wien 1857; LUKEŠ, Jan. *Militärisher Maria Theresien-Orden.* Wien 1890, Wien : K.K. Hof- und Staatsdruckerei, 1890; HOFMANN – HUBKA, ref. 6.
- 50 Např. architekt Karl Hasenauer získal baronát nejvyšším rozhodnutím z 27. 10. 1873 za zásluhy prokázané v souvislosti se světovou výstavou ve Vídni, listina byla ale vystavena teprve jeho vdově a dětem 18. 3. 1896. GÖBL, Michael. *Adelsverleihungen im Zusammenhang mit dem Ringstrassenbau.* In GÖBL, Michael (ed.). *Architektur zwischen Kunst und Bürokratie. 125 Jahre Ringstrasse.* Publikationen des Österreichischen Staatsarchivs. Ausstellungskataloge, Bd. 13, Wien : Generaldirektion des Österreichischen Staatsarchivs, 1990, s. 55-63; též ŽUPANIČ, ref. 25, s. 284.
- 51 Příkladem může být udělení rytířského stavu Wáclawu Wladiwoji Tomkovi 30. 11. 1898. Povýšen byl spolu s desítkami dalších osob oceněných v rámci oslav padesátého panovnického jubilea Františka Josefa I. Informaci o jeho povýšení se mi podařilo nalézt v AVA až díky pomoci bývalého vedoucího šlechtického dvorního rady Dr. Michaela Göbla. Nejde ale o žádný dokument ani kopii spisu, jen o jeden jediný list papíru s krátkým textem: „*Auszug aus der Wiener Zeitung vom 2. Dezember 1898. Seine k. und k. Apostolische Majestät haben mit Allerhöchsten Entschließung vom 30. November d[ieses] J[ahres] allergnädigst geruht zu verleihen: taxfrei den Ritterstand: dem Mitgliede des Herrenhauses, Regierungsrathe und Universitäts-Professor i[m] R[u]hstand in Prag Dr. Wenzel Wladiwoj Tomek.*“ AVA, AA, Wenzel Wladiwoj Tomek, Ritterstand 1898. Zatímco tyto řádky jsou vyvedeny krasopisně, na okraji listu se krčí ledabylá poznámka: „*Nota Bene – nenechal si vystavit diplom.*“ K jeho cause: ŽUPANIČ, Jan. *Neznámý rytíř Wáclaw Wladiwoj Tomek.* In *Sborník z konference Historie jako politika (1818 – 1905). K 100. výročí úmrtí Wáclawa Wladiwoje Tomka.* Pardubice 2006, s. 69-76. K podobné situaci ale došlo již po roce 1873, kdy si někteří nobilitovaní nikdy nepožádali o listinu a nejsou v soupisu Franka-Döferinga (FRANK-DÖFERING, ref. 10) uvedeni. Viz ŽUPANIČ, ref. 25, s. 284-286.

či nikoli.⁵² V pozdější době, např. při panovníckém jubileu roku 1898 je dokonce možné jména nobilitovaných dohledat jen v indexech kabinetní kanceláře, protože z důvodu vysokého počtu vyznamenaných nejsou v příslušném spisu uvedeni jmenovitě.⁵³ V době vlády Karla I. jsou zde i zcela výjimečně i informace udělení baronátu novým rytířům řádu Marie Terezie. Došlo k tomu při mimořádné a slavnostní 180. promoci, kterou panovník uspořádal ve své vile Wartholz 17. srpna 1917.⁵⁴ Archiv kabinetní kanceláře tak představuje nesmírně cenný zdroj informací a to i přesto, že ani zde nejsou všechny nobilitace realizované z rozhodnutí panovníka evidovány. Chybí zde totiž většina povýšení prostřednictvím tzv. nejvyššího listu. V tomto případě šlo totiž o vlastní iniciativu vladaře, který své rozhodnutí sdělil ministru vnitra a ten nechal příslušný dokument uložit v archivu tamního šlechtického odboru.⁵⁵ Na druhou stranu docházelo od roku 1917 k udělení téměř veškerého šlechtictví (včetně systematizovaného pro důstojníky) prostřednictvím nejvyššího rozhodnutí a proto jsou v indexech kabinetní kanceláře uvedeni i vojáci nobilitovaní za výsluhu let.

Neevidovány bohužel zůstávají nobilitace realizované v posledních dnech monarchie prostřednictvím panovníkova nejvyššího listu. V první řadě jde o udělení hraběcího stavu c. a k. generálplukovníkovi Viktoru Danklovi (1854 – 1941). Dankl, pocházející z měšťanské rodiny, byl synem c. k. hejtmana a do šlechtického stavu s titulem svobodného pána byl povýšen až v srpnu 1917, na základě zisku komandérského kříže řádu Marie Terezie, jež mu byl udělen za vítězství u severohaličského Krašniku.⁵⁶ Pouhý den před zánikem monarchie a císařovou rezignací,⁵⁷ 10. listopadu 1918, získal Viktor Dankl

-
- 52 Např. Ocenění za světovou výstavu v Paříži roku 1867: HHStA, KK, Separatakten – Kurrentbillete, B 180 c/1867; Ocenění za světovou výstavu roku 1873: HHStA, KK, 4 025/187, též: ŽUPANIČ, ref. 25, s. 272-286.
- 53 To byl i případ W. W. Tomka. Jak vyplývá z materiálů panovníkovy kabinetní kanceláře, byl při této příležitosti 8 osobám udělen titul svobodného pána, 9 rytířský (z Čech ale jen jedině, t. j. Tomkovi) a 21 prostě šlechtictví. Seznam ale neobsahuje žádná jména (!), ale panovník jej přesto podepsal. Jména nobilitovaných je možné nalézt pouze v indexu k roku 1898. HHStA, KK, 4 184/1898 a Index 1898.
- 54 Při promoci byly uděleny čtyři komandérské kříže a 12 rytířských křížů (seznam vyznamenaných: *The 180th Promotion of the Military Maria Theresia Order 17th August 1917*, [online]. c 2008, poslední revize 12. 2. 2008 [cit. 23. 1. 2009]. Dostupné na internetu: <<http://www.austro-hungarian-army.co.uk/mmt0180.html>>. Nobilitováni byli: Gottfried Banfield, Eduard von Böhm-Ermolli, Viktor Dankl, Otto Ellison von Nidlef, Peter Hofmann, Eduard Hospodarž, Josef Janečka, Josef Lutschounig, Guido Novak von Arienti, Emil Prochaska, Robert Procházka, Friedrich Tischer, Ignaz Trollmann, Wenzel Wurm, Erwin Zeidler (HHStA, KK, B59 C/1917).
- 55 Např. 4. 11. 1918 oznámil Karel I. c. k. ministru vnitra Edmundu rytíři Gayerovi, že za zásluhy prokázané během války v humanitární oblasti povýšil do šlechtického stavu s predikátem von Tablauffa velkopřemyslníka Artura Becka. Z důvodu brzkého zániku monarchie ale nobilitovaný nepodal žádost o zhotovení listiny. AVA, AA, Artur Beck, Adelstand (von Tablauffa) 1918.
- 56 Řád získal 14. 8. 1918 a 17. 8. 1918 jej císař nobilitoval. (HHStA, KK, B59c/1917) 29. 8. 1918 mu Karel I. na jeho žádost povolil predikát „von Krašnik“. (HHStA, KK, 1839/1918). Vše též AVA, AA, Viktor Dankl, Freiherrnstand „von Krašnik“ 1917/18.
- 57 Karel nikdy neabdikoval. Pouze podepsal – v Rakousku 11. 11. 1918, v Uhrách o dva dny později – prohlášení, ve kterém se vzdal svých vládařských povinností, odvolal vládu a pověřil zástupce lidu vytvořením nově. Úředníky ani vojsko ale nezprostil přísahy věrnosti a sám se také nezděkl koruny. Skutečná abdikace v podobě trvalé rezignace na trůn předků pro něj a jeho rod nepřipadala v úvahu, protože panovnícký úřad chápal podle staré habsburské tradice jako posvátnou záležitost. Viz GALANDAUER, Jan. *Karel I. Poslední český král*. Praha; Litomyšl : Paseka, 1998, s. 280-285.

i hraběcí titul a stal se tak jedním z malého počtu nešlechticů, kteří byli tímto způsobem vyznamenáni. K povýšení došlo osobním listem, který Karel zaslal Danklovi a jež nebyl ani v kabinetní kanceláři, ani na c. k. ministerstvu vnitra evidován.⁵⁸ Zřejmě jde o naprostou výjimku. Ze stejného dne je totiž ve šlechtickém archivu ministerstva dochován nejvyšší list pro majora-auditora Albina Schagera (1877 – 1941), blízkého panovníkova spolupracovníka a člena jeho vojenské kanceláře, jehož Karel povýšil do stavu svobodných pánů s predikátem „von Eckartsau“.⁵⁹

Absence centrálního úřadu pro šlechtické záležitosti a zmatek spojený s rozpadem Rakousko-Uherska vedly k tomu, že některé nobilitace realizované koncem roku 1918 jsou mimořádně sporné. Hlavním problémem, který dosud nebyl objasněn, je otázka, zda Karel tyto nobilitace realizoval ještě před svou rezignací na výkon státní moci nebo až později, tedy na zámku Eckartsau nebo dokonce ve švýcarském exilu.⁶⁰ Některá z těchto pozdních povýšení vzbuzují totiž dojem, že je panovník sám antidatoval, aby tak příjemci zajistil obecné uznání titulu. Nejznámější (v dalších případech se toto falšování údajů nepodařilo jednoznačně prokázat) je případ Bruno Steinera, konzula při rakousko-uherském vyslanectví v Bernu, kterého císař nejvyšším listem ze 4. listopadu 1918 údajně povýšil do stavu svobodných pánů a povolil mu užívat predikát „von Valmond“ na místě dosavadního příjmení.⁶¹ Nobilitace není nikde evidována, což bylo v tomto případě podivné, protože z téhož dne je známe povýšení hned několik.⁶² 4. listopadu navíc byrokratický aparát monarchie ještě fungoval, což se o týden později (případ Dankl) tak jistě tvrdit nedalo. Podle císařovny Zity navíc Karel v listopadu 1918 Steinera ještě neznal, protože větší roli tento muž sehrál teprve po rozpadu monarchie. S císařem se setkal na zámku Wartegg u Bodamského jezera, kde panovnická rodina žila po nuceném odchodu z monarchie, a krátce na to byl údajně nobilitován.⁶³ Baron Valmond později pro Karla a Zitu vyřizoval jisté obchody, které měly vylepšit špatnou ekonomickou situaci císařské rodiny. Bez jejich vědomí ale provedl několik finančních transakcí a zmizel s většinou rodinných šperků, jež se nikdy nepodařilo objevit. Údajně zemřel ještě před druhou světovou válkou v chudobě.

Zmíněná dvojkolejnost v řízení šlechtických záležitostí má za následek, že část nobilitací zřejmě dosud evidována vůbec není. Základní pomůckou pro orientaci ve vídeňském šlechtickém archivu představuje práce Karla Friedricha von Frank zu Döfering za-

58 FRANK-DÖFERING, ref. 10, s. 273 (heslo 1548 – Dankl) uvádí, že k nobilitaci došlo císařským listem, který nebyl uložen v AVA: „Original i[m] Besitze d[es] Grafenstand-Erwerbers wurde vom Verfasser eingesehen.“

59 AVA, AA, Albin Schager, Freiherrnstand (von Eckartsau) 1918; WIESFLECKER, ref. 28, s. 244-246.

60 ŽUPANIČ, ref. 6, s. 144-145.

61 WIESFLECKER, ref. 28, s. 60 a 247.

62 Jde o následující (vše realizováno nejvyššími listy): Felix a Egon Gartnerové šlechtici von Romansbrück – udělení predikátu „von Machtenhofen u. Romansbrück“; Karl Seidensacher, šlechtický stav; Artur Beck, šlechtický stav s predikátem „von Tablaufa“. Všechny nejvyšší listy jsou uloženy v příslušných složkách AVA, AA. V KK se zprávy o nich nenacházejí.

63 FEIGL, Erich. *Kaiserin Zita. Legende und Wahrheit*. Wien; München : Amaltea, 1977, s. 504, zmiňuje zprávu švýcarského vyslance ve Vídni Boucarta z května 1921: „Ve Švýcarsku jej císař nobilitoval a Steiner sám si zvolil titul de Balmont [sic!] jako vzpomínku na Ženevské jezero.“

hrující nobilitace v říši a dědičných zemích do roku 1806 a v Rakousku do roku 1823,⁶⁴ a Petera Frank-Döferinga zahrnující celé období existence Rakouského císařství.⁶⁵ Do Frank-Döferingovy studie jsou navíc zařazeni i nositelé řádu Marie Terezie, kteří byli nobilitováni *ipso facto*, a to včetně jedinců vyznamenaných až po roce 1918. Na druhou stranu ale tato práce zahrnuje jen materiály evidované bývalým šlechtických archivem, tedy nejvyšší listy a koncepty listin.⁶⁶ Nelze zde tedy dohledat nejvyšší rozhodnutí, jejichž příjemci nezažádali o listinu, ani návrhy nobilitací, které byly panovníkem zamítnuty. O uherských nobilitacích pak potřebné informace přináší práce Jánose Illéssyho a Bély Pettkó pro starší dobu a Józsefa Gerő pro léta 1867 – 1918.⁶⁷

Zmíněné chybějící materiály jsou ale povětšinou evidovány v archivu kabinetní kanceláře (*Kabinettskanzlei*).⁶⁸ Počátky této instituce sahají až do druhé poloviny 18. století, do „kabinetů“ (*Kabinett*) Marie Terezie a především Josefa II., který se stal roku 1765 římským císařem a teoreticky také spoluvladařem v dědičných zemích. Nešlo jen o prosté písařny panovníka, ale skutečné úřady bez přesně specifikované úřední kompetence, které vyřizovaly panovníkovu korespondenci. Josef II. po smrti Marie Terezie sjednotil svůj kabinet s matčíným a položil tak základ kabinetní kanceláři. Její význam výrazně stoupl za vlády Františka II. (I.), který ji přeměnil na vlivný centrální úřad a podřídil zvláště jmenovanému kabinetnímu ministrovi Franzi hraběti Colloredo-Wallsee, svému bývalému vychovateli.

Colloredo, který se roku 1792 stal konferenčním ministrem a roku 1800 i hlavou státní kanceláře, významným způsobem zvýšil politický vliv této instituce. Po jeho pádu roku 1805 se kabinetní kancelář opět změnila v úřad k vyřizování panovníkovi korespondence. V jejím čele stál ředitel, který podle charakteru dokumentů expedoval vyřízené spisy státní radě a státní konferenci. Od roku 1805 ale nedůvěřivý císař František stále častěji žádal před předáním spisů o dobrozdání odborníky, kteří stáli mimo radu a konferenci. Položil tak základ tzv. kabinetním referentům (*Kabinettsreferenten*), je-

64 FRANK ZU DÖFERING, Karl Friedrich von. *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblande bis 1806, sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum „Altösterreichischen Adels-Lexikon“ 1823 – 1918*. Schloss Senftenegg (Selbsverlag) 1974.

65 FRANK-DÖFERING, Peter. *Adelslexikon des Österreichischen Kaisertums 1804 – 1918*. Wien; Freiburg; Basel : Herder, 1989.

66 Jejich seznam by se měl nacházet v AVA, Generalien 1, ale dosud nebyl publikován. V AVA, Generalien 1, Kt. 582, Adelsverzeichnisse ab 1908, je např. soupis všech nobilitací let 1908 – 1918 včetně uherských, ovšem bez podrobnějších informací.

67 ILLÉSSY, János – PETTKÓ, Béla. *A Királyi Könyvek 1527 – 1867*. Budapest 1895; GERŐ, József. *A Királyi Könyvek 1867 – 1918*. Budapest 1940.

68 HAMANN, Brigitte. Der Wiener Hof und die Hofgesellschaft in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. In MÖCKL, Karl. *Hof und Hofgesellschaft in den deutschen Staaten im 19. und beginnenden 20. Jahrhundert*. Bünden Forschungen zur Sozialgeschichte 1985 und 1986. Boppard am Rhein 1990, s. 65; URBAN, Otto. *František Josef I*. Praha : Mladá fronta, 1991, s. 76, 151-152; ŽOLLGER, Ivan Ritter von. *Der Hofstaat des Hauses Österreich*. Wiener staatswissenschaftlichen Studien 14. Wien; Leipzig : Deuticke, 1917, s. 383-393; *Kabinettskanzlei* [online]. [cit. 22. 1. 2009]. Dostupné na internetu: < <http://www.archivinformationssystem.at/detail.aspx?ID=942>>. Za odbornou pomoc děkuji PhDr. Michalu Fialovi (Archiv hl. města Prahy).

jichž činnost časem vedla k přesnému rozdělení kompetence jednotlivých zaměstnanců kanceláře vůči centrálním úřadům.

* * *

Vliv kabinetní kanceláře dále stoupl po nástupu Františka Josefa I., kdy začala přebírat i úkoly přetížené kanceláře při ministerské radě. Zpracovávala tedy materiály adresované panovníkovi a předávala ministerstvům a jiným centrálním úřadům k následnému zpracování vyřízené spisy. Když po smrti Felixe Schwarzenberga roku 1852 ztratila ministerská rada své pozice a byla degradována na ministerskou konferenci, byly okleštěny i pravomoci kanceláře při ministerské radě. Její agendu převzala z větší části císařova kabinetní kancelář, což panovník potvrdil i nejvyšším rozhodnutím z 12. dubna 1852. Dominantní postavení kabinetní kanceláře pak zakotvilo nařízení z 8. října 1858, kterým na ni byla přenesena agenda kanceláře ministerské konference vyřizovaná pro císaře. Přestože představovala zdánlivě skromnější protějšek kanceláře vojenské, byl její skutečný vliv značný. Nejenže nadále zprostředkovávala kontakty panovníka s jednotlivými civilními ministerstvy, ale také vyřizovala jeho značně obsáhlou osobní korespondenci, agendu spojenou s audiencemi a nezdídka doporučovala i žádosti nejružnějšího druhu, mimo jiné také o nobilitaci.

Do roku 1865 byl šéfem kabinetní kanceláře Franz Thiel, ale její význam zásadním způsobem vzrostl až v podmínkách konstituční monarchie, kdy její chod řídil (1865 – 1899) Adolf rytíř (od roku 1873 svobodný pán) Braun,⁶⁹ nepochybně nejvýraznější osobnost v této funkci za éry Františka Josefa. Braunovi se podařilo úřad přeměnit v přestupní stanici mezi císařem a jeho vládami a nesmírně tak posílit vliv úřadu i svůj. Šéf kanceláře a dalších přibližně třicet zaměstnanců nezpracovávali jen ryze osobní císařovu agendu, ale také nejružnější podklady a dobrozdání nezbytné k vyřizování státních záležitostí.

Na přelomu století nahradil staříčkého, více než osmdesátiletého Brauna Franz rytíř (od roku 1909 svobodný pán) Schiessl von Perstorff.⁷⁰ Schiessl se ve funkci udržel až do nástupu císaře Karla I., který do tohoto úřadu dosadil jednoho ze svých důvěrníků Arthura rytíře Polzera, pozdějšího hraběte Polzer-Hoditze. Polzer panovníka znal od jeho mládí, protože pomáhal vypracovávat jeho studijní program. Patřil mezi nejvýraznější stoupence reformy podunajské říše a svým vlivem se pokoušel přesvědčit panovníka o nutnosti uzavřít mír za každou cenu. Tím se ovšem dostal do ostrého střetu s ambiciózním ministrem zahraničí Ottokarem hrabětem Czerninem, který již 21. listopadu 1917

---

69 Braun byl do rytířského stavu povýšen na základě řádu Železné koruny III. třídy 7. 11. 1861 jako legační rada a chargé d'affaires ve svobodném městě Frankfurtu nad Mohanem a u dvora knížat z Lippe, Schaumburg-Lippe, Waldecku a Hessen-Homburgu. Baronát mu byl udělen na základě komandérského kříže řádu Svatého Štěpána již jako skutečnému tajnému radovi, státnímu radovi a řediteli panovníkovy kabinetní kanceláře 4. 7. 1873. AVA, AA, Adolph Braun, Adelsakt 1861 – 1873. K jeho osobě též: ŽUPANIČ, Jan. Adolf Braun, muž v pozadí. In *Genealogické a heraldické informace*, 2006, vol. XI (XXVI.), s. 35-42.

70 Dne 15. 1. 1876 byl povýšen na základě řádu Železné koruny III. třídy do rytířského stavu, 20. 9. 1877 získal predikát „Perstorff“ a 18. 12. 1909 (3. 1. 1910) mu byl udělen titul sv. pána. Protože neměl potomky, dovolil mu císař 21. 3. (9. 4.) 1910 přenést titul na své synovce Ferdinanda a Franze Schrammy s tím, aby se psáli sv. pán Schramm-Schiessl z Perstorffu. AVA, AA, Schiessl von Perstorff, Adelsakt 1875 – 1910.

prosadil jeho odvolání.⁷¹ To bylo nejdříve oficiálně zdůvodněno jako dlouhodobá dovolená, ale počátkem roku 1918 byl Polzer propuštěn definitivně.⁷² Po jeho odvolání byl vedením úřadu pověřen dosavadní dlouholetý generální ředitel panovnického soukromého a rodinného fondu Franz Hawerda von Wehrlandt.

V letech 1917 a 1918 bylo prostřednictvím kabinetní kanceláře učiněno 1 009 nejvyšších rozhodnutí ve šlechtických záležitostech. Z toho se 679 týkalo Rakouska, 325 Uher a v pěti⁷³ případech nebyla příslušná část monarchie uvedena.⁷⁴

Kromě stavovského povýšení navíc složka *Adel* (Šlechta) v indexu kabinetní kanceláře obsahuje také udělení, polepšení a konfirmace erbů, udělení predikátů, změny jmen a další panovnická rozhodnutí související se šlechtickým právem.⁷⁵ Výjimku představují dvě nejvyšší rozhodnutí, které se šlechty týkají jen okrajově. První dvě se zabývají šlechtickým právem,⁷⁶ třetí pak Zřízením pamětního odznaku pro rytíře Zlaté ostruhy.⁷⁷

71 GALANDAUER, ref. 57, s. 212. Omylem jej ale i před povýšením uvádí nikoli jako rytíře Polzera, ale jako hraběte Polzer-Hoditze.

72 Do konce války pak Polzer-Hoditz zastával úřad prezidenta senátu Nejvyššího správního soudu. Dne 17. 10. 1917, tedy více než měsíc před propuštěním z úřadu šéfa kabinetní kanceláře, byl povýšen do hraběcího stavu. AVA, AA, Ludwig, Arthur und Marie Josephine von Polzer, Grafenstand (von Polzer-Hoditz und Wolframitz) 1917. Protože k nobilitaci došlo ještě před jeho odvoláním, můžeme povýšení chápat jen jako zcela mimořádné ocenění služeb šéfa kanceláře (tím větší, že titul byl zároveň udělen i jeho sourozencům), nikoli za jistý způsob odškodnění za vynucený odchod z funkce šéfa kabinetní kanceláře, jak uvádí P. Wiesflecker. WIESFLECKER, ref. 28, s. 138.

73 Šlo o následující osoby: Huga Corti alle Catene – zamítnutí udělení hraběcího titulu (HHStA, KK, 493/1918), arcivévodu Roberta – přijetí jména a erbu d'Este (tamtéž, 597/1917), Josefa Newollyho šlechtic von Elisaborn – zamítnutá žádost o přenesení šlechtictví na bratry jeho manželky Karla a Heinricha Metzly (tamtéž, 962/1917) a Gustava von Schmidt – přenesení šlechtictví, přijetí erbu na adoptivního syna Ernsta Pappa (tamtéž, 2 674/1917). Poslední případ se týkal Tereziánské akademie (*Theresianische Akademie*) ve Vídni, které byl konfirmován její původní znak a uděleno právo užívat jej také na pečeti (tamtéž, 1 513/1917). Ke všem těmto případům došlo roku 1917.

74 Čísla jsou poněkud vyšší, než ta uvedená v tabulkách níže. Rozdíl je způsoben tím, že tabulky uvádí jen počty skutečných povýšení, zatímco 679 rakouských, 325 uherských a pět teritoriálně nespécifikovaných nejvyšších rozhodnutí zahrnuje i zamítnuté žádosti a otázky týkající se šlechtického práva. Viz též níže.

75 Např. jmenování Marie Rolandy Radisicové šlechtičny von Kutas čestnou dámou ústavu šlechticů ve Štýrském Hradci s prominutím prokázání šlechtického původu. Tamtéž, 1 839/1918. Celkem šlo o 95 případů, 32 z Rakouska a 61 z Uher.

76 Nejvyšší rozhodnutí předávající výsadu prominutí povyšovacích tax do kompetence uherského ministerského předsedy (HHStA, KK, 337Korr./1917) a nejvyšší rozhodnutí převádějící udělení názvů míst, kde se šlechtic proslavil vojenskými činy, jako predikátů do výlučného rozhodnutí císaře (HHStA, KK, 324Korr./1917).

77 HHStA, KK, 761/1918. Řád Zlaté ostruhy existoval od 17. století, ale jen jako čestný titul bez jakéhokoli vnějšího symbolu. K pasování na rytíře Zlaté ostruhy docházelo při korunovacích, přičemž nejstarší záznam o této události je z roku 1608, kdy uherský král Matyáš takto odměnil 14 osob. Snahy o vytvoření vnějšího symbolu v podobě řádu v 18. a v 19. století byly neúspěšné a ani při korunovaci Karla I. (IV.) 30. 12. 1916 pasování rytíři neobdrželi žádnou insignii. Ta byla vytvořena až tímto nejvyšším rozhodnutím. Srov. GRAUS, Igor. Rytierske reziduá vo významenaniach habsburskej monarchie. In MELIŠ, Jozef (ed.). *Rytiersstvo – element v živote stredovekého človeka*. Zborník príspevkov z rovnomeného sympózia. Trnava, 5. – 7. novembra 2004. Trnava : Trnavský historický spolok, Kon-Press, 2005, s. 44-56 (zde s. 48-49). Za odbornou pomoc děkuji PhDr. Igoru Grausovi.

Podle dosud nepřekonané studie Petera Wiesfleckera ale bylo jen v Rakousku v době vlády Karla I. realizováno 712 nobilitací pro celkem 854 osob.⁷⁸ Protože ale autor nezmínuje udělení vévodského titulu Maximilianu knížeti z Hohenbergu, šlo celkem o 713 nobilitací pro 855 osob – tedy každý měsíc průměrně 30 nobilitací pro 37 osob. Pouze v Rakousku kabinetní kancelář tedy ve sledovaném období let 1917 – 1918 neevidovala 52 nobilitací, které musely být realizovány buď formou nejvyššího listu nebo vyřízeny výlučně agendou c. k. ministerstva vnitra. (Viz tab. 1) Je otázkou, zda tomu nebylo také naopak – tedy jestli jako v dřívější době nenajdeme v archivu kabinetní kanceláře povýšení, která nebyla zařazena do evidence šlechtického odboru ministerstva.

Tabulka 1:

Celkový počet rakouských nobilitací realizovaných kabinetní kanceláří v letech 1917 a 1918 i rakouských nobilitací za vlády Karla I. (IV.) evidovaných Šlechtickým archivem c. k. ministerstva vnitra⁷⁹

Titul	Evidované KK 1917 – 1918	Evidované MV 1917 – 1918	Evidované MV celkem
Vévodský titul	1	1	1
Hraběcí stav	8	11	11
Stav. sv. pánů/baronát	57	82	82
Rytířský stav	28	39	42
Prosté šlechtictví	536	549	577
Celkem	630	682	713

Z titulárního hlediska najdeme v materiálech kabinetní kanceláře povýšení do všech stupňů šlechtické hierarchie. (viz graf 1) Nejvzácnější je samozřejmě udělení vévodského titulu (rakouského), které eviduje jen jedenkrát⁸⁰ a knížecího stavu (uherského), jež byl udělen také pouze jednou.⁸¹ Poměrně vzácně se setkáme i s titulem hraběcím:

78 WIESFLECKER, ref. 28, s. 343 an. a 354 s odkazem na AVA, AA, Adelsgeneralia 33, Adelsakten der von Kaiser Karl Nobilitierten Personen. Problémem však je, že Adelsgeneralia 33 se týkají jen vojenských osob (důstojníků) a že tedy zdejší materiály sotva obsahují informace o ostatních nobilitovaných. Půjde zřejmě o omyl autora, protože tyto informace obsahuje jiný spis a to Adelsverzeichnisse ab 1908, uložené v AVA, AA, Adelsgeneralien 1, k. 582.

79 KK Index 1917 a 1918; WIESFLECKER, ref. 28, s. 353. Wiesflecker ale neuvádí udělení vévodského titulu Maximilianu knížeti Hohenbergovi.

80 Byl s predikátem Výsost (*Hoheit*) udělen Maximilianu knížeti Hohenbergovi. HHStA, KK, B 66 c/1917. Maximilian z Hohenbergu (1902 – 1962) byl nejstarším synem rakousko-uherského následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este (1863 – 1914). Srov. ŽUPANIČ, Jan. Herzöge und Fürsten von Hohenberg. In *Adler. Zeitschrift für Genealogie und Heraldik*, vol. 25. (XXXIX.), no. 3/2009 (v tisku).

81 S predikátem Jasnost (*Durchlaucht*) Eleméru hraběti Lónyayovi von Nagy-Lonya und Vasárosnamény. Tamtéž, 154/1917. Elemér Lónyay (1863 – 1946) druhým manželem belgické princezny Stefanie (1864 – 1945), vdovy po následníkovi trůnu Rudolfovi (1858 – 1889). Srov. HOLEC, Roman. *Poslední Habsburgovci a Slovensko*. Bratislava : Ikar, 2001 s. 233-246.

v archivu kabinetní kanceláře je sedm, respektive osm, udělení v Rakousku⁸² a jedno v Uhrách.⁸³ Byly zamítnuty dvě žádosti – jedna uherská⁸⁴ a jedna bez uvedení země původu.⁸⁵ Při udělení baronátu byl vladař štědřejší. Celkem 57 nejvyššími rozhodnutími byli do stavu svobodných pánů povýšeni občané Rakouska, v případě Uher pak šlo o 22 osob.⁸⁶ Žádost o tento titul byla v Předlitavsku zamítnuta v sedmi⁸⁷ případech, v Zalitavsku pak ve třech.

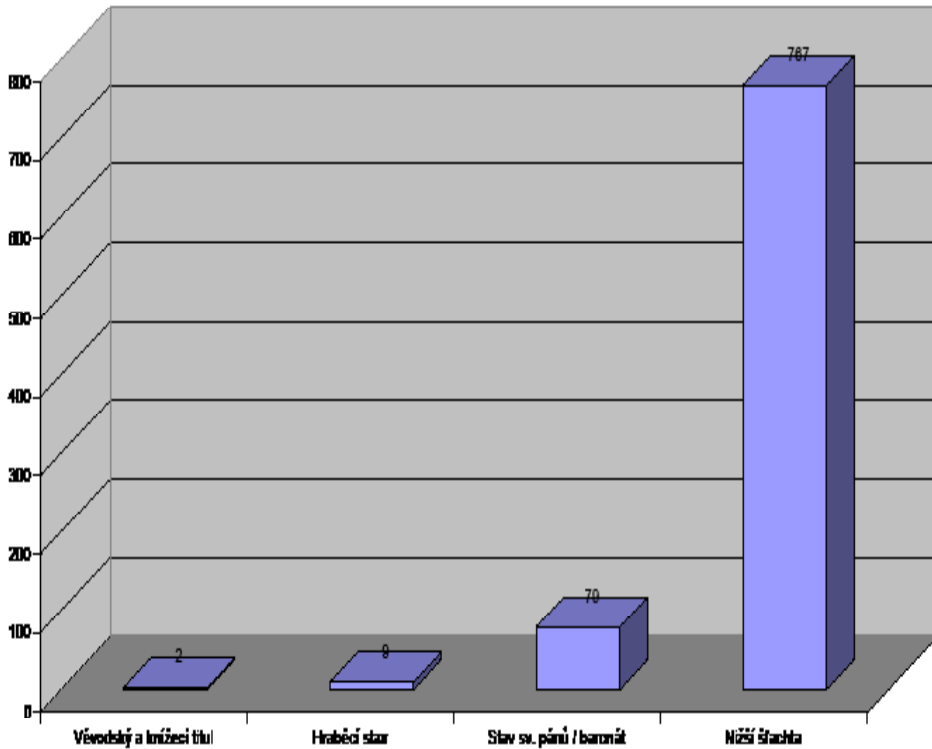
Nejpočetněji je samozřejmě zastoupeno udělení nižšího šlechtictví – tedy rytířského stavu a prostého šlechtictví v Rakousku a šlechtického stavu v Uhrách. Rozhodnutí o povýšení mezi nižší šlechtice učinil Karel během let 1917 – 1918⁸⁸ prostřednictvím své kanceláře v Rakousku celkem v 564 případech (z toho na rytíře připadalo 28 osob),⁸⁹ v Uhersku pak ve 202 případech. Jedné osobě byl šlechtický titul udělen bez toho, aby bylo uvedeno, zda se jedná o nobilitaci rakouskou či uherskou.⁹⁰ V téže době byly v Rakousku zamítnuty dvě žádosti o rytířský titul⁹¹ a sedm žádostí o udělení prostého šlech-

- 82 Sigmund Benigni in Müldenberga a jeho bratři Heinrich, Theodor a Rudolf (HHStA, KK, B58c/1917), Maximilian sv. pán Kielmansegg (tamtéž, 2 206/1918), Heinrich sv. pán Matz von Spiegelfeld (tamtéž, 81/1918; tamtéž, B9c/1918), Markus, Karl, Heinrich a Josef sv. pánové Matzové von Spiegelfeld (tamtéž, 507/1917), Arthur rytíř Polzer (tamtéž, B90c/1917), Karl a Arthur sv. pánové von Rumerskirch a Zdenka rozená sv. paní von Rumerskirch, ovdovělá sv. paní von Pretis-Cagnodo (tamtéž, B7c/1918) a Viktor, Georg, Stefan a Alexander sv. pánové Wassilko von Serecki (1839/1918). Hraběcí nobilitaci *de facto* představuje i povolení udělení Karlu Marchese Paulucci delle Roncole a jeho sestře Josefě překládat svůj dosavadní titul jako „Graf resp. Gräfin Paulucci zu Roncole“ (tamtéž, 2 236/1917). Během vlády Karla I. bylo ale hraběcích titulů uděleno více: WIESFLECKER, ref. 28, s. 111-139; ŽUPANIČ, ref. 6, s. 100-105.
- 83 C. ak. ministrovizahraničiStefanubaronuBuriánsoučasněsnejvyššímopoděkováním.HHStA, KK, B35c/1918. Informace k jeho osobě a poměru k panovníkovi viz HORČIČKA, Václav. *Vztahy Rakousko-Uherska a Spojených států amerických v období první světové války*. Praha: Karolinum, 2007, s. 158-159.
- 84 Podplukovníka Johanna von Almásy. HHStA, KK, 2 404/1918.
- 85 Polního podmaršálka Huga Corti alle Catene. HHStA, KK, 493/1918.
- 86 Zatímco v případě Uher byl baronát udělen skutečně 22 osobám, v Rakousku byl jedním nejvyšším rozhodnutím (podobně jako u hrabat – viz výše) titul sv. pánů udělen i více jedincům. Např. 20. 3. 1917 byla takto odměněna ze zvláštní milosti Paula von Colard, vdova po tajném radovi, haličském místodržiteli a generálu pěchoty Hermannu von Colard, s dětmi Alexií a Guidem. HHStA, KK, 447/1917; AVA, AA, von Colard, Adelsakt 1905 – 1917 (listina byla vydána 23. 5. 1917).
- 87 Šest žádostí bylo zamítnuto zcela, v jednom případě (žádost Emanuela Emingera o přenesení stavu sv. pánů zesnulého strýce Josefa sv. pána Emingera na jeho osobu – HHStA, KK, 721/1917) bylo uděleno místo baronátu prosté šlechtictví: 5. 5. 1917 – listina a predikát „šlechtic von Reeming“ 6. 7. 1917 – AVA, AA, Emanuel Eminger, Adelsstand (Edler von Reeming) 1917.
- 88 Podle Wiesfleckera udělil Karel navíc během roku 1916 (vše v prosinci) 3 rytířské a 28 šlechtických titulů. WIESFLECKER, ref. 28, s. 353.
- 89 V případě komerčního rady a velkopřůmyslníka Maxe Anhaucha navrhovaly státní úřady udělení prostého šlechtictví, ale císař Karel I. mu udělil 11. 8. (4. 12.) 1917 rytířský titul. HHStA, KK, 1 556/1917; AVA, AA, Max Anhauch, Ritterstand 1917.
- 90 Gustav von Schmidt. HHStA, KK, 2 674/1917.
- 91 Jedna úplně, v druhém případě bylo místo rytířského titulu uděleno prosté šlechtictví. Tato causa byla v mnoha ohledech specifická. Šlo o případ rodiny Hubků, kterým byl 31. 5. (10. 8.) 1895 obnoven staročeský rytířský stav s predikátem „z Czerncitz“. Protože ale byla při dokládání původu použita falza, byl titul rodině v důsledku tzv. renobilitačních procesů pražských 10. 5. 1905 odebrán. Hubkové se s rozhodnutím nesmířili a po řadu let usilovali o jeho navrácení. Žádosti bylo vyhověno teprve 1. 8. 1917, ovšem s tím, že získali jen prosté šlechtictví, bylo jim zakázáno užívat predikát „Czerncitz“ a jejich původní erb. HHStA, KK, 1 464/1917; NA, ŠA, k. 30 a 31. K celému případu ŽUPANIČ, ref. 6, s. 352-353.

tictví. Zarážející je vysoké procento zamítnutých proseb v Uhrách – celkem 33, které vynikne zejména při porovnání s podílem žádostí zamítnutých v Předlitavsku. Bez zajímavosti ale zároveň není, že velká část odmítnutých uherských žadatelů byla odměněna jiným způsobem,⁹² s čímž se v případě rakouských vůbec nesetkáme. Jednou pak byla nobilitace zamítnuta bez specifikace země původu.⁹³

Graf 1:

**Nejvyšší rozhodnutí o udělení některého stupně šlechtické hierarchie realizovaná v letech 1917 – 1918
kabinetní kanceláří Karla I. (IV.)**

Celkem v letech 1917 – 1918 učinil Karel I. (IV.) prostřednictvím své kabinetní kanceláře v celé monarchii 857 kladných nejvyšších rozhodnutí o povýšení do některého stupně šlechtické hierarchie. Udělení vévodského titulu i knížecího a hraběcího stavu jsou samozřejmě vzácná, ale ve srovnání s dřívější dobou je také méně povýšení do

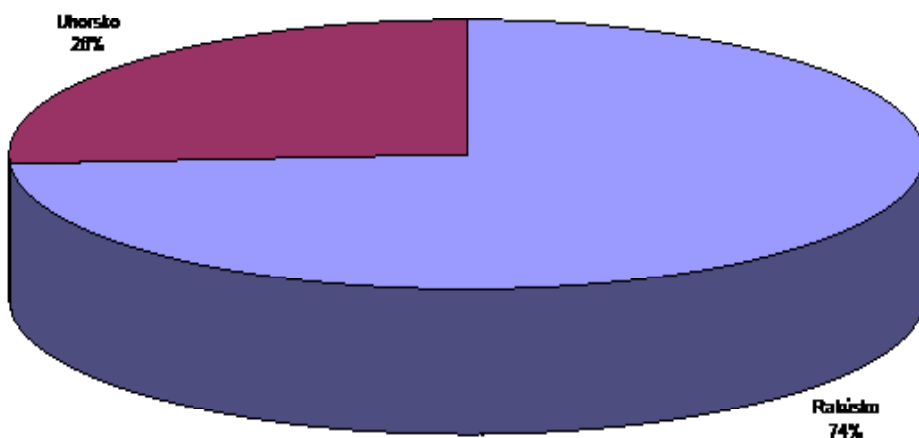
92 Místo šlechtictví byl udělen: 1 x titul uherského dvorního rady, 5 x řád Železné koruny III. třídy, 2 x důstojnický kříž řádu Františka Josefa, 4 x rytířský kříž řádu Františka Josefa, 3 x Válečný kříž za civilní zásluhy II. třídy a 1 x jiné vyznamenání (nespecifikováno).

93 Josef Newolly šlechtic von Elisaborn. HHStA, KK, 962/1917. Viz též výše.

stavu svobodných pánů. Nizký je i počet udělených rytířských titulů. Oba tyto faktory souvisely se zrušením systematizovaného řádového šlechtictví, které v dřívější době umožňovalo snadno přeskočit nejnižší stupeň šlechtické hierarchie.⁹⁴

Graf 2:

Percentuální zastoupení schválených nobilitačních žádostí v KK podle částí říše

Na vysoký počet osob (resp. rodin) povýšených do šlechtického stavu je třeba nahlížet s přihlédnutím k existenci systematizovaného vojenského šlechtictví. 86 procent všech nobilitací realizovaných kabinetní kanceláří (739 nejvyšších rozhodnutí z 857) totiž představuje udělení prostého šlechtictví. Velká část se přitom týká důstojníků. V Rakousku bylo prosté šlechtictví během Karlovy vlády uděleno v 577 případech a z toho

94 V letech 1848 – 1898 bylo do stavu sv. pánů v Rakousku povýšeno 681 osob, což představuje 14 % celkového počtu nobilitací. V letech 1917 – 1918 byl ale tento titul udělen u 9 % nobilitací realizovaných kabinetní kanceláří. V celkovém počtu rakouských povýšení let 1917 – 1918 je ale tento podíl o trochu vyšší a blíží se 12 %. Rytířský titul byl letech 1848 – 1898 v Rakousku (resp. Předlitavsku) udělen celkem 2 172krát, což představuje 46 % všech nobilitací. V letech 1917 – 1918 bylo realizováno jen 42 rytířských nobilitací, t.j. necelých 6 % všech nobilitací. Srov. ŽUPANIČ, ref. 6, s. 138-139; WIESFLECKER, ref. 28, s. 343.

ve 256 (44 procent) právě na základě tohoto předpisu.⁹⁵ Ve srovnání se starší dobou poměrně tvoří vysoký podíl příjemců titulů vdovy a sirotci, což dříve bylo poměrně vzácné. Na systematizované šlechtictví měla nárok jen osoba splňující předpoklady pro udělení a zásluhy byly nepřenosné. Toto pravidlo platilo jak u důstojníků, tak u osob vyznamenaných „privilegovanými“ řády. Ve výjimečných situacích (např. za války) ovšem panovník často povoloval příbuzným vojáků, kteří byli v bojích zabití či zemřeli na zranění, požádat o titul, na který by za jiných okolností měl důstojník nárok.⁹⁶

Tabulka 2:

Nejvyšší rozhodnutí o udělení některého stupně šlechtické hierarchie realizovaná v letech 1917 – 1918 kabinetní kanceláři podle zemí

Rakousko-Uhersko	Rakousko	Uhersko
Vévodský a knížecí titul (2)	1	1
Hraběcí stav (9)	8	1
Stav. sv. pánů/baronát (79)	57	22
Nižší šlechta (767)*	564	202
– z toho rytíři (jen Rakousko)	28	0
– z toho prosté šlechtictví	536	202
Celkem 857**	630	226

* Je zde navíc připočítaný Gustav von Schmidt (tamtéž, 2 674/1917), u kterého nebyla zmíněna část říše.

** Tamže.

Po vypuknutí války roku 1914 totiž mimořádně narostl počet důstojníků sloužících ve vojsku déle než třicet let, kteří zapojením do vojenských operací získali nárok na šlechtický titul. Na počátku konfliktu šlo především o starší, již penzionované důstojníky, kteří byli reaktivováni na dobu mobilizace, postupně se však počet osob s nárokem na nobilitaci stále zvyšoval. Šlo o důsledek mimořádného rozsahu konfliktu, který ztratil pro starší dobu typický omezený regionální charakter. To způsobilo, že se téměř všichni důstojníci rakousko-uherské armády skutečně zapojili do bojových operací, což dříve rozhodně nebylo obvyklé.

95 WIESFLECKER, ref. 28, s. 270. Srov. též tabulka 1.

96 Srov. dopis Františka Josefa I. ministru vnitra Alexandru Bachovi z 15. 8. 1859. V něm císař ministrově oznamuje, že vyjmenovaným důstojníkům, kteří padli na válečném poli nebo zemřeli na utrpená zranění [během tažení v Itálii roku 1859] uděluje vyjmenované řády a přiznává jejich vdovám a sirotkům nárok na šlechtické tituly s nimi spojené („mit den statutenmäßigen damit verbundenen Adelsansprüchen für ihre allenfalls hinterbliebene Wittve und Waise“). List uložen v: AVA, AA, Maria Theresia Mumb von Mühlheim, Freiherrnstand 1863. Není mi známo, že by tímto způsobem byl nobilitován někdo jiný, než potomci důstojníků, kteří zahynuli během nebo v důsledku bojových operací.

Co je ovšem mimořádně zajímavé, je vysoký procentuální rozdíl mezi rakouskými a uherskými nobilitacemi. (Graf 2) V poměru k počtu obyvatel obou polovin říše⁹⁷ (Rakousko 55,6 %, Uhersko 40,6 %) totiž bylo pro uherské občany kabinetní kanceláři vydáno jen 26 procent nobilitačních nejvyšších rozhodnutí (viz tab. 2).

Na Uhry také připadal nejvyšší počet zamítnutých žádostí. V případě uherských žádostí o nižší šlechtictví to byla skoro každá desátá, zatímco u předlitavských byl počet odmítnutých proseb sedmkrát menší. Čím byl tento rozdíl způsoben? Zatímco odpověď na otázku, proč byly žádosti zamítnuty, lze najít v jednotlivých složkách, vyřešení problému výrazně nižšího zastoupení Uher je mnohem komplikovanější. Může vycházet z rozdílného socioekonomického prostředí obou částí monarchie, ovšem v tomto případě se rozdíl mezi zalitavskými a předlitavskými nobilitacemi zdá příliš vysoký. Je pravděpodobnější, že uherští občané na rozdíl od obyvatel Rakouska směřovali mnohem větší procento proseb o povýšení na ministerstvo vnitra v Budapešti a na uherskou ministerskou radu a nikoli přímo do Vídně. Nedá se také vyloučit, že do kabinetní kanceláře z Uher přicházely (mnohem častěji než z Rakouska) především sporné žádosti, jejichž šance na doporučení ze strany tamních úřadů byla mizivá.⁹⁸

S přihlédnutím k výše zmíněným číslům je ale patrné, že pravdivost legendy o mimořádné inflaci udílení šlechtických titulů za vlády Karla I. (IV.) je více než diskutabilní. Přes 80 procent všech nobilitací představovalo udělení prostého šlechtictví, tedy nejnižšího stupně šlechtické hierarchie, jehož příjemci byli téměř v polovině případů důstojníci, respektive jejich pozůstalé rodiny.

Ve srovnání se starší dobou šlo o jistý nárůst, který byl ale způsoben probíhající světovou válkou. Výjimku samozřejmě představuje období od 1. do 11. listopadu 1918, kdy panovník, který viděl budoucnost monarchie více než střízlivě, narychlo nobilitoval řadu osob, zejména svých blízkých spolupracovníků. V rakouské části říše tehdy udělil jeden hraběcí, devět baronských, dva rytířské a devět šlechtických titulů, což lze pochopit právě jen v dobové souvislosti. Ovšem tvrzení, že Karel každého, koho viděl, nobilitoval, je více než nadnesené.⁹⁹

Nelze totiž přehlédnout skutečnost, že císařské vyznamenání – ať již se jednalo o udělení medaile, řádu nebo titulu či o nobilitaci – nemělo být chápáno jako ocenění zásluh jednotlivce, ale stávalo se vnějším znakem a prostředkem jeho vazby na vladaře a na monarchii. Právě udílení šlechtických titulů, v Rakousko-Uhersku realizované výlučně v dědičné formě, mělo vytvořit novou šlechtu, elitu státu i po další generace loajálně oddanou panovníckému domu. Výlučné právo udílet vyznamenání, tituly a řády totiž dávalo vladaři možnost, podporovat prohabsbursky orientované kruhy v jednotlivých korunních zemích a oceňovat jejich vlastenectví. Také proto byla povýšení realizována i v den, kdy se Karel I. (IV.) vzdal výkonu moci, a také proto udílel bývalý panovník

97 Podle sčítání z roku 1910. Obyvatelstvo Bosny a Hercegoviny představovalo 1,8 procenta obyvatel říše.

98 O tom svědčí i skutečnost, že mezi zamítnutými žádostmi najdeme jen jednu pocházející od důstojníka. Plukovník honvédu ve výslužbě Ludwig Varjon ovšem neusiloval o nobilitaci, ale o potvrzení údajného starého uherského šlechtictví cestou nejvyšší milosti (HHSa, KK, 2 673/1917).

99 Z toho vzniklo ironické označení titulů udílených v posledních dnech monarchie: *Sehadel* Tyto osoby byly též posměšně označovány jako *Spätkarolinger*. WIESFLECKER, ref. 28, s. 351 a 353.

šlechtické tituly i v exilu. Přestože monarchie již neexistovala, podle chápání bývalého vladaře žila její idea a věrnost habsbursko-lotrinskému domu i nadále.

* Tato studie vznikla v rámci grantu Grantové agentury České republiky č. 404/08/0259.

NOBILITIERUNGEN VON KARL I. (IV.) IN ANLEHNUNG AN DAS MATERIAL SEINES KABINETTSBÜROS

JAN ŽUPANIČ

Das Verleihen von Adelstiteln gehörte während der ganzen Existenz der Habsburgermonarchie zu den Alleinrechten des Herrschers. Er behielt dieses Recht trotz aller Veränderungen, die das Reich im Laufe des letzten Jahrhunderts durchgemacht hat. Im Zusammenhang mit der gesellschaftlichen Entwicklung erhöhte sich sogar die Zahl der Neunobilitierungen, obwohl 1848 die meisten Adelsprivilegien abgeschafft wurden. Während der Regierungszeit von Franz Josef I. und Karl I. (IV.) erhielten den Adelstitel mehrere Personen als je zuvor. In diesem Sinne brachte die Legalisierung des österreichisch-ungarischen Dualismus 1867 keine radikale Wende.

Nach der Thronbesteigung von Karl I. (IV.) kam durch die Stärkung der Position von Ungarn gegenüber den Herrscherprivilegien trotzdem zur bestimmten Änderung auch in diesem Bereich. Bereits seit 1894 konnten die ungarischen Offiziere den Adelstitel nur nach der Empfehlung des ungarischen Ministerrates erlangen und seit 1917 übergang das Privileg die Nobilitierungsgebühren zu erlassen in Machtbereich des ungarischen Ministerpräsidenten. Nach dem Karls Antritt wurden die Adelsbriefe für die ungarischen Bürger ausschließlich in Budapest angefertigt. Bisher gehörte es zu den Angelegenheiten, die in Wien erledigt wurden.

Die Auflistung der Nobilitierungen, vor allem der Schriftstücken, die über die einzelnen Rangerhöhungen unterrichten, ist relativ kompliziert. Die Situation wurde dadurch erschwert, dass es keine zentrale Institution gab, die sich mit den Adelsangelegenheiten beschäftigt haben würde. Die Adelsangelegenheiten gehörten in Kompetenzbereich von Innenministern beider Reichshälften, die die Adelsbriefe mitunterzeichneten. Seit 1867 befasste sich das österreichische Innenministerium weder mit den Nobilitierungen, die in der ungarischen Hälfte der Monarchie durchgeführt wurden, noch mit den Adelsangelegenheiten der ungarischen Bürgern. In Folge von diesem chaotischen Zustand wurde ein Teil der Nobilitierungen, vor allem aus der Zeit von Karl I. (IV.), nicht registriert.

Wobei alleine nur 1917 und 1918 durch sein Kabinettsbüro 1009 Höchstentscheidungen in den Adelsangelegenheiten getroffen wurden. Davon 679 betrafen Österreich, 325 Ungarn und in 5 Fällen war die Zugehörigkeit zur bestimmten Hälfte der Monarchie nicht angeführt. Insgesamt tätigte der Herrscher 1917 – 1918 durch sein Kabinettsbüro 857 positiven Höchstentscheidungen über die Erhebungen in verschiedene Adelshierarchiestufen. Obwohl sich es um große Zahlen handelt, kann man nicht über eine Nobilitierungsinflation während der Herrschaft von Karl I. (IV.) sprechen. Mehr als 80 % aller Nobilitierungen bildete das Erteilen des einfachen Adelsstandes, auf der niedrigsten Stufe der Adelshierarchie.

Die neuen Titelträger waren fast in der Hälfte der Fälle die Offiziere oder deren Verbliebenen. Im Vergleich mit der Vorperiode kann man zwar von einem Zuwachs sprechen, der aber durch den

Weltkrieg verursacht wurde. Die Baron- und Grafstitel wurden nur selten erteilt, der Fürsttitel war eher die Ausnahme. Als Sonderperiode ist der Zeitraum vom 1. bis zum 11. November 1918 zu bezeichnen, in dem der Herrscher eine ganze Reihe von Personen nobilitierte, insbesondere seine nächsten Mitarbeiter.

Es ist nicht zu übersehen, dass die kaiserlichen Auszeichnungen (ob in der Form von Nobilitierungen oder auf einer anderen Art) nicht als die Würdigung der Verdienste gesehen werden sollten, sondern als Zeichen und Mittel der Gebundenheit an den Herrscher und die Monarchie. Eben die Adelstitelerteilung (in Österreich-Ungarn ausschließlich in der Erbform) sollte einen neuen Adel, Staatselite schaffen, die auch in den nächsten Generationen dem Herrscherhaus loyal bleiben würde. Das Alleinrecht die Auszeichnungen, Titel und Orden zu erteilen gab dem Herrscher die Möglichkeit, die prohabsburgisch orientierten Kreise in den einzelnen Kronländern zu unterstützen und ihren Patriotismus zu würdigen. Aus diesem Grund wurden die Beförderungen auch an dem Tag des Rücktritts vom Karl I. (IV.) durchgeführt und der Herrscher erteilte die Adelstitel auch im Exil.

ZÁSOBOVANIE OBYVATEĽSTVA AKO ADMINISTRATÍVNY, EKONOMICKÝ, SOCIÁLNY A POLITICKÝ PROBLÉM ÚRADU MINISTRA S PLNOU MOCOU PRE SPRÁVU SLOVENSKA PO VZNIKU ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKY

NATÁLIA KRAJČOVIČOVÁ

KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Supplying the population as an administrative, economic, social and political problem of the Office of the Minister with Full Power to Administer Slovakia after the origin of the Czechoslovak Republic. *Historický časopis*, 2009, 57, 3, pp. 493-509, Bratislava.

The subject of the study is public supply in the first years after the origin of the Czechoslovak Republic directed by the government, organized by the ministries and performed by an extensive network of bodies. The author clarifies the problems of supply in Slovakia, which had to be solved by the Office of the Minister with Full Power to Administer Slovakia, during the complex process of the incorporation of the country into the new state. She emphasizes the importance of this activity, which secured the basic necessities of life for the population, energy and raw materials for the productive sphere and the functioning of domestic and foreign trade. It had significant influence on social tension and its possible political results.

Czechoslovak Republic. Incorporation of Slovakia (1918 – 1920). Office of the Minister with Full Power to Administer Slovakia. Supply. Organization. Directed economy.

Dramatické zmeny, ktoré prebiehali v Európe i na Slovensku po skončení prvej svetovej vojny koncom roku 1918 a počas rokov 1919 a 1920 boli a sú aj dnes predmetom intenzívneho záujmu najmä historikov a historiografií tých štátov, ktorých protagonisti sa na nich aktívne podieľali. V slovenskej historiografii sa v posledných rokoch hlavná pozornosť venovala zväčša politickému, medzinárodnému, štátotvornému a národnému charakteru týchto významných udalostí. Veľmi dôležitý bol však aj ich ekonomický a sociálny kontext, ktorý vo vtedajšej situácii mal mimoriadny význam.

Autentický obraz o situácii na Slovensku v novembri a začiatkom decembra roku 1918 poskytli účastníci poslaneckého prieskumu, ktorý z poverenia Národného zhromaždenia (NZ) v dňoch 23. novembra až 1. decembra 1918 uskutočnili poslanci Emil Špatný, Cyril Dušek a Ján Pocisk.¹ Cieľom tejto skupiny, ku ktorej bol pričlenený vojak stotník Karel Kálal, bolo zistiť priamo na mieste stav vo vojsku a vývoj situácie na oslobodenom území: pomer dôstojníctva a mužstva, disciplínu vo vojsku a kvalitu jeho zásobovania, pomer vojakov a miestneho obyvateľstva. Zaujímali sa najmä o stav administratívy a jej reorganizáciu po odchode maďarských úradníkov, o sociálne a hospodárske problémy slovenského obyvateľstva, ako aj o ďalšie dôležité podrobnosti špecifického charakteru. Východiskom ich cesty bolo Brno odkiaľ smerovali cez Uherské Hradište do Skalice,

1 Národní archiv České republiky (ďalej NA ČR) Praha, fond Ministerstvo financií – predsedníctvo (ďalej f. MF-P), kartón (ďalej k.) 139, spis č. 1 733/1918. *Zpráva členů Národního Shromáždění Emila Špatného, Cyrila Duška a Jana Pociska o cestě na Slovensko 23. listopadu – 1. prosince 1918.*

Holíča, Gbelov, Malaciek, Nádašu, Boleráza, Trnavy, Jablonice, Brezovej, Myjavy, Staršej Turej, Nového Mesta nad Váhom, Trenčína, Beluše, Veľkej Bytče, Považskej Bystrice, Púchova a naspäť cez Jastrabie do Uherského Hradišťa, Hodonína, Břeclavy a Brna.

Ako prvé navštívili vojenské veliteľstvo v Uherskom Hradišti, kde ich o situácii na fronte informoval vtedajší vrchný veliteľ generál Josef Štika. Oznamoval im, že vojsko na celom fronte má 3 800 mužov, 4 delá a front je rozdelený na 3 úseky: Holíč, Trenčín a Moravská Ostrava, kam sa stiahli branné sily po porážke pri Žiline. Informoval ich aj o situácii v Žiline pred ústupom československých vojenských jednotiek. Keďže sa tam nepodarilo vytvoriť slovenskú národnú obranu, tamojšia maďarská národná obrana umožnila maďarským jednotkám od chrbta napadnúť československých vojakov, na ktorých pri Vrútkach zaútočili aj maďarskí železničiar. Československá posádka, zložená zväčša z mladých chlapcov, sa rozpáchla a z 800 mužov sa podarilo sústrediť iba 400 až v Moravskej Ostrave. Tak bola stratená Žilina, Vrútky i Čadca. Podobná situácia sa vytvorila aj v Bánovciach, kde bola 23. novembra vyslaná jedna československá stotina. Po prepade maďarskou „tlupou“ sa rozpáchla a utiekla na Moravu.

Hoci tento prieskum slúžil hlavne na informovanie branného výboru NZ a ministra národnej obrany Václava Kľofáča, jeho výsledky, ktoré obsahovali mnohé cenné informácie nielen o situácii vo vojsku, ale aj o situácii na Slovensku, boli poskytnuté aj ostatným ministerstvám.² Poslanci sa zaoberali problémom disciplíny v mužstve a konštatovali, že na viacerých miestach dochádzalo k prehmatom a k nedobrovoľnému odzbrojovaniu obyvateľstva. Súviselo to aj s nedostatkom výzbroje: vojenské oddiely dostali iba 150 000 nábojov. Úplne chýbali ručné granáty, delá, strojné pušky, kone, telefóny, autodrezíny, ťažké automobily.

O zásobovanie vojakov sa staral intendantný úrad z vlastných vojenských zásob, pretože rekvizícia potravín u obyvateľstva bola v tomto čase vládou zakázaná. Mužstvo sa zásobovalo – ak to bolo možné – aj nákupmi u miestnych obchodníkov a to zväčša za maximálne ceny (dávka chleba bola zvýšená z 500 na 700 g a mäsa na 250 g, pričom stravné na jedného muža bolo v tom čase 5,41 korún). Hoci zdravotný stav mužstva bol údajne dobrý, chýbali lekári (pracoval jeden štábný lekár a iba piati ďalší lekári), sanitné mužstvo a sanitný materiál, lieky a dokonca aj nosítka.

Voči obyvateľstvu mali posádky, ktoré boli málopočetné, postupovať prísne: hneď zobrať niekoľko rukojemníkov, medzi nimi aj niekoľko vedúcich Židov, ktorých považovali vo viacerých prípadoch za iniciátorov odporu voči československým ozbrojeným silám. Voči obyvateľstvu sa mali vojenské posádky správať síce zdvorile, ale hneď po príchode vyhlásiť bubnovaním, že za každého usmrteného vojaka bude zastrelený jeden rukojemník. Rozkaz na exekúciu však mohol vydať jedine vrchný veliteľ v Uherskom Hradišti.

Za veľmi dôležitú sa považovala propagačná služba, ktorá bola rozdelená na vojenskú a civilnú. Viedol ju poručík a novinár Edmund Borek. Hoci sa propagačné oddelenie zatiaľ ešte iba budovalo, k propagačnej službe sa už prihlásilo 60 študentov a už niekoľko dní dve lietadlá rozhadzovali letáky Slovenskej národnej rady (SNR) o vzniku Československej republiky (ČSR) a jej význame pre slovenský národ.

2 Správa bola poslaná aj na ministerstvo financií, ktorého archív je v NA ČR v Prahe vo fonde Ministerstvo financií.

V správe bola venovaná pozornosť aj verejnej a správnej službe. Konštatovalo sa, že železnice a pošta ako-tak fungujú vďaka českým úradníkom, ktorých je však veľký nedostatok. Civilné správne a daňové orgány sú absolútne neobsadené, čím sa spôsobuje štátu veľká škoda.

Zaujímavé sú najmä správy o situácii v jednotlivých lokalitách. Pozornosť sa venovala ťažbe nafty v Gbeloch, kde sa stále pracovalo a mesačne sa vytlačilo 60 vagónov surovej nafty. Mohlo sa vraj vytlačiť až 100 vagónov, ak by sa zvýšil počet českých i slovenských robotníkov z okolia, pretože zatiaľ tam tvorili polovicu pracovníkov rakúski robotníci, zväčša z Viedne.³

Bane strážili českí četníci, ktorí sa na oslobodenom území starali o bezpečnosť, no takisto ich nebolo dost. Prevádzku v Gbeloch a produkciu pred vydrancovaním zachránili dobrovoľníci pod vedením nadporučika Aloisa Ripku. Rozohnali bandy, uhasili požiare a obsadili celú trať až do Malaciek, ktoré obsadili. Zvolili tam národný výbor a v okolitých dedinách bol zavedený poriadok. Vynoril sa však jeden veľmi závažný problém. Hladní ľudia z Rakúska vymieňali pri rieke Morave zbrane za potraviny, čo vzbudzovalo obavy, aby z aprovizačných dôvodov nenastali vpády rakúskych Nemcov (ako sa vtedy oficiálne ešte Rakúšanom hovorilo), aby sa obyvateľstvo ilegálne nevyzbrojovalo a aby sa načierno nepredávali zbrane. Ukázalo sa, že na Záhorí boli značné zásoby zemiakov, dobytká, liehu, sena, slamy a dreva, ktoré bolo treba ešte pred zimou zaevidovať a sústrediť. Obyvateľstvo však postrádalo tabak, cigarety, petrolej, topánky a kože na podrážky. Cukrovary nepracovali a repa zostala na poliach. Značné zásoby surového cukru boli v Trnave, ktorá mohla zásobiť aj ďalšie oblasti.⁴ Bolo zrejme, že zásobovanie treba scentralizovať a organizovať aspoň po okresoch. To však mohla urobiť iba zreorganizovaná administratíva.

Trnava bola nanovo obsadená 24. novembra 1918 a zatiaľ tam nebol ustanovený slovenský národný výbor. (V tom čase údajne mala 16 000 obyvateľov, z toho 4 000 Maďarov, 4 000 Židov, ostatní vraj boli „vlašni Slováci“). Doporučovalo sa zriadenie stálej posádky v meste. Aby sa predišlo konfliktom s obyvateľstvom, vojsko hneď po obsadení mesta zadržalo niekoľko rukojemníkov, okrem iných aj hlavného slúžneho, mestského hajtmána a kňaza.

K veľkému drancovaniu došlo na majetkoch grófa Antona Apponyiho na Záhorí. Odcudzených bolo 6 až 8 vagónov obilia, takmer všetok dobytok, 150 hl liehu, množstvo hospodárskeho náradia a konských postrojov. Nový lieh si napriek zákazu zobrali dokonca aj vojaci, obhajujúc sa tým, že si ho po návrate z frontu zasluhujú.

Obdobná situácia bola aj na Turej lúke, kde obyvateľstvo rozkradlo 8 vagónov jačmeňa, 500 oviec, 40 kráv a 20 teliat. Úroda cukrovky a zemiakov na veľkostatkoch ležala na poliach.⁵

Lepšia situácia bola na Brezovej a na Myjave, kde pracovala miestna slovenská národná rada, posádka a obyvateľstvo mali veľmi dobré vzťahy a vojaci sa stravovali u civilného obyvateľstva. Na okolí sa našlo niekoľko strojných pušiek, strelivo a nie-

3 Ref. I, s. 7.

4 Ref. I, s. 9-10.

5 Ref. I, s. 11.

koľko zajatcov. Najhorší bol nedostatok lekárov. V čase epidémie španielskej chrípky pracoval pre vojakov, ako aj pre tamojšie civilné obyvateľstvo, iba jeden lekár, ktorý nemal k dispozícii takmer žiadne lieky.

Obyvateľstvo vo všetkých spomenutých lokalitách žiadalo, aby sa obnovilo súdnicstvo a administratíva a aby bol hlavný slúžny nahradený politickým úradníkom. Takisto bolo potrebné obnoviť činnosť pošty a prepojiť poštové úrady s Moravou. Podobné požiadavky odznali v Novom Meste nad Váhom a v Trenčíne. V oboch mestách pracovali národné rady a situácia bola relatívne pokojná. Od 26. novembra tu dva razy do týždňa vychádzali *Považské hlasy*. Po okolí, hlavne v lesoch, sa ale potulovali navrátilci z frontu, tzv. zelené kádre, ktoré rabovali majetok Židov, veľkostatkárov i obyčajných sedliakov. Navyše medzi vidieckym ľudom vyčíňala protičeská maďarónska agitácia, dochádzalo k častým lúpežiam a rozšírený bol alkoholizmus. Aj tu sa ukázala nevyhnutnou potreba ustanovenia vládneho komisára ako administratívnej autority, ktorá by pomohla stabilizovať pomery v celej Trenčianskej župe.

Absencia fungujúcej politickej a finančnej správy sa pociťovala aj v ďalších mestách. Napriek tomu, že tam pracovali národné rady, ktoré síce mali správu miest ako-tak vo svojich rukách a spolupracovali s vojenskými posádkami, ale nemohli zabezpečiť ďalšie okruhy činností: súdnictvo, daňovú oblasť, bezpečnosť, dopravu, zásobovanie, obchod atď.

Zlá situácia bola v Čadci, kde uhorský hlavný slúžny dal zastreliť jedného obchodníka a jedného roľníka. Podobne si údajne počínal aj nájomca veľkostatku, ktorý dával likvidovať nepohodlných slovenských občanov. Obyvateľstvo žiadalo veliteľstvo a ministerstvo národnej obrany (MNO) čo najskôr obsadiť Čadcu, aby sa zabránilo popraveniu uvedomelých Slovákov.⁶

Miestna národná rada mala správu vo svojich rukách aj v Púchove, kde pôsobila veľmi aktívna stotina českých námorníkov, ktorá ukoristila na trati maďarskú lokomotívu a 19 vagónov. Námorníci robili aj rozsiahlu propagačnú činnosť po dedinách a žiadali zaslanie letákov, aby sa ľudom vysvetľovalo čo sa deje, aby nepodľahli maďarskej agitácii a propagande. Rabovačky a lúpeže sa v ich hlásení vysvetľovali aj tým, že je nedostatok nákupných miest a tak ľudia idú tam, kde sa k potravinám dostanú. V hlásení sa preto žiadalo oficiálne zriaďovanie obchodov spoľahlivými ľuďmi, pretože „*nebezpečný živel tlačí se zpět a ohrožuje tak klid i důvěru lidu námi získanou (...)*“. A pisateľ žiadal veľmi prezieravo a naliehavo: „*Prosím znovu důležitost toho všeho znovu uvážití a co nejrychleji vyřídití, neboť tlumiti nadšení uvolněného lidu, neposkytnouti mu opory a možnost víry v nás znamená zásadní chybu a případně těžké následky pro další naši činnost na Slovensku.*“⁷

Toto všetko sa odrazilo aj záverečnej správe vyslanej skupiny poslancov. Veľký dôraz v nej kládli na propagáciu významu československého štátu, čím sa mala eliminovať intenzívna maďarská propaganda. Napomôcť tomu mali aj vojenské posádky na obsadenom slovenskom území, ale predovšetkým knihy, školské učebnice a noviny, pretože ľudia chceli vedieť čo sa vo svete deje. Dôležitú úlohu podľa správy zohrávali mapy,

6 Ref. 1, s. 19.

7 Ref. 1, s. 22.

pretože umožnili ľuďom utvoriť si predstavu o československom štáte. Všade kde sa tak stalo, budili mapy „*radostný zájem, pretože lid pravého zeměpisného pojmu o rozsahu svého státu nemá*“.⁸ Poslanci v správe zároveň zdôrazňovali, že treba obnoviť vyučovanie a zriadiť kurzy pre analfabetov.

Nevyhnutnou podmienkou ukludnenia a znormalizovania pomerov podľa poslancov malo byť vybudovanie a obnova železničného a cestného spojenia, ktoré by umožnilo dovoz i vývoz produkcie a tovarov všetkého druhu. Takisto poštové a telefonické spojenie označili za absolútne nedostatočné a žiadali jeho presmerovanie. Upozorňovali, že v štátnych podnikoch, napríklad v Gbeloch a na pále vo Veľkých Levároch, treba okamžite urobiť poriadok v organizácii výroby a jej riadení.

Poslanecká skupina venovala pozornosť aj vtedajším sociálnym problémom a zdôraznila, že ak podniky nedostanú včas uhlie, budú musieť prepúšťať (išlo konkrétne o sklárne v Lednickom Rovnom pri Púchove, kde údajne kvôli tomu malo prísť o prácu 300 zamestnancov, z pôvodných 600). Poslanci konštatovali, že nezamestnanosť hrozí na Slovensku aj kvôli tomu, že podniky stoja a na poliach sa nepracuje. Žiadali preto zorganizovať poľnohospodársku výrobu a zber zemiakov, úkrovky a iných plodín i zásobovanie ako také. Znovu sa malo zriadiť nemocenské a úrazové poistenie pre pracovníkov. Zároveň žiadali aj vyplácanie vyživovacích príspevkov vdovám a sirotám po padlých: „*Je to nezbytná oběť, aby čs. stát a jeho vláda získaly důvěry a zabránilo se loupežím z nedostatku a bíd.*“⁹

Správu v dňoch 3. – 5. decembra 1918 podali v Prahe na viaceré ministerstvá a podpisali ju poslanci NZ E. Špatný, C. Dušek a J. Pocisk.

Napriek tomu, že tento dokument zachytáva iba situáciu na západnom Slovensku, je veľmi výrečný a mapuje základné problémy, ktoré bolo treba začať riešiť za pochodu. Z uvedeného je zjavné, že ani samotní vojaci, ani národné rady (aj keď je evidentné, že tam kde pôsobili bola oveľa lepšia situácia) nemohli bez riadneho administratívneho aparátu zvládnuť konsolidáciu pomerov a obnoviť fungovanie základných oblastí života spoločnosti, aby neprevládol chaos a anarchia.

Do takejto situácie, keď väčšia časť Slovenska už bola v československých rukách prišiel na Slovensko hlavný aktér týchto udalostí MUDr. Vavro Šrobár, tentoraz ako prvý minister s plnou mocou pre správu Slovenska. Stal sa ním na základe zákona z 10. decembra č. 64/1918 Zb. z. a n., ktorý v § 14 udelil vláde právo dať niektorému svojmu členovi (Šrobár už bol vo funkcii ministra zdravotníctva) plnú moc, aby vydával nariadenia a konal všetko na udržanie poriadku, na konsolidovanie pomerov a zabezpečenie riadneho chodu štátneho života. K platnosti ním vydaných nariadení stačil jeho podpis. Vláda teda mohla na neho preniesť – len dočasne – iba tie právomoci, ktorými sama disponovala. V záležitostiach, ktoré už boli v kompetencii jednotlivých rezortov bol minister vlastne nepriamo iba ich substitútom, čo od začiatku vyvolávalo kompetenčné problémy a napätia, vyúsťujúce v snahu zrušiť jednotlivé referáty Úradu ministra s plnou mocou pre Slovensko (ÚMPS), čo ale mohla urobiť iba vláda. Evidentné to bolo v prípade ministerstva financií, ministerstva vnútra, obchodu, národnej obrany, zásobovania atď. Nariadenia centrálnych úradov a nariadenia ÚMPS sa kvôli viacerým dôvodom

8 Ref. 1, s. 27.

9 Ref. 1., s. 27-30.

(rozdielnym zákonom, neznalosti situácie na Slovensku a vzájomnej neinformovanosti, kvôli obavám z narastania dualizmu, ako aj z niektorých prejavov slovenského separatizmu, podnecovaného maďarskou iredentou, a v neposlednom rade aj kvôli nedostatku financií) dostávali do rozporu a vzájomne si prekážali.

Minister Šrobár sa so svojím úradom usadil 12. decembra 1918 v Žiline, ktorá bola koncom novembra 1918 opäť v československých rukách. Jeho prvé nariadenia sa týkali administratívy. V prvom rade ustanovil županov do čela jednotlivých žúp. Ich zoznam uverejnili *Úradné noviny*, ktorých prvé číslo vyšlo 1. januára 1919. Župani začali úradowať postupne. Hlavný problém bol v tom, že vojenské obsadzovanie Slovenska prebiehalo rýchlejšie, ako sa darilo personálne obsadiť nový administratívny aparát, ktorý mohol byť prevzatý iba v tom prípade, ak by boli jeho bývalí členovia zložili sľub vernosti ČSR. Mnohí niekdajší zamestnanci ho odmietli a viacerí stále váhali. Boli medzi nimi aj Slováci, ktorí sa nevedeli rozhodnúť či majú tieto zodpovedné funkcie prijať, pretože sa dosť často obávali návratu bývalého maďarského režimu.¹⁰

Veľmi dôležité bolo obnovenie fungovania finančnej správy, a to aj z hľadiska zásobovania, pretože za štátom vykupované potravinové články, obilie, uhlie, suroviny, energie, a takisto zamestnancov bolo treba platiť. Finančné toky smerom na Slovensko malo na starosti ministerstvo financií a jeho výkonné orgány. Z tohoto hľadiska je zaujímavá správa referenta pre financie ÚMPS Ľudevíta Medveckého, ktorú podal Prezídium ministerskej rady (PMR) 24. februára 1919 o organizácii finančnej správy na Slovensku, veľmi dôležitého článku administratívy. Zaoberal sa v nej najprv daňovými úradmi. Oznámil, že na Slovensku bolo 65 daňových úradov a všetky prešli do správy Československej republiky. Úradníctvo bolo čiastočne ponechané – tí jednotlivci, ktorí sa politicky neexponovali. Z Čiech a Moravy bolo pridelených 42 daňových úradníkov, čo nestačilo už aj preto, že daňové úrady mali spolupracovať pri okolkovaní peňazí so 4 hlavnými, za tým účelom zriadenými komisariátmi v Bratislave, Zvolene, Ružomberku a v Košiciach. Pracovať mali aj okresné komisariáty v sídlach berných (daňových – N. K.) úradov, ktorých úradníci – českí i slovenskí – mali túto akciu realizovať pod vedením odborníkov.

S tým súvisela aj otázka fungovania finančných riaditeľstiev. Pôvodne bolo na Slovensku 14 finančných riaditeľstiev, ale vo februári 1919 bolo prevzatých iba 10. Chýbali finančné riaditeľstvá v Bratislave, Šahách, v Rimavskej Sobote a Komárne – v mestách ležiacich blízko demarkačnej línie. Pre Generálne finančné riaditeľstvo v Bratislave bol vyžiadaný osobitný úradnícky aparát. Zatiaľ boli prevzatí bývalí úradníci. „*Stalo sa to preto, ponevác Slovákov úradníkov pri finančných riaditeľstvách vôbec niet.*“¹¹ Z čes-

10 V. Šrobár vo svojich pamätiach uvádza skeptický postoj bankového úradníka, Slováka, ktorý nepovažoval vznik ČSR za definitívny a myslel si, že Maďari sa môžu hocikedy vrátiť a všetko bude po starom. „(...) *Ale mne je to konečne jedno; kto mi bude viac platiť, tomu budem slúžiť. So Slovákami nič nedocielite, na takých treba len palica a korbáč.*“ A Šrobár dodáva: „To je duch človeka, ktorý skončil v maďarských školách.“ Pozri ŠROBÁR, Vavro. *Oslobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918 – 1920*. Bratislava : AFC, 2004, s. 141.

11 NA ČR, , f. FM-P, k. 143 č. j. 4 505/1919, *Správa Ľ. Medveckého z 24. februára 1919 PMR o organizácii finančnej správy na Slovensku*.

kých krajín prišlo 16 pracovníkov, čo určite pre daný počet daňových úradov a pre ich činnosť nestačilo. Chýbalo ďalších 50–60 konceptných úradníkov.

Prevzaté a čiastočne zriadené boli aj oddelenia finančnej stráže – zo 107 úradníkov, nepravzatých zostalo iba 10. Na jedno oddelenie pripadali zatiaľ dvaja starí úradníci a dvaja noví zriadení z Čiech a Moravy. „*K obsadeniu je ešte potrebné asi 50 – 100 ľudí, ktorých máme z Čiech a Moravy prisľúbených.*“¹² Z uvedeného je zrejme, že prísun úradníctva z českých krajín bol v tomto období pre fungovanie správy nevyhnutný a požadoval ho nielen ÚMPS a jeho referenti, ale vychádzalo sa z objektívnej potreby reálnej situácie. Treba poukázať i na to, že v tomto prípade sa konalo aj v Prahe veľmi rýchlo a situácia sa riešila na ministerstve vnútra, ktoré predložilo PMR návrh, aby bolo zmocnené systemizovať samostatný stav politického konceptného a kancelárskeho úradníctva na Slovensku a vyčísliť ho na 370 konceptných a 200 kancelárskych úradníkov.¹³ Napokon o tom rozhodovalo ministerstvo financií, ktoré muselo vyčleniť prostriedky na platy pre štátnych zamestnancov. Ministerstvo financií rozhodovalo aj o pridelovaní financií ÚMPS a mohlo tak jeho akcie cez jednotlivé rezorty, kde malo Slovensko zriadené svoje účty, buď finančne podporiť, obmedziť, alebo vôbec neumožniť.

Keď už aj bývalé samosprávne orgány boli zreorganizované a významné funkcie ich činiteľov poštátnené, ÚMPS mohlo ovplyvňovať aj sieť týchto inštitúcií a mohlo s nimi rátať pri konsolidácii pomerov na Slovensku. Z tohto titulu boli zrušené 8. januára 1919, s platnosťou od 23. januára 1919, všetky národné rady a výbory, vrátane SNR. Jej členovia proti tomu oficiálne neprotestovali, zrejme si boli vedomí, že široké spektrum konsolidačných úloh je nad ich sily. Veľká časť z nich bola zaradená do Klubu slovenských poslancov (KSP), ktorý reprezentoval slovenskú politickú scénu na pôde parlamentu.

Minister Šrobár na poradách poslancov, županov, vládnych referentov a úradníkov ÚMPS, ako aj ďalších úradov a inštitúcií, ktoré zvolával kvôli koordinácii ich činnosti, zdôrazňoval ako jeden z hlavných problémov Slovenska aprovizáciu obyvateľstva. Už na prvej takejto kompletnejšej porade, ktorá sa konala v Bratislave v dňoch 9. a 10. marca 1919 povedal: „*Hlavná starosť naša je otázka výživy a uhlia. Správy županov vyvrcholili v tom, že zásobovanie musí sa diať pri účasti administratívnych úradov a že Obilný a Zásobovací úrad potrebujú radikálnej úpravy. To uznali i prítomní zástupcovia týchto úradov. Okresy hospodársky slabé (v hornej Trenčianskej, v Orave atď.) musia byť vylúčené z rekvizícií a vôbec pri výkupe zbožia a statku musí nastať iný, správnejší postup. Ľud náš musí cítiť, že je tu iný, ozaj demokratický režim, musí vidieť, keď sa prevádza rekvizícia hospodárskych produktov, že je postarané aj o zásobovanie uhlím, petrolejom, soľou a výrobkami priemyselnými.*“¹⁴

Aprovizácia bola veľkým a ťaživým problémom nového štátu. Svoje negatívne špecifiká mala však najmä na území Slovenska. Administratíva sa len postupne utvárala a nefungovala tak ako mala. Neboli definitívne určené hranice Slovenska, čo spôsobovalo, že právomoci župnej správy sa v hraničných župách nemohli naplno uplatniť. Minister Šrobár preto opätovne žiadal Prahu a zástupcov ČSR v Paríži, aby urgovali

12 Ref. 11.

13 NA ČR, f. MF-P. k. 143, k č. 2 319/19, *List Prezídia ministerstva vnútra z 10. marca 1919 PMR.*

14 Ref. 10, s. 144-145.

definitívne určenie hraníc. ÚMPS začal pracovať v Bratislave až vo februári 1919 po akom-takom stabilizovaní situácie. Tesne pred jeho príchodom do mesta však 3. februára 1919 vypukol štrajk spojárov a železničiarov, ktorý ohrozoval proces konsolidácie, keďže bol presne zacielený na najdôležitejšie tepny života Slovenska a mal evidentný politický podtón. Len čo sa situáciu podarilo upokojiť, pomery opäť skomplikovali udalosti v susednom Maďarsku, ktoré ohrozovali integrovanie Slovenska do ČSR a mierový chod novej správy. Minister Šrobár 25. marca 1919 vyhlásil nariadením č. 51 stanné právo, po ktorom nasledovalo nariadenie č. 52 o všeobecnej bezpečnosti, pokoji a verejnom poriadku na Slovensku.

Situácia sa ešte zhoršila po obsadení značnej časti Slovenska maďarskou armádou. Rozhodovalo sa o ďalšom osude štátnej príslušnosti slovenského národa a hrozilo, že jeho perspektívny demokratický vývoj v novom štáte bude zmarený. Zároveň sa s veľkou naliehavosťou vynárali reálne hospodárske a sociálne problémy, s ktorými sa musela nová správa vypoariadať. Svedčia o tom témy a obsah nariadení ÚMPS, uverejňované v *Úradných novinách* ministerstva. Odzrkadľujú aj zásobovacie problémy a úsilie riešiť ich opatreniami prijatými v rámci systému riadeného a viazaného hospodárstva a distribúcie.

Jedným z prvých nariadení ÚMPS bolo nariadenie č. 7 z 8. januára 1919 o vytvorení Zásobovacieho ústavu na Slovensku. Viaceré nariadenia boli prijaté vo februári 1919, napr. nariadenie o obmedzení potravinových článkov – mäsa, bieleho chleba, o rekvizícii obilia a zemiakov, o hospodárení so železom. K tomu sa družili aj nariadenia súvisiace s obchodom so surovinami a energiou. Napríklad nariadenie č. 16 z 29. januára 1919 o kúpe a predaji surových koží a mnohé ďalšie: o slobodnom predaji remeňa a obuvi, o predaji trieslovín a iných pomocných článkov pre kožiarsky priemysel, o úprave rozdelenia zásob surových koží, o predaji luxusných druhov remeňa, o úprave obchodovania s dobytkom a zásobovania mäsom, o hospodárení s výrobkami z minerálnych olejov, benzolom, dechtovými olejmi a karbidom, o obchode s bryndzou, umelým medom a cukrovým sirupom, obchode s vlnou a surovými kožami, obchode s kukuricou atď.

Dôležité boli aj nariadenia o zabezpečení poľnohospodárskej výroby, o obchode s obilím, strukovinami, mlynárskymi výrobkami, ryžou a inými výrobkami cudzozemského pôvodu, o dozore nad výmlatom atď.¹⁵

Na Slovensku situáciu v poľnohospodárstve a v zásobovaní mimoriadne sťažovali časté živelné protesty poľnohospodárskych robotníkov a ich následné prepúšťanie, čo viedlo nielen k sociálnemu, ale aj národnostnému napätiu (etnicky išlo zväčša o robotníkov maďarského pôvodu, zamestnaných na veľkostatkoch na južnom Slovensku), ale ohrozovalo aj nadchádzajúcu úrodu, chov dobytka a s ním súvisiacu výrobu mlieka,

15 Zásobovanie malo v republike na starosti ministerstvo pre zásobovanie ľudu (MZL), ktoré vzniklo nariadením Národného výboru československého z 5. novembra 1918. Keďže po vojne bola veľmi zlá situácia, musel sa vytvoriť zásobovací plán, urobiť evidencia potrebných potravín, nakúpiť ich doma či v zahraničí a organizovať ich distribúciu. V dôsledku vojny sa znížil počet pracovných síl, osevných plôch a poklesli výnosy. Preto sa stanovovali obilné kontingenty. Výkup zabezpečil Štátny obilný ústav. Situácia bola nepriaznivá aj pokiaľ išlo o živočíšne produkty, ktoré tiež boli pod štátnym dozorom. Išlo o výkup, dovoz, ako aj vývoz dobytka. MZL riešilo veci „iba“ v celoštátnom meradle. Výkonnou zložkou boli zemské politické správy, pri ktorých sa vytvárali rôzne ústavy, ústredne, družstvá a komisie, ktoré viedli jednotlivé odvetvia a mali byť za ne zodpovedné. MZL iba kontrolovalo ich činnosť.

mliečnych výrobkov a mäsa, teda základné komodity zásobovania. Zo zápisu z vládnej porady z 13. mája 1919 sa dozvedáme: „*Referent Blaho sa žaluje, že (...) ťažkosti v zemedelstve stávajú sa hrozivými: máme 50 000 nezamestnaných zemedelských robotníkov. Robí návrh ako umiestniť robotníkov na veľkostatkoch.*“¹⁶ Tie sa mali na základe zákonov o pozemkovej reforme čiastočne zabráť a zabráť časť za náhradu prideliť bezzemkom, malým a stredným roľníkom i ďalším záujemcom a umožniť tak zmenu veľmi nepriaznivých, ešte takmer feudálnych vlastníckych pomerov v poľnohospodárstve. Bol to ďalší obrovský problém, ktorý sa na Slovensku, agrárnej krajine s veľmi diferencovanými vlastníckymi a výrobnými pomermi, nedal zo dňa na deň, ba ani z roka na rok rýchlo a efektívne riešiť. A už vôbec nie roku 1919, keď sa celý proces iba rozbiehal a limitovali ho rôzne nepriaznivé okolnosti. K súvislejšiemu a organizovanému pohybu poľnohospodárskych robotníkov do jesene roku 1919 síce nedošlo, ale zásobovanie bolo i tak neustále v takmer v krízovom stave. Bolo iba otázkou času, kedy vypukne ostrý poľnohospodársky štrajk. Stalo sa tak vo februári 1920, keď živelné protesty poľnohospodárskych robotníkov prerástli na Hlohovecku do ostrého štrajku s dramatickou dohrou v Rumanovej.

O problémoch Slovenska sa zmieňuje memorandum Klubu slovenských poslancov zo 14. novembra 1919, adresované PMR. Pripomína sa v ňom, že doterajšie kroky, ktoré požadovali nápravu vecí na Slovensku zatiaľ nenašli v Prahe odozvu a preto KSP považuje za nevyhnutné opätovne upozorniť vládu na neudržateľnosť pomerov na Slovensku. V memorande sa na prvom mieste uvádza laborovanie zásobovania a s tým súvisiace viaceré konkrétne príklady: zásobovanie múkou na pridel, ktorý bol na viacerých miestach zredukovaný až na tretinu, prípadne sa dlhšiu dobu vôbec nekonal (Žilina, Trnava, Bratislava).

Podobne to bolo aj s prídélom cukru. Ľud preto „*(...) v celých húfoch hrniesa do dedín v bohatších krajoch, obilie prepláca a v batohoch rozváža domov (...), pri tom otvárajú sa prirodzene brány všetkej korupcii. Zákon o stíhaní úžery (lichvy) sa takrečeno vôbec neprevádza. Masa ľudí odvracia sa od svojho riadneho povolania a venuje sa reťazovému obchodu. Týmto obchodom dobre sa darí práve preto, že panuje táto zásobovacia neistota – koreň všetkého zla v obore vyživovacom.*“¹⁷

V memorande sa kritizovali aj ďalšie nešváry v oblasti obchodu, ktoré vznikli uvoľnením niektorých komodít. Napríklad, uvoľnením obchodu so surovou kožou, vzrástla jej cena z 30 na 80 korún za 1 kg. Kože vraj predávali aj vojenské intendantúry a dodávali ich takým firmám, ktoré boli v obchodnom spojení s viedenskými firmami. Kože sa dostávali do zahraničia, slovenskí remeselníci boli bez materiálu a ľudia bez obuvi. KSP

16 Ref. 11, s.120.

17 NA ČR, f. PMR, k. 3 335, č. j 1 867. *Memorandum Slovenského klubu o závadách v administratíve Slovenska zo 14. novembra 1919.* Vývoz a dovoz riadila štátom zriadená Československá dovozná a vývozná komisia a jej právomoc sa rozšírila zriadením syndikátov na jednotlivé odbory. Bol to mimoeconomický zásah, ktorý mal vylúčiť konkurenciu domácich obchodných partnerov v obchodovaní s cudzinou, aby sa nepoškodzovali vývozné alebo dovozné záujmy Československa. Štát utváral orgány riadeného hospodárstva – komisie rôzneho druhu. Ich hlavnou úlohou bolo zabezpečiť zásobovanie nevyhnutnými potravinami a spotrebným tovarom – nakúpiť ich a rozdeliť na lístky za pevné ceny. Podľa *Dejiny štátu a práva*, zv. 2. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1973, s. 92-95.

označil tieto pomery „za poburujúce i zo stanoviska roľníctva, ktoré trží za jeden kus dobytky menej ako je cena, za ktorú sa predáva jedna surová koža“.¹⁸

V memorande sa píše, že najväčšie problémy spôsobovali kompenzačné obchody. Šarišský župan si údajne musel vynútiť prístup na zasadnutie vývoznjej komisie v Bratislave a keď sa tam dostal, našiel tam celý zástup *prononovaných* exportérov. Slovenský poslanecký klub preto žiadal prísne vyšetrovanie činnosti tejto komisie a personálne zmeny v jej zložení.¹⁹

Ďalej sa v dokumente poukazuje aj na veľký únik zásob do Poľska a Sliezska, vzhľadom na nedostatočný počet príslušníkov finančnej stráže, ako aj preto, že na základe povolení vývoznjej komisie sa vyvážal tovar i po železnici. Podobná situácia vraj panovala aj v Břeclavi.²⁰

Memorandum je pomerne obsiahle a zaoberá sa aj nedostatkom uhlia, ktorý označilo za katastrofálny. Uvádza, že hoci sa z Moravskej Ostravy posielala na Slovensko „na stá vagónov uhlia (...), ale tie spod verejnej kontroly zmiznú, tovarne sú bez uhlia a tisíce delníkov bez zamestnania. Zabíja sa tým náš najvynikajúcejší priemysel železiarsky a papiernický. Není ani na výmlat obilia a tým zase trpí zásobovanie (...). Žiadame výmenu inšpektorátu na uhlie v Žiline.“²¹ Zvolen je bez elektrického svetla, pretože nemôže dostať naftu pre elektrárňu. Za keďaské ceny však jednotliví súkromníci petrolej predávajú.“²²

Na tomto mieste treba pripomenúť, že taká dôležitá komodita ako bolo uhlie sa oficiálne vyvážala, či mala vyvážať aj do Rakúska, ktoré bolo po vojne v zúfalej situácii. Išlo najmä o dvojmiliónovú Viedeň, ktorá trpela nedostatkom takmer všetkého – potravín, obuvi a odevov, uhlím na ohrev, na výrobu elektriny a plynu, liekmi a zdravotníckym materiálom atď. Vojnou vyčerpané Rakúsko bolo porazenou krajinou a stratilo veľkú časť územia bývalej monarchie a v súvislosti s tým boli narušené aj základné hospodárske väzby, ktoré fungovali mnohé desaťročia. Rakúsko akoby si nevedelo nájsť

18 Ref. 17.

19 Ref. 17.

20 Ref. 17.

21 Ref. 17.

22 Minister Šrobár v práci *Oslobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918–1920* na s. 86–88 uviedol, že 17. marca 1919 intervenoval u ministra verejných prác Františka Staněka ohľadom pravidelného dodávania uhlia na Slovensko a žiadal vyšetriť, kde sa podelo uhlie z nedeľnej ťažby v Moravskej Ostrave. Išlo o 600 vagónov týždenne, ktoré baníci postúpili Slovensku za 450 kusov statku dodaných zo Slovenska. Ukázalo sa, že uhlie na Slovensko odišlo, ale Bohumínska dráha, ktorá dostávala uhlie z Karvinej, kde práve bola stávka, ho zrekvirovala pre seba. Nemali na to právo, navyše kontingent uhlia im bol zvýšený z 1 400 na 2 000 vagónov. S ministrom Staněkom sa napokon obrátili na vojenské oddelenie štátnych železníc, kde sa rozhodlo, že každý vlak bude sprevádzať a kontrolovať jeden poddôstojník a štyria legionári. Vojsko pre štátne dráhy poskytne 12 hliadok s 12 poddôstojníkmi a 50 legionármi. Títo budú zodpovední, aby sa uhlie na staniach nerozkrádalo železničiarimi a obyvateľstvom. Denne budú vypravené dva kompletne vlaky s uhlím z Ostravy. Prichádzať budú do Žiliny, Trnavy a Bratislavy, kde sa bude uhlie rozdeľovať podľa plánu referátov poľnohospodárstva a verejných prác. Ako hlavnú príčinu nespokojnosti obyvateľstva a zdaru maďarskej agitácie označil mizériu zásobovania na Slovensku potravinovými článkami, tovarom, uhlím, ťažkosťami na železničiaroch, pošte, telefóne, ako i v administratíve. Uviedol ešte, že do Čiech, Moravy a Sliezska sa musí zo Slovenska vyviezť mesačne 10 000 kusov dobytky (aj do Viedne), okrem toho sa dodáva do Čiech značné množstvo zvyšujúcich zemiakov. Oboje sa požíva v agitácii proti Čechom v tej podobe, že „Česi nám všetko berú a nič nedávajú (...)“. Na otázku, aká protiagitácia sa robí Šrobár povedal: „(...) vláda podnikla všetko možné, pracuje, ale proti hladu argumentu nemá“ (s. 88).

miesto v rekonštruovanej Európe, bez výhrad prijať samostatnú štátnu existenciu, alebo sa naďalej orientovať na pričlenenie k veľkému, no porazenému a v tom čase zradikalizovanému a nestabilizovanému Nemecku. Dohoda si nepriala ekonomický rozklad Rakúska a následný ekonomický a sociálny chaos. Preto naliehala na európske štáty, aby sa zúčastnili na sanácii jeho hospodárstva a dodávali mu potrebné komodity na obnovenie výroby a zásobovali ho potravinovými článkami, kožami, textilom a uhlím. Rakúsko dovážalo uhlie z Ostravy a Karvinej, ale zásobovanie zlyhávalo kvôli štrajkom baníkov a železničiarov. Produkciu uhlia sa podarilo v žiadúcej kvantite obnoviť až na prelome rokov 1919 – 1920. V tomto smere sa angažoval rakúsky vyslanec v ČSR Ferdinand Marek. V správe rakúskemu ministerstvu zahraničia z 1. januára 1920 oznámil, že česká vláda dňa 31. decembra 1919 rozhodla posielat' do Viedne denne jeden celý vlak s uhlím. Záleži však aj na tom, ako sa dohodnú správy českých a rakúskych železníc o vyslaní a prijatí vlakových súprav. S tým súviselo aj vyslanie vlakovej súpravy s uhlím z Francúzska, ktorá mala ísť cez územie Slovenska do Viedne.²³ Dňa 10. januára 1920 sa konali v Prahe rokovania rakúskej delegácie s československou vládou. Rakúsky štátny kancelár Karl Renner a minister zahraničia Eduard Beneš sa dohodli na vzájomnej mierovej politike na základe Saint-Germainskej zmluvy, odmietli reštauráciu monarchie a bývalého štátu a potvrdili spoluprácu v ekonomickej oblasti. Rokovania však uviazli na mŕtvom bode, pretože Praha žiadala za uhlie kompenzačné komodity a uhlie sa malo „lifrovať“ až keď bude všetko presne stanovené.²⁴ Československo žiadalo od Rakúska zbrane a rôzne výrobky strojárenského priemyslu.

Aprovizačnou situáciou v republike a na Slovensku sa v prvých rokoch po vzniku štátu permanentne zaoberala česká i slovenská tlač. Prejavovali sa v nej nielen odborné ekonomické názory a diskusie, ale často aj vyhranené politické záujmy a konflikty. Išlo najmä o organizáciu výkupu obilia a niektorých potravinových článkov, domáceho a zahraničného obchodu, vývozu a dovozu – obilnín, cukru a cukrovej repy, zemiakov, tukových a mäsových výrobkov a samozrejme aj priemyselných surovín, akými boli uhlie, pohonné látky, kože, kovy atď. V centre záujmu výkonných orgánov, parlamentu, ale aj neskrývaných egoistických záujmov politických strán, stála otázka uvoľnenia obchodu s najdôležitejšími komoditami, späť s cenovými reláciami, zvyšujúcou sa drahota, úžerou a hroziacimi výbuchmi sociálneho napätia.

V paľbe kritiky takmer všetkých zúčastnených strán sa ocitlo ministerstvo pre zásobovanie ľudu a ním organizovaná aprovizácia prostredníctvom rôznych komisií, centrál, ústavov. Aj preto sa veľmi často menili ministri zásobovania a útoky sa viedli voči samotnému ministerstvu, ktoré bolo od začiatku považované za dočasné, ale napokon pretrvalo až do tridsiatych rokov.²⁵

Ministrom zásobovania bol aj Fedor Houdek, ktorý tento úrad zastával za KSP v Tusarovej prvej vláde od 8. júla 1919 do 25. mája 1920. Situáciu na Slovensku po-

23 List je publikovaný v *Aussenpolitische Dokumente der Republik Österreich im System der Nachfolgestaaten 1918 – 1938. Band 3*. Eds. Klaus Koch, Walter Rauscher, Arnold Suppan. Wien : Verlag für Geschichte und Politik, 1996, s. 201.

24 *Der Bericht der Staatskanzlers. Die politische Ergebnisse der Prager Reise. Die Mitteilung an die Ententevertreter*. In *Reichspost*, Wien, Freitag, den 16. Jänner 1920.

25 Ministerstvo pre zásobovanie ľudu bolo zrušené zákonom 142/1933 Zb. z. a. n. z 13. júla 1933.

znal veľmi dobre, pretože predtým pôsobil na ÚMPS ako referent pre národnú obranu. Podrobne informoval ministra pre zásobovanie ľudu Bohuslava Vrbenského o spotrebe potravinových článkov na Slovensku, najmä o spotrebe obilia. V správe zo 16. apríla 1919 napísal, že Slovensko potrebuje na pokrytie svojej spotreby (okrem vojska) 1 100 vagónov obilia na mesiac a preto potrebuje do novej úrody cca 3 300 vagónov obilia. Na Slovensku sa môže vykúpiť 2 000 vagónov a doviesť bude treba 1 300 – 1 500 vagónov plus 200 vagónov pre vojsko, prípadne pre Berežskú a Marmarošskú župu, ak prípadnú Slovensku. Zdôraznil, že Slovensko nebolo nikdy sebestačné v spotrebe múky, ktorá sa dovážala z južného Uhorska (1 435 000 obyvateľov sa živilo z vlastných zásob a štát musel vytvoriť zásoby pre 1 571 000 obyvateľov, ktorí spotrebovali mesačne 1 255 vagónov múky a 39,25 vagóna tukov a tie sa vždy dovážali). Zásoby maďarské úrady odviezli a uzavreté zmluvy sa neplnili.²⁶

Na porade referentov a prednostov aprovizačných orgánov, ktorá sa konala 24. apríla 1919 sa konštatovalo, že situácia sa síce zlepšila dodávkami americkej múky²⁷ a potreba civilného obyvateľstva je krytá do konca mája, vojsko má zásoby len do konca júna a preto budú potrebné rekvizície. Župani mali zostaviť rekvizičné komisie a tie spolu s vojenskou asistenciou mali začať pracovať už v máji 1919. V správe sa konštatovalo, že výkup sabotujú veľkostatkári, ktorí chcú predať plodiny za vyššie ceny. Treba ich oznámiť župnému úradu a donútiť ich odovzdať predpísané kontingenty aj ostrými prostriedkami a zachytené zásoby zabaviť v prospech štátu. Boli vypracované osobitné inštrukcie, ktoré dostali župné úrady, vykupovacie komisie a vojenská asistencia. Pre 2 000 obcí v župách s prebytkami bolo treba vytvoriť 400 komisií, ktorým mohli predsedáť aj dôstojníci. Rekvizičii sa malo zúčastniť 1 200 – 1 500 ozbrojených vojakov a 1 200 neozbrojených vojakov.²⁸ Prebiehali vcelku úspešne, hoci za sťažných podmienok, najprv na južnom a juhozápadnom Slovensku v Komárne a v Nitre, neskôr v Tekove, Turci, Zvolene a Honte. Orava a Liptov, župy chudobné na poľnohospodárske plodiny, sa obišli bez prítomnosti vojska, boli tam iba četníci. Východoslovenské župy boli značne vyčerpané ešte z roku 1918.²⁹ Vykupovalo sa nielen obilie, ale aj ďalšie poľnohospodárske produkty ako zemiaky a jatočný dobytok. Na základe nariadenia MZL zo 4. marca 1919 a na základe dohody s ministerstvom zemedelstva (MZ) bola zriadená Správna komisia pre obchod s dobytkom, mäsom a zverinou so sídlom v Bratislave. Sú-

26 NA ČR, f. Ministerstva pre zásobovanie ľudu (MZL), k. 54, I/1/46. *List vládného referenta pre národnú obranu Fedora Houdeka zo 16. apríla 1919 ministrovi pre zásobovanie ľudu MUDr. Bohuslavovi Vrbenskému o spotrebe obilia na Slovensku.*

27 Slovensko bolo vraj z „nepochopiteľných“ dôvodov vynechané z generálneho plánu zásobovania, ktorý organizovala Dohoda ešte v decembri 1918 a dohodla s československými zástupcami Keďže v tom čase nebolo ešte ÚMPS schopné dodať relevantné údaje, musel referent pre zásobovanie Metod Bella v marci 1919 žiadať ministra Vrbenského o pomoc. Vďaka prezidentovi Tomášovi G. Masarykovi a jeho dcére Alici, ktorí naliehali na to, aby sa pomoc Slovensku okamžite poskytla, bolo z americkej múky Slovensku pridelené 240 vagónov, ktorá sa z Terstu mala dopraviť priamo na Slovensko, podobne ako 50 vagónov tukov. Ref. I., s. 81-83.

28 NA ČR, f. MZL, k. 54, j. č. I/1/46, *Správa z porady referentov a prednostov aprovizačných ústavov z 24. apríla 1919.* Porady funkcionárov aprovizačných ústavov sa konali pravidelne každý týždeň za predsedníctva vládného referenta Metoda Bellu a odborového radcu Zemana kvôli informovanosti a zabezpečeniu jednotného postupu. Správy boli pravidelne posielané ministerstvu pre zásobovanie v Prahe.

29 NA ČR, f. MZL, k. 54, j. č. 1 976. *Správa z porady 23. mája 1919, j. č. 1 976.*

stavne mala zaobstarávať jatočný dobytok a mäso všetkého druhu tak pre vojsko, ako aj pre civilné obyvateľstvo. Predsedom sa stal Pavol Blaho a členmi boli zväčša agrárici Jozef Bránecký, Ján Duchaj a Ján Blažek. Výkonným orgánom komisie bolo Slovenské dobytkárske družstvo, ktoré prevzalo agendu zrušeného živočíšneho oddelenia Zásobovacieho ústavu.

Zásobovací ústav Slovenska bol terčom kritiky takmer od svojho vzniku v januári 1919 a pripisovala sa mu zodpovednosť viacmenej za všetky chyby aprovizáčného procesu. Už 7. apríla 1919 bolo vypracované nariadenie o zrušení Zásobovacieho ústavu a zriadení Hospodárskeho ústavu a Štátneho ústavu rozdeľovania priemyselných výrobkov pod č. 1 174 a predložené MZL na schválenie a 16. apríla malo vstúpiť do platnosti. MZL však až 18. októbra 1919 oznámilo, že 26. augusta 1919 bolo uznesené, aby Zásobovací ústav pre Slovensko obmedzil svoju pôsobnosť výhradne na tovar obhospodarovaný štátom. Ministerstvo svojím výnosom z 19. septembra 1919 č. j. 68 750 zrušilo oddelenie pre tovar pri Zásobovacom ústave v Bratislave a zreorganizovalo ho ako inštitúciu „čisto úradnú“ pod názvom Hospodársky úrad.³⁰

Sieť aprovizáčnych orgánov sa neustále preorganizovávala, čo malo deštruktívny vplyv na zásobovanie a znejasňovalo zodpovednosť za jeho nedostatky.³¹ Súviselo to s kompetenčnými spormi medzi štátnymi zásobovacími orgánmi a verejne či súkromne riadenými inštitúciami, nevyriešenou otázkou definitívneho uvoľnenia štátom viazaného hospodárstva s potravinovými článkami a napokon aj s korupciou a na Slovensku rozšíreným rodinkárstvom.³²

Vojna s Maďarskom v lete 1919 a jej dôsledky ešte skomplikovali zásobovaciu situáciu na Slovensku. V auguste 1919 MZL rozoslalo obežník a štatistické formuláre pre odhad úrody a osevných plôch obilia a strukovín v českých krajinách.³³ Štatistický úrad Republiky Československej vo svojom prípise zo 7. mája 1919 žiadal MZL, aby pre potreby zostavenia jednotného zásobovacieho plánu pre celú ČSR boli dodané údaje o oseve a úrode aj zo Slovenska. Zásobovaciemu ústavu sa doporučovalo, aby urobil prehľad – evidenciu o oseve a úrode tak ako ich roku 1918 urobila uhorská vláda. Ak by

30 NA ČR, f. MZL, k. 54, č. 87 309/5 452/19. *Oznámenie MZL Hospodárskemu úradu v Bratislave z 18. októbra 1919 o obmedzení pôsobnosti Zásobovacieho ústavu pre Slovensko.*

31 NA ČR, f. MZL, k. 54, spis MZL č. 10 362, Minister zásobovania Fedor Houdek 3. decembra 1919 oznamuje Hospodárskemu úradu (ktorý iba nedávno vznikol – N. K.), že má do Zemského obilného ústavu pre Slovensko delimitovať všetky úlohy, ktorými sú poverené podľa stanov Štátneho obilného ústavu zemské politické správy. Podľa nariadenia vlády z 22. novembra 1919 č. 618 Zb. z. a n. paragrafu 3 prísluší tomuto orgánu okrem iného vykonávať úlohy v obore zásobovania ľudu na Slovensku, ktoré zákony alebo nariadenia ukladajú buď všeobecne zemským správam, alebo priamo tomuto orgánu. Na vedomie to dostali: Zásobovací ústav v Bratislave, Štátny obilný ústav v Prahe, Zemský obilný ústav v Bratislave a M. Bella, vládny referent pre zásobovanie v Bratislave.

32 NA ČR, f. MZL, k. 54. *Správa Československej cukrovej komisie z 15. apríla 1919.* Komisia publikovala v novinách obežníky, aby sa slovenské a české kresťanské firmy uchádzali o rozdeľovanie cukru v župách, keďže to údajne dovtedy robili zväčša maďarské a nespoľahlivé firmy. V tejto súvislosti sa spomínal prípad Jozefa Fábryho, otca župana Pavla Fábryho a jeho intervencia, aby mohol rozdeľovať cukor v Turčianskej župe. Turčiansky župan Igor Dula jeho žiadosť sice zamietol, ale nakoniec povolenie na rozdeľovanie cukru dostal. Cukor bol veľmi vzácny artikel. MZL stanovilo jeho spotrebu 1 kg na osobu a mesiac.

33 NA ČR, f. MZL, k. 58, č. j. 70 583.

to nebolo možné pre rok 1919, malo sa to urobiť spätne podľa roku 1918 (údaje o oseve sa mali nachádzať na obvodných úradoch podľa odstavca 4. II. nariadenia uhorského ministerstva pre výživu obyvateľstva č. 79 900 z 24. marca 1918). Zásobovací ústav v Bratislave mal preto dostať včas materiály z Čiech – nariadenia a formuláre a mal sa im prispôbiť.³⁴

Príslušné oddelenie ÚMPS odpovedalo MZL 23. júna 1919, že vzhľadom na to, že veľká časť Slovenska je v rukách Maďarov, súpisy sa robiť nedajú. „*Za dosavadního stavu administrativy u úřadů okresních i župních bylo pochybno, byly-li by dotazy vůbec zodpovězeny a soupisné archy předloženy (...) Také výkonných a kontrolních orgánů je taky nedostatek, že ani k rekvisicím nemohly býti získány za výkupní komisaře (...)*“.³⁵

Zdá sa, že si to tentoraz úradníci uľahčili. Štatistiky boli údajne iba v Budapešti a obvodné úrady vraj podávali výsledky v koncepte a preto „asi“ neexistujú opisy. Takáto laxnosť sa Slovensku vskutku neoplatila a neporiadky pri organizovaní zásobovania sa prejavovali aj v nasledujúcich rokoch. V čase vojny s Maďarskom, keď skutočne veľká časť Slovenska bola v rukách maďarských vojenských jednotiek sa malo konať na Slovensku aj provizórne sčítanie ľudu. Nakoniec sa odložilo na jeseň a vyžiadalo si po organizačnej, technickej a odbornej stránke vynaloženie značného úsilia. Prvé autentické údaje oznámil minister Šrobár PMR už v polovici októbra 1919. Disponovalo nimi aj Ministerstvo vnútra a keďže neboli definitívne, nemali byť zatiaľ publikované. Podľa predbežných výsledkov bolo na Slovensku 63,3 % Slovákov, 22,7 % Maďarov, 4,7 % Nemcov, 4,5 % Rusínov a 12,8 % iných.³⁶ Sčítanie sa teda urobilo, hoci niektoré výsledky bolo treba dodatočne korigovať. V *Zozname miest na Slovensku*, ktorý vydal ÚMPS roku 1920 v Bratislave boli už uvedené definitívne počty: 66,57 % Čechoslovákov, 23,50 % Maďarov, 4,87 % Nemcov, 3,77 % Rusínov a 1,89 % iných.³⁷

Evidencia obyvateľstva bola pre Slovensko priam nevyhnutná. Nielen z národnostného hľadiska, ale aj kvôli daniam, sociálnym dávkam, poisteniu, bezpečnostným otázkam, kvôli zostaveniu štátneho rozpočtu (so Slovenskom sa spočiatku v štátnom rozpočte na rok 1919 nerátalo a bolo doň začlenené až dodatočne v máji 1919 na základe správy ministerstva financií),³⁸ kvôli pozemkovej reforme, ale najmä kvôli zásobovaniu atď.

Už začiatkom roku 1920 sa ukázalo, že kontingenty obilia i zemiakov – základných potravín pre obyvateľstvo – neboli dobre stanovené a rozpis sa neurobil podľa odporúčení ankety usporiadanej MZL 15. júla 1919. Od dodávok boli oslobodení roľníci do 3 ha, čo len v Čechách predstavovalo podľa tvrdenia agrárnického *Venkova* 578 000 ha pôdy. MZL bolo preto vyzvané, aby tento generálny pardón odvolalo.³⁹ Nedostatok potravín

34 NA ČR, f. MZL, k. 58, č. j. 36 468.

35 NA ČR, f. MZL, k. 58, č. j. 1 434.

36 NA ČR, f. PMR, k. 3 285, č. 20 664/1919. *Výsledek sčítání lidu na Slovensku*.

37 *Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919*. Bratislava : Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska vlastným nákladom, 1920, IV. celkový prehľad, 1. počet obyvateľstva na Slovensku.

38 NA ČR, f. PMR, k. 4 161. Výťahy z protokolov pre ministra s plnou mocou pre správu Slovenska V. Šrobára. Protokol zo 6. mája 1919.

39 NA ČR, f. Výstrižkový archiv ministerstva zahraničia (ďalej MZ-VA-1,), k. 1 956. Zemiaková katastrofa, *Venkov*, 8. februára 1920.

vyvolával drahotu a úžeru⁴⁰ i nové rekvizície v oblastiach, kde sa neplnili predpísané dodávky. Obyvatelia neboli ochotní predávať štátu obilie a búrlivo protestovali proti rekvizícii. Takéto udalosti sa odohrávali nielen na Slovensku, ale aj na susednej Morave a pred voľbami do parlamentu ich využívali takmer všetky politické strany.⁴¹

Verejne sa hovorilo o krachu zásobovacej politiky a vládne rokovania sa často museli zaoberať práve touto otázkou. Na program zasadnutí vlády sa často dostávalo aj Slovensko, kde sa situácia ani roku 1920 nezlepšovala. Po víťazstve socialistov v parlamentných voľbách sa ministrom pre zásobovanie ľudu stal sociálny demokrat Václav Johanis. Odpor voči výkupu obilia sa obrátil aj proti socialistom a ich zotrúvaní na viazanom hospodárstve a kontrole plnenia dodávok, ktorá na niektorých miestach na Slovensku prebiehala už aj prostredníctvom rigorózneho kontroly výmlatu hospodárskymi radami a vojenskými orgánmi.⁴² Kontrolný zbor pre hospodárske veci slovenské na zasadnutí 16. januára 1921 v Bratislave skonštatoval, že kontingent pre Slovensko – 38 000 vagonov obilia bol príliš vysoký a po ceste ministra Johanisa na Slovensko bol znížený na 32 000 vagonov. Údaje ani to nezodpovedalo skutočnosti, a preto sa prijalo uznesenie, aby všetci maloroľníci, ktorí odovzdajú 75 % stanoveného kontingentu dostali nadkontingentné prémie. Dôležité však bolo, aby všetky tieto čísla nezostali len na papieri a aby sa tzv. sebestačnosť Slovenska skutočne potvrdila aj v praxi, pretože Slovensku bol predpísaný kontingent na základe súpisu osevných plôch z roku 1914!

Hoci centrálnou otázkou zásobovania Slovenska obilím bol spôsob jeho výkupu a úsilie, aby sa ho nezmocnila jedna firma a aby najchudobnejšie vrstvy obyvateľstva boli zaopatrené potrebnou dávkou múky za lacnejšie ceny, ukázalo sa, že na Slovensku

40 Oba tieto javy boli trvalou agendou MZL a tvoria zvláštnu kapitolu sociálnych dejín po vzniku ČSR a jej ekonomického vývoja. Stali sa predmetom mnohých teoretických úvah a diskusií vo vláde i v parlamente a na pôde rôznych odborných i verejných inštitúcií. Kvôli nedostatku základných životných potrieb sa drahota neznižovala a protesty proti nej boli veľmi ostré a nadobúdali vyhranený politický až radikálny charakter. Boj proti drahote a úžere bol nielen obsahom agitačných hesiel a aktivít formujúcej sa komunistickej strany, ale zároveň aj menšinových politických strán, ktoré po voľbách do parlamentu 1920 vstúpili rázne na politickú scénu.

41 Na Morave v obci Vlkov odovzdali do februára 1920 iba 37 % obilia. Podľa *Práva ľudu* z 13. februára 1920 tam boli nakomandované dve stotiny vojakov. Na Slovensku približne v tom čase prebiehal ostrý štrajk poľnohospodárskych robotníkov na Hlohovecku. Brachiálnej moci sa ho podarilo zlomiť, ale na jeseň vypukol ešte s väčšou intenzitou.

42 NA ČE, f. MZV-VA, k. 1 956, Slovensko. *Výživa a zásobování ľudu. Jak agrárníci a klerikálové dohánějí stát k vojenskému zakročení při výkupu obilí. Právo ľudu* 31. októbra 1920. Slúžbovský úrad v Holiči sa začiatkom októbra 1920 sťažoval Zemskej hospodárskej rade pre Slovensko v Bratislave na neposlušnosť obcí v holičskom okrese. V dokumente sa konštatovalo, že tamojší poľnohospodári odmietali prihlášky osevu, bránili zistiť kontingent, ktorý má byť nanovo rozvrhnutý a odmietli prihlášky na vytvorenie zásobovacieho katastra. Odmietli aj vojenskú kontrolu výmlatu a obecné výbory sa priamo uzniesli, že žiadneho kontrolóra nepotrebujú, pretože pri takom spôsobe hospodárenia každý hospodár chuť do roboty stratí. Išlo pritom práve o takú oblasť, ktorá potrebuje kontrolu a dozor pri výmlate, pretože sa veľká časť obilia z minuloročnej úrody odviezla na Moravu za úžernickej ceny a odtiaľ do Viedne. Ak by sa výmlat nekontroloval, opäť sa obilie stratí a vyvezie. V holičskom okrese pritom bolo množstvo nezasobených obyvateľov (len v Holiči a Gbeloch cca 5000 ľudí) a malo sa predísť zásobovacej kríze, aká bola v predchádzajúcom roku. Úrad preto navrhol, aby v duchu uznesenia zjazdu hospodárskych rád, ktorý sa konal v Štubnianskych Tepliciach a bol schválený zemským zjazdom v Prahe, Hospodársky úrad v Bratislave zakročil a poveril hospodársku radu v Holiči, aby za vojenskej asistencie mohla kontrolovať výmlat, lebo to vraj bola jediná možnosť, ako sa dala zistiť úroda.

nie je až taký odpor proti uvoľneniu obchodu s obilím. Taký krok vo svojom uznesení z 31. mája 1921 navrhovala aj Zemská hospodárska rada pre Slovensko a kontrolný zbor. O predávaní časti obilnín z úrody z roku 1921 na voľnom trhu v tomto zmysle rozhodlo vládne nariadenia z 30. júna 1921 č. 224 Zb. z. a n. Časť úrody určená pre sociálne slabé vrstvy musel ešte stále vykupovať štát. Nariadenie bolo výsledkom úsilia politických strán a hospodárskych inštitúcií, aby boli zrušené rôzne ústredne, ktoré „riadili“ hospodársky život a stanovovali maximálne ceny a v konečných dôsledkoch brzdili na trhu voľnú súťaž.

Charakteristický bol článok bývalého a nakrátko i budúceho ministra financií Aloisa Rašína v *Národných listoch* z 27. marca 1921, v ktorom napísal: „*Musí přijíti ke cti zase iniciativa, rozdělení rizika, radost z úspěchu jako podnícení podnikavosti. Musíme se vymanit z hesel, že stát může řídit výrobu, distribuci, prodej, vývoz, dovoz a bůhví co ještě.*“⁴³ Bol presvedčený, že ústredne zriaďované štátom už iba vegetujú. Radil medzi ne aj obilné ústavy tak na Slovensku, ako aj na Podkarpatskej Rusi. Tie sa už likvidujú a preto je podľa neho zbytočný aj v Prahe. Návrh na zrušenie viazaného hospodárenia so všetkými poľnohospodárskymi plodinami podali v marci 1921 v parlamente aj agrárnici a zároveň žiadali aj zrušenie MZL. To rôznym tlakom odolalo a pod vedením viacerých správcov ako boli Vladimír Brdlík, Prokop Procházka a Antonín Srba, postupne obchod s poľnohospodárskymi plodinami a potravinovými výrobkami uvoľňovalo a roku 1922 definitívne uvoľnilo. Vyriešil sa tak narastajúci rozpor medzi viazaným hospodárstvom, ktoré bolo nevyhnutnosťou pre sociálnu a politickú konsolidáciu vojnou postihnutej českej i slovenskej spoločnosti a hospodárstvom voľnej súťaže. Tá bola napokon vo vypätých hospodárskych a politických ťažkostiach v ČSR aj neskôr obmedzovaná – tak zásahmi zo strany zákonodarnej i výkonnej moci štátu.

* Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu *Slovensko v 20. storočí*. Projekt APVV ev. č. 51- 071-105.

BEVÖLKERUNGSVERSORGUNG ALS SOZIALES UND POLITISCHES
PROBLEM, VERWALTUNGS- UND WIRTSCHAFTSPROBLEM DES AMTES VOM
BEVOLLMÄCHTIGTEN MINISTER FÜR SLOWAKISCHE ANGELEGENHEITEN NACH
DER ENTSTEHUNG DER TSCHECHOSLOWAKEI

NATÁLIA KRAJČOVIČOVÁ

Auf Grund des Studiums vom Archivmaterial über die Tätigkeit des Ministerialratspräsidiums und den einzelnen Ministerien (das Ministerium für Volksversorgung, Sozialministerium, Finanzministerium, Agrarministerium und Ministerium für slowakische Angelegenheiten), präsentiert die Autorin die Organisation, den Verlauf und die Probleme der Versorgung während der ersten

43 NA ČR, f. MZ-VA, k. 1 957, č. 165. RAŠÍN, Alois. *Stát podnikatel, Příloha Národních listů* z 23. března 1921.

Jahre nach der Entstehung der Tschechoslowakei. Sie konzentriert sich auf die Besonderheiten in der Slowakei während ihrer komplizierten Eingliederung in den neuen Staat. Offiziell wurde die Versorgung durch das Amt des bevollmächtigten Ministers für slowakische Angelegenheiten geleitet, der für deren Verlauf die Verantwortung trug. Die entscheidende Instanz war jedoch die Regierung und die einzelnen Ministerien, aber die konkrete Arbeit wurde durch ein Netz von Instituten, Zentralen und Kommissionen, die die einzelnen Warengruppen verwalteten, getätigt. Sie vertraten zwar die Staatspolitik der gelenkten Wirtschaft, waren aber oft in den Händen von Anhängern einzelner politischen Parteien und dienten deren Interessen. Das widerspiegelte sich auch in der Slowakei, wo die Versorgung durch das Abbrechen wirtschaftlicher Bindungen an das ehemalige Königreich Ungarn, durch die Erschöpfung aller Vorräte infolge des Krieges mit Ungarn, durch den chaotischen Zustand beim Verzeichnis und bei der Planung der Aussaat und Pflanzung von Kulturpflanzen, durch die Sabotage der Pflichtabgaben von ungarischen Großgrundbesitzern und durch die allgemeine Abneigung gegen vorgeschriebenen Abgaben und Beschlagnahmen, nicht selten mit Soldatenassistenten, erschwert wurde. Beim Amt des bevollmächtigten Ministers für slowakische Angelegenheiten wurde sich man der Wichtigkeit einer reibungslosen Versorgung bewusst, weil die Folgeerscheinungen ihrer Mängel, wie der Schwarzmarkt, der Kettenhandel, die hohen Preise, die Wucherei, der Nährboden für die Bevölkerungszufriedenheit darstellten. Zusammen mit der Nachkriegsarbeitslosigkeit und dem Widerstand der nationalen Minderheiten führten sie zu sozialen Spannungen und politischer Radikalisierung. Beim Amt des bevollmächtigten Ministers für slowakische Angelegenheiten bemühte sich man um ihre Linderung durch verschiedene Maßnahmen zugunsten der sozialschwächeren Bevölkerungsschichten. Dank der Bemühungen der politischen Parteien und verschiedenen wirtschaftlichen Institutionen vergrößerte sich der freie Markt mit Getreide und Lebensmitteln allmählich. 1922 wurde er vom Ministerium für Volksversorgung endgültig freigesetzt und milderte dadurch die wachsenden Meinungsunterschiede und politischen Auseinandersetzungen zwischen den Anhängern gelenkter Wirtschaft, die nach dem Krieg notwendig war, und den Anhängern der freien Marktwirtschaft, die sich in der Tschechoslowakei durchsetzte.

ZABUDNUTÍ AKTIVISTI.
PRÍSPEVOK K DEJINÁM MAĎARSKÝCH POLITICKÝCH STRÁN
V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ*

ATTILA SIMON

SIMON, Attila. Forgotten activists. A contribution to the history of Hungarian political parties in the inter-war period. *Historický časopis*, 2009, 57, 3, pp. 511-530, Bratislava.

The study is concerned with the history of Hungarian politics in Czechoslovakia between the two wars. Hungarian activism, which was not researched up to now, is in the centre of the author's attention. On the basis of previously unpublished archive sources, the author offers a basic review of pro-government political activity among the Hungarians. He concerns himself with individual orientations of activism and with leading personalities in it. In the conclusion, he offers an overall assessment of Hungarian activism and analyses the causes of its failure. Hungarian minority. First Czechoslovak Republic. Activism. Nationality politics. Political parties.

V kontexte definovania medzivojrovej maďarskej politiky na Slovensku sa utvoril pomerne jednostranný obraz, ktorý do veľkej miery zdôrazňuje len graviminálnu politiku [politika založená na jednostrannom zdôrazňovaní krívd – A. S.] opozičných maďarských politických strán. Za toto je v prvom rade zodpovedná historiografia, ktorá sa po zmene režimu (1989) venovala predovšetkým aktivitám pravicových opozičných strán: Krajinskej kresťansko-socialistickej strany (KKSS), Maďarskej národnej strany (MNS), a od roku 1936 Zjednotenej maďarskej strany (ZMS). Tento moment je prítomný aj v kľúčových prácach venovaných dejinám Maďarov na Slovensku v medzivojnovom období od Gyulu Popélyho,¹ a Bélu Angyala,² ale i v syntetizujúcich prácach slovenských a českých autorov.³ Naopak, v posledných rokoch nevznikla ani jedna práca, ktorá by sa primárne venovala maďarskému ľavicovému hnutiu pôsobiacemu v rámci Komunistickej strany Československa (KSČ) alebo maďarskému aktivizmu.

Už v spomenutých prácach Popélyho a Angyala sa problematika aktivizmu objavuje len marginálne, a jej aktéri – bez ohľadu na vnútornú diferenciaciu aktivistickej politi-

---

1 Medzi iným pozri: POPÉLY, Gyula. *Ellenzélben. A felvidéki magyar kisebbség első éve a Csehszlovák Köztársaságban (1918 – 1925)*. Bratislava : Kalligram, 1995, 220 s.

2 ANGYAL, Béla. *Érdekvédelem és önszerveződés*. Galánta; Dunaszerdahely : Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2002, 347 s.

3 Napr. ČAPLOVIČ, Dušan et. al. *Dejiny Slovenska*. Bratislava : AEP, 2000, 309 s; KOVÁČ, Dušan. *Dejiny Slovenska*. Praha : Lidové Noviny, 1998, 422 s; LIPTÁK, Lubomír. *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Bratislava : Archa, 1992, 312 s; MALÍŘ, Jiří et. al. *Politické strany I. 1861 – 1938. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu*. Brno : Nakladatelství Doplněk, 2005, 800 s.

ky – vystupujú ako predstavitelia politického servilizmu.⁴ Z tohto hľadiska akousi výnimkou sú len štúdie Lászlóa Szarku a Attilu Simona z posledných rokov, ktoré namiesto odsúdenia aktivistickej politiky hľadajú príčiny a motívy takéhoto postoja.⁵

Keďže problematika maďarského aktivizmu ostáva v slovenskej historickej spisbe v plnej miere *terra incognita*, cieľom tejto štúdie nie je nič iné, len podať prehľad o dobovej maďarskej aktivistickej politike a ponúknuť základné informácie a stimuly k ďalšiemu výskumu tejto obchádzanej témy.

***

Obsah pojmov aktivizmu a negativizmu dosiaľ nie je v domácej historiografii príliš ujasnený. K pojmu aktivizmus sa viaže hneď niekoľko významov. Z politického hľadiska pod ním rozumieme aktívnu účasť v politike, resp. na verejnom dianí. Takže politickú stranu môžeme nazvať aktivistickou, ak prijme všeobecne platné pravidlá hry daného štátu a zapojí sa do politického života (voľby, práca v parlamente atď.). Naproti tomu, za negativistickú považujeme takú politickú stranu, ktorá na spomenutých záležitostiach nie je ochotná participovať.

Ak by sme sa pri používaní pojmu aktivizmus držali tejto voľnej definície, tak by sme mohli politiku všetkých maďarských politických strán v Československu v období rokov 1918 – 1938 označiť za aktivistickú. Strany, aj keď väčšinou v opozícii, využívali parlamentnú demokraciu: podieľali sa na práci parlamentu, predkladali návrhy zákonov atď. Na toto poukázal aj dlhoročný predseda KKSS Géza Szüllő na zasadnutí parlamentného klubu Zjednotenej maďarskej strany roku 1937, kde medziiným povedal: „*V našom postavení parlamentnej opozície sa prejavuje to, že sme aktivistami (...)* Nie je aktivizmom participácia vo vláde a nie je pasivitou postavenie opozície! Toto je punktum saliens!”⁶

V politickom živote prvej Československej republiky i v súčasnej odbornej literatúre je ale pojem aktivizmu kontextualizovaný oveľa ujšie. Za aktivistické sú označované len tie menšinové strany, ktoré boli ochotné spolupracovať s vládou.⁷ Tie, ktoré pôsobili v opozícii a odmietali Versaillský mierový systém, odborná literatúra označuje za negativistické.⁸ Takýto spôsob kategorizácie je však problematický, keďže pod vplyvom

4 Je dôležité upozorniť, že už aj maďarská marxistická spisba pokladala aktivistov za bezvýhradne servilných politikov. Porovnaj: TURCZEL, Lajos. *Két kor mezsgyjén. A magyar iredalom fejlődési feltételei és problémái Csehszlovákiában 1918 és 1938 között*. Bratislava : Madách, 1983, s. 32.

5 SZARKA, László. Integráció és együttműködés a kisebbségpolitikában. Magyar aktivista kísérlet Csehszlovákiában. In BÁRDI, Nándor – SIMON, Attila (eds.). *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Somorja : Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006, s. 23-39; SIMON, Attila. Lelley Jenő aktivista kísérlete a húszas években. In SIMON, Attila (ed.). *Acta Historica Danubiensia 1*. Komárom : A Selye János Egyetem Történelem tanszéke, 2007, s. 36-46.

6 Podľa POPÉLY, Gyula. A kisebbségi magyar pártpolitika megújulása a harmincas évek első felében. In *Regio*, 1990, roč. 1, č. 3, s. 129.

7 *Encyklopédia Slovenska. I. zväzok. A – D*. Bratislava : Veda, 1977, s. 35-36.

8 Napríklad Soňa Gabzdilová a Milan Olejník označujú za aktivistické tie strany a organizácie, ktoré odmietli akúkoľvek formu iredenty a proklamovali predsavzatie rozvíjať svoje aktivity v rámci politického systému ČSR. GABZDILOVÁ, Soňa – OLEJNÍK, Milan. Od pozitivizmu k negativizmu – Karpatone-mecká strana v období predmnichovskej ČSR. In *Historický časopis*, 2005, roč. 53, č. 3, s. 468.

prísneho právneho systému⁹ všetky politické strany (aj strany národnostných menšín) boli donútené k tomu, aby prijali existujúce politické hranice a právny rámec Československej republiky (ČSR).

Napriek všetkým týmto pochybnostiam, držiaci sa tradície českej a slovenskej historiografie, predmetom môjho výskumu sa stali len vládu podporujúce maďarské politické sily, ktoré nazývam aktivistické.¹⁰

Presadenie pojmu aktivizmus, ako politického smeru, sa v dobovom československom politickom diskurze viaže k sudetonemeckej politike. V spomenutých významových reláciách sa tento pojem objavuje od začiatku dvadsiatych rokov. V novembri 1923 sa počas diskusie o štátnom rozpočte v kontexte sudetonemeckej politiky vyjadril opozičný nemecký poslanec Josef Fischer: „*My jsme aktivisty, ale aktivisty v práci a zastoupení politiky německého lidu venkovského, nikdy však aktivisty v nějakém vztahu k této vládě. Naopak, my stojíme v nejostřejší opozici k ní a setrváme v ní tak dlouho, až se splní naše požadavky.*”¹¹

Hoci prvé náznaky toho, že časť nemeckého politického spektra (predovšetkým sociálny demokrati) v Československu je pripravená na spoluprácu s československou väčšinou môžeme datovať už do roku 1921, výsledky tejto spolupráce sa stali viditeľnými len roku 1923, keď bol s podporou niektorých nemeckých poslancov schválený zákon na obranu republiky. Pojem aktivizmu sa však stal naozaj aktuálnym až roku 1926, keď dve nemecké strany vstúpili do vlády. O ich politických cieľoch veľa prezradili slová poslanca za *Bund der Landwirte*, Franza Windrischa: „*Preto naša politická práca musí smerovať k tomu, aby sme náš národ udržali na pôde tohto štátu. Výsledok tejto snahy bol by väčší, keby sa nám podarilo aktívnu účasťou dostať sa ku kontrole štátnych záležitostí.*”¹² Je dokonca známe, že v obecných voľbách roku 1923 a aj v parlamentných voľbách v rokoch 1925 a 1929, získal práve tento smer v rámci nemeckých strán viac hlasov, ako tzv. negativistické strany. Triumf nemeckej aktivistickej politiky ukončila veľká hospodárska kríza, ktorej dôsledky nadpriemerne doľahli najmä na pohraničné územia, čo sa prejavilo v posilnení nacionalistických, negativistických smerov.¹³ Dôkazom týchto zmien boli parlamentné voľby roku 1935, keď v porovnaní s voľbami

9 Štátna moc prísne trestala každý pohyb, ktorý považovala za iredentistický. To znamená, že bolo zakázané spievať maďarskú hymnu i mnohé maďarské ľudové a vojenské piesne. Za iredentizmus sa považovalo aj to, keď sa niekto obliekol do maďarského národného oblečenia, alebo recitoval verš z *Národnej piesne* Sándora Petöfiho.

10 Na problematickosť používania pojmu negativizmus a aktivizmus najnovšie upozornil FILEP, Tamás Gusztáv. *Kormánypárton vagy ellenzékben? A pozsonyi magyar polgár és az 1925-ös választások*. In CZOCH, Gábor (ed.). *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*. Pozsony : Kalligram, 2005, s. 438.

11 Digitální knihovna NS RČS 1920 – 1925, Poslanecká sněmovna – stenoprotokoly, 231. schůze, 26. listopadu 1923. <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/231schuz/s231007.htm>

12 Podľa BROKLOVÁ, Eva. *Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918 – 1938*. Praha : Karolinum, 1999, s. 50.

13 Na margo prudkej zmeny politickej orientácie sudetonemeckého obyvateľstva sú rôzne názory. Odklon od aktivizmu pripisuje väčšina historikov na vrub hospodárskej krízy. Iní, napr. aj Eva Broklová argumentujú, že kríza nemohla byť dôvodom toho, že roku 1935 60 %, a roku 1938 až 90 % nemeckého obyvateľstva volilo SdP, t. j. stranu, ktorá jednoznačne stála proti demokratickým hodnotám ČSR. Porovnaj BROKLOVÁ, ref. 12, s. 7-8.

roku 1929 poklesol počet stúpcov nemeckých aktivistických strán o 646 150 (t. j. o 48,36 %).¹⁴ Hoci v tridsiatych rokoch bol už sudetonemecký aktivizmus v defenzíve, až do anšlusu Rakúska v marci 1938 zohral významnú rolu v politike nemeckej menšiny v Československu, a nemeckí aktivisti boli neprestajne zastúpení v československej vláde.

Smery a subjekty maďarského aktivizmu na Slovensku

Pod vplyvom nejstej štátoprávnej situácie Slovenska a pri nedostatku samostatných politických tradícií severných oblastí bývalého Uhorska, maďarské politiké štruktúry sa v medzivojnovom období vytvorili pomerne neskoro a dotvorili sa až v prvej polovici dvadsiatych rokov. Maďarské obyvatel'stvo na Slovensku, ako vyplýva z volebných výsledkov, sa z hľadiska politickej orientácie členilo na tri smery: na voličov tzv. opozičných strán, voličov orientujúcich sa na KSČ a na aktivistické, vládu podporujúce sily.

Najvplyvnejšie boli opozičné strany, označované aj ako negativistické. V prvom rade medzi ne zaraďujeme Krajinskú kresťansko-socialistickú stranu (KKSS) a Maďarskú národnú stranu (MNS – ktorá sa v čase svojho vzniku roku 1920 volala Krajinská maďarská maloroľnícka, agrárna a maloživnostnícka strana). Napriek tomu, že v rétorike a v stratégii týchto dvoch strán boli aj zásadne rozdiely, obe boli úzko späté s budapeštianskymi vládami. Hoci to otvorene demonštrovať nemohli, riešenie situácie maďarskej menšiny na Slovensku videli v naplnení sebaurčovacieho práva, respektíve v mierovej revízii hraníc. V ich strategickom arzenáli nachádzame zdôrazňovanie tzv. praobyvateľskej koncepcie,¹⁵ podporu autonómie Slovenska, respektíve pokus o „národnú reálpolitiku“, ktorej neúspech predstavuje významné poučenie v kontexte možnej miery úspešnosti maďarského aktivizmu na Slovensku.

Radikálna ľavica reprezentovaná Komunistickou stranou Československa mala medzi obyvateľmi maďarskej národnosti silné zázemie. Hoci slovenský priemer sa pohyboval okolo 12 – 13 % hlasov odovzdaných v prospech KSČ, v niektorých juhoslovenských okresoch KSČ získala približne 30 %.¹⁶ Tieto výsledky sa dosiahli vďaka postojom k národnostnej otázke, resp. nespokojnosti Maďarov s priebehom pozemkovej reformy, ktorá ťažko postihla maďarských zemerobotníkov a zamestnancov bývalých veľkostatkov.

Tretiu možnosť predstavovali hlasy pre maďarské aktivistické strany, resp. pre česko-slovenské strany. Z uvedených troch smerov, práve táto skupina mala najviac odtieňov a bola najnestabilnejšou. Aktivizmus bol na začiatku dvadsiatych rokov zastúpený samostatnými politickými subjektmi, ktoré neskôr pôsobili ako maďarské sekcie česko-slovenských celoštátnych strán.

14 Porovnaj HARNA, Josef. Národnostní politika Hodžovy vlády. In *Národnostní otázka v Polsku a Československu v meziválečném období*. Sborník z mezinárodní vědecké konference (26. – 27. 10. 2004). Praha : Masarykův ústav AV ČR, 2005, s. 98.

15 Táto protičeská koncepcia sa stala strategickým prostriedkom kresťanských socialistov. V rámci tejto strany pôsobila aj slovenská a nemecká sekcia.

16 V parlamentných voľbách roku 1925 získala KSČ v Komárňanskom okrese 29,7 % a v Kráľovsko-chlmecskom dokonca 37,3 %. Porovnaj ANGYAL, ref. 2, s. 129.

Analýza volebných preferencií v kontexte porovnania jednotlivých smerov však do dnes chýba.¹⁷ Napriek tomu ich však môžeme na základe výsledkov parlamentných volieb 1925, 1929 a 1935 zrekonštruovať aspoň na úrovni okresov. Ak sa zameriame na sedem takých okresov, kde počet Maďarov podľa výsledkov sčítania ľudu roku 1921 dosiahol aspoň 90 %, ¹⁸ zistíme, že opozičné maďarské strany oslovili približne 55 – 60 % voličstva, KSČ 20 – 25 % a aktivistické strany boli schopné získať okolo 15 % voličov. Zásadnú zmenu v týchto číslach priniesli až obecné voľby roku 1938.

***

Prvú polovicu dvadsiatych rokov z hľadiska stanovenia časových medzníkov v histórii maďarského aktivizmu charakterizuje experimentovanie a snaha o vytváranie samostatných politických subjektov. Po parlamentných voľbách roku 1925 môžeme hovoriť o postupnom rozkvetu aktivizmu, ktorý sa v tom čase etabloval v maďarských sekciách československých strán. Neoaktivizmus viažuci sa k obdobiu predsedníctva vlády Milana Hodžu, je z hľadiska maďarského aktivistického hnutia už len mŕtvou vetvou a viedol ku krachu tejto politiky roku 1938.

Počiatky maďarských aktivistických strán siahajú do obdobia prvých parlamentných volieb roku 1920. V predvečer týchto volieb vznikla v Lučenci Maďarská národná strana (nie je totožná s maloroľníckou stranou, ktorá prijala tento názov roku 1925), pod vedením Viktora Seitza, ktorej program bol aktivisticky orientovaný. Napriek máturemu menu táto strana utrpela volebný neúspech, keď získala len o niečo viac ako 4 000 hlasov. Podobný osud postihol aj ostatné aktivistické strany, ktoré vznikli v nasledujúcich rokoch. Dôvodom týchto neúspechov bolo predovšetkým to, že väčšina Maďarov v tom čase ešte očakávala nový prevrat a čerstvé boli aj ich spomienky na protimaďarské opatrenia počas česko-slovenskej národnej diktatúry.¹⁹ Okrem toho aktivizmus ešte nebol schopný ponúknuť reálnu alternatívu voči nekompromisnej protivládnej politike maďarských opozičných strán.

Aby aktivistická politika bola úspešná, museli sa zosúladiť záujmy najmenej troch zainteresovaných strán: pražskej vlády, spoločného výboru spojených maďarských opozičných strán a budapeštianskej vlády, čo podstatne komplikovalo tieto snahy. Prvým

17 Ohľadom volebných preferencií maďarských voličov pozri ZEMKO, Milan. Voličstvo strán národnostných menšín a komunistickej strany na Slovensku v parlamentných voľbách za predmníchovskej republiky. In ZEMKO, Milan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). *Slovensko v Československu 1918 – 1939*. Bratislava : Veda, 2004. s. 179-198. Treba však poznamenať, že sa ani táto výborná analýza sa nezaoberala s aktivistickými stranami.

18 Išlo o šamorínsky, dunajskostredský, komárňanský, parkanský, feledinský, tornaľský a kráľovskochľmecký okres.

19 Períodu od vzniku ČSR do prijatia ústavy z roku 1920 považujeme za obdobie česko-slovenskej národnej diktatúry. V tomto období, pomocou použitia čiastočne parlamentárnych a čiastočne násilných metód (napríklad streľba do maďarských demonštrantov v Bratislave, v Košiciach, v Želiezovciach, alebo zbúranie sôch a pomníkov pripomínajúcich maďarské národné sviatky), sa uskutočnilo prevzatie moci, počas ktorého bola vystriedaná dovtedajšia nemecko-maďarská dominancia česko-slovenskou. Pojem česko-slovenskej národno-revolučnej diktatúry je už v českej historiografii rozšírený. Pozri KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře první republiky (1918 – 1938). Díl první. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918 – 1929)*. Praha : Libri, 2003, s. 48.

takýmto pokusom bola ponuka československej vlády roku 1922, ktorá za nápravu niektorých menšinových krívd a za zmenu oficiálnej československej politiky voči Maďarsku žiadala od opozičných maďarských menšinových strán úplnú lojalitu a jednoznačné uznanie Československej republiky.²⁰ A hoci sa rokovania medzi predstaviteľmi maďarských opozičných strán a československou vládou, ktoré sprostredkoval riaditeľ Hospodárskeho úradu Pavol Bednár začali, úprimná snaha o dohodu absentovala tak na maďarskej, ako aj na československej strane. Z toho dôvodu sa rokovania ani nemohli skončiť ináč ako neúspechom.

Tento stav sa ale v polovici dvadsiatych rokov, postupne, zmenil. Hospodársky rozmach, sociálna stabilita a vládne gestá smerom k menšinám postupne podkopali negatívistickú politiku postavenú len na zdôrazňovaní krívd. Ako to formuloval László Szarka, ani samotné maďarské strany nemohli nechať bez pozornosti fakt, že právne, hospodárske a spoločenské podmienky nimi zastupovaného spoločenstva boli formované rozhodnutiami československého štátu.²¹ Toto zistenie viedlo k rozmachu maďarského aktivizmu po druhých parlamentných voľbách a k pokusu Maďarskej národnej strany o tzv. reálnu politiku. Cesta, na ktorú MNS vykročila nebola bez precedensov, keďže predseda maďarských maloroľníkov, József Szent-Ivány už roku 1922 sformuloval princípy takej politiky, kde by sa vedľa seba zместila silná národná identita a vzťah k jednotnému maďarskému národu, ako aj ústavná lojalita voči štátu, v ktorom menšinové spoločenstvo žije.²²

Po voľbách roku 1925 Maďarská národná strana vytvorila v pražskom parlamente spoločný parlamentný klub s nemeckou stranou *Bund der Landwirte*. Svojou aktívnou politikou sa podieľali na vypracovaní a prijatí kongruového zákona, zákona o zvýšení agrárnych cieľ a zákona upravujúceho otázku štátneho občianstva (*Lex Dérer*).²³ Roku 1926 začal Szent-Ivány rokovanie o vstupe do vlády, počas ktorého predložil premiérovi Švehlovi rozsiahle memorandum s požiadavkami svojej strany. Jedným z hlavných bodov memoranda bola požiadavka revízie pozemkovej reformy a kolonizácie južného Slovenska. Počas rokovaní Szent-Ivány navrhol zriadiť zmiešanú komisiu, ktorá by mala za úlohu kontrolovať pozemkovú reformu, v ktorej by mali okrem predsedu ŠPU miesto aj delegáti Agrárnej strany, *Bund der Landwirte* a MNS.²⁴ A hoci podľa maďarského vyslanca v Prahe Švehla aj Hodža považovali niektoré podmienky MPN za prijateľné, v Budapešti zostavené memorandum obsahovalo aj také body, ktoré boli pre československú stranu len veľmi ťažko prijateľné. Medzitým sa však zmenila politická situácia, rokovania sa skončili fiaskom a MNS do vlády nevstúpila.

Pokus MNS o aktivistickú politiku ostrými slovami odsúdili nielen kresťanskí socialisti, ale aj maďarskí funkcionári KSČ. Napríklad Gábor Steiner povedal na adresu MNS nasledujúce slová: „*Zradná aktivistická politika Szent-Iványovcov vyvolala v širokých masách maďarských pracovníkov najhlbší odpor. Tento odpor bol odhlasovaním každé-*

20 SZARKA, ref. 5, s. 32.

21 SZARKA, ref. 5, s. 27.

22 Magyar Országos Levéltár (ďalej MOL), K-64, 1922-7-138. res.

23 LIPTÁK, ref. 3, s. 164.

24 MOL, K 64, 17. csomó, 7. tétel, 497/res/1926.

*ho novšieho a proti robotníctvu smerujúceho zákona len stupňovaný. Jediným úspechom reálnej politiky bol lex Dérer-Szent-Ivány o štátnom občianstve, avšak mizivo malý je počet tých, ktorých príslušnosť bola podľa neho priaznivo riešená.*²⁵

Pokus Maďarskej národnej strany dosiahnuť svoje ciele z pozície vládnej strany sa nevydaril. Napriek neúspechu si možno zobrať z tohto pokusu ponaučenie: ukázalo sa, že vo vnútri maďarského spoločenstva na Slovensku existuje reálna potreba utvorenia konsenzu s česko-slovenskou väčšinou. Táto snaha však bola v rozpore s oficiálnou politikou Budapešti, a tak mala len minimálnu šancu na presadenie. Fiasko rokovania taktiež upozornilo na fakt, že československé vlády nie sú ochotné sa zrieknuť, v záujme uzatvorenia konsenzu s maďarskou menšinou, svojich predstáv o budovaní národného štátu a plniť základné požiadavky maďarských menšinových strán.

Lavicový (sociálnodemokratický) aktivizmus medzi Maďarmi na Slovensku

Dobový maďarský aktivizmus sa v československých podmienkach viazal najmä k dvom veľkým centralistickým stranám: k agrárnej a k sociálno-demokratickej strane.

Maďarská sociálna demokracia, ktorá sa nakoniec etablovala v rámci Sociálnodemokratickej robotníckej strany Československa, prešla od obdobia prevratu pomerne kľukatou cestou, od hlásaného opozičnictva až po provládny aktivizmus.

Vplyvom všeobecnej radikalizácie máš po prvej svetovej vojne, resp. vďaka tomu, že sa podarilo zachovať sociálnodemokratické organizačné siete z obdobia monarchie, mala ľavica v prvých rokoch existencie ČSR silnú podporu aj medzi Maďarmi na Slovensku. Na tomto nič nezmenil ani fakt, že hneď po vzniku Československa sa začalo rozdrobovanie do roku 1918 jednotnej sociálnej demokracie podľa národnostného princípu. Pod vplyvom toho sa slovenské členské organizácie pripojili k českej sociálnej demokracii a na národnom princípe založili Československú sociálnodemokratickú stranu robotnícku (ČSSD), zatiaľ čo väčšina maďarských a nemeckých organizácií sa stali členmi Nemecko-maďarskej sociálnodemokratickej strany (*Német és Magyar Szociáldemokrata Párt*) s centrom v Bratislave, ktorá neskoršie bola pomenovaná na Nemecko-maďarskú sociálnodemokratickú stranu Slovenska (*Szlovenszkói Német-Magyar Szociáldemokrata Párt*).

Pre maďarské sociálnodemokratické organizácie, bez rozdielu toho či sa jednalo a bratislavské alebo košické skupiny, bolo charakteristické, že až do leta 1919 sa orientovali na Budapešť a robili prouhorskú politiku, a len v druhej polovici roku 1919 prešli na platformu československého štátu. Napriek zásadne rozdielnym náhľadom smerom k československému štátu a k menšinovej otázke sa Nemecko-maďarská sociálnodemokratická strana na svojom kongrese konanom v Žiline v marci 1920 rozhodla spojiť s československou sociálnou demokraciou.²⁶ Táto ponuka ale bola zo strany československej organizácie zamietnutá. Na odmietnutie reagovali maďarské sociálno-demokratické organizácie rôzne. Bratislavské centrum aj naďalej trvalo na samostatnosti, a počas prvých

25 Digitální knihovna, NS RČS 1925-1929. Poslanecká sněmovna - stenoprotokoly, 95. schůze. 7. júla 1927. <http://www.psp.cz/eknih/1925ns/ps/stenprot/095schuz/s095006.htm>

26 Archiv Kanceláře prezidenta republiky (ďalej AKPR), D 9 603/20, Slovensko 1919/20, Činnosť bolševické frakce Soc. dem. strany na Slovensku.

parlamentných volieb postavilo v novozámockom volebnom obvode vlastnú kandidátku. Maďarskí sociálni demokrati z košického regiónu, ktorí sa už aj na žilinskom kongrese vyslovili za pripojenie k pražskému centru, sa dostali na volebnú listinu ČSSD. V ich správaní boli už badateľné rysy neskoršieho aktivistického chovania.

Napriek vynikajúcim volebným výsledkom Nemecko-maďarskej sociálnodemokratickej strany na Slovensku (v Novozámockom volebnom obvode vyhrala voľby) koncom roku 1920, nemecké členské organizácie prestúpili do jednotnej Nemeckej sociálno-demokratickej strany v Československu a tak si maďarské organizácie 4. decembra 1920 založili vlastnú stranu s názvom Maďarská sociálnodemokratická robotnícka strana Československa (*Csehszlovák Köztársaság Magyar Szociáldemokrata Munkaspártja*). V programe strany pripadlo okrem tradičných sociálnodemokratických hodnôt dôležité miesto aj národnostnej problematike. Vedenie strany odsudzovalo „imperialistický trianonský mier“²⁷ a národnostnú otázku chcelo riešiť na princípe národných autonómnych oblastí.

Vznik KSCĎ znamenal veľkú pohromu pre maďarskú sociálnu demokraciu. Jej vplyv výrazne klesol, a strana sa dostala do tak marginálnej pozície, že v parlamentných voľbách roku 1925 nemala samostatnú kandidátku. Z necelých 100-tisíc voličov z roku 1920 jej ostalo približne 7-tisíc.²⁸ Pravdepodobne tento neúspech a dosiaľ podrobnejšie neobjasnené impulzy zo strany vlády viedli k tomu, že po parlamentných voľbách došlo k reorganizácii maďarskej sociálnej demokracie pod aktivistickou platformou a v rámci československej sociálnej demokracie. Na tomto obrate maďarských sociálnych demokratov smerom k aktivizmu zohral dôležitú úlohu bratislavský tlačiar Ignác Schulcz, ktorý udržiaval dobré vzťahy s Ivanom Dérerom. Jednotlivé maďarské sociálnodemokratické organizácie, medzi nimi zo strany už skôr oddelená Nezávislá sociálnodemokratická robotnícka a roľnícka strana, ako aj s československou sociálnou demokraciou už dlhšie spolupracujúca pražská skupina Népszava, nakoniec 24. októbra 1926 na porade v Nových Zámkoch vyhlásili spojenie s ČSSD.²⁹

O dôvodoch vzniku a o pôsobení maďarskej sekcie sociálnodemokratickej strany vieme ešte stále pomerne málo. Z hľadiska celoštátnych záujmov strany hlavnou motiváciou jej vzniku nebola snaha o získanie voličov opozičných maďarských strán, ale skôr úsilie o oslabenie KSCĎ,³⁰ ktorá dosiahla vo voľbách roku 1925 obzvlášť dobré výsledky v oblastiach obývaných Maďarmi.

Napriek účinnej podpore pražskej centrály organizovanie maďarskej sekcie v rámci strany sprevádzali ťažkosti. Miestny slovenskí predstavitelia strany často považovali organizovanie maďarských sociálnych demokratov za konkurenciu a z toho dôvodu hatili

27 Porovnaj prejav P. Witticha v parlamentnej diskusii o ratifikácii mierovej zmluvy. Digitálna knižnica NS RČS 1920 – 1925, Poslanecká snemovňa – stenoprotokoly, 49. schůze, 28. ledna 1921. <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/049schuz/s049001.htm>

28 *Csehszlovákiai Népszava*, 20. 12. 1936.

29 *Csehszlovákiai Népszava*, 20. 12. 1936. Pripojenie maďarských sociálnych demokratov k celoštátnej sociálnodemokratickej strane s konečnou platnosťou odsúhlasil kongres ČSSD, ktorý sa konal 15. – 18. 4. 1927.

30 Napríklad košickí sociálni demokrati sa angažovali s plným nasadením za to, aby v robotníckych spolkoch a odboroch znížili vplyv komunistov. Porovnaj Národní archiv (ďalej NA ČR), fond (ďalej f.) Ministerstvo vnitra I – prezidium (ďalej PMV-AMV 225), kartón (ďalej k.) 456, 2 397/27 prez.

ich prácu. Problémom bol aj nezáujem a ľahostajnosť maďarského robotníctva. V Košiciach, kde sa vo veľkom rozbehlo budovanie maďarskej frakcie strany, neboli schopní usporiadať ani veľké zhromaždenie ohlásené na 2. januára 1927, keďže namiesto očakávaných más sa dostavilo iba 70 osôb.³¹ Hoci oproti kongresu usporiadanom roku 1926 v Nových Zámkoch, počet členských organizácií stúpol zo 42 na 83 roku 1930, toto číslo výrazne zaostalo za pôvodnými očakávaniami. Nie je preto zvláštne, že aj vplyv maďarskej sociálnej demokracie bol obmedzený. Maďarská frakcia nebola schopná zásadnejšie ovplyvniť politiku materskej strany a z tohto dôvodu si nevedela vybudovať významnejšiu základňu medzi maďarskými voličmi.

Pôsobenie maďarskej frakcie neprinieslo očakávané výsledky ani pre československú sociálnodemokratickú stranu. Podľa interného hlásenia pre kanceláriu prezidenta republiky z roku 1931 mala len 4-tisíc členov a ako sa ďalej píše, väčšina z nich boli „*pomerne pochybní jedinci*“, ktorí vstúpili do strany v prvom rade v záujme osobného uplatnenia.³² Podľa autora tohto hlásenia, Sociálnodemokratická robotnícka strana Československa udržiava pri živote maďarskú sekciu len pre parádu, kvôli II. Internacionále, iba komplikuje akcieschopnosť strany proti pôsobeniu „maďarskej iredenty“ a aj z finančného hľadiska predstavuje pre ňu významnú záťaž.

Riadenie maďarskej sociálnodemokratickej frakcie mal na starosti Krajinský organizačný výbor, pod vedením Ignáca Schulcza.³³ Schulcz – pôvodne chudobný tlačiar – sa stal najväčším podielníkom tlačiarenskeho podniku Typografia. Maďarskej frakcii sa až v druhej polovici tridsiatych rokov podarilo vybudovať organizačné štruktúry vo všetkých oblastiach južného Slovenska. Oproti predchádzajúcim 83 členským organizáciám, mala roku 1938 zastúpenie v 301 usadlostiach, čo bola skoro polovica maďarských obcí na južnom Slovensku.

Na základe volebných údajov z roku 1935, maďarská sociálna demokracia, ktorá získala asi 25-tisíc hlasov, mala pomerne silné zázemie najmä v priemyselných mestách: v Bratislave, Komárne a v Košiciach. V Komárne dokonca od roku 1923 obsadzoval funkciu starostu niekoľko volebných cyklov za sebou silný muž frakcie György Csizmazia. Zvýšenej popularite sa pritom tešila aj v novozámočkom a kráľovskochlmecskom okrese.³⁴ Tlačovým orgánom maďarskej frakcie bol denník *Népszava* a neskôr *Csehszlovákiai Népszava*.

31 NA ČR Praha, PMV-AMV 225, k. 456, 212/27 prez.

32 AUTGM Praha, f. T. G. Masaryk, k. 393, Naši Maďari 8.

33 Ignác Schulcz bol jednou z najzaujímavejších osobností dobovej politiky na Slovensku. Viedol nákladný život, na ktorý jeho oficiálny stranický plat 3 000 Kč – aj keď bol na danú dobu pomerne vysoký – nemohol stačiť. Okrem toho, že od roku 1935 bol poslancom národného zhromaždenia, dlhé roky pôsobil aj v Bratislavskej mestskej rade. Po Mníchove odišiel do emigrácie (podľa vtedajšej maďarskej tlače, zobral so sebou aj pokladňu maďarskej frakcie), ale aj tam zostal verný ideálom Československej republiky. V Londýne bol vedúcou osobnosťou pročeskoslovensky orientovanej maďarskej antifasistickej emigrácie. Po roku 1945 sa už domov kvôli otvorenej protimenšinovej politike povojnového Československa nevrátil. Prestáhalo sa do Spojených štátov. Tam založil a viedol organizáciu s názvom Demokratická spoločnosť československých Maďarov.

34 NA ČR Praha, PMV-AMV 225, k. 1 454. bez čísla.

Agrárny aktivizmus medzi Maďarmi na Slovensku

Druhý smer maďarského aktivistického hnutia v ČSR predstavovali sily viažuce sa k agrárnej strane.³⁵ Ich prvý pokus o spoločné organizovanie sa môže datovať do prvej polovice dvadsiatych rokov. Ako prvý, s podporou Milana Hodžu, vznikol roku 1923 Republikánsky zväz maďarských maloroľníkov a roľníkov (*Köztársasági Magyar Kiszgazdák és Földművesek Szövetsége*), ktorý sa roku 1925 pretvoril na Republikánsku maďarskú roľnícku stranu (*Köztársasági Magyar Földműves Párt*).

Strana vznikla z podnetu Aladára Csánkiho, bývalého tekovského hlavného župana z obdobia vlády grófa Mihályia Károlyiho. Csánki sa ale dostal do konfliktu s Hodžom, následkom čoho sa stal predsedom strany bývalý roľník z Farnej, István Csomor a prvým tajomníkom Sándor Békefi. Do republikánskych hesiel zabalená a z maďarských opozičných strán v prvom rade Szent-Iványiho maloroľníkov napádajúca strana, sa snažila využiť pozemkovú reformu k získaniu členskej základne, sľubujúc pôdu tým, ktorí sa stanú jej členmi. Nie náhodou bolo jedným z jej hlavných hesiel: „*Organizuj sa, buď republikán, aby si pri delení neostal na mizine!*“³⁶

Dost' priehľadný servilizmus smerom k Hodžovi, ktorého tlačový orgán strany *Népújság* označoval za vodcu maďarských republikánov, ale aj fakt, že Maďari na Slovensku sa v priebehu pozemkovej reformy dostali k pôde len minimálne, podryvali vážnosť strany. Z tohto dôvodu sa im podarilo etablovať len v niektorých usadlostiach juhozápadného Slovenska,³⁷ kde miestnym Maďarom zabezpečili, keď už nie kúpu, tak aspoň lacné prenájmy pôdy.

Napriek tomu, že *Népújság* opakovane písal o vysokej popularite strany, v obecných voľbách roku 1923 získala len 23-tisíc hlasov. V parlamentných voľbách roku 1925 už ani nepostavila vlastnú kandidátku, ale svojich zástupcov delegovala na kandidátku agrárnej strany, pričom v týchto voľbách dosiahla mierny úspech.³⁸ Ako kandidáti maďarských maloroľníkov sa po smrti Samuela Zocha a Jozefa Žalobína dostali do parlamentu roľník z Borše András Kocsis a reformovaný kňaz Endre Tóth.³⁹

Podobný výsledok dosiahla aj ľavicovo orientovaná, aktivistická Krajinská sedliacka strana (*Országos Parasztpárt*). Táto strana vznikla roku 1924 pod vedením Vinczeho Mikleho, ktorý mal za sebou už dost' kľukatú politickú minulosť. Roku 1920 kandidoval za Nemecko-maďarskú sociálnodemokratickú stranu, potom pôsobil v strane maďarských maloroľníkov, odkiaľ však roku 1923 vystúpil a vyhlásil sa za predstaviteľa republikánsky zmýšľajúcich zemerobotníkov a roľníkov.⁴⁰ Keď však roku 1924 parlament zru-

35 Celý názov strany (menej používaný) znie: Republikánska strana zemédelského a maloroľníckeho ľudu.

36 *Népújság*, 27. 4. 1923.

37 V obci Gúta (dnes Kolárovo) organizátori strany prisľúbili miestnym Maďarom podiel na niekoľko tisíc jutrovom majetku Ostrihomského arcibiskupstva, ktorý bol poštátnený roku 1921. Vplyvom toho sa počet členov miestnej organizácie strany (ktorá bola aj tak najväčšou v krajine) zvýšil roku 1923 na 1 800 osôb a strana získala v obecných voľbách šesť mandátov. ANGYAL, ref. 2, s. 97-99.

38 Podľa knihy *Köztársasági magyarok jubileumi évkönyve* (red. István Gyürki, Bratislava, s.n. s. 197) maďarskí agrárnici získali 35-tisíc hlasov aj napriek tomu, že „*celý svet sa spojil proti nám, historické triedy mobilizovali všetky svoje sily, zúril teror (...)* ale republikánsky zmýšľajúci Maďari zostali verní svojim ideálom“.

39 Ich parlamentná aktivita bola nulová, keďže v poslaneckej snemovni ani raz neprehovorili.

40 SNA, f. Policajné riaditeľstvo Bratislava, (ďalej PR BA), k. 244. 6 935/24. prez.

šil mandát komunistickému poslancovi Júliusovi Nagyovi ako náhradník na jeho miesto bol povolaný do poslaneckej snemovne práve Mikle.

Krajinská sedliacka strana, ktorá mala svoje zázemie hlavne v Komárňanskom a Parkanskom okrese, podporovala poľnohospodársku politiku vlády, žiadala urýchlenie pozemkovej reformy, pričom požadovala aj zabezpečenie úplnej rovnoprávnosti pre Maďarov v Československu. Rozpadla sa po volebnom neúspechu roku 1925, keď získala len 4 500 hlasov. Tlačovým orgánom strany bol dvojmesačník *Ugar (Uhor)*.

Neúspech týchto dvoch politických skupín a postupný, viditeľný rozvoj maďarskej frakcie v rámci sociálnodemokratickej strany mohli viesť Hodžu k tomu, že sa rozhodol integrovať maďarské maloroľnícke skupiny v rámci agrárnej strany. Realizáciou vstupu maďarských republikánov bol zo strany pražskej centrály poverený najprv senátor Milan Križko a po jeho smrti biskup Samuel Zoch, ktorého na 3. celoštátnom kongrese Republikánskeho zväzu maďarských maloroľníkov a roľníkov zvolili aj za výkonného predsedu strany.⁴¹ Práve Zoch a Csomor boli vedúcimi osobnosťami strany, ktoré počas protirothermerovskej akcie viedli kampaň maďarských republikánov a na južnom Slovensku organizovali protestné akcie maďarských roľníkov proti revízii hraníc.⁴²

Hoci predsedníctvo Republikánskeho zväzu sa už na svojom zasadnutí 6. marca 1926 vyslovilo za zánik samostatnej strany a vstup do celoštátnej republikánskej strany, k definitívnemu založeniu maďarskej sekcie agrárnej strany došlo až po zdĺhavých prípravách roku 1929. Maďarská sekcia v rámci agrárnej strany nedisponovala takou širokou organizačnou samostatnosťou, ako to bolo u sociálnych demokratov a nie je známe, že by mala samostatný program. Vedúcou osobnosťou maďarských agrárnikov bol István Csomor, ktorý sa stal roku 1928 krajinským poslancom a od roku 1935 zastupoval stranu aj v československej poslaneckej snemovni. Okrem neho, maďarskú sekciu vo veľkej politike od volieb roku 1929 zastupoval ako poslanec národného zhromaždenia István (Štefan) Stunda.

O počte členov maďarskej sekcie nemáme žiadne informácie. Podľa už citovaného interného hlásenia⁴³ môžeme konštatovať, že za členov maďarských sekcií sa hlásili predovšetkým takí roľníci, ktorí z toho následne vyťažili určité hmotné úžitky (získanie pôdy, licencie). Maďarská sekcia v rámci agrárnej strany, podobne ako u sociálnych demokratov, prežívala svoj rozkvet v prvej polovici tridsiatych rokov. Jeho výsledkom bol približne 40-tisícový volebný zisk roku 1935.⁴⁴ Silné pozície mala predovšetkým v pridunajskej oblasti, v komárňanskom, železovskom a parkanskom okrese, ale vysoké počty hlasov získala aj vo feledinskom a v kráľovskochlmeckom okrese (kde získala 4-tisíc voličov).

Dlhoročným problémom maďarskej sekcie bola absencia vyhovujúcich straníckych novín. Vládna moc dlhodobo podporovala najmä *Reggel* vydávaný v Nových Zámkoch, ktorý považovala za hlavného propagátora maďarského aktivizmu. Tieto noviny však nenaplnili do nich vkladané očakávania. Podľa významného aktivistického publicistu

41 GYÜRKI, István (red.). *Köztársasági magyarok jubileumi évkönyve*. Bratislava, s.n. s.199.

42 GYÜRKI, ref. 41, s. 200.

43 AUTGM Praha, f. T. G. Masaryk, k. 393, Naši Maďari 8.

44 NA ČR Praha, PMV-AMV 225, k. 1 454. bez čísla.

Aladára Váradyho, dôvodom tohto neúspechu bolo, že redakciu novín mali skoro výlučne v rukách emigranti z Maďarska a tak noviny „*neudržiavali žiadny vzťah s československým, ani s maďarským duchovným životom na Slovensku*“.⁴⁵ Kritiku si vyslúžili aj z československej strany: „*ešte aj dvanásť rokov po prevrate sa v prvom rade venujú udalostiam v Maďarsku*“.⁴⁶ Z tohto dôvodu noviny neboli schopné zhostiť sa úlohy, ktorú im určili – vyvažovať vplyv opozičného *Prágai Magyar Hírlap*-u (PMH) na maďarskú verejnú mienku.

Neúspešnosť *Reggel*-u viedla vládne sily k hľadaniu nových možností. Roku 1933 založili nové periodikum s názvom *Magyar Újság*. Cieľom tohto pokusu, jednoznačne vychádzajúceho z Hodžovho okolia, bolo založenie umierneného periodika, ktoré by sa orientovalo na problémy maďarskej menšiny bez toho, že by sa vzdalo lojality k československému štátu. Poučení z neúspechu *Reggel*-u sa zakladatelia novín snažili získať redaktorov, ktorí boli medzi Maďarmi na Slovensku etablovaní. Tak sa im, na všeobecné prekvapenie verejnosti, podarilo získať do čela novín šéfredaktora *Prágai Magyar Hírlap*-u László Dzurányiho, ktorý bol aj na základe československých policajných prameňov považovaný za jedného z najlepších novinárov v krajine.

Dzurányiho cesta od opozičnictva po aktivizmus by si zaslúžila zvláštnu štúdiu. K zmene jeho politickej orientácie mohlo prispieť viacero dôvodov. Jedným mohol byť odpor talentovaného novinára voči stanoveným mantinelom v redakcii PMH, na ktoré dohliadali dve opozičné maďarské strany. Kvôli nim sa začiatkom tridsiatych rokov stále častejšie dostával do konfliktu s vplyvnými ľuďmi z Maďarskej kresťansko-socialistickej a národnej strany. Taktiež vďaka svojmu nákladnému spôsobu života (aféry zo ženami a sklony k rozhadzovaniu peňazí) trpel neustálymi finančnými problémami. Podľa policajných záznamov aj z PMH musel odísť najmä kvôli peňažným nezrovnalostiam.⁴⁷

Po opustení redakcie PMH, vo svojom dôvernom liste adresovanom Milanovi Ivanovi upozornil na slabiny aktivistickej tlač⁴⁸ a navrhol založiť provládne maďarské noviny.⁴⁹ V tomto liste tvrdo kritizoval „*na klamstve založení politiku hesiel*“ opozičných maďarských strán, ale aj maďarskojazyčnú provládnu tlač, ktorá podľa neho nereflektovala krivdy, ktoré postihli Maďarov na Slovensku. Na odstránenie týchto nedostatkov navrhol založiť nový maďarský denník, ktorý by bol lojálny k československému štátu, ale – aspoň v začiatkoch – by na seba zobral úlohu konštruktívnej opozície. Dzurányiho plán sa splnil, a roku 1933 začal v Bratislave vychádzať *Magyar Újság*. Napriek tomu, že sa týmto novinám nepodarilo poraziť PMH (ako to aj Dzurányi predpovedal), vďaka kvalitnej redaktorskej a novinárskej úrovni sa tešil veľkej popularite medzi maďarskou inteligenciou. V nasledujúcich rokoch sa osoba Dzurányiho stala terčom ostrých útokov

45 AUTGM, f. TGM, R, k. 393. Naši Maďari, 8. sv. bez čísla.

46 Ref. 45. Naši Maďari 8. sv. Maďarská menšina v Praze.

47 Ref. 45. Naši Maďari 9. sv. 525/33, „Magyar Újság“, nový maď. aktivistický časopis na Slovensku – informácie.

48 Ref. 45. Naši Maďari 9. sv.

49 Pravdepodobne, nie je náhoda, že v tom istom čase podal návrh na založenie maďarských aktivistických novín aj Géza Surányi. Porovnaj Archiv ministerstva zahraničných vecí (ďalej AMZV), III. sekcie, k. 610, fasc. 1b, bez čísla.

z radov maďarských radikálov, ale aj v kruhoch slovenskej a českej politiky pozerali na jeho činnosť s nedôverou.⁵⁰

Ostatné aktivistické pokusy koncom dvadsiatych a v prvej polovici tridsiatych rokov

Ako sme už naznačili, v polovici dvadsiatych rokov dozreli podmienky k etablovaniu maďarského aktivizmu. Tento fakt nasmeroval aj mnoho osobností, ktoré ešte nedávno patrili jednoznačne do opozičného tábora, k zblížovaniu s pražskou vládou. Medzi najvýznamnejších patrili Jenő Lelley, zakladateľ a prvý predseda opozičnej Krajinskej kresťansko-socialistickej strany. Politická dráha Lelleya nabrala iný smer v období 1924 – 1925, keď sa dostali na verejnosť už dlhšiu dobu existujúce rozpory medzi ním a inými vysokými predstaviteľmi strany.

Tento konflikt sa stupňoval a v lete 1925 dospel do štádia, keď namiesto Lelleya zvolili do predsedníckej funkcie Gézu Szüllóa. Lelley so svojimi prívržencami založil novú politickú stranu, ktorú nazvali Západoslovenská kresťansko-socialistická strana (*Nyugatszlovenszkői Keresztényszocialista Párt*).⁵¹

Nová strana zvolila zmierlivý tón smerom k vláde, pre novembrové voľby roku 1925 zostavila vlastnú kandidátku, ale so ziskom 17-tisíc hlasov sa nedostala k žiadnemu poslancnému mandátu. Následne sa Lelley stratil z politického života a o návrat sa pokúsil roku 1929. Jeho reaktiváciu pravdepodobne ovplyvnili aktuálne politické udalosti na domácej aj zahraničnej scéne: vlnobitie Rothermerovej kampane a postupný proces zblížovania sa dvoch maďarských opozičných strán. Keďže osten revizionistickej kampane anglického lorda bol nasmerovaný predovšetkým voči Československu, Beneš pri viacerých príležitostiach zaútočil na Rothermera a na Slovensku sa voči nemu rozpútala silná kampaň, v ktorej sa snažili získať písomné vyjadrenia lojality k ČSR aj od Maďarov žijúcich na Slovensku.⁵² Dá sa predpokladať, že v takejto situácii by československej vláde nevdal vznik maďarského hnutia, ktoré – aj keď by nevystupovalo otvorene provládné – by bolo jednoznačne lojálne k republike.

Lelley, ktorý bol vynikajúco informovaný o všetkých pohyboch v rámci maďarskej menšiny, mohol vnímať nespokojnosť s politikou dvoch opozičných strán, ktorá sa prejavila v niektorých vrstvách obyvateľstva. Najmä gazdovia boli viditeľne sklamaní z neúspechu Szent-Iványiho pokusu o nastúpenie cesty reálnej politiky a sčasti práve s týmto sklamaním súvisí pokus o vytvorenie novej aktivistickej orientovanej maďarskej politickej formácie – Krajinskej maloroľníckej a remeselníckej strany (*Országos Magyar Kisgazda és Kisiparos Párt*) pred voľbami roku 1928. Zakladatelia strany János Mohácsy a Ferenc Lukovich patrili svojho času k zakladateľom Maďarskej národnej strany avšak policajné zdroje upozorňovali, že v pozadí tohto hnutia stáli aj Lajos Mérey a Gáspár

50 BYSTRICKÝ, Valerián – LETZ, Róbert – PODOLEC, Ondrej. *Vznik slovenského štátu 1. 14. marec 1939*. Bratislava : AEPRESS, 2008, s. 41.

51 K rozdeleniu Kresťansko-socialistickej strany bližšie pozri: ANGYAL, ref. 2, s. 112-118.

52 K ohlasu Rothermerovej akcie na Slovensku pozri: MICHELA, Miroslav. Reakcie slovenských politických kruhov a tlače na Rothermerovu akciu (1927 – 1928). In *Historický časopis*, 2004, roč. 52, č. 3, s. 503-522.

Méhes, ktorí predtým pôsobili v kresťansko-socialistickej strane a boli považovaní za Lelleyových dôverníkov.⁵³ Nebudeme sa asi veľmi myliť, keď budeme predpokladať, že Lelley bol o všetkom dobre informovaný a dokonca sám stál v pozadí celej akcie. S otvoreným vystúpením ale v tom čase ešte vyčkával – čo sa ukázalo ako správne. Nová strana, aj keď dostala viac ako 13-tisíc hlasov a s tým aj jeden krajinský poslanecký mandát, v nasledujúcich parlamentných voľbách (1929) získala len 6 tisíc hlasov, predsa len sklamala a zanikla.

V tomto čase už Lelley viedol konkrétne rokovania s vedúcimi českými a slovenskými politikmi, na základe ktorých vzniklo 13 stránkové memorandum datované 18. 3. 1929, s názvom *Pro memoria*.⁵⁴ Adresát tohto v nemeckom jazyku napísaného materiálu nie je známy, ale z kontextu je jasné, že by sme ho mali hľadať vo vláde, alebo na pražskom hrade. Lelleyho *Pro memoria* nie je v podstate nič iné ako ponuka služieb v prospech aktivistickej politiky, ktorú je ochotný robiť za náležitú hmotnú podporu.⁵⁵

Vo svojom memorande sčasti rozvinul tie isté myšlienky, ktoré uverejnil v rozsiahlom článku na stránkach bulvárneho plátku *Nap* 3. 2. 1929,⁵⁶ avšak v tomto prípade išiel ďalej. Nielenže kritizoval opozičnú politiku, ale poukázal aj na to, ako by sa dala robiť úspešná aktivistická politika. Nevyhnutnou podmienkou takejto politiky bola podľa neho nová maďarská politická strana, lojálna k Československej republike, ktorá by rozvíjala „pozitívnu“ (toto slovo používa Lelley ako protipól voči negativizmu) politiku. Podľa neho nová strana mala mať centrum v Bratislave a politické sekretariáty vo významnejších mestách južného Slovenska (Komárno, Košice, Lučenec, Levice, Nové Zámky).

K vzniku nového maďarského politického subjektu, tak ako to bolo načrtnuté v Lelleyovom *Pro memoria*, napriek viacerým pokusom nedošlo. Vplývala na to pravdepodobne aj vládna politika a vzťahy v rámci maďarských politických kruhov na Slovensku. Jedno je však bez pochyb.

Niekoľko mesiacov po odovzdaní memoranda sa skutočne oživilo aktivistické krídlo maďarskej politiky na Slovensku a dobová tlač pravidelne informovala o nových zámeroch na založenie nových politických strán. V centre týchto pokusov okrem Lelleyho stál majiteľ denníka *Nap*, aristokrat Károly Zay,⁵⁷ ktorý 23. decembra 1928 uverejnil vo svojom denníku článok, v ktorom navrhol založiť novú aktivisticky orientovanú maďarskú politickú stranu.⁵⁸

K ozajstnému pokusu založiť avizovanú aktivistickú stranu došlo až roku 1931, vznikom tzv. Krajinskej maďarskej hospodárskej jednoty (*Országos Magyar Gazdasági Egység*).⁵⁹ Organizácia, ktorá vznikla 22. 2. 1931 v Bratislave, sa snažila využiť nespo-

53 NA ČR, f. Předsednictvo ministerské rady (ďalej PMR), k. 266, č. j. 20 441. Utvoření nové strany maďarských maloroľníkov a maloživnostníkov.

54 AUTGM, f. TGM-R, k. 393. sv. 7. *Pro memoria*.

55 Bližšie o tomto SIMON, ref. 5.

56 LELLEY, Jenő. A kátyúba került szlovenszkói magyar politikának múltja, jelene és a jövődöbeli útja. In *Nap*, 3. 2. 1929.

57 Tohto aristokrata sa podľa maďarských prameňov podarilo získať na stranu vlády za ponechanie jeho statkov.

58 ZAY, Károly. A szlovenszkói és ruszinszkói kisebbségi politika új irányai. In *Nap*, 23. 12. 1928.

59 MOL, K-63, 43. cs, 7/44, 48/pol. 1931. Lelley-Zay-féle pártalakulat zászlóöntása.

kojnost' gazdov zo Žitného ostrova a v prvom rade zdôrazňovala hospodárske plány. *Spiritus rectorom* novej strany bol J. Lelley, ktorý koordinoval svoje plány s ministrom vnútra Jurajom Slávikom.

Vznik nového politického subjektu podporil aj Metod Bella, v tom čase predseda Zemedelskej rady. Ten žitnoostrovským gazdom, ktorí ho v mene organizátorov novej strany navštívili, sľúbil rôzne subvencie.⁶⁰ Pokus založiť novú stranu však nezaznamenal zásadnejší úspech ani v štádiu svojho vzniku, keďže na ustanovujúcej schôdzi sa namiesto očakávaných tisícov objavilo len 300 osôb.⁶¹ Keďže na poslednú chvíľu odvolali svoje sľuby aj niektorí sponzori, Lelley, ktorý si už pripravil predsednícku reč, bol nútení ostat' v úzadí.⁶²

Pre tieto pokusy založiť novú stranu bolo charakteristické, že rozruch okolo ich vzniku bol väčší ako ich reálny význam. Dôvody tohto neúspechu je možné hľadať okrem odmietavého postoja maďarského voličstva aj v osobných, hospodárskych a morálnych sporoch, ktoré viedli predpokladaní vodcovia hnutia (Lelley, Zay). Popritom na seba narážali aj rozličné záujmy československých vládnych strán. Začiatkom tridsiatych rokov popri Milanovi Hodžovi, ktorého môžeme považovať za krstného otca maďarského aktivizmu, uvažovala o založení vlastnej maďarskej satelitnej strany aj Benešova národnosocialistická strana.

Úsilie založiť maďarskú sekciu národnosocialistickej strany súvisí s aktivizáciou Aladára Csánkiho, bývalého Hodžovho „výstavného Maďara“. Ten sa začiatkom roka 1934 neúspešne snažil v Leviciach vytvoriť maďarskú frakciu Československej národnosocialistickej strany. O tom, že za týmto pokusom nebol až tak záujem o oslabenie maďarskej opozície, ale skôr snaha o získanie maďarských voličov orientovaných na agrárnikov, svedčí aj malá brožúrka *Bátran a jövő elébe (Kráčajme smelo do budúcnosti)* vydaná Csánkim.⁶³ Podľa tohto propagandistického materiálu bola v tom čase najprirudzenejším spojencom Maďarov na Slovensku „národnosocialistická strana pod vedením Kľofäča a Beneša“, pričom Hodžovove správanie sa smerom k Maďarom nazval neúprimným a šovinistickým.⁶⁴

***

**

*

60 MOL, K-64, 42, cs. 7. t., 89/res/pol.1931.

61 MOL, K-63, 43. cs. 7/44, 67/pol. 1931. Új pártalakulatok a Felvidéken.

62 O ďalšom osude J. Lelleyho vieme málo. Koncom 30-tych rokov sa stal členom provládnej maďarskej katolíckej rady a roku 1938 bol medzi tými maďarskými verejnými činiteľmi, s ktorými M. Hodža rokoval o národnostnom štatúte. Roku 1945 ho ako bratislavského Maďara internovali v Petržalke a jeho byt skonfiškovali. Zomrel v roku 1949 v penzióne pre dôchodcov.

63 CSÁNKI, Aladár. *Bátran a jövő elébe*. Levice 1934.

64 Csánkiho akcia bola vlastne už od svojho vzniku odsúdená na neúspech. Z toho dôvodu jej česká, slovenská, ale ani maďarská tlač nevenovala skoro žiadnu pozornosť. Na stránkach *Magyarság-u*, ktorý v skratke informoval o akcii sa objavili informácie, že pražské ministerstvo zahraničných vecí bolo v prípade úspechu akcie ochotné Csánkimu platiť 150-tisíc korún mesačne. Avšak túto subvenciu vyplatili len jediný krát, keďže na levickom zakladajúcom zhromaždení sa okrem vyslaných zástupcov okresného úradu a polície zúčastnili len tri osoby. AMZV, III. sekce, k. 610, fasc. 1b.

Neoaktivizmus a jeho neúspech

Vo voľbách roku 1935 zaznamenal maďarský aktivizmus svoj najväčší úspech. Na druhej strane je to, paradoxne, aj začiatok jeho postupného, ale istého zániku. Maďarskí aktivisti vstúpili do volebnej kampane s veľkým elánom. V záujme úspechu nominovala agrárna strana vo voličských obvodoch južného Slovenska na prvé miesto svojich kandidátskych listín maďarských zástupcov. V Nových Zámkoch to bol István Csomor a v Košiciach István Stunda. Tento fakt znepokojil budapeštianske vládne kruhy, ktoré sa obávali, že týmto ťahom, ako aj prostredníctvom obilného monopolu sa československej vláde podarí získať na svoju stranu veľký počet Maďarov.⁶⁵

Výsledky volieb iba sčasti potvrdili tieto obavy, keďže aktivistickým Maďarom sa nepodarilo urobiť zásadný prielom, ale 65 – 70-tisíc získaných hlasov možno označiť za úspech.⁶⁶ V parlamente získali kreslá štyria maďarskí aktivistickí poslanci: v poslaneckej snemovni István Csomor, István Stunda a Ignác Schulcz a v senáte József Balla.

Skupina aktivistických maďarských poslancov, ktorá sa objavila v parlamente, znamenala pre maďarské opozičné strany potenciálne nebezpečie. Mohla sa vyhlásiť za jedných legálnych reprezentantov Maďarov v ČSR a následne požadovať aj miesto v medzinárodných menšinových organizáciách (napr. v Lige Spoločnosti Národov). Napriek tomu, že tento scenár sa nakoniec nepresadil, podobné ambície na strane aktivistov reálne existovali. Poukazujú na to pramene, ktoré informujú o pokusoch založiť aktivistickú organizáciu pomenovanú ako Národná rada Maďarov v Československu (*Csehszlovákiai Magyar Nemzeti Tanács*), resp. podľa iných predstáv Ligu aktivistických Maďarov (*Aktivisták Magyarok Ligája*).⁶⁷

Podľa návrhu Ignáca Schulcza, ktorý vznikol po voľbách roku 1935, v plánovanej organizácii mali získať miesto okrem aktivistických politikov aj zástupcovia rôznych spoločenských, hospodárskych spolkov a významné osobnosti, o lojalite ktorých by neboli pochybnosti.⁶⁸ Podľa tohto plánu by celú organizáciu zastrešovala jedna centrálna kancelária, ktorá by usmerňovala propagandu smerom do zahraničia, s cieľom eliminovať činnosť opozičných maďarských politických strán. Schulczov plán nebol v skutočnosti ničím novým, keďže už roku 1933 Géza Surányi navrhoval to isté.

Po vymenovaní Milana Hodžu za ministerského predsedu nastal rozmach neoaktivistickej nemeckej politiky reprezentovanej sociálnym demokratom Wenzlom Jakschom, agrárnikom Gustávom Hackerom a kresťanským socialistom Hansom Schützom. Neoaktivisti okrem toho, že boli lojalní k republike, žiadali nápravu menšinových krívd spôsobených Nemcom a premenu štátu z národného na mnohonárodný. Ich požiadavky obsahovali také body, ktoré mali zlepšiť hospodársko-sociálne postavenie nemeckej menšiny a chrániť ju tak pred vplyvom národného socializmu. Hodža, uvedomujúc si možnosti, ktoré ponúkal neoaktivizmus, začal Jakschovcov podporovať. Výsledkom toho bolo vyhlásenie vlády z 18. 2. 1937 o menšinovej otázke. Týmto dokumentom sa vlastne prijali požiadavky neoaktivistov a začala sa postupne, aj keď veľmi nedôsledne

65 MOL K-63, 54. cs, 7/4. tétel, 9/pol.1935.

66 NA ČR Praha, f. PMV-AMV 225, k. 1 454. bez čísla; Porovnaj *Slovák*, 2. 4. 1938.

67 AMZV, III. sekce, k. 610, fasc. 1a, č. 136 426, Maď. menšina v Československu – Liga aktivistických Maďarů.

68 AMZV, III. sekce, k. 610, fasc. 1a, č. 151 221.

aplikovať spravodlivejšia menšinová politika. Sanovali sa územia, na ktorých žili Nemci a ktoré boli postihnuté hospodárskou krízou a administratíva sa dopĺňala nemeckými úradníkmi.⁶⁹

Charakteristickou črtou pre dobovú československú menšinovú politiku bolo, že služby a ústupky sa vzťahovali len na sudetských Nemcov a nie na maďarskú menšinu. Aj keď sa v tomto čase *Magyar Újság* vo viacerých článkoch venoval neoaktivizmu,⁷⁰ o maďarskom neoaktivizme reálne nemôžeme hovoriť, keďže v rámci maďarských aktivistických strán sa neobjavili nové osobnosti, ktoré by boli schopné nastúpiť v politickom súperení na miesto „obohraného“ Schulcza a Csomora a navodiť nový rozkvet tejto politickej platformy.

Na druhej strane, maďarskí aktivisti neboli schopní obnoviť ani svoj program.⁷¹ V čase, keď sa sudetským Nemcom podarilo dosiahnuť množstvo úspechov, v živote maďarskej menšiny také zmeny nenastali. Jedinú výnimku v tomto smere predstavuje vládne nariadenie z 3. marca 1938, ktoré zaviedlo rok po sudetonemeckom príklade dvojjazyčnosť na poštách a na železničných staniách južného Slovenska. Toto nariadenie, Lászlóm Dzurányim apostrofované ako národné zavŕšenie a začiatok novej doby,⁷² nezaplnilo očakávaní. V dôsledku vedome vybudovaných bariér sa týkalo len 178 maďarských obcí na Slovensku, nehovoriac o tom, že k jeho zavedeniu nakoniec vďaka horúcej jeseni 1938 ani nedošlo.⁷³

Neúspech aktivistickej politiky prispel výraznou mierou k tomu, že v ovzduší stále sa posilňujúcej obojstrannej nacionalistickej demagógie, došlo v obecných voľbách roku 1938 k posilneniu opozičnej Zjednotenej maďarskej strany, ktorá dosiahla svoj najväčší volebný úspech za celé medzivojnové obdobie. Získala vyše 80 % všetkých maďarských hlasov.

Podľa komentára *Prágai Magyar Hírlap-u* „z komunistickej strany ostali kde-tu len zrúcaniny, sociálni demokrati boli takpovediac úplne vytlačení z dedín. Agrárna strana sa v maďarských krajoch zredukovala len na úplne bezvýznamnú frakciu. Tento výsledok je najväčším volebným víťazstvom a politickým úspechom Maďarov od vzniku republiky.“⁷⁴

Napriek tomu, že víťazstvo opozičnej maďarskej strany nebolo ani zďaleka také veľké, ako ho PMH opisalo, a aj keď najviac hlasov získali hlavne na úkor KSC, pozície aktivistických strán predsa len oslabli.⁷⁵ K ich konečnej porážke došlo až v októbri 1938, keď sa maďarské obyvateľstvo žijúce v očakávaní územnej revízie, postavilo za Zjed-

69 KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře první republiky (1918 – 1938). Díl třetí. O přežití a o život (1936 – 1938)*. Praha : Libri, 2003, s. 82.

70 Porovnaj *Magyar Újság*, 24. 5. 1936.

71 V ich programe aj naďalej dominovali jazykové a kultúrne požiadavky, ktorých mobilizačný potenciál bol ale obmedzený. *Magyar Újság*, 10. 9. 1936.

72 *Magyar Újság*, 4. 4. 1938.

73 Prvé dvojjazyčné tabule boli vyložené v auguste 1938.

74 *PMH*, 16. 6. 1938.

75 Toto aktivistická tlač nepriznala, dokonca Ignác Schulcz písal vo svojom hlásení prezidentovi o rozmachu maďarského sociálnodemokratického hnutia (podľa neho v južných okresoch Slovenska získalo 22 893 hlasov). AKPR, D 13679, k. 152, 8 109/38.

notenú maďarskú stranu, resp. za Maďarskú národnú radu založenú touto stranou. Ich rozhodnutie nebolo motivované len národným cítením, ale aj tým, že v tom čase už voči Maďarsku nestála masarykovská demokracia, ale k totalite smerujúce autonómne Slovensko. V takomto prostredí aj maďarské miestne organizácie agrárnej strany a sociálnodemokratickej strany vyhlásili zlúčenie s Maďarskou národnou radou a ich vodcovia sa buď úplne vytratilí z politiky, alebo odišli do zahraničia.

Menšia skupina aktivistov žijúcich v emigrácii, aj počas vojny zotrvala na ideáloch Československej republiky. Ignác Schulcz, ktorý v Londýne založil Zväz demokratických Maďarov z Československa sa stal aj členom Štátnej rady pôsobiacej pri prezidentovi Edvardovi Benešovi.⁷⁶ Pre Schulcza a pre ostatných aktivistov znamenal naozajstnú porážku až rok 1945, keď zistili, že Československo nielenže stratilo o nich záujem, ale že chce zo svojho územia odstrániť celú maďarskú menšinu.

Zhrnutie

Celková bilancia (ne)úspechov maďarského aktivizmu počas existencie ČSR ešte nie je vykonaná. Z kvantitatívneho hľadiska treba považovať aktivistický smer za úspešný. Aktivistické strany (maďarské sekcie centralistických strán) dokázali získať približne 15 % všetkých maďarských hlasov a v oblasti kultúry sa hlásili k aktivistickému smeru aj takí významní činitelia ako Rezső Szalatnai, alebo Ferdinánd Szerényi. Zásluhy týchto – zväčša ľavicovo zmýšľajúcich – aktivistov na osvetovom poli sú doteraz nedocenené.

Pokusy o založenie samostatných maďarských aktivistických subjektov však boli neúspešné. Na rozdiel od nemeckých aktivistov, ktorí mali vo vláde od roku 1926 nepretržite svojho zástupcu a úspešne sa im darilo presadzovať svoje záujmy, maďarské sekcie vládnych strán mali len minimálny vplyv na národnostnú politiku vlády. Ako výsledok ich politických aktivít je možné spomenúť len založenie niekoľkých kultúrnych organizácií.

Otázkou však je, čo spôsobilo, že na rozdiel od nemeckej menšiny bol maďarský aktivizmus taký neúčinný? Napriek tomu, že k jej zodpovedaniu je potrebný ešte ďalší výskum, na základe našich doterajších vedomostí môžeme uviesť hneď niekoľko dôvodov.

Jedným z najdôležitejších bol pravdepodobne nedostatok reálneho záujmu. Oproti nemeckej menšine so silnou podnikateľskou vrstvou, ktorá si bola vedomá, že svoje hospodárske postavenie si môže uchovať len tak, keď si zvolí cestu spolupráce, v prípade Maďarov takéto hospodárske záujmy nevidieť. Na južnom Slovensku chýbal priemysel, a tak sa v rámci maďarskej menšiny ani nemohla vytvoriť taká vplyvná záujmová skupina (*lobby*), ktorá by pôsobila ako hnací motor aktivizmu.

S tým súvisí aj to, že rozmach československého hospodárstva v dvadsiatych rokoch južnému Slovensku nepriniesol také výhody ako sudetonemeckým oblastiam v Čechách, ba zaujato uskutočnená pozemková reforma značne postihla maďarské obyvateľstvo na južnom pomedzí Slovenska.

---

76 VÁJLOK, Sándor. *A csehszlovák emigráció (1938 – 1941)*. Budapest : Új Élet, 1942. s. 20-21.

Za zásadný determinant považujeme aj rozdiely v pozíciách Nemecka a Maďarska, keďže na rozdiel od Stressemannovho Nemecka sa vtedajšie maďarské vlády nikdy nevzdali požiadavky revízie. V Budapešti (na rozdiel od Berlína) považovali aktivizmus za zradcovskú politiku a využili všetky nástroje na jej znemožnenie, čo malo svoje dôsledky aj na politický život Maďarov na Slovensku.

Významne na problematiku vplývalo aj to, že maďarský aktivizmus nebol schopný ani za dvadsať rokov vyprodukovať také osobnosti, ktoré by pred voličmi vedeli dôveryhodne zastupovať takúto politickú platformu. Svoju negatívnu úlohu iste zohral aj fakt, že medzi maďarskými aktivistami mali nadpriemerné zastúpenie emigranti z Maďarska, ktorí realitu slovenského juhu nepochopili, a ktorých československá vládna politika podporovala hlavne pre ich silný protihorthyovský postoj.

A nakoniec, k neúspechu maďarského aktivizmu s nemalou mierou prispela aj oficiálna vládna politika, ktorá maďarskú otázku považovala za treťoradý problém. Preto smerom k maďarskej menšine nebola ochotná pristúpiť k takým ústupkom ako v prípade Nemcov. Československé vlády celých dvadsať rokov odďaľovali riešenie páľčivých problémov Maďarov: riešenie otázky občianstva, revíziu pozemkovej reformy a kolonizácie, participáciu Maďarov v štátnej správe, doriešenie situácie reformovanej cirkvi, povolenie používania maďarských národných symbolov atď. Pre takýto prístup zo strany väčšinového národa bol každý aktivistický pokus odsúdený na neúspech a nedalo sa očakávať, že by boli Maďari na Slovensku ochotní vo väčšom počte podporovať provládnu politiku aktivistických strán.

* Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu VEGA č. 1/4536/07 *Identita a verejné postoje maďarskej menšiny na Slovensku v rokoch 1918 – 1938* s finančnou podporou Maďarskej akadémie vied: *Bolyai János Kutatási ösztöndíj*.

VERGESSENE AKTIVISTEN
BEITRAG ZUR GESCHICHTE DER UNGARISCHEN POLITISCHEN PARTEIEN
IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT

ATTILA SIMON

Die vorhandene Fachliteratur, die sich mit den ungarischen politischen Parteien in der Slowakei in der Zwischenkriegszeit befasst, widmete sich kaum dem Phänomen des Aktivismus. Aus diesem Grund wird zum Ziel dieser Studie - ein Überblick über die damalige ungarische aktivistische Politik zu schaffen.

Obwohl der ungarische Aktivismus nicht so effektiv wie der sudetendeutsche war, konnten die aktivistischen Subjekte doch etwa 15% der ungarischen Wähler für sich gewinnen.

In der damaligen Tschechoslowakei war der ungarische Aktivismus an die zwei großen zentralistischen Parteien: Sozialdemokratische Partei und die Agrarpartei gebunden.

Als Vertreter des Linksaktivismus galt die ungarische Fraktion der Tschechoslowakischen sozialdemokratischen Arbeiterpartei, die 1926 durch den Beitritt der bedeutungslosen Ungarischen sozialdemokratischen Arbeiterpartei zu der gesamtstaatlichen Sozialdemokratie, entstand.

Mit der Agrarpartei verbundener ungarischer Aktivismus war zunächst durch die eigenen politischen Parteien vertreten (Republikanische Partei der ungarischen Kleinlandwirte, Ungarische Landespartei der Landwirte und Kleinbauern), aber seit 1929 existierte er nur als die Fraktion der gesamtstaatlichen Republikanischen Partei.

Die Blütezeiten erlebte der ungarische Aktivismus in den dreißiger Jahren. Bei der Wahl 1935 erzielten die aktivistischen Richtungen etwa 65 000-70 000 Stimmen und im Abgeordnetenhaus des Prager Parlaments wurden sie durch drei Abgeordneten: Ignác Schulz, István Csomor und István Stunda vertreten.

Die endgültige Niederlage erlitt die regierungsnaher Politik während der Münchner Krise, als sich fast die gesamte ungarische Bevölkerung, in Erwartung der Bodenrevision, hinter die Vereinigte ungarische Partei stellte. Es bedeutete den Zerfall des ungarischen Aktivismus.

BEZPEČNOSTNÍ STRATEGIE USA V LETECH 1945 – 1947

JAN EICHLER

EICHLER, Jan. The security strategy of the USA in the period 1945 – 1947. Historický časopis, 2009, 57, 3, pp. 531-549, Bratislava.

The study considers the security strategy of the USA in the period 1945 – 1947, which was very important for the formation of the post-war international order and had very serious results for the states of Central and Eastern Europe, including Czechoslovakia. The study is especially directed towards key documents of the Truman administration concerned with preparations for nuclear war against the USSR. These contributed to the establishment of a firm confrontational course, which finally ensured that Czechoslovakia and other countries in this region were transferred from an open sphere of Soviet influence to an exclusive sphere with all the negative consequences associated with this.

Open sphere of influence. Exclusive sphere of influence. Confrontation. Nuclear planning. Strategy of containment. Truman doctrine. Marshall Plan.

Události let 1945 – 1947¹ jsou již delší dobu velkým a často diskutovaným tématem obo-ru soudobých dějin. V jejich průběhu se vytvořilo mezinárodní uspořádání, které Evropa do té doby nepoznala především proto, že „výrazně zesláblo odhodlání evropských států rozhodovat o svých osudech (...) a že Evropané předali své principy národního sebeurčení, autonomie a svrchovanosti do rukou neevropských subjektů.“²

V západoevropské a zejména v severoamerické historiografii se při hodnocení vývoje v letech 1945 – 1947 vyhranily dva základní přístupy: tradiční či konzervativní a kritický, nekonformní či revizionistický. Ani jeden z těchto dvou hlavních proudů není jednotný, naopak každý z nich se dále dělí na různé dílčí směry. John Bradley uvádí, že proud tradicionalistů je velmi silný a dělí se dále na tzv. pravověrné, liberální a realisty.³ Všichni se shodují, že Trumanova administrativa vždy jen reagovala na sovětskou rozpínavost a nepřátelské kroky, jež by přicházely bez ohledu na to, jakou politiku prosazovaly USA. Neméně rozmanitý je i proud nekonformních, či revizionistických autorů. Do jeho první vlny patří zejména Walter Lippmann a Denna Frank Fleming, na ně navazovali Gabriel Kolko,⁴ William Appleman Williams,⁵ Lloyd C. Gardner. Ti všichni píší, Trumanova administrativa se v prvních poválečných letech zaměřovala především na dobývání nových trhů a na nastolování proamerických režimů a že právě to byla jedna ze základních příčin studené války.

---

1 Tato etapa byla zvolena proto, že na jejím počátku je konec 2. světové války, kdy Evropa ještě nebyla rozdělena a na konci je jednání o Marshallově plánu, které skončilo rozdělením Evropy.

2 KOŁODZIEJ, Edward. *Security and International Relations*. Cambridge University Press 2005, p. 100.

3 BRADLEY, John. *Válka a mír po roce 1945*. Praha : Victoria Publishing, 1994, pp. 10-11.

4 KOLKO, Gabriel. *The Roots of American Foreign Policy*. Boston 1969, 166 p.

5 WILLIAMS, William Appleman. *The Tragedy of American Diplomacy*. New York 1962, 309 p.

Zvlášť významné postavení v rámci kritického revizionistického proudu zaujímá tzv. Wisconsinská škola – její přední autoři⁶ zpochybnili tzv. oficiální verzi začátků studené války.⁷ Začali přehodnocením základní teze tradicionalistů, že sovětská politika je stejná před Trumanem i po něm, aby došli k antitezi, že „*ať už s komunistickou hrozbou nebo bez ní (a potažmo s hrozbou terorismu nebo bez ní), dynamika americké zahraniční politiky je stále stejná*“.⁸ Trumanovu politiku označují za typický projev amerického imperialismu, který se vyznačoval snahou nastolit hegemonii USA v co nejrozsáhlejší části poválečného světa.⁹

W. A. Williams¹⁰ se důkladně zaměřil především na ekonomické a finanční příčiny nastolení studené války. Jeho základní teze zní: „*americký domácí blahobyt dlouhodobě závisí na rostoucí zámořské ekonomické expanzi*“ (s. 15), a to se odráží v politice otevřených dveří (*Open Door Policy* – ODP), které se více či méně přizpůsobují všichni američtí prezidenti. Po skončení 2. světové války měly USA ve hře hned několik oblastí: Evropu, Japonsko, jihovýchodní Asii, severní Afriku a Blízký východ. Nakolik nemohly okamžitě pokrýt všechny, dostaly se země střední a východní Evropy (ZSVE) až do druhého sledu, zatímco prioritou byly Japonsko a západní Evropa.

Za velmi důležité pro poválečné uspořádání a potažmo i pro osudy ZSVE označil to, že již na počátku léta 1945 se USA postavily proti sovětským požadavkům na válečné reparace ve snaze plně ovládnout západní Německo a zcela jej uzavřít před SSSR.¹¹ Sebevědomí Trumanovy administrativy výrazně zesílilo po svržení atomových bomb na Hirošimu a Nagasaki a v důsledku toho „*se Rusové mohli buďto podřídít Spojeným státům, nebo jít na konfrontaci*“ (s. 2 006). Williams svoji kritiku dokončil slovy: „*američtí předáci si byli jisti, že bomba (atomová) a ruské obrovské náklady na obnovu jim daly nástroj k tomu, aby i ve východní Evropě prosadily politiku otevřených dveří a obnovily prozápadní vlády*“ (s. 253). Dnes již víme, že tento předpoklad se naplnil až po dlouhých 40 letech.

William Appleman Williams a ani žádný z dalších autorů wisconsinské školy se však nikdy ani v nejmenším nezastával Josefa Visarionoviča Stalina – všichni odsuzovali jeho politiku i celé sovětské zřízení a jednoznačně sdíleli západní, nikoli sovětské hodnoty. K Trumanově administrativě byli kritičtější především proto, že vytvořila takovou vnější situaci, na kterou Stalin reagoval nucením sovětského zřízení v zemích střední a východní Evropy.

Velkou inspirací při psaní této studie byl závěr americké autorky Caroline Kennedy-Pipe, že v roce 1945 existovalo pramálo náznaků, že by Velká aliance (*Grand Alliance*)

6 Jejimi čelnými představiteli byli Fred Harrington a jeho pokračovatel William Appleman Williams.

7 CALHOUN, Graig. Cold War. In *Dictionary of the Social Sciences*. Oxford University Press 2002, 584 p.

8 LaFEBER, Walter. The Making of Wisconsin School Revisionist. In *Diplomatic History*, Vol. 28, No. 5 (November 2004), p. 624.

9 NOLAN, J. Cathal. *The Greenwood Encyclopedia of International Relations*. Vol. I. Westport : Greenwood, p. 309.

10 WILLIAMS, William Appleman. *The Tragedy of American Diplomacy*. New York : DELL Publishing CO., Inc., 1959, 259 p.

11 Za velmi příznačné označuje, že tato iniciativa vzešla od tehdejšího velitele amerických vojsk v západní Německu, generála L. Claye, který postupoval unilaterálně a arogantně.

mohla zaniknout tak rychle, jak se pak skutečně stalo. Za hlavní příčinu nepříznivého zvratu označuje tzv. „sovětský mýtus amerických politických činitelů, kteří z ideologické výzvy učinili vojenskou hrozbu. Píše, že SSSR nikdy nebyl tak silný, jak západní politici věřili, nebo říkali, že tomu věří.“¹² Další zásadní inspirací se stal závěr Slavomíra Michálka, který se týká dopadů na tehdejší ČSR a říká, že již dva roky po skončení 2. světové války „Praha nastúpila cestu pešiaka jednej zo strán na šachovnici medzinárodnej politiky“.¹³

Z jasně formulovaných závěrů dvou výše citovaných autorů vyplynula základní otázka celé studie: proč se po roce 1945 prosadilo mezinárodní uspořádání známé jako studená válka, které tak neblaze ovlivnilo osud tehdejší ČSR. Nakolik v rámci jedné studie nelze postihnout všechny příčiny, hlavní pozornost se zaměřila na jeden okruh příčin, a tím je vojenskostrategické plánování USA v prvních měsících a letech po skončení 2. světové války a jeho vliv na formující se poválečné mezinárodní uspořádání.

Při hledání odpovědi na základní výzkumnou otázku tato studie nejprve připomíná hlavní rysy mezinárodní situace bezprostředně po skončení 2. světové války. V dalších částech se soustřeďuje především na významná politická vystoupení a strategické dokumenty Trumanovy administrativy. Strategie USA je v centru pozornosti z toho důvodu, že USA byly v roce 1945 ekonomicky i vojensky nejsilnějším státem světa, zatímco SSSR jako druhý hlavní vítěz právě skončené války byl těžce poničen a za USA ve všech směrech síly velice zaostával.¹⁴

Také při hodnocení vývoje americké bezpečnostní strategie v prvních letech po 2. světové válce studie navazuje na S. Michálka, konkrétně pak na jím připomínaný výrok Jana Masaryka, že když při moskevských jednáních o Marshallově plánu poslouchal Stalina, netušil sice proč, ale měl stále silnější pocit, že sovětský vůdce počítá s válkou.¹⁵ Celá studie je rozvržena do devíti částí, z nichž každá se zabývá klíčovými událostmi a souvislostmi, které měly určující význam na vývoj mezinárodního uspořádání po skončení 2. světové války, na vývoj vztahů mezi západními demokraciemi a Stalinovým SSSR a potažmo i na osudy tehdejší Československé republiky.

Hlavním zdrojem poznatků byly přísně tajné strategické dokumenty z doby Trumanovy administrativy, díky jejichž nedávnému zveřejnění dnes víme to, co nemohl vědět Jan Masaryk a jeho současníci – jsou v nich obsaženy první úvahy o možné válce mezi někdejšími spojenci z Antifašistické koalice. Zároveň s tím se studie opírá o závěry autorů revizionistického proudu, především amerických a britských. V odtajněných dokumentech a v řadě monografií hledá odpověď na otázku, proč Stalin již v roce 1947 počítal s válkou a stupňoval politický nátlak na země střední a východní Evropy, včetně tehdejší ČSR.

12 KENNEDY-PIPE, Caroline. *The Origins of the Cold War*. New York : Palgrave, 2007, pp. 28-29.

13 MICHÁLEK, Slavomír. *Nádeje a vytriezvenia. Československo-americké hospodárske vzťahy v rokoch 1945 – 1951*. Bratislava : Veda, 1995, s. 113.

14 Šlo zejména o ekonomiku, vědeckotechnologický rozvoj, soudržnost společnosti, sílu příkladu pro jiné národy a v neposlední řadě i o jaderné zbraně.

15 Blíže viz: RIPKA, Hubert. *Eastern Europe in Post - War World*. New York : Frederick A. Praeger, 1961, 266 p.

Americké úvahy o sférách vlivu SSSR – Bohlenovo memorandum

Pokud jde o USA, ty se během 2. světové války staly nejsilnějším a také nejvlivnějším činitelem světové politiky. Počínaje rokem 1943 bylo nade vše pochybnost, že budou mít rozhodující vliv i na poválečné mezinárodní uspořádání ve světě a zejména pak v Evropě. Již během 2. světové války se v USA uvažovalo o tom, jaké bude politické uspořádání v zemích osvobozených Sovětskou armádou. Eduard Mark připomíná,¹⁶ že skupina nejvyšších politických amerických plánovačů již v září 1943 připouštěla, že v zemích, které budou osvobozeny Sovětskou armádou, nebude možné obnovit předválečné poměry, protože ve většině z nich byly před vypuknutím 2. světové války protisovětské režimy, přičemž řada z nich kolaborovala s hitlerovským Německem a více či méně se podílela na jeho agresi proti SSSR (Maďarsko, Rumunsko, Bulharsko). Za zvláštní problém bylo považováno Polsko, které mělo v očích nejvyšších představitelů tehdejšího SSSR pověst tzv. historického nepřítele a tradiční vstupní brány pro invazi ze Západu.¹⁷ A v neposlední řadě se vědělo i to, že SSSR bude chtít dostat východní Evropu do své sféry vlivu a přeměnit ji v nárazníkové pásmo pro případ útoku.¹⁸

A na výše uváděné úvahy se navazovalo hned v prvních měsících po skončení 2. světové války v USA, kdy se již přemýšlelo o konkrétní podobě politického uspořádání v zemích střední a východní Evropy. Přední americký diplomat Charles Bohlen¹⁹ připouštěl, že tyto země budou tvořit jakousi sféru vlivu SSSR, ale zároveň s tím ve svém velice významném memorandu z 18. 10. 1945²⁰ vymezil, čeho by se tato sféra měla vyvarovat a jakými hlavními rysy by se měla vyznačovat.

V negativní části svého textu Bohlen zcela odmítl tzv. exkluzivní sféru vlivu, která by znamenala úplnou sovětizaci zemí východní Evropy, tedy likvidaci tržní ekonomiky, nastolení systému jedné strany a naprostého vazalství na poli zahraniční a bezpečnostní politiky těchto zemí. A v pozitivní části došel Bohlen k závěru, že je jak v zájmu zemí střední a východní Evropy, tak i samotných USA, aby se vytvořila tzv. otevřená sféra vlivu. Ta se podle jeho představ měla v oblasti vnitřní politiky vyznačovat zachováním tržní ekonomiky a systému více politických stran. V zahraniční a bezpečnostní politice ji mělo charakterizovat zřeknutí se jakéhokoliv nepřátelství ve vztahu k SSSR, ale zároveň s tím i možnost otevřené spolupráce se západní Evropou i s USA.

Základním smyslem Bohlenova memoranda bylo, aby v zemích střední a východní Evropy nastoupily vlády přátelské vůči SSSR, nikoli však vlády loutkové. Tím se mělo na jedné straně vyjít vstříc sovětským přáním, aby se po skončení války proti tehdejšímu SSSR nespolečoval tzv. zbytek světa. Zároveň s tím se ale mělo zabránit přeměně této části Evropy v oblast sdružující vazalské státy, kterým by bylo vnuceno zřízení, jaké ony samy nechtěly.

16 MARK, Edward. Charles Bohlen and the Acceptable Limits of Soviet Hegemony in Eastern Europe: A Memorandum of 18 October 1945. In *Diplomatic History*, 2007, vol. 3, p. 2.

17 WENGER, Andreas – ZIMMERMANN, Doran. *International relations. From the Cold War to the Globalized World*. London : Lynne Rienner Publishers, 2003, p. 16.

18 WENGER – ZIMMERMANN, ref. 17.

19 Charles Bohlen byl významným diplomatem a vlivným zahraničněpolitickým expertem USA. V letech 1953 – 1957 byl velvyslancem v Moskvě, kde pracoval i v předválečném období.

20 Untitled memorandum by Bohlen, 18 October 1945, Box 4, Bohlen Records.

Vymezení dvou konkrétních podob sféry sovětského vlivu ve východní Evropě mělo přímou vazbu i na tehdejší Československo. Právě jeho exilová vláda v Londýně pod vedením Edvarda Beneše byla ještě v době 2. světové války považována za nadějný předobraz tzv. otevřené sféry vlivu. Např. během roku 1944 Averell Harriman, další z tehdejších významných představitelů americké diplomacie²¹, hodnotil sovětsko-československé vztahy jako „*to nejlepší, co můžeme ve východní Evropě očekávat*“.²² Vysoce oceňoval zejména to, že prezident Beneš se na SSSR obrátil se žádostí o bezpečnostní záruky – Harriman to v dané době považoval za příklad i pro další země této oblasti evropského kontinentu. Zároveň s tím ale dodal, že USA by nikdy neměly připustit, aby po podpisu smluv o přátelství a vzájemné pomoci následovalo dosazování politiků podporovaných sovětskou vládou a tajnou policií.

Na konci 2. světové války se tedy Československo i podle amerických hodnocení nacházelo v situaci, která dávala naděje, že by mohlo být jedním z příkladů tzv. otevřené sféry vlivu. Mnohé však záleželo na dalším směřování politiky dvou hlavních vítězů války a zejména pak na vývoji jejich vzájemných vztahů. A právě to je důvod, proč se tato studie zabývá bezpečnostní strategií USA v prvních třech poválečných letech a proč tuto strategii pojímá jako jednu z určujících mezinárodních determinant vývoje Československa v daném období.

Studie vychází ze dvou hlavních premis. První z nich říká, že bezprostředně po skončení 2. světové války existovaly příznivé předpoklady, aby se ČR a možná i některé další státy střední a východní Evropy vyvíjely v podobě tzv. otevřené sféry sovětského vlivu, jejíž podstatou byly přátelské vztahy a věcná spolupráce se SSSR, ale zároveň s tím i zachování tržního hospodářství a politické plurality. Druhá premisa této stati zní, že naplnění předpokladů pro zakotvení ČR v otevřené sféře vlivu bylo ve značné míře závislé na vývoji zahraniční politiky dvou hlavních vítězů 2. světové války, tedy USA a SSSR a zejména pak na vývoji jejich vzájemných vztahů v prvních poválečných letech. Studie vychází z názoru, který sdílí řada historiků 20. století: „*USA hrály ústřední roli v mezinárodním uspořádání po roce 1945 a americká zahraničně-politická rozhodnutí měla zásadní důsledky, ať už dobré nebo špatné, na miliony lidí v celém světě.*“²³ To je hlavní důvod, proč se tato stať zaměřuje především na klíčová zahraničněpolitická a bezpečnostněpolitická rozhodnutí Trumanovy administrativy.

Poválečné rozcestí vztahů mezi USA a SSSR

Politika USA vůči SSSR se bezprostředně po skončení 2. světové války ocitla na pomyslném rozcestí. Jedna z možných cest vedla přes tzv. Jaltské axiomu, tedy přes pokračování americko-sovětské spolupráce, jak to předpokládal 32. prezident USA Franklin Delano Roosevelt (úřad zastával v letech 1933 – 1945). Ten nezakrýval svůj kritický

---

21 Averell Harriman byl mimo jiné velvyslancem USA v Moskvě v letech 1943 – 1946 a v těchto letech se hodně přihlíželo k jeho názorům a doporučením týkajícím se přístupu k SSSR i k poválečnému uspořádání v Evropě.

22 Minutes of the Policy Committee, 10 May and 25 October 1944, Box 138, Netter Records.

23 DOCKRILL, Shaky – HUGHES, Geraint. *Palgrave Advances in Cold War History*. London : Palgrave, 2006, p. 5.

vztah k vnitropolitickému uspořádání v SSSR a ani výhrady k jeho zahraniční politice,²⁴ ale přesto si nemyslel, že by se s poválečným SSSR mělo nakládat jako s nějakým vydědencem mezinárodního uspořádání. Uvědomoval si, že takový přístup by mohl SSSR nakonec „dotlačit nejen ke zpochybňování existujícího stavu, ale i samotných pravidel hry“.²⁵ Základním rámcem Rooseveltova pojetí poválečného světa byla *Atlantická charta*, hlavním jednacím fórem měla být OSN a pravidelné schůzky ministrů zahraničí USA, SSSR, Velké Británie a Francie.

Po úmrtí Roosevelta se však situace zásadně změnila. Na jeho místo nastoupil dosavadní viceprezident H. Truman a ten začal prosazovat zcela jiný přístup k SSSR. Jeho prvním zásadním opatřením bylo vypovězení smlouvy o půjčce a pronájmu s Velkou Británií a se SSSR. Stoupenci tzv. řížských axiomů a v návaznosti na ně autoři tradičního proudu toto jednostranné rozhodnutí jednoznačně obhajovali a nadále obhajují. Ale autoři kritického proudu to považují za vážný diplomatický omyl.²⁶ Tvrdí, že SSSR tuto smlouvu vnímal jako náhradu za lidskou sílu, kterou vynaložil v rámci spojeneckého boje proti společnému nepříteli. Trumanovi vytykají, že v době, kdy SSSR nanejvýš naléhavě potřeboval peníze k poválečné obnově, se vědomě zbavil možnosti, jak ovlivňovat sovětské chování ve smyslu dodržování pravidel kooperativních vztahů. Stefano Guzzini dokonce píše, že „vzhledem k načasování tohoto kroku a k tomu, že před ním nedošlo k žádným konzultacím, ho sovětská vláda prostě musela vnímat jako útočné opatření“.²⁷

Trumanův příklon k tvrdému kurzu

V době Trumanova nástupu do funkce prezidenta měly USA zcela jasnou převahu nad SSSR. Hodnocením poměru sil v ekonomické i ve vojenské oblasti se již v prvních měsících po skončení 2. světové války velmi podrobně zabýval Výbor zpravodajských služeb USA. V listopadu 1945 se jeho členové shodli, že „*dopravní nepřijezdnost, vážné průmyslové nedostatky, technologická zaostalost a problémy v zemědělství by (Sověty) odradily od vojenského avanturismu*“.²⁸ A v lednu 1946 došel tentýž výbor k jasnému závěru i v oblasti vojenského poměru sil. Ten říkal, že „*útočné schopnosti Spojených států jsou výrazně vyšší ve srovnání se schopnostmi SSSR. Jakákoli vzájemná válka by byla mnohem nákladnější pro SSSR než pro USA.*“²⁹

Za této situace se na prezidenta Trumana obrátil ministr války Henry Lewis Stimson. Ve svém memorandu³⁰ napsal, že SSSR je určitě přímo posedlý touhou co nejrychleji

24 Nejvíce jej pohoršil sovětský nátlak v Rumunsku, kde si Andrej Vyšinskij vynutil odvolání generála Nicolae Radesca z funkce premiéra a jeho vystředání promoskevsky zaměřeným Petru Grozou.

25 GUZZINI, Stefano. *Realismus v mezinárodních vztazích a v mezinárodní politice*. Brno : Barrister a Principal, 2004, s. 66.

26 Blíže viz např. HERRING, G. *Aid to Russia, 1941 – 1946. Strategy, Diplomacy, the Origins of the Cold War*. New York 1973.

27 GUZZINI, ref. 25, s. 68.

28 Joint Intelligence Committee: Post-war Economic Policies and Capabilities of the USSR. November 1. 1945.

29 Joint Intelligence Committee: Soviet Post-War Military Policies and Capabilities. January 15. 1946.

30 Memorandum for the President: Proposed Action for Control of Atomic Bombs. 11. September 1945. http://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/bomb/large/documents/index.php?pagenumber=3&documentid=22&documentdate=1945-09-11&studycollectionid=abomb&groupid=

odhalit tajemství jaderných zbraní. Dále předpověděl, že SSSR vyvine doslova horečné aktivity a vynaloží veškeré síly a že to skončí závody ve zbrojení s velmi neblahým dopadem na vývoj ve světě. Varoval především před prudkým nárůstem vzájemné nedůvěry a podezírání mezi USA a SSSR. Stimson navrhl důvěřovat Sovětskému svazu a přizvat jej spolu s Velkou Británií k velkému třístrannému jednání o jaderných zbraních a o jejich kontrole. Zdůraznil, že jaderné zbraně by neměly být používány, pokud k tomu nedají tyto tři státy souhlas. A dále navrhl, aby po určitém čase byly přizvány i Francie a Čína. Stimsonem doporučená pravidla hry jednoznačně směřovala k výraznému zúžení prostoru pro nedůvěru, špionáž, vzájemná podezírání a pomlouvání na mezinárodní scéně a byla pojímána jako prevence proti rozmísťování jaderných zbraní na území dalších zemí. Stimson přitom nevycházal jen z vlastních úvah nebo spekulací, naopak se opíral i o stanoviska předních amerických atomových vědců, kteří takový postup velmi naléhavě doporučovali nejen jemu, ale i ministru zahraničí Deanu Achesonovi. O tom svědčí zejména *Harrisonovo memorandum* z 25. září 1945.³¹

Stimson také doporučil, aby se cestou mezinárodních jednání stanovila jasná pravidla hry pro jaderný svět. Tato pravidla se nakonec začala postupně projednávat, ale mnohem později, až na samém konci 60. let, v době, kdy už existoval pětičlenný jaderný klub, lidstvo za sebou mělo řadu krizí, z nichž nejvážnější byla karibské krize v roce 1962. Bohužel, v době, kdy se rozhodovalo o dalším vývoji americko-sovětských vztahů a o celém poválečném mezinárodním uspořádání, Stimsonovy pozoruhodné návrhy zůstaly pouze na papíře. Nevyvolaly náležitou diskusi, kterou si v oné době stále ještě otevřených možností každopádně zasluhovaly. Přitom Stimson již v září 1945 jasnozřivě předpověděl to, co se během následujících necelých dvaceti let stalo skutečností – tedy vytvoření tzv. jaderného klubu zahrnujícího vedle USA také Velkou Británií, SSSR, Francií a Čínou. Na rozdíl od Stimsonových doporučení ale jaderný klub nevznikl na základě otevřených mezinárodních jednání a závazně stanovených podmínek a pravidel hry. Naopak, vytvořil se za cenu nemilosrdného soupeření za účasti tajných služeb, vědeckovýzkumných pracovišť, vysokých škol, průmyslových kapacit, za cenu obrovských investic, které pak stále více chyběly ve školství, zdravotnictví, v civilním výzkumu a ve spotřebním průmyslu. A vůbec největší cenou bylo to, před čím Stimson tak výstižně a naléhavě varoval: prohloubení vzájemné nedůvěry, nárůst mezinárodního napětí, který často vedl až k velmi vypjatým a nebezpečným krizím s těžkými dopady na mezinárodní uspořádání a také na vývoj zemí východní Evropy, včetně tehdejší ČSR.

Melvyn Leffler, významný autor kritického proudu v USA připomíná další neblahý rys americké strategie v prvních poválečných letech.³² Právě z iniciativy odpůrců spolupráce a důvěry SSSR se bezprostředně po skončení 2. světové války zrodila strategie vojenských základen. Její základní pohnutka byla zcela jasná: nedovolit žádné mocnosti, aby ovládla Eurasii s jejími strategicky důležitými surovinovými, ekonomickými a lid-

31 Memo of conversation with Dr. J. Robert Oppenheimer and Dean Acheson, September 25, 1945. Miscellaneous Historical Documents Collection. http://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/bomb/large/documents/index.php?documentdate=1945-09-25&documentid=8-8&studycollectionid=abomb&pagenumber=1

32 LEFFLER, Melvyn P. The American Conception of National security and the Beginnings of the Cold War, 1945 – 1948. In *American Historical Review*, 1984, vol. 89, no. 2, pp. 345-381.

skými zdroji. Vycházejí z toho, Sbor náčelníků štábů USA, jak ukazují nedávno odtajněné dokumenty, vzápětí po skončení 2. světové války vytkl cíl „*působit odstrašujícím způsobem proti nárůstu sovětského vlivu v Eurasii*“.³³

Důraz na výstavbu vojenských základen měl od samého počátku dvě hlavní poslání : vytvořit strategickou hloubku a umožnit rychlou projekci síly proti potenciálnímu nepříteli. V důsledku toho se stal dalším krokem na cestě k prohlubování nedůvěry a stupňování napětí v prvních dvou letech po skončení 2. světové války. Proto Leffler dochází k závěru, že budování systému základen nebylo ničím jiným než vědomým postupem k rozbití spojenectví z doby 2. světové války.³⁴ Dva přední američtí kritičtí autoři Gar Alperovitz a Kai Bird napsali, že tehdejší sovětský velvyslanec v USA Nikolaj Novikov³⁵ nabyl přesvědčení, že důraz na výstavbu vojenských základen a zbraně zcela nové generace znamená, že Washington se připravuje na válku proti SSSR. A ještě k tomu připomněli Chruščovovův závěr, že počínaje právě rokem 1946 začal Stalin znovu žít v trvalém strachu z nepřátelského útoku ze Západu.³⁶

Významným mezníkem ve stupňování důrazu USA na význam vojenské síly v poválečném světě se stal projev prezidenta Trumana pronesený na konci října 1945 při příležitosti Dne vojenského námořnictva.³⁷ V první části svého projevu nově nastoupivší prezident nejprve vysoce ocenil, že USA dokázaly během války vybudovat nejsilnější námořnictvo v dějinách lidstva. Pak sdělil, že dojde k rozsáhlé demobilizaci, ale hned dodal, že i tak budou USA mít nejen nejsilnější námořnictvo na světě, ale také nejmocnější a nejlépe vyzbrojené pozemní i vzdušné síly, které budou schopné velmi rychle mobilizace.

V zahraničněpolitické části projevu Truman ve dvanácti bodech vymezil své představy o zásadách politického uspořádání jak na vnitrostátní, tak i na mezistátní úrovni. Hlavní důraz položil na zajištění svobody vyznání a vyjadřování ve vnitřní politice států. Podtrhl zejména právo národů svobodně rozhodnout o svém politickém uspořádání a nepřipustnost vnějšího nátlaku, jehož smyslem by mělo být prostřednictvím síly vnucovat jiným zemím nedemokratické formy vládnutí.

Truman se tak stal prvním státníkem, který po skončení 2. světové války znovu zcela nezakrytě hovořil o významu vojenské síly. Dále to bylo poprvé, kdy americký prezident otevřeně hovořil o celosvětovém rozměru politiky USA. A z pohledu zemí východní Evropy je mimořádně důležité to, že Truman byl prvním západním státníkem, který, byť zatím ještě zastřeně, ve všeobecné rovině a nepřímě, vzkázal Stalinovi, že bude odmítat jeho snahy o sovětizaci zemí, které byly osvobozeny Sovětskou armádou. Vše ale záleželo na tom, jak bude Trumanova administrativa schopna toto odhodlání naplňovat.

33 Memorandum, June 4, 1945, RG 165.

34 LEFFLER, ref. 32, p. 349.

35 Rozbor jeho telegramu ze září 1946 je obsažen v části věnované Georgi Kennanovi a jeho strategii zdržování.

36 ALPEROVITZ, Gar – BIRD, Kai. The Centrality of the Bomb. In *Foreign Policy*. Spring 1994, No. 94, pp. 3-20.

37 Harry S. Truman Speeches. Navy Day Address. October 27. 1945. Miller Centre for Public Affairs. http://www.millercenter.virginia.edu/scripps/digitalarchive/speeches/spe_1945_1027_truman

Dvě memoranda osudového významu

Právě v době, kdy Trumanova administrativa zesilovala důraz na vojenskou sílu a na antisovětský charakter, bylo sepsáno několik dokumentů strategického charakteru, které na dlouhou dobu vytyčily zásady přístupu USA k SSSR. První z nich zpracovali nejvyšší vojenský činitelé, druhý pak šéfové tajných služeb.

Dne 11. září 1945 bylo dokončeno přísně tajné Memorandum Sboru náčelníků štábů (*Joint Chiefs Staff* – JCS) pro prezidenta Trumana, které vymezilo strategii založenou na americké převaze ve vzdušných silách a v jaderných zbraních. Tato strategie se zaměřila na úder, které by měly zničit průmyslová centra, ropná pole a velká města na území SSSR. Podrobné upřesnění této strategie přišlo o necelé dva měsíce později, 3. listopadu 1945. Výbor pro řízení zpravodajských služeb (*Joint Intelligence Committee* – JIC) schválil zlomový dokument JIC 329, nazvaný Strategická zranitelnost SSSR v případě omezeného jaderného úderu.³⁸ Ten obsahoval seznam dvaceti měst na území SSSR vytypovaných jako cíle jaderných úderů, které měly zasadit americké strategické bombardéry B-29. Vedle Moskvy se na něm ocitly velké průmyslové metropole v ruské části SSSR, a to konkrétně Leningrad, Gorkij, Kujbyšev, Saratov, Jaroslavl. Dále se počítalo s úderem na uralské průmyslové metropole Čeljabinsk, Sverdlovsk a Magnitogorsk, na sibiřské metropole Novosibirsk, Irkutsk a Omsk a v neposlední řadě i na zakavkazské oblasti bohaté na ropné zdroje: Baku, Taškent a Tbilisi. Američtí strategičtí experti při sestavování tohoto seznamu v plné míře využili skutečnosti, že „SSSR nabízel nepřehledné množství cílů pro případné jaderné úder“.³⁹

Strategie jaderných úderů na vytipované oblasti v SSSR byla schválena v době, kdy jak JCS tak JIC shodně uznávaly velké zaostávání SSSR za USA. V oblasti strategického letectva je odhadovaly na 10 až 15 let, v oblasti strategického námořnictva na 15 let, v oblasti jaderných bomb na 10 let. Stejně tak se shodovaly na mimořádné zranitelnosti sovětských ropných zdrojů, železniční sítě, průmyslových center, dopravní infrastruktury a dalších objektů strategického významu.⁴⁰ Souhrnně řečeno, situace byla velice příznivá pro USA, „Američané se těšili jedné velké výhodě – mohli uvažovat o válce, která by probíhala daleko od jejich území.“⁴¹ Již během prvního roku po skončení 2. světové války se tak v USA „od samých základů změnil přístup k SSSR“.⁴²

Na samém konci roku 1945 se tak vyhranily dva základní přístupy typické pro vojenské myšlení USA po celé období studené války – nuklearizace bezpečnostní strategie USA,⁴³ tedy sázka na jaderné zbraně, a jednoznačná orientace na první jaderný úder (*first strike option*). V obou případech se v největším možném rozsahu naplnilo americké

38 Joint Intelligence Committee 329, Strategic Vulnerability of the USSR to a Limited Air Attack, 3. 11. 1945.

39 BRODIE, Bernard. The Atom bomb as policy-maker. In *Foreign Affairs*, October, vol. 1948, p. 21.

40 VALERO, Larry A. *The American Joint Intelligence Committee and Estimates of the Soviet Union, 1945 – 1947*. Dostupné na WWW: <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/summer00/art06.html>

41 FREEDMAN, Lawrence. *The Evolution of Nuclear Strategy*. London : IISS, 1981, p. 48.

42 POOLE, Walter. From Conciliation to Containment: The Joint Chiefs Staff and the Coming of the Cold War, 1945 – 1946. In *Military Affairs*, 1978, vol. 42, no. 1, p. 15.

43 KOŁODZIEJ, Edward. *Security and International Relations*. Cambridge University Press 2005, pp. 85-92.

pojetí zásad bohatého státu, jež znamenají, že se vždy usiluje o to, aby válka byla co nejrychlejší a aby v co nejkratší možné době přinesla rozhodující výsledek. Nejdůležitějším rysem americké strategické kultury se stalo soustředění obrovské palebné síly v zájmu naprostého zničení protivníka. USA přitom vždy využívají svůj technologický náskok a bohatství, které jim umožňuje budovat a trvale udržovat nejsilnější a nejmodernější armádu světa.⁴⁴ Již několik měsíců po skončení 2. světové války se tedy začaly rýsovat hlavní rysy mezinárodních vztahů – nastupovalo konfrontační uspořádání, jehož základem byly „ideologické rozdíly, narůstající počty zbraní, válečné plánování, operační manuály pro vedení bojové činnosti, tajné operace, psychologická válka“.⁴⁵ To vše zužovalo prostor pro spolupráci mezi USA a SSSR a naopak se rozšiřoval prostor pro stupňování nepřátelství a konfrontace. Nedílně s tím slábla pravděpodobnost, že zemím východní Evropy bude dopřáno, aby se vyvíjely jako tzv. otevřené sféry vlivu.

Dva významné projevy

Velmi důležitý dopad na poválečné mezinárodní uspořádání a tím pádem i na politické uspořádání v zemích východní Evropy měly dva zásadní státnické projevy pronesené již v prvním poválečném roce. Prvním z nich byl Stalinův předvolební projev, druhým pak Churchillův projev ve Fultonu. Oba tyto projevy měly velký mezinárodní ohlas a dopad, a proto jsou dnes citovány ve všech zásadních pojednáních o dějinách studené války.

Dne 9. února 1946 vystoupil J. V. Stalin se zásadním projevem, v němž poprvé od skončení 2. světové války použil ideologickou rétoriku. Vrátil se k předválečným tezím, že základním rysem kapitalistického systému je neustálá honba za surovinami a novými trhy, a proto se kapitalismus nemůže dlouhodobě rozvíjet bez krizí, katastrof a válek. V další části svého projevu Stalin uvedl jeden konkrétní kvantitativní ukazatel – za dobu tří až čtyř pětiletých plánů dosáhnout roční produkce 60 milionů tun oceli. A vše uzavřel slovy, že až se obnoví průmysl, bude moci Sovětská armáda dostat náležitě vojenské vybavení ke spolehlivé obraně sovětské vlasti.

Nedlouho poté přišel další významný státnický projev, který měl vážný dopad na formování poválečného mezinárodního uspořádání. Winston Churchill přijal nabídku Westminster College a po předchozí konzultaci s prezidentem Trumanem vystoupil 5. března 1946 ve městě Fulton (stát Missouri) se zásadním projevem. V něm hovořil o tehdejší mezinárodní situaci a o výhledech jejího vývoje. Velmi přílehlavě pojmenoval ústřední charakteristický rys tehdejšího světa: na vrcholu mezinárodní mocenské hierarchie stojí USA a to pro ně znamená i velkou zodpovědnost pro budoucnost. Pokud by ji přehlížely, nebo dokonce odmítaly, pak by si to v budoucnosti musely vyčítat. Zároveň s tím vyjádřil, jaký úkol z toho vyplývá pro USA a pro Velkou Británii – za pomoci jaderných zbraní upevňovat jednotu Evropy a chránit svobodné národy.⁴⁶ Expremiér Velké Británie se tak stal druhým státníkem poválečného světa, který otevřeně hovořil o významu vojenské síly a zejména pak jaderných zbraní pro mezinárodní politiku.

44 WEIGLEY, Russell Frank. *The American Way of War: a History of United States Military Strategy and Policy*. New York 1973, 584 p.

45 YOUNG, John. *America, Russia and the Cold War, 1941 – 1998*. London : Longman 1999, p. 242.

46 BRUNE, Lester H. *Chronology of the Cold War. 1917 – 1992*. New York : Routledge, 2006, p. 115.

Velmi důležitou částí Churchillova projevu byl i jeho velký příměr – železná opona, která na Evropu spadla v prostoru mezi Štětínem na Baltu a Terstem na Jadranu, přičemž města na východ od ní se ocitla pod stále silnější kontrolou Moskvy. Fultonský projev tak postavil základy bipolárního vidění poválečného světa – na západ od opony jsou svobodné státy, na východ od ní se naopak vytvářejí policejní státy potlačující demokracii a svobodu jedince. To vyznělo jako implicitní konstatování, že země východní Evropy se budou vyvíjet nikoli otevřená, ale jako výlučná sféra sovětského vlivu.

Oba projevy – Stalinův i Churchillův – byly od samého počátku nesmírně významné. Především se v nich odrazila rozdílnost hodnot, představ i přístupů. Zároveň s tím měl Stalinův projev vážný dopad na další rozhodování západních politiků a stejně tak Churchillův projev výrazně ovlivnil smýšlení a rozhodování kremelských vůdců. Stalinův projev obsahoval silící nedůvěru vůči nové americké administrativě i vůči Velké Británii. Bylo možné jej číst také tak, že tehdejší sovětské vedení nevěřilo na dlouhodobé soužití se Západem. Zcela bezesporu se v něm odrazil „návrát k mentalitě obklíčené pevnosti se syndromem stálého nepřítele. Dříve nebo později přijde nová válka.“⁴⁷ Ale ve srovnání s plány Sboru náčelníků štábu a Výboru pro řízení zpravodajských služeb byl mnohem obecnější, neobsahoval žádné konkrétní plány na zahájení válečných operací a zasazoval úderů na předem stanové cíle. Přesto jej řada významných amerických činitelů hodnotila jako vyhlášení 3. světové války.⁴⁸

Také Churchillův projev, který do dějin vešel jako tzv. projev o železné oponě (*Iron Curtain Speech*) je hodnocen rozdílně. Tradicionalisté oceňují velmi výstižný popis Stalinových záměrů a jeho bezohledného chování a prozíravý výrok, že Západ musí vůči němu být prozíravý a neústupný. Kritikové mu ale vytýkají nekonzistentnost. Např. Arthur Krock napsal, že tento projev nikdy neměl být přednesen v USA, neměl při něm být přítomen prezident USA, neměl být tak kritický vůči spojenci z 2. světové války, měl neblahé důsledky pro OSN a v neposlední řadě měl přesně opačný dopad, než co jeho autor očekával.⁴⁹ Nedlouho po Fultonu se v USA objevily úvahy o tzv. atomovém ultimátu. Např. George Earle napsal, že Amerika si konečně uvědomila, jak velkou hrozbou pro ni je Rusko – největší hrozbou, jaké kdy čelila. A vyvodil z toho, že je nutné využít skutečnost, že USA mají atomovou bombu a Rusové ji zatím nemají. Volal po tom, dát jim ultimátum, aby se stáhli na své vlastní území.⁵⁰ Tím se dále umocnil důraz kladený na vojenskou sílu a na jaderné zbraně jako formu nátlaku na SSSR.

Churchillův projev vyvolal podrážděné reakce v Moskvě – Stalin hovořil o nebezpečném aktu vypočítaném na zasetí nedůvěry a rozkolu. Americký novinář Brooks Atkinson psal o obrovském hněvu ruských lidí, o depresivním dopadu Churchillových výroků a o obavách, že se připravuje další válka, tentokrát proti SSSR.⁵¹ Denna Frank Fleming, profesor mezinárodních vztahů na Venderbiltově univerzitě, jeden z nejpřísnějších Churchillových kritiků, ve své rozsáhlé knize napsal, že kdyby byl Roosevelt žil,

47 NÁLEVKA, Vladimír. *Kapitoly z dějin studené války. 1. díl*. Praha : Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1997, s. 28.

48 BRUNE, ref. 46, p. 113.

49 *The New York Times*, 13. 3. 1946.

50 *New York Herald Tribune*, 24. 3. 1946.

51 *The New York Times*, 17. 3. 1946.

Churchill by si nikdy nedovolil přijít do USA, aby odtud vyzval ke světové alianci a k obklíčení Sovětského svazu. Jeho fultonský projev ohodnotil jako „válečný pokřik, který se stal biblí válečných štváčů po celém světě. Říkalo se v něm všechno, co oni chtěli říci.“ Nakonec s velkým znepokojením napsal, že „pokud vypukne třetí světová válka, pak Churchillova missourská řeč bude výchozím dokumentem osvětlujícím její původ“.⁵²

Kennanova koncepce zadržování

Po Stalinově projevu zavládla v USA silná nejistota. Trumanova administrativa se obrátila na chargé d'affaires v Moskvě, George F. Kennana, aby vypracoval celkovou analýzu sovětské zahraniční politiky. Tento přední americký diplomat a myslitel ve své analýze dokončené 22. února 1946, která vešla do dějin pod pojmem *Dlouhý telegram*,⁵³ zdůraznil tři hlavní dlouhodobé rysy sovětské zahraniční politiky: paranoidní pocit vnějšího obklíčení, víru v nevyhnutelnost meziimperialistických válek a hlubokou nedůvěru k sociálním demokratům. Při vysvětlování prvního rysu se Kennan odvolal na Stalinovo prohlášení před delegací amerických dělníků v roce 1927, že vzniknou dvě centra celosvětového významu, socialistické a kapitalistické a že v jejich vzájemném boji o ovládnutí světového hospodářství se rozhodne o osudu kapitalismu a komunismu ve světě. V tomto bodu tedy Kennan „v podstatě neanalyzoval sovětskou poválečnou politiku, nýbrž sovětské postoje z konce 20. let“.⁵⁴

V další části své analýzy Kennan velice věcně zhodnotil sovětskou zahraniční politiku. Napsal o ní, že je unášena hlubokým a mocným proudem ruského nacionalismu a že navíc disponuje rozsáhlým aparátem pro vytváření vlivu v ostatních zemích. Přesto však vyjádřil přesvědčení, že je v moci USA problém vyřešit, aniž by se musely uchýlit ke konfliktu. Na jeho podepření uvedl několik tzv. povzbuzujících poznámek. V první z nich napsal, že SSSR je nepřístupný logice rozumu, ale ve vysoké míře je přístupný logice moci: může se beze všeho stáhnout – a všeobecně to dělá – pokud narazí na silný odpor. Když má protivník dostatek prostředků a prokáže odhodlání je nasadit, zřídka kdy to bude muset udělat. Když bude situace správně využita, nebude muset dojít k žádné zkoušce síly poškozující prestiž. Ve druhé poznámce Kennan zdůraznil, že ve srovnání se západním světem jsou Sověti daleko slabší, ve třetí poznámce poukázal na odcizení mezi masou sovětského lidu a doktrínou KSSS. Ve čtvrté poznámce vyjádřil přesvědčení, že by mělo být snadné porazit sovětskou propagandu inteligentním a konstruktivním programem.

Sovětskou odpověď na Kennanův *Dlouhý telegram* byl tzv. *Novikovovův telegram*, který tehdejší velvyslanec SSSR v USA odeslal do Moskvy v září 1946.⁵⁵ V jeho úvodu zavedenými obraty zkritizoval „imperialistické tendence amerického monopolistického kapitálu a jeho úsilí o dosažení světové nadvlády“. V další části se zaměřil na úlohu vojenské síly v poválečném světě. Zdůraznil význam vojenské přítomnosti SSSR na „území

52 FLEMING, Denna Frank. *Americká politika a studená válka*. Praha : SPN, 1971, s. 63.

53 <http://www.gwu.edu/~nsarchiv/coldwar/documents/episode-1/kennan.htm>

54 LITERA, Bohuslav. *Studená válka*. Praha : H+H, 1993, s. 23.

55 <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/novikov.htm>

Německa a dalších bývalých nepřátelských zemí – Bulharska, Finska, Maďarska a Rumunsko“, díky které SSSR s těmito státy nastolil „přátelské vztahy“. A navázal kritikou nárůstu vojenského rozpočtu USA, udržování silného pozemního vojska, námořnictva a letectva a budování vojenských základen v zámoří. Všechny tyto skutečnosti vyhodnotil jako projev tvrdého kurzu (*hard – line policy*) USA vůči SSSR:

Novikovovův telegram v reakci nejen na Kennana, ale i na vystoupení prezidenta Trumana a dalších členů jeho administrativy znovu potvrzuje, že již rok po skončení 2. světové války mezi nejvyššími sovětskými činiteli znovu zesílil pocit obklíčení a ohrožení. Dále se v něm odrazil strach z nového nepřítele, tentokrát z USA, z jejich ekonomické a vojenské síly a z jejich vlivu na světovou veřejnost. A v neposlední řadě potvrdil velmi subjektivistický pohled tehdejšího SSSR na zahraniční politiku – vojenská přítomnost SSSR v zahraničí (Bulharsko, Rumunsko, východní Německo, Maďarsko) byla zdůvodněna snahou o přátelské vztahy, zatímco v případě USA se jednalo o „imperialismus“.

Pokud jde o Kennana, ten po návratu z Moskvy nadále zpracovával analýzy sovětského chování na světové scéně a formuloval doporučení, jak by tomu měl Západ pod vedením USA čelit. V průběhu roku 1947 sepsal řadu dalších analýz, které byly postoupeny přímo prezidentu Trumanovi a také dalším členům jeho administrativy. Sám Kennan je zveřejnil v červencovém čísle časopisu *Foreign Policy* pod názvem *Zdroje sovětského chování*⁵⁶ a podepsal se jako „X“.⁵⁷ V něm nejprve vysvětlil tradiční ruskou obavu z obklíčení a z vnějšího ohrožení,⁵⁸ aby v další části rozpracoval strategii zadržování, o níž dnes víme, že byla základem amerického přístupu k SSSR po celou dobu studené války. Bílému domu a potažmo Západu jako celku Kennan doporučil, aby se připravoval nikoli na jedno rozhodující střetnutí se SSSR, ale naopak na jeho systematické, dlouhodobé, odhodlané a neústupné zadržování kdekoli ve světě. Podstatu zadržování vysvětlil jako „*dlouhodobé, trpělivé, ale pevné a odhodlané zadržování ruských expanzivních tendencí (...) Sovětský nátlak na svobodné instituce západního světa může být zadržován šikovným a odhodlaným uplatňováním protitlaku na řadě významných geografických a politických míst, kde budou působit Sověti.*“

Dlouhý telegram a článek „X“ představují základní texty nejen prvních poválečných let, ale celého období studené války. Nastínily zásady dlouhodobého přístupu USA k SSSR a ke světovému komunismu, a tím vytvořily základní rámec poválečného uspořádání. Nešlo o vojenskou strategii, šlo o strategii dlouhodobého politického působení. V době svého zveřejnění nepředstavovaly žádnou vážnou překážku pro to, aby se země střední a východní Evropy, včetně tehdejší ČSR, vyvíjely jako tzv. otevřené sféry vlivu.

Dalším významným mezníkem ve stupňování napětí mezi USA a SSSR se stala na Trumanovo zadání v září 1946 vypracována přísně tajná zpráva nazvaná *Americké vztahy se Sovětským svazem*. V jednotlivých pečlivě sepsaných kapitolách uvedla spous-

56 Sama skutečnost, že doporučení původně psaná pro prezidenta byla zveřejněna, svědčí o propastném rozdílu mezi tehdejšími USA na jedné straně a SSSR na straně druhé, kde bylo vše přísně utajováno a zveřejnění strategických doporučení byla absolutně nemyslitelná.

57 X. The Sources of Soviet Conduct. In *Foreign Affairs*, July 1947, pp. 566-582.

58 LaFEBER, Walter. *America, Russia, and the Cold War : 1945 – 1966*. New York : John Wiley and Sons, 1967, p. 69.

tu příkladů o tom, jak SSSR porušoval celou řadu předchozích americko-sovětských ujednání. Kritický tón Clifford-Elseyovy zprávy vyvrcholil v závěrečné, šesté kapitole, která vymezila základy kritického a konfrontačního přístupu USA k SSSR pro dlouhé období po skončení 2. světové války. Odrazilo se to zejména v následujících tezích:

– SSSR uznává jedině jazyk síly, jakýkoliv kompromis nebo ústupek si vysvětluje jako projev slabosti a jako příležitost pro stupňování svých požadavků a nároků,⁵⁹

– jedinou možností, jak SSSR odstrašovat, je vojenská síla,⁶⁰

– Spojené státy musejí být připraveny na rozpoutání atomové a biologické války. K jejímu vedení potřebují mechanizované pozemní vojsko, strategické letectvo a námořnictvo,⁶¹

– válka se SSSR „*bude totální válkou (...) Spojené státy musí být připraveny zahájit v případě potřeby atomovou a biologickou válku*“.⁶²

Trumanova doktrína jako zásadní mezník poválečného vývoje

President Truman a jeho neblížeji spolupracovníci v letech 1945 – 1947 jednali jak pod vlivem právě probíhajících událostí, tak i z hlediska dlouhodobého. Při vyhodnocování aktuálního dění došli k závěru, že nelze dopustit, aby v Řecku zvítězil komunismus, a to tím spíše, že vlna nástupu komunistů k moci by se mohla přelít do dalších evropských zemích. Z toho vyvodili, že je nezbytné, aby tam, odkud odchází Velká Británie, vstoupily USA. Toto rozhodnutí předjednali s vedoucími představiteli obou parlamentních stran a ti slíbili hlasovat ve prospěch prezidentovy žádosti o poskytnutí pomoci Řecku a Turecku. A tak prezident Truman mohl 12. března 1947 před zákonodárce předstoupit s návrhem na řešení situace v Řecku a Turecku. Vyhlásil, že USA vyčleňují 400 milionů dolarů na pomoc těmto dvěma zemím, a to především na vybudování vojenských základů USA ve Středozemním moři, na vyzbrojení a výcvik řecké a turecké armády a na vytvoření vojenské mise USA v Řecku.

Tradicionalisté Trumanovu doktrínu jednoznačně obhajují s odůvodněním, že Řecko a Turecko nebyly ničím jiným než frontovými státy, jejichž dramatické osudy ukázaly nezbytnost jasně se postavit proti Stalinově hrozbě. Hodnotí ji jako závazek USA hájit v poválečném světě svobodu a demokracii, pomáhat všem, kdo jsou vystaveni nátlaku, útlačku a nesvobodě, podporovat jejich boj za demokracii a svobodu,⁶³ nebo dokonce jako „*absolutní závazek k obraně demokracie vždy a všude*“.⁶⁴ Henry Kissinger píše, že během prvních dvou let po skončení 2. světové války Stalin zašel již příliš daleko a Amerika mu v té době již nedůvěřovala. Určující hodnotou podle něho byla vzájemná důvěra – „*jakmile totiž Američané ztratili důvěru v jeho dobré úmysly, byla mu uzavřena*

59 Report *American Relations With The Soviet Union* by Clark Clifford [„Clifford-Elsey Report“], September 24, 1946. Conway Files, Truman Papers, s. 72. Dostupné na WWW: http://www.trumanlibrary.org/whistlestop/study_collections/coldwar/documents/sectioned.php?documentid=4-1&pagenumber=1&groupid=1

60 Ref. 59, p. 73.

61 Ref. 59, p. 73.

62 Ref. 59, p. 74.

63 FRIED, Daniel. An Enduring legacy. In *International Herald Tribune*, 12. 3. 2007.

64 LUŇÁK, Petr. *Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce*. Praha : Libri, 1997, s. 73.

*snadná cesta zpět. Stalin zašel v prosazování svého stanoviska příliš daleko, protože nikdy zcela nepochopil psychologii demokracií, zvláště Ameriky.*⁶⁵

Naproti tomu kritici a revizionisté mají vážné výhrady. Například Frederick Barghoorn již na samém počátku 50. let upozornil, že teprve až po vyhlášení Trumanovy doktríny následoval v Moskvě obrat ke skutečně tvrdé rétorice a ke konfrontačnímu vidění poválečného mezinárodního uspořádání.⁶⁶ James Warburg ji označil za „*neuvážený, nerozumný a nejednoznačný dokument vypočítaný na vyvolání agresivní nenávisti (...) otevření Pandořiny schránky zlých emocí ve vztahu k Rusku*“. A k tomu připojil další závažnou výtku, že svým dopadem vážně destabilizovala celou poválečnou strukturu mírového uspořádání.⁶⁷ D. F. Fleming této doktríně vytkl, že její představy o poválečném světě se zúžily na pouhou politiku tlaku a protitlaku, a tím vyvolaly atmosféru před vypuknutím války. Nakonec došel k závěru, že „*v tomto smyslu byla Trumanova doktrína skutečnou proklamací války*“.⁶⁸ A dodal, že „*je snadné vyhlásit studenou válku, nakreslit její dělicí čáry a pouštět hromy a blesky. Ale budovat mír a spojovat národy, to naopak vyžaduje státnický rozměr.*“⁶⁹

Trumanova doktrína zcela zásadním způsobem ovlivnila vývoj světové politiky na několik desetiletí dopředu. Stala se začátkem procesu militarizace Kennanovy koncepce zadržování a následně i militarizace mezinárodních vztahů.⁷⁰ Dnes už na ní samozřejmě nelze nic změnit. Přesto však vyvstávají nezodpovězené otázky. Stály události v Řecku a Turecku za vyhlášení studené války? Vyčerpali britští a američtí politikové všechny možnosti politického jednání se svými tehdejšími sovětskými partnery? Byla řecká občanská válka ve skutečnosti důvodem nebo spíše záminkou k zásadní akci a k demonstraci síly, převahy a rozhodnosti? Kdo tedy, pod úhlem řecké občanské války nese větší podíl zodpovědnosti za nastolení systému bipolární konfrontace?

Marshallův plán jako potvrzení nového mezinárodního uspořádání

Velmi důležitou událostí byl neúspěch moskevských jednání ministrů zahraničí čtyř vítězných mocností v dubnu 1947. Právě při nich vedoucí sovětské delegace Vjačeslav Molotov stále dokola opakoval základní Stalinovy argumenty a požadavky – miliardové reparace ze strany Německa, odsouzení rakouské otázky a mírových smluv s těmito dvěma státy. Americký ministr zahraničí Marshall tedy nakonec došel k závěru, že Molotov jen usiloval o oddalování dohod, aby se v Německu dále prohloubil hospodářský rozvrat a aby z toho mohli těžit němečtí komunisté. Tam také dozrálo jeho památné rozhodnutí „*nenechat pacienta zemřít, zatímco se lékaři budou dohadovat jak dál*“. Charles

65 KISSINGER, Henry. *Umění diplomacie. Od Richelieu k pádu Berlínské zdi*. Praha : Prostor, 1996, s. 458.

66 BARGHOORN, C. Frederick. The Soviet Critique of American Foreign Policy. In *Columbia Journal of International Affairs*, Winter 1951, pp. 5-15.

67 WARBURG, James. *Put Yourself in Marshall's Place*. New York : Simon and Schuster, 1948, pp. 12-14.

68 D. F. *The Cold War and its Origins, 1917 – 1960*. London : George Allen and Unwind LTD, 1961, pp. 474-475.

69 FLEMING, ref. 68, p. 475.

70 CATHAL, J. Nolan. *The Greenwood Encyclopedia of International Relations*. London : Greenwood Publishing, 2002, p. 353.

Bohlen, tehdejší Marshallův poradce pro SSSR, později napsal, že právě moskevská jednání potvrdila zlom k horšímu v americko-sovětských vztazích: „*Stalin tehdy odmítl slevit v německé otázce a Marshallovy naděje na možnou dohodu se rozplynuly.*“⁷¹ Neúspěch moskevských jednání se tak stal dalším důležitým mezníkem ve vytváření poválečného mezinárodního uspořádání.

Marshallův plán důsledně naplnil své negativní i pozitivní poslání. Především postavil velmi účinnou hráz proti hladu, bídě, zoufalství a chaosu, před nimiž naléhavě varovali nejvyšší vojenští činitelé USA generálové Clay, Douglas, MacArthur, Hilldring, Echols a další. Ti všichni opakovaně upozorňovali, že pokud Evropa bude ponechána napospas sobě samé, hrozí jí hladomor, epidemie, anarchie a revoluce, což by vytvořilo příznivou půdu pro komunistické strany. Nejčastěji přitom zmiňovali Itálii a Francii. Na jejich argumentaci brzy přistoupily i analytické zpravodajských služeb – např. CIA doporučila hospodářskou pomoc západní Evropě, aby se předešlo jejímu kolapsu.⁷²

Pokud jde o pozitivní poslání, jednoznačným výsledkem Marshallova plánu je, že všude v západní Evropě vzrostla výroba, posílilo se národní hospodářství zemí, které jej přijaly, oživil se jejich ekonomický růst a nastal příznivý vývoj na poli investičním. Vytvořily se pevné hospodářské, sociální a politické podmínky pro fungování svobodných institucí a pro stabilní vývoj v dalších letech. Země, které se na Marshallově plánu podílely, se hospodářsky i politicky stabilizovaly a posílily.

Na adresu Marshallova plánu však zaznívají i výhrady. Především je kritizována separátní schůzka ministrů zahraničí Velké Británie a Francie (Bevin, resp. Bidault) a uznává se, že v Londýně a stejně tak v Paříži byli už v počáteční fázi přesvědčeni, že Kreml celou záležitost jen zkomplikuje a přáli si, aby SSSR pozvání odmítl.⁷³ Pozvání SSSR na jednání do Paříže mělo spíše formální charakter a jeho odmítnutí pomoci, jež by znamenala americký dohled nad jeho hospodářstvím, se předem očekávalo.⁷⁴ Z pohledu někdejšího Československa doslova osudovým nedostatkem Marshallova plánu se stala jeho neúprosná exkluzivita.⁷⁵ Marshallův plán bohužel pomohl těm zemím, které oněm hrozbám byly vystaveny relativně málo a naopak nechal zcela napospas nemilosrdnému osudu ty země, jež jim byly vystaveny nejvíce. Pomohl zemím, jež byly pro USA strategicky důležité a Trumanova administrativa je v žádném případě nechtěla nechat spadnout do sovětské sféry vlivu.

Naproti tomu země východní Evropy tuto pomoc nedostaly, přestože ji potřebovaly ještě více a naléhavěji než první skupina zemí. A tak nakonec Marshallův plán výrazně přispěl ke zpečetění jejich ekonomických a politických osudů na čtyři další desetiletí dopředu. Nejpřesněji to vyjádřil D. F. Fleming, když napsal: „*Kdyby byla Marshallova*

71 BOHLEN, Charles. *Witness to History, 1929 – 1969*. New York : Norton, 1973, p. 263.

72 CIA: *Review of the World Situation as It Relates to the Security of the United States*. September 26, 1947.

73 Blíže viz: PETRUF, Pavol. *Marshallov plán*. Bratislava : Slovak Academic Press, 1993, s. 103.

74 NGUYEN, Eric. *Les présidents américains. Du début a la fin de la guerre froide*. Paris : Studyrama, 2008, s. 21.

75 COX, Michael – KENNEDY-PIPE, Caroline. The Tragedy of American Diplomacy? Rethinking the Marshall Plan and responses by various scholars. In *Journal of Cold War Studies*, 2005, Vol. 7, No. 1, pp. 97-134.

*výzva vydána před Trumanovou doktrínou, nebo lépe namísto ní, mohlo se ještě zabránit studené válce. Tím však, že se objevila po ní, musely k ní Sověty přistupovat s krajní rezervou a zkoumat, zda není pouze konkretizací doktríny.*⁷⁶

A dva přední britští autoři docházejí k závěru, že „*Marshallův plán se stal rozhodujícím katalyzátorem pro rozdělení Evropy. Obě strany došly k závěru, že je pro ně důležitější, aby udržely své ekonomické a politické systémy v rozdělené Evropě, než aby spolupracovaly na vytváření sjednocené Evropy.*“⁷⁷

Shrnutí a závěry

Formování mezinárodního uspořádání v letech 1945 – 1947 zahrnuje řadu významných událostí pozitivního, neutrálního i negativního významu. Do první skupiny patří především dvě memoranda – Bohlenovo a Stimsonovo. Ta ale nebyla vzata v úvahu, neměla zásadní dopad na rozhodování a jednání Trumanovy administrativy, neovlivnila formování poválečného mezinárodního uspořádání. Za události neutrálního významu můžeme považovat texty George Kennana: politická strategie zadržování sice znamenala protitlak vůči vlivu SSSR, ale neměla militaristickou dimenzi, nebyla přípravou na válku, nezavdávala příčinu, aby se oblast střední a východní Evropy včetně tehdejší ČSR přeměnila z otevřené na výlučnou sféru vlivu SSSR.

Seznam událostí negativního významu je nejrozsáhlejší – zahrnuje přísně tajná americká memoranda z podzimu 1945, Cliffort – Elseyovu právu z roku 1946, budování amerických vojenských základen, Trumanovu přítomnost při Churchillově Fultonském projevu, vyhlášení Trumanovy doktríny ještě před nabídkou Marshallova plánu. To vše se dnes jeví jako kontraproduktivní, jako zbytečné stupňování nedůvěry, konfrontace a militarizace vztahů se SSSR. Tyto události zásadně ovlivnily uvažování tehdejších sovětských vládců, což se odrazilo zejména v konfrontačním Stalinově projevu v únoru 1946 a v Novikovově telegramu ze září téhož roku. V Kremlu zesílil pocit vnějšího ohrožení a strach, že se připravuje další válka proti SSSR a že jejími hlavními strůjci jsou nedávní spojenci z antifašistické koalice. Sovětští předáci ještě více uzavřeli svoji zem, utužili totalitní způsob vlády a rychle vnutili tuhou politickou kontrolu v zemích střední a východní Evropy. Všechny tyto země bez výjimky byly sruzeny do tzv. výlučné sféry sovětského vlivu se všemi neblahými důsledky a projevy.

Závažné kroky Trumanovy administrativy v letech 1945 – 1947 měly těžké zprostředkované dopady na Československo. Stále více zužovaly prostor pro zakotvení ČSR v otevřené sféře vlivu a o to více ji směřovaly do výlučné sféry sovětského vlivu. Závěrečným dějstvím předúnorového československého dramatu bylo špatné načasování Marshallova plánu. V té době se bohužel nevyužila možnost, jak tehdejšímu Československu pomoci k rychlému pokroku a tím pádem i k následnému výraznému oslabení pozic a vlivu KSČ.⁷⁸

ČSR nakonec spadla do sféry výlučného vlivu SSSR a hned na počátku 50. let jí byla nvrhena nebývalá militarizace ekonomiky a veškerého společenského života, která pak

76 FLEMING, ref. 68, p. 92.

77 YOUNG, J. – KENT, J. *Internationale Relations Since 1945. A Global History.* Oxford University Press 2006, p. 77.

78 Blíže viz VESELÝ, Zdeněk. *Marshallův plán a Československo.* Praha : Melantrich, 1987, s. 40.

měla dlouhodobé těžké dopady na průmysl a na celou československou společnost. ČSR se stala jednou ze zemí, v nichž se potvrdilo, že „*cenou za ekonomickou a politickou svobodu Západu se stalo podmanění národů ve východní části kontinentu*“.⁷⁹

Napříč výborné situaci v závěru 2. světové války se ČSR nakonec stala frontovým státem, který přes veškeré vlastní diplomatické úsilí doplatil na to, že počínaje rokem „*1947 se prosadila ideologická konfrontace a že napětí se dále vystupňovalo v roce 1947 po vyhlášení Trumanovy doktríny (...) Američané měli mnohem větší zájem na uspokojení svých ekonomických zájmů a na udržení západní Evropy v demokratickém táboře než na tom, aby do svého ekonomického bloku zapojili státy východní Evropy*“.⁸⁰

Zcela mimo diskusi je, že Stalinova vnitřní i zahraniční politika byla velmi cynická a mimořádně kontraproduktivní, a to hned ve třech směrech: pro SSSR, pro všechny země, kterým byla vnucena a pro mezinárodní vztahy bezprostředně po skončení 2. světové války. Stejně tak je pravda, že přímou odpovědnost za její brutální prosazení v zemích střední a východní Evropy nesou J. V. Stalin a jeho místní satrapové, v případě tehdejší ČSR pak Klement Gottwald a další. Ovšem příznivé vnější prostředí pro jejich postup vytvořil rychlý poválečný obrat od spolupráce ke konfrontaci, na němž svůj díl odpovědnosti nesou politici Trumanovy administrativy a spolu s nimi i Winston Spencer Churchill. Ale zatím nelze kvantifikovat míru jejich spoluodpovědnosti – to je námětem další diskuse.

Nedávno zpřístupněné strategické dokumenty, které nebyly přístupny ani Janu Masarykovi, ani Williamu Applemanovi Williamsovi ukázaly, že prvním, kdo po skončení 2. světové války kladl důraz na vojenskou sílu a zejména pak na význam jaderných úderů, nebyl J.V. Stalin, ale byla to Trumanova administrativa a spolu s ní i W. Churchill. Ti již v prvních poválečných měsících zesilovali důraz na konfrontaci a militarizaci vztahů se SSSR. Proto se autor této studie nemůže ztotožnit se závěry tradicionalistů, kteří všechna rozhodnutí Trumanovy administrativy vysvětlují jako reakci na Stalinovu rozpínavost a cynickou mocenskou politiku. Naopak, ze strategických dokumentů Trumanovy administrativy z let 1945 – 1947 vyvozuje, že tzv. Wisconsinská škola není zcela mrtvá, že její interpretace příčin studené války byla potvrzena: ve vojenské strategii obecně a v přípravách na jadernou válku zvláště akce USA předcházely reakcím SSSR. Staly se jednou z hlavních příčin rychlého přechodu od válečné spolupráce k poválečné konfrontaci a k nastolení mezinárodního uspořádání zvaného studená válka. Ovšem míru, do jaké tento závěr platí, nelze kvantifikovat, to je věcí diskuse, která probíhá a nadále bude probíhat v USA a v zemích západní Evropy a také v odborných kruzích někdejšího Československa.

79 KENNEDY-PIPE, Caroline. Containment. In GRIFFITHS, M. *Encyclopedia of International Relations and Global politics*. London : Routledge, 2005, p. 128.

80 YOUNG – KENT, ref. 77, pp. 31-32.

SICHERHEITSSTRATEGIE DER VEREINIGTEN STAATEN 1945 – 1947

JAN EICHLER

Die Schwerpunkte der Sicherheitsstrategie der Vereinigten Staaten in den ersten Monaten und Jahren nach dem Ende des Zweiten Weltkriegs waren die ersten Pläne der Nuklearangriffe, die im Herbst 1945 verabschiedet wurden und der „Clifford–Elsley“-Bericht mit Betonung der Errichtung von Militärstützpunkten in Europa, der kurz danach kam. Das hatte zur Folge, dass die militärische Dimension der Eindämmung des Kommunismus auf Kosten der politischen, die George Kennan unterstützte, hervorgehoben wurde. Eine solche Entwicklung trug sehr negative Folgen für alle Länder im sowjetischen Machtbereich, Tschechoslowakei inbegriffen, mit sich. Die Atmosphäre, die dadurch entstand, machte es für diese Länder unmöglich, einen offenen sowjetischen Machtbereich zu schaffen. Die Churchills Rede in Fulton, die Verkündung der Truman-Doktrin und die Ablehnung des Marshallplans durch die Sowjetunion waren nun die letzten Schritte auf dem Weg zur Weltordnung, die als Kalter Krieg bekannt wurde.

Rok 1968

a Československo

Postoj USA, Západu a OSN

Slavomír Michálek

ROZHLADY

MAĎARSKÁ PERCEPCIA PRVÉHO STREDOEURÓPSKEHO PLÁNU MILANA HODŽU

LÁSZLÓ G U L Y Á S – I S T V Á N T Ó T H

GULYÁS, László – TÓTH, István. The Hungarian perception of Milan Hodža's first Central European plan. *Historický časopis*, 2009, 57, 3, pp. 551-563, Bratislava.

Czechoslovakia (1918 – 1993) and its leading politicians played an important role in the 20th century history of Central Europe. In our paper we analyse the first plan of Milan Hodža, one of the most important Slovak politicians of the first Czechoslovak state (1918 – 1939) concerning Central Europe. Hodža, as prime minister, published his plan named after him in January 1936, and it initiated the economic cooperation of the Danubian states. We present the Hungarian and international reactions to the Hodža-plan and its quick failure, mainly on the basis of Hungarian documents. We conclude that the reason for its failure was that it was not in the interest of any country except Czechoslovakia.

History of Central Europe. Hungarian-Czechoslovak relationship. Milan Hodža.

I. Úvod

V „krátkom 20. storočí“ v strednej Európe nastali štyri významné zmeny v usporiadaní štátov: v rokoch 1918 – 1920 sa utvoril Versaillský mierový systém, v 30. a 40. rokoch si nacistické Nemecko vynútilo „Nový poriadok“ (*Neue Ordnung*), v rokoch 1945 – 1948 vznikol blok socialistických štátov a roku 1989 začal rozklad tohto zoskupenia. V každej z týchto veľkých zmien zohrala dôležitú úlohu Československá republika, ktorá dva razy vznikla (1918, 1945) a dva razy sa rozpadla (1938/1939 a 1993). Z toho dôvodu pokladáme za potrebné i logické objasniť, aké boli predstavy politických špičiek československého štátu o usporiadaní strednej Európy a o osude tohto priestoru.

V štúdiu skúmame v stredoeurópskych súvislostiach „prvý plán“ Milana Hodžu, jedného z najvýznamnejších slovenských politikov Československej republiky. Prívlastok „prvý“ odkazuje na to, že v prípade Milana Hodžu môžeme hovoriť vlastne o dvoch stredoeurópskych plánoch. Najprv v januári 1936 vo funkcii predsedu vlády vystúpil

s prvým plánom a ho nanovo sformuloval roku 1942 v emigrácii. V tomto príspevku sa z rozsahových dôvodov zaoberáme iba prvým plánom.¹

1. Cesta Milana Hodžu ku kreslu predsedu vlády

Politická kariéra Milana Hodžu (* 1878) sa začína roku 1897, keď sotva devätnásť-ročný študent na zhromaždení slovenských, srbských a rumunských univerzitných poslucháčov predkladá rezolúciu o aktívnej spolupráci „utláčaných národností“.²

Politickú kariéru Milana Hodžu môžeme rozdeliť na tri úseky: 1. Činnosť v Rakúsko-Uhorskej monarchii v rokoch 1897 – 1918; 2. Pracovná aktivita v rámci prvej Česko-slovenskej republiky (1918 – 1938); 3. Činnosť počas emigrácie (1938 – 1944).

V prvom období politickej kariéry politizoval v rámci Rakúsko-Uhorskej monarchie, redigoval a prispieval do rozličných slovenských politických novín. Vyskúšal si aj „politizovanie v praxi“, keď v parlamentných voľbách roku 1905 a 1906 získal poslanecký mandát. V uhorskom parlamente vo funkcii tajomníka Parlamentného národnostného klubu bol integrujúcou osobnosťou „nemaďarského“ tábora (rozumej rumunských, srbských a slovenských poslancov) a pokúsil sa zorganizovať národnostných poslancov do jednotného zoskupenia. Dôležitú úlohu zohral aj v štátnom prevrate na jeseň roku 1918, najprv 30. októbra 1918 na jeho žiadosť zmenili text Martinskej deklarácie³ a potom

- 1 Snažili sme sa zistiť, ako maďarská zahraničná politika prijala Hodžov plán. Využili sme dve veľké skupiny prameňov. 1. Preskúmali sme spisový materiál Ministerstva zahraničných vecí Maďarska z roku 1936, pričom osobitnú pozornosť sme venovali hláseniam maďarského vyslanca v Prahe. 2. Preskúmali sme publikované pramene a v nich sme hľadali ďalšie dokumenty, ktoré pomáhali diferencovať obraz. K dispozícii sme mali tieto publikované pramene: FRANK, Tibor (ed.). *Roosevelt követ Magyarországon (John F. Montgomery bizalmas politikai beszélgetései 1934 – 1941)* (Roosevelto vyzvanec v Maďarsku. Dôverné politické rozhovory Johna F. Montgomeryho v rokoch 1934 – 1941). Budapest 2003; KERÉKES, Lajos (ed.). *Diplomáciai iratok Magyarországon külpolitikájához* (Diplomatické písomnosti k maďarskej zahraničnej politike), I. zv. *A Berlin-Róma tengely kialakulása és Ausztria annexiója 1936 – 1938* (Vznik osi Berlín-Rím a anexia Rakúska 1936 – 1938). Budapest 1962, (ďalej DSMZP); RÉTI, György (ed.). *Palazzo Chigi és Magyarország olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról a Gömbös-kormány időszakában 1932 – 1936* (Plazzo Chigi a maďarsko-talianske diplomatické dokumenty o Maďarsku počas Gömbosovej vlády 1932 – 1936). Budapest 2003, (ďalej PMTDM).
- 2 V maďarskom jazyku vyšli tieto životopisy Milana Hodžu: SEBESTYÉN, Zoltán. *Hodža Milán útja* (Cesta Milana Hodžu). Bratislava 1938. Je to propagandistická práca. Zoltán Sebestyén napísal toto dielo vyslovene na podporu zblíženia tzv. aktivistickej maďarskej politiky a Milana Hodžu. BORSODY, István. Milan Hodža, a közép-európai federalista politikus (Stredoeurópsky federalistický politik Milan Hodža). In BORSODY, István. *Amerikai évek* (Americké roky). Budapest : Osiris Kiadó, 2000. SZARKA, László. Turóctól chicagóig. Milan Hodža közép-európai útja (Z Turca po Chicago. Stredoeurópska cesta Milana Hodžu). In *Európai utas* (Európsky cestovateľ), 2002, č. 10. Slovenskí historici usporiadali 14. – 16. septembra 1992 konferenciu o Milanovi Hodžovi, na ktorej preskúmali jeho činnosť z viacerých hľadísk. Pozri materiál z konferencie v publikácii *Milan Hodža – štátnik a politik*. Zost. Svätopluk Máthé. Bratislava 1992.
- 3 O vzniku Martinskej deklarácie (Deklarácie slovenského národa) a formovaní jej definitívneho textu pozri GYÖNYÖR, József. *Határok születek* (Hranice sa zrodili). Bratislava : Madách, 1992, s. 93-108; KOVÁČ, Dušan. *Szlovákia története* (Dejiny Slovenska). Bratislava : Vydavateľstvo Kalligram, 2001, s. 171-172.

v novembri a decembri roku 1918 v Budapešti rokoval o československo-maďarskej demarkačnej línii.⁴

Dvadsať rokov trvajúca druhá etapa politickej kariéry Milana Hodžu bola spätá s československým štátom. V tomto období zastával dôležité pozície: v rokoch 1919 – 1920 stál v čele ministerstva unifikácie, v rokoch 1922 – 1925 bol ministrom poľnohospodárstva, v rokoch 1926 – 1929 ministrom školstva a národnej osvety, potom v rokoch 1932 – 1935 opäť ministrom poľnohospodárstva.⁵ Tieto funkcie možno hodnotiť tak, že Milan Hodža mal výrazný podiel na budovaní československého štátu.

Po prvej svetovej vojne Tomáš G. Masaryk a Edvard Beneš zohrali obrovskú úlohu pri vzniku novej štruktúry stredoeurópskych štátov. V druhej polovici 30. rokov počas niekoľkých rokov však nacistické Nemecko pod Hitlerovým vedením zmietlo stredoeurópske „národné štáty“. V tom čase Tomáš G. Masaryk hral už len pasívnu rolu, v decembri roku 1935 abdikoval z prezidentského úradu s odvolaním sa na rapídne zhoršujúci zdravotný stav a neskôr 14. septembra 1937 zomrel vo veku 87 rokov.⁶

Jedným z posledných krokov, ktoré T. G. Masaryk vo funkcii prezidenta urobil, bolo menovanie Milana Hodžu za predsedu vlády Československej republiky. Milan Hodža sa tak stal prvým Slovákom na tomto poste. O niekoľko týždňov neskôr, 18. decembra, 1935 zvolili Edvarda Beneša za prezidenta republiky.⁷ Ťarcha zachovania stability a územnej celistvosti československého štátu padla na M. Hodžu a E. Beneša.⁸

2. Vznik plánu

Od decembra 1935 sa Milan Hodža vo funkcii predsedu vlády pokúsil o nemožné: zachovať stabilitu a územnú celistvosť Československej republiky. V tomto duchu vystúpil s plánom, ktorý niesol jeho meno. Prvú, značne hmlistú zmienku o Hodžovom pláne môžeme zaznamenať pri príležitosti návštevy rakúskeho kancelára Kurta Schuschnigga 16. – 17. januára 1936 v Prahe, ktorá sa uskutočnila z rakúskej iniciatívy.⁹ Dôvod je

4 O budapeštianskych rokovaniach Milana Hodžu pozri ORMOS, Mária. *Padovától Trianonig* (Od Padovy po Trianon). Budapest : Kossuth Könyvkiadó, 1984, s. 103-111; FOGARASSY, László. Hodža Milán és a Károlyi-kormány (Milan Hodža a Károlyiho vláda). In *Palócfejérföld*, 1990, č. 5.

5 Sebestyén podáva idealizovaný obraz o práci Milana Hodžu pri výkone týchto funkcií. SEBESTYÉN, ref. 2, s. 96-129.

6 O vývine vnútropolitického života v 30. rokoch v Československu, o odstúpení T. G. Masaryka v štúdiu MAMATEY, Viktor S. The development of czechoslovak Republik 1920 – 1938. In *History of the Czechoslovak democracy Republik 1918 – 1948*. Ed. Viktor S. Mamatey and Radomír Luza. Princeton University Press 1973, p. 152-156.

7 O zvolení Edvarda Beneša za prezidenta republiky pozri ANGYAL, Béla. *Érdekvédelem és önszerveződé. Fejezetek a csehszlovákiai pártpolitika történetéből 1918 – 1938* (Ochrana záujmov a samoorganizovanie. Kapitoly z dejín československej straníckej politiky 1918 – 1918). Galanta; Dunajská Streda : Vydavateľstvo Lilium Aurum, 2002, s. 199-202.

8 O tomto období pozri príspevok jedného z autorov tejto štúdie: GULYÁS, László. Beneš külpolitikájának csődje 1838 – 1839 (Krach zahraničnej politiky Edvarda Beneša 1938 – 1939). In *LIMES*, 2001, č. 3.

9 Zo starších prác o rakúskej zahraničnej politike v prvej polovici 30. rokov pozri KEREKES, Lajos. *Ausztria története* (Dejiny Rakúska). Budapest : Akadémiai Kiadó, 1966, s. 61-114; KEREKES, Lajos. *Ausztria hatvan éve 1918 – 1978* (Šesťdesiat rokov Rakúska 1918 – 1978). Budapest : Gondolat Kiadó, 1984, s. 84-230. Z novších prác pozri ZOLLNER, Erich. *Ausztria története* (Dejiny Rakúska). Budapest : Osiris Kiadó, 2000, s. 381-394. O Mussoliniho zahraničnej politike pozri ORMOS, Mária. *Mussolini*. Budapest : Kossuth Könyvkiadó, 1987, s. 282-293.

zejmý. Zatiaľ čo v predchádzajúcich rokoch sa Rakúsko pred aktivitami Nemecka opieralo o Taliansko, v polovici 30. rokov v talianskej zahraničnej politike nastala zmena. Mussolini sa začal zblížovať s Nemeckom, inými slovami, dovtedajší ochranca Rakúska rokoval s najväčším rakúskym nepriateľom, Nemeckom. Teda je pochopiteľné, že Rakúsko si začalo hľadať nového spojenca. Pražskú návštevu K. Schuschnigga v januári 1936 možno jednoznačne hodnotiť ako rekognoskáciu. Kancelár sa usiloval zorientovať, aké výhody by získalo Rakúsko, keby sa rozhodlo pre Malú dohodu namiesto Rímskeho paktu.

Rozhovory Kurta Schuschnigga s Edvardom Benešom a Milanom Hodžom sa točili okolo dvoch tém.¹⁰ Na jednej strane K. Schuschnigg by bol rád dosiahol výsledky v otázke prehĺbenia rakúsko-československej hospodárskej spolupráce, na druhej strane M. Hodža a E. Beneš sa usilovali o to, aby uzavreli zmluvu o priateľstve a vzájomnej pomoci namiesto Československo-rakúskej dohody o zmierení a arbitráži, ktorej platnosť sa končila 31. mája 1936. Ani v jednom prípade, ale nedošlo ku konkrétnej dohode.

Okrem úradných rozovorov rakúsky kancelár predniesol v Prahe prednášku, v ktorej zaujal stanovisko proti prejavným autarkickým úsiliam v strednej Európe.¹¹ „Či nejde o zvláštny a neutšený stav“, povedal kancelár. „keď Rakúsko, ktoré obklopujú obilnínárske štáty, je nútené dovážať pšenicu z Argentíny“. Kancelár rozviedol, že malé susedné národy by mali nadviazať tesnejší vzájomný vzťah. Kurt Schuschnigg uviedol, že za takéto tesnejšie spojenie a regionálnu spoluprácu pokladá hospodárske dohody medzi štátmi Malej dohody, resp. rímsku Taliansko-rakúsko-maďarskú hospodársku zmluvu. Predpokladom hospodárskeho rozmachu regiónu je vzájomná hospodárska spolupráca susedných podunajských štátov. Preto je potrebné týmto smerom vyvíjať pracovné úsilie, pričom politické otázky treba nechať bokom. Tento cieľ sa mal dosiahnuť, podľa Kurta Schuschnigga, pomocou systému preferenčných cieľ.

Milan Hodža chcel využiť prednášku rakúskeho kancelára pre vlastné zahranično-politické zámery a vyhlásil, že hospodárske zblížovanie, ktoré navrhol K. Schuschnigg, musí byť v popredí každého stredoeurópskeho „akčného programu“. Čo teda u Kurta Schuschnigga predstavuje konečný cieľ, vo výklade Milana Hodžu je už „akčný program“. Nazdávame sa, že tento „akčný program“ je prvou zmienkou o Hodžovom pláne. Jeho podstatu môžeme zrekonštruovať podľa hlásenia Jánosa Wettsteina, maďarského vyslanca v Prahe,¹² z 24. januára 1936.¹³

10 O obsahu rozhovorov K. Schuschnigga, E. Beneša a M. Hodžu pozri *Prágai magyar követ 1936. január 18-iki jelentése a külügyminiszternek* (Hlásenie maďarského vyslanca v Prahe zo dňa 18. januára 1936 ministrom zahraničných vecí). In KERÉKES, ref. 1, DSPMZP, 1. zv., s. 77-81, ďalej *De Facendis - a prágai olasz követ január 18-iki jelentése* (Hlásenie talianskeho vyslanca De facendisa z 18. januára 1936). In RÉTI, ref. 1, PMTDM, 604. dokument, s. 360.

11 Schuschnigg előadását ismertetni. In GRATZ, Gusztáv. *Közép-Európa problémája*. Külügyi Szemle 1936. 114-118. old.

12 János Wettstein zastával v rokoch 1933 – 1939 post maďarského vyslanca v Prahe. Pozri PRITZ, Pál. A külügyi szolgálat története a 30-as évek első felében (Dejiny zahraničnej služby v prvej polovici 30. rokov. In PRITZ, Pál. *Magyar diplomácia a két világháború között* (Maďarská diplomacia medzi dvoma vojnami). Budapest : Magyar Történeti Társulat, 1955, s. 103.

13 Maďarský krajský archív (ďalej MKA) – Archív Ministerstva zahraničných vecí. Sekcia 63. Politické oddelenie. 57. zv., hlásenie maďarského vyslanca z 24. januára 1936.

János Wettstein vykonal nástupnú návštevu u Milana Hodžu, počas ktorej predsa da vlády hovoril o hospodárskych problémoch strednej Európy. Wettstein o tom hlásil: „ (...) oznámil mi, že najbližšie urobí konkrétne kroky na realizáciu svojho staršieho plánu a bude iniciovať vytvorenie spoločného obilného ústredia pre dunajské štáty, ktorého úlohou bude plánovito usmerňovať disponovanie s nadbytkom obilia a centrálnie riešiť kompenzačné prípady, ktoré sa v týchto prípadoch vyskytnú. Za najvhodnejšie miesto na zriadenie ústredia pokladá Viedeň, a to jednak vzhľadom na centrálnu polohu tohto mesta a jednak vzhľadom na to, že rakúska strana prejavuje veľký záujem o spomínaný plán.“¹⁴

Po diplomatických rozhovoroch za zatvorenými dverami v posledný januárový týždeň roku 1936 Milan Hodža vystúpil verejne a informoval tlač o pláne, ktorý nesie jeho meno.¹⁵ Plán ponúkal šiestim dunajským štátom (Československu, Juhoslávii, Rumunsku, Rakúsku, Maďarsku a Bulharsku) program, ktorý sa skladal z týchto siedmich bodov:

1. Postupné znižovanie cieľ až po ich úplné odstránenie;
2. Zvýšenie prepravných kvót;
3. Úľavy, rozšírenie úverov a kompenzácií;
4. Spoločné usmerňovanie poľnohospodárskej výroby;
5. Zjednotenie a harmonizácia dopravných, poštových a telegrafných taríf;
6. Zjednodušenie platobných systémov;
7. Zriadenie poľnohospodárskeho úradu s cieľom zjednotiť hospodárske záujmy a distribúciu obilnej nadprodukcie.

Ako vidno, plán Milana Hodžu si vytýčil hospodársku spoluprácu nástupníckych štátov Rakúsko-Uhorskej monarchie, pričom kruh sa rozšíril o Bulharsko.

3. Percepcia plánu

Po zverejnení plánu vo februári 1936 Milan Hodža stál pred tromi dôležitými úlohami: 1. zabezpečiť podporu veľmocí; 2. získať súhlas partnerov Malej dohody; 3. zapojiť do realizácie plánu Rakúsko a Maďarsko.

V prvom rade chcel získať podporu Francúzska a Veľkej Británie.¹⁶ Hodžov plán prešiel prvou skúškou začiatkom februára. Na londýnskom pohrebe anglického kráľa Juraja V. sa totiž mnohé krajiny dali zastupovať svojimi predstaviteľmi, a tak sa ponúkla mož-

14 Ref. 13.

15 Počas archívneho výskumu sme nenatrafili na Hodžov plán čiže nenašli sme taký dokument, ktorý by konkrétne oboznamoval s plánom, a tak o ňom informujeme na podklade Borsodyho. BORSODY, István. *Milan Hodža, a közép-európai federalista politikus* (Stredo európsky federalistický politik Milan Hodža). In *Amerikai évek* (Americké roky). Budapest : Osiris Kiadó, 2000.

16 O percepcii Hodžovho plánu pozri ÁDÁM, Magda. Tervek a dunai államok együttműködésére (Plány na spoluprácu dunajských štátov). In *Békétlen évtizedek 1918 – 1938* (Nepokojné desaťročia 1918 – 1938). Ed. László Szarka. Budapest 1988, s. 19-23; SALLAI, Gergely. *Az első bécsi döntés* (Prvá viedenská arbitráž). Budapest : Osiris Kiadó, 2002, s. 19-20; PRITZ, Pál. *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932 – 1936* (Zahraničná politika Maďarska v časech predsedu vlády Gyulu Gömbösa 1932 – 1936). Budapest : Akadémiai Kiadó, 1982, s. 241-253.

nost', aby o Hodžovom pláne viedli rozhovory diplomati, ktorí sa tu zišli.¹⁷ Britská diplomacia na týchto rokovaníach o budúcnosti Dunajskej kotliny dala jednoznačne najavo, že Hodžov plán je jej ľahostajný. Štátny tajomník ministerstva zahraničných vecí Sir Robert Vansittart zhrnul pred maďarským „šaržikom“ britské stanovisko tak, že Veľká Británia by privítala zblíženie stredoeurópskych štátov, najmä ak by to prinieslo upokojenie politickej atmosféry a odbúranie colných hraníc. Dunajská kotlina však neponúka pre britský kapitál významnejšie hospodárske výhľady a ani v budúcnosti nehodlá investovať do tohto priestoru. Vzhľadom na uvedené britská vláda neprijíma nijaké záväzky na riešenie problémov Dunajskej kotliny. Z britskej strany Hodžov plán nemôže počítať s ničím iným, ako so zhovievavým pochopením.¹⁸

Rozhovory začaté v Londýne pokračovali v Paríži, kde Hodža vycestoval 12. februára 1936. Počas rokovaní zdôrazňoval, že najprv treba vytvoriť hospodársku dohodu medzi „dunajskými štátmi“. Táto dohoda by zo začiatku zahŕňala tri krajiny Malej dohody i Rakúsko a „*mohlo by k nim pristúpiť aj Maďarsko*“. Tento hospodársky blok by obnovil hospodárstvo podunajských štátov, povedal Milan Hodža, a takto vytvorená hospodárska prosperita by znížila rozpory, ktoré jestvujú medzi nimi. Zdôraznil aj to, že si nevie predstaviť nijakú územnú revíziu.¹⁹ Podľa Magdy Ádámovej francúzski diplomati prijali Hodžov plán s pochopením, ale rýchlo mu dali najavo, že okrem blahozelania ho ničím iným nevedia podporiť.²⁰

Zaujímavým doplnkom francúzskeho stanoviska je hlásenie, ktoré sme našli počas archívneho výskumu.²¹ Dňa 4. apríla 1936 radca maďarského vyslanectva v Prahe Rosty-Forgách hlásil maďarskému ministerstvu zahraničných vecí, že 2. apríla 1936 radca francúzskeho vyslanectva v Prahe Louis Monicault na diplomatickej recepcii tvrdil, že podľa jeho názoru Československo by sa malo orientovať tak politicky, ako aj hospodársky na štáty Rímskeho protokolu: Rakúsko, Taliansko a Maďarsko. Francúzsko si je načistom, že toto politické zblíženie možno dosiahnuť len vtedy, ak Československo poskytne Maďarsku územné koncesie. Louis Monicault po výklade svojho stanoviska pozval Rostyho-Forgácha do svojho kabinetu a požiadal ho, aby mu na mape vyznačil tie minimálne územné nároky, za cenu ktorých by bolo Maďarsko ochotné dohodnúť sa s Československom. Maďarský radca sa tomu vyhol tvrdením, že v tejto otázke je kompetentné odpovedať maďarské ministerstvo zahraničných vecí a aby sa tam francúzski diplomati obrátili so svojou otázkou.

Vráťme sa však k hlavnej niti udalostí. Po londýnskom a parížskom neúspechu Milan Hodža 23. a 24. februára 1936 navštívil Belehrad. V rozhovoroch s predsedom vlády

17 O stanovisku Veľkej Británie pozri KEREKES, ref. 9, s. 114-118.

18 Pozri o tom KEREKES, ref. 1, DSMZP, I. zv., s. 111-112.

19 O rokovaníach Milana Hodžu v Paríži pozri GRATZ, ref. 11, s. 114-118.

20 ÁDÁM, ref. 16, s. 244-245.

21 MKA – Archív Ministerstva zahraničných vecí. Sekcia 63. Politické oddelenie. 57. zv. *Rosty-Forgách (a prágai magyar követség tanácsosa) 1938. április 4-i jelentése a Magyar Külügyminisztériumnak* (Hlásenie radcu maďarského vyslanectva v Prahe Rosty-Forgácha Ministerstvu zahraničných vecí Maďarska z 4. apríla 1936.

Milanom Stojadinovićom vyzdvihol dva prvky svojho plánu.²² Na jednej strane v hospodárskej oblasti pokladal za nevyhnutné, aby dunajské štáty vytvorili kartel s ústredím vo Viedni na riadenie obilných záležitostí. Na druhej strane na politickom poli presadzoval, aby dunajské štáty uzavreli zmluvu o neútočení, prípadne o vzájomnom poskytnutí pomoci. Úradné komuniké vydané po belehradskej návšteve zdôrazňovalo záujem obidvoch štátnikov o zorganizovanie kolektívnej bezpečnosti a zhodu v tom, že z úzkej hospodárskej spolupráce by profitovali všetky dunajské štáty a preto toto úsilie treba podporovať. Ak pozeráme výlučne na text komuniké, môžeme povedať, že Milan Hodža bol v Belehrade úspešný, ale v skutočnosti skôr možno hovoriť o neúspechu, lebo sa nepodarilo uzavrieť žiadnu konkrétnu dohodu. V skutočnosti sa situácia vyvinula pre Milana Hodžu oveľa horšie, lebo po jeho návšteve Belehrad diplomatickou cestou oznámil maďarskej vláde, ktorú znepokojilo belehradské rokovanie, že „*pokým je Stojadinović na čele Juhoslávie, realizácia jeho [akože Hodžových – L. G. – I. T.] predstáv nemá veľké výhľady. Juhoslávia čo najrozhodnejšie odmietne každé také urovanie, ktoré by sa uskutočnilo s vylúčením Nemecka a Talianska a ktoré Nemecko, hoci aj sprostredkovane, pokladá namierené proti sebe.*“²³

Za odmietavým stanoviskom Milana Stojadinovića k Hodžovmu plánu sa skrývajú hospodárske záujmy. V 30. rokoch nemecké a juhoslovanské hospodárstvo bolo čoraz väčšími poprelínané.²⁴ Dobre to dokumentuje fakt, že roku 1935 juhoslovanský dovoz z Nemecka stúpol z 15 % na 19 %, kým v prípade Československa klesol z 13 % na 11 %. V zahraničnom obchode Juhoslávie sa Nemecko dostalo na prvé miesto, kým Československo bolo len na štvrtom mieste. Navyše Belehrad sa vyjadril, že svoje dovozné potreby bude v budúcnosti uhrádzať z tých krajín, do ktorých môže vyvážať. Všimnime si jeden konkrétny prípad: Juhoslávia sa dohodla s Nemeckom, že potreby textilného priemyslu bude vykrývať dovozom z Nemecka, čo sa dovtedy dialo z Československa. Takže nemecko-juhoslovanská dohoda o textilnom priemysle bola veľkou pohromou pre československý textilný priemysel. Po zverejnení Hodžovho plánu Nemecko signalizovalo smerom do Juhoslávie, že neposkytne hospodárske koncesie tým krajinám, ktoré voči nemu uplatňujú nepriateľskú zahraničnú politiku, čiže buď prijmú určité politické podmienky Nemecka, alebo sa nemecký trh zatvorí pred ich výrobkami.²⁵

Rumunsko, druhý partner z Malej dohody, sa začiatkom februára 1936 zaujímalo o Hodžov plán. Minister zahraničných vecí Nicolae Titulescu v Londýne, v diplomatických rozhovoroch vyvolaných pod zámenkou pohrebu Juraja V., respektíve na ich pokračovaní v Paríži, aktívne podporoval Hodžove úsilia. Berlín ale upozornil rumunskú

22 O obsahu rozhovorov Milana Hodžu s Milanom Stojadinovićom pozri *A varsói Magyar Királyi Követség 1936. február 26-i jelentése* (Hlásenie Vyslanectva maďarského kráľovstva vo Varšave zo dňa 26. februára 1936). Maďarský veľvyslanec vo Varšave András Hory v ňom referuje na podklade informácií z Ministerstva zahraničných vecí Poľska. MKA – Archív Ministerstva zahraničných vecí, 63. sekcia. Politické oddelenie. 58. zväzok.

23 Juhoslovanské stanovisko cituje ÁDÁM, Magda. *A kisantant 1920 – 1938* (Malá dohoda 1920 – 1938). Budapest : Kossuth Kiadó, 1981, s. 192-193.

24 O hospodárskom živote Juhoslávie medzi dvomi vojnami pozri LAMPE, John R. – JACKSON, Marvin J. *Balkan economic history 1905 – 1950*. Cambridge : Cambridge University Press, 1976.

25 Širšie o nemeckej hospodárskej politike pozri ERBE, R. *Die nationalsozialistische Wirtschaftspolitik 1933 – 1938*. In *Lichte der Modernen Theorie*. Zürich 1958.

vládu, že ak sa Rumunsko zúčastní na realizácii Hodžovho plánu, Nemecko zreviduje svoje hospodárske styky s Rumunskom. Nato Rumunsko cúvlo, rumunský vyslanec v Berlíne Nicolae Petrescu Comnen 24. februára 1936 ubezpečil nemeckého ministra zahraničných vecí, že rumunská vláda nie je ochotná bez účasti Nemecka uzavrieť nijakú dunajskú dohodu.²⁶

Tu sa žiada pripomenúť, že na začiatku 30. rokov vznikli obdobné integračné plány ako Hodžov plán: Briandovo paneurópske memorandum, Brocchiho plán, návrh Ministerstva zahraničných vecí Veľkej Británie z roku 1932, Tardieuov plán, ale ich zakaždým zamietlo buď Nemecko, alebo Taliansko.²⁷ Milan Hodža poučený neúspechom predošlých plánov nechcel celkom z hospodárskej spolupráce vylúčiť Nemecko a Taliansko a usiloval sa o kompromis. Z nátlaku Nemecka na Rumunsko a Juhosláviu bolo jednoznačné, že Nemecko vehementne odmietalo vytvorenie colnej únie alebo preferenčného systému vymedzeného na dunajské štáty. Dôvod bol jednoduchý: obávalo sa o svoje hospodárske pozície. V tom čase Taliansko bolo síce zaujaté vojnou v Abesínii, ale signalizovalo, že k Hodžovmu plánu zaujíma odmietavé stanovisko.

Milan Hodža ešte vo februári 1936 urobil kroky na vyváženie negatívneho postoja Nemecka a Talianska. Názorne to dokumentujú aj archívne pramene. Na jednej strane československý vyslanec v Budapešti Milan Kobr dôvodil na ministerstve zahraničných vecí, že Hodžov plán nie je namierený proti Nemecku. Praha sa však nazdávala, že s Nemeckom možno úspešne viesť rokovania o hospodárskych otázkach len vtedy, ak sa predtým „dunajské krajiny“ navzájom dohodnú a potom budú rokovať s Nemeckom jednotne.²⁸ Na druhej strane Milan Hodža 19. februára 1936 ubezpečil talianskeho vyslanca v Prahe De Facendisa, že stredoeurópske problémy si želá vyriešiť v spolupráci s Talianskom.²⁹

Z toho, čo sme uviedli, vidno, že Hodžov plán zverejnený koncom januára 1936 takmer utrpel fiasko koncom februára 1936. Odmietli ho veľmoci (Veľká Británia, Francúzsko, Nemecko a Taliansko), ako aj partneri z Malej dohody (Juhoslávia a Rumunsko). Na dokončenie myšlienkového pochodu je ešte nevyhnutné preskúmať ako reagovalo Rakúsko a Maďarsko, ktorých sa plán najviac dotýkal.

Pokiaľ išlo o rokovania s maďarskou stranou, Hodža bol optimistom. Taliansky vyslanec v Prahe De Facendis vo svojom hlásení z 23. decembra 1935 píše, že Milan Hodža mu o Maďarsku povedal: „*Nepoznám osobne Gömbösa a Kányu, povedal Hodža, a neviem presne, ako vidia veci, ale veľmi dobre poznám Maďarov, keď som bol aktívnym poslancom v uhorskom parlamente, a nepokladám za nereálne možné zblíženie dvoch krajín na hospodárskom základe.*“³⁰

26 ÁDÁM, ref. 23, s. 193.

27 O plánoch zrodených v prvej polovici 30. rokov pozri ORMOS, Mária. *Franciaország és a keleti biztonság 1931 – 1936* (Francúzsko a východná bezpečnosť 1931 – 1936). Budapest : Akadémiai Kiadó, 1969, s. 43-80.

28 MKA – Archív Ministerstva zahraničných vecí. Sekcia 63. Politické oddelenie, 57. zväzok. Hlásenie zo dňa 16. februára 1936.

29 MKA – Archív Ministerstva zahraničných vecí. Sekcia 63. Politické oddelenie, 57. zväzok. Hlásenie vyslanca v Prahe.

30 RÉTI, PMTDM, ref. 1, 595. 355. strana dokumentu.

Naproti tomu na základe preskúmaných prameňov môžeme vyhlásiť, že maďarská zahraničná politika sa k Hodžovi od začiatku správala predpojato. Sotva len zaujal kreslo predsedu vlády a ešte ani nevyrukoval so svojím plánom, keď maďarská strana už a priori zaujala odmietavé stanovisko. Názorne to dokumentuje hlásenie talianskeho vyslanca v Budapešti Collonu z 18. novembra 1935, v ktorom referuje o svojom rozhovore s maďarským predsedom vlády Gyulom Gömbösom.³¹ Predseda maďarskej vlády talianskemu vyslancovi o Milanovi Hodžovi, ktorého menovali za predsedu vlády 5. novembra 1935, a o jeho kabinete uviedol, že moc môže byť v Prahe v číčkolfovek rukách, ani tak neposkytne tie územné ústupky (navrátenie približne polovice územia Slovenska), ktoré sú neodmysliteľné pre definitívnu dohodu.

Pri poznaní tejto okolnosti neprekvapuje, že po zverejnení Hodžovho plánu koncom januára 1936 maďarská vláda takmer okamžite zaujala odmietavé stanovisko.³² Postoj maďarskej strany dobre osvetľuje rozhovor ministra zahraničných vecí Kálmána Kányu s americkým vyslancom v Budapešti Johnom F. Montgomerym 11. februára 1936, ktorému Kálmán Kánya povedal: „ (...) z dôverných prameňov vie, že Hodžove návrhy nie sú vážne a sledujú len ten cieľ, aby usmernil na seba svetlo reflektora, lebo má pocit, že musí ísť v Benešových šľapajach. Hodža nič neriskuje, keď prevetráva takéto myšlienky, lebo vie, že nemajú nijakú šancu na realizáciu, a potom za to bez obáv môžu obviňovať Maďarsko.“³³

Tvorcovia maďarskej zahraničnej politiky boli presvedčení, že Hodžov plán je balón, ktorý čoskoro praskne. Z toho vyplýva, že maďarská rétorika v súvislosti s plánom stávala na troch prvkoch: 1. Maďarsko je pripravené, aby uvažovalo o každom konkrétnom návrhu, ktorý sa vzťahuje na akúkoľvek hospodársku otázku; 2. Maďarsko sa domnieva, že nové usporiadanie Dunajskej kotliny nie je možné vyriešiť bez Talianska; 3. Z politického hľadiska Maďarsko má požiadavky voči Malej dohode a tie nemožno oddeliť od hospodárskych otázok.

Kálmán Kánya toto maďarské stanovisko rozviedol aj vo viacerých vyhláseniach a diplomatických rozhovoroch. Britskému vyslancovi v Budapešti v marci 1936 uviedol, že si vie predstaviť tesnejšie nadviazanie hospodárskych vzťahov, ale: „ (...) nepokladám za možné politické zblíženie medzi dunajskými štátmi. Nemožno požadovať od jednej krajiny, ktorá na základe mierovej zmluvy stratila bezmála tri štvrtiny územia, aby minulosť zakryla závojom zabudnutia a úprimne spolupracovala s jednotlivými susedmi.“³⁴

Úradné maďarské stanovisko oznámil Kálmán Kánya československému vyslancovi Milanovi Kobrovi 17. februára 1936. Povedal mu, že predstaviteľom Maďarska nikdy nechýbala dobrá vôľa zlepšiť situáciu ľudu Dunajskej kotliny. Zodpovednosť za zlé československo-maďarské vzťahy však nenesie Budapešť, ale Praha. Bola to Praha, ktorá roku 1929 vypovedala československo-maďarskú obchodnú zmluvu a tak prinútila Maďarsko, aby si hľadalo iné trhy (Nemecko a Taliansko). Maďarsko môže pokračovať v rokovaníach s Československom len tak, ak si pritom bude všímať záujmy Nemecka

31 RÉTI, PMTDM, ref. 1, 587. 348. strana dokumentu.

32 O krokoch maďarskej zahraničnej politiky v prvej polovici roku 1936 pozri PRITZ, ref. 12, s. 241-253.

33 FRANK, ref. 1, s. 105.

34 O tom pozri AUER, Pál. *Fél évszázad* (Pol storočia). Washington : Occidental Press, s. 169-161.

a Talianska. Navyše doplnil, že vzťahy medzi štátmi Malej dohody a Maďarskom sú také zlé, že na politickú spoluprácu „*ešte dlho nemožno ani pomysliť*“.³⁵

Predseda vlády Gyula Gömbös to v rozhovore s talianskym vyslancom v Budapešti 14. februára 1936 formuloval ešte tvrdšie, keď povedal, že prostredníctvom námestníka ministra spravodlivosti Józsefa Antalla z Prahy dostal odkaz, že pokiaľ by sa rozhodol rokovať v Prahe, pripravili by mu impozantné prijatie, ale on nič také nemá v úmysle. „*Ak tam pôjdem, potom to urobím spolu s maďarskými vojskami.*“³⁶

Hodžov plán, pre hroziaci anšlus zo strany Nemecka, našiel priaznivú odozvu jedine v Rakúsku. To vzápätí zaktivizovalo maďarskú zahraničnú politiku. Keď rakúsky vyslanec v Budapešti 10. februára 1936 navštívil ministra zahraničných vecí Kálmána Kányu, vážne mu vyčítali rokovania s pripomenkou, že ich výsledkom je zblíženie Rakúska a Malej dohody.³⁷

Rakúsko-maďarské vzťahy sa ešte viac zhoršili, keď Milan Hodža opätovo januárovú návštevu Kurta Schuschnigga v Prahe a 8. marca 1936 zavítal do Viedne. Podľa úradného komuniké vydaného po rokovaníach, hovorilo sa predovšetkým o uzavretí novej rakúsko-československej obchodnej zmluvy a okrem toho sa obe strany rozhodli, že arbitrážnu dohodu, ktorej platnosť končí koncom mája 1936, nahradia novou zmluvou, ktorá vyzdvihne vzájomný priateľský vzťah a začnú rokovania o nadviazaní kultúrnej dohody. Popritom komuniké prezrádza, že „*sa prediskutovali otázky usporiadania Dunajskej kotliny, ako aj otázky hospodárskej spolupráce medzi krajinami Malej dohody a krajinami Rímskeho protokolu*“.³⁸ Táto formulácia prakticky znamenala, že Rakúsko nebolo ochotné prijať Hodžom presadzovaný plán a jeho prvý stupeň a uzavrieť rakúsko-československú zmluvu s Československom, resp. s Malou dohodou o vzájomnom poskytnutí pomoci.

Domnievame sa, že opatrný postoj Schuschnigga jednoznačne pramení z toho, že rokovanie s Hodžom sa uskutočnilo deň po tom, čo Hitler obsadil Porýnie (7. marca 1936). Hoci sa Rakúsko usilovalo zblížiť s Československom a s Malou dohodou, nebolo ochotné odpútať sa od Rímskeho protokolu pre zvýšené nemecké nebezpečenstvo. Preto Kurt Schuschnigg a Milan Hodža rokovanie uzavreli formuláciou, že Československo bude sprostredkovateľom medzi Rakúskom a Juhosláviou, resp. Rakúsko medzi Československom a Maďarskom. Táto zložitá štylizácia znamenala, že rozhovory Kurta Schuschnigga s Milanom Hodžom sa skončili bezvýsledne.

Maďarský vyslanec v Prahe 16. marca 1936 s veľkou radosťou referoval o tom, že „*Marek [rakúsky vyslanec v Prahe – L. G. – I. T.] pri príležitosti návratu z Viedne vítal predsedu vlády Československa na tunajšej železničnej stanici. Pán Hodža však bol veľmi mrzutý (...) Náčelníkovi stanice, ktorý sa mu ohlásil, dal zasa do výhľadu, že teraz*

35 MKA – Archív Ministerstva zahraničných vecí. Sekcia 63. Politické oddelenie, 57. zväzok. Hlásenie zo dňa 16. februára 1936.

36 RÉTI, PMTDM, ref. 1, 616. 367 strana dokumentu.

37 Pozri TILKOVSKÝ, Lóránt. *Ausztria és Magyarország a vészterhes Európában* (Rakúsko a Maďarsko v skazonosnej Európe). In *A Budapesti osztrák követség megfigyelései és helyzetlemzései 1933 – 1938. évi politikai jelentéseiben* (Pozorovania a analýzy situácie v politických hláseniach Rakúskeho vyslanca v Budapešti v rokoch 1933 – 1938). Budapest 2002, s. 137.

38 O komuniké informuje *Külpolitikai Szemle* (Zahraničnopolitické pohľady), 1936, s. 295.

*dlhší čas nebude unívať pánov, z čoho sa dalo usudzovať, že predbežne sa skončili jeho zahraničné cesty.*³⁹

Keď o niekoľko dní neskôr 13. a 14. marca 1936 Schuschnigg zavítal do Budapešti, Kánya rázne kritizoval každý rakúsky pokus o odchýlku od princípov Rímskeho trojpaktu, odmietol myšlienku zblíženia s Malou dohodou, celý Hodžov plán označil za nerealizovateľný a vyhlásil, že Maďarsko ho nepodporuje.⁴⁰ Kálmán Kánya v budapeštianskych rokovaniach dosiahol príslub Rakúšanov, že sa nestanú členmi nijakého protinemeckého bloku, ba pousilujú sa usporiadať rakúsko-nemecké vzťahy. Za takejto situácie sa 21. – 23. marca 1936 zišli v Ríme predstavitelia krajín Rímskeho protokolu (Taliansko, Rakúsko a Maďarsko).⁴¹ Na porade posilnili uznesenia protokolu z roku 1934 a prijali doplnkový protokol č. II a III.⁴²

Z hľadiska ďalšieho osudu Hodžovho plánu najväčší význam má doplnkový protokol č. II, v ktorom sa hovorilo, že účastníci „*nepovedú politické rokovania o dunajskej otázke s vládou tretích krajín bez toho, že by s ďalšími dvomi vládami (...) neboli vstúpili do predchádzajúceho kontaktu*“.

V protokole sa taktiež uvádzalo, že dohody o rozšírenej výmene tovaru s krajinami Malej dohody sa môžu uzavrieť iba vo forme dvojstranných zmlúv. Tieto nariadenia doplnkového protokolu č. II prakticky znamenali koniec Hodžovho plánu. Rakúsko bola jediná krajina, ktorá plán vnímala pozitívne a viedla o ňom seriózne rokovania so zástupcami Československa, ale vrátila sa k línii Rímskeho protokolu. Dva mesiace po januárovom ohlásení Hodžovho plánu ho nepodporovala už ani jedna krajina.

Navyše Milan Hodža musel zaevidovať jednu porážku aj doma v Československu. Od decembra 1935 súbežne s pozíciou predsedu vlády zastával aj funkciu ministra zahraničných vecí. Je to dôležité preto, lebo v Československej republike od jej vzniku roku 1918 bol „*večným ministrom zahraničných vecí*“ Edvard Beneš.⁴³ Keďže Beneš sa stal prezidentom republiky, musel sa vzdať tohto postu a získal ho Milan Hodža. Súveky maďarský politik analytik hneď upozornil, že zahraničnopolitická línia M. Hodžu sa v štyroch bodoch výrazne líši od línie E. Beneša: 1. Zatiaľ čo Edvard Beneš pokladal spomedzi veľmocí za spojenca Francúzsko, Milan Hodža skôr Veľkú Britániu. 2. Hodža má mimoriadne dobré styky s Poľskom, a tak v protiklade s Benešom sa mu možno podarí dosiahnuť zmenu v napätom československo-poľskom vzťahu. 3. Milan Hodža je protisovietsky, nepodporuje sovietsko-československé zblíženie, ktoré presadzuje

39 O tom pozri MKA - Archív Ministerstva zahraničných vecí. Sekcia 63. Politické oddelenie. 57. zväzok. Hlásenie maďarského vyslanca v Prahe 16. marca 1936.

40 TILKOVSKÝ, ref. 37, s. 139.

41 Z prác o porade v Ríme pozri PRITZ, ref. 16, s. 247-250; JUHÁSZ, Gyula. *Magyarország külpolitikája 1919 – 1945* (Zahraničná politika Maďarska 1919 – 1945). Budapest : Kossuth Könyvkiadó, 1988, s. 158-159.

42 Zápisnice z porady v Ríme publikuje RÉTI, PMTDM, ref. 1, 631. 373. strana dokumentu; 631. 374. strana dokumentu; 633. 374. strana dokumentu.

43 O zahraničnej politike Edvarda Beneša pozri WANDY CZ, P. S. *Foreign Policy of Edvard Beneš 1918 – 1938*. Ed. Viktor S. Mamatey and Radomír Luza. Princeton University Press 1973.

Edvard Beneš. 4. Hodža je zástancom dohody so susedmi, okrem Poľska s Rakúskom a s Maďarskom.⁴⁴

Z vyššie vymenovaných štyroch prvkov sa tri skutočne objavili aj v Hodžovom pláne. Čo robil medzitým Edvard Beneš? Navonok, čiže slovami, podporoval Milana Hodžu. Napríklad v jednom prejave rozviedol, akým dôležitým partnerom československej zahraničnej politiky je Veľká Británia.⁴⁵ Maďarský vyslanec vo Viedni Lajos Rudnay vo februári 1936 vzťah Edvarda Beneša a Milana Hodžu charakterizoval takto: „*Na medzinárodnom parkete Beneš svojho neskúseného protivníka Hodžu nechá dovtedy (...) skúšať svoj plán, kým sa Hodža, zabudnúc na realitu a priveľmi exponujúc sám seba, nepotkne, a v tom prípade by sa vedenie Československa nepochybne dostalo do Benešových rúk.*“⁴⁶

Lajos Rudnay sa osvedčil ako dobrý prorok. Koncom februára 1936 Edvard Beneš uvoľnil Milana Hodžu z postu ministra zahraničných vecí a na jeho miesto vymenoval svojho človeka dr. Kamila Kroftu, čím získal späť riadenie zahraničných vecí.⁴⁷ Čiže Beneš „dovolil, aby sa Milan Hodža rozbehol“, a zbavil ho funkcie, keď bolo celkom jasné, že Hodžov plán je odsúdený na neúspech.

Ďalšie zahraničné a vnútropolitické iniciatívy Milana Hodžu v rokoch 1935 – 1938 boli takisto neúspešné, či už to bolo prijatie národnostného štatútu, ktorý mal pacifikovať zradikalizované národnosti v Československej republike,⁴⁸ ďalej dohoda s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou a aktivizácia Malej dohody. Tieto neúspechy doplnené čoraz agresívnejším vystupovaním hitlerovského Nemecka viedli priamo k Mnichovskej dohode a potom k zániku Československej republiky. Vláda Milana Hodžu týždeň pred Mnichovskou dohodou 22. septembra 1938 podala demisiu a sám Milan Hodža potom zakrátko emigroval do Švajčiarska.

4. Závery

Na záver si položíme otázku: Prečo Hodžov plán utrpel fiasko za necelé dva mesiace? Domnievame sa, že na otázku možno dať komplexnú odpoveď.

Na jednej strane o realizáciu plánu prejavilo záujem okrem Československa len Rakúsko. Ale pod spoločným nátlakom Maďarska a Talianska ho prestalo podporovať. Súbežne s tým veľmoci pokladané za spojencov Československa (Veľká Británia a Francúzsko) prejavili ľahostajný postoj, čím napomohli presunúť strednú Európu do nemeckej záujmovej sféry.

Spojenci Československa v Malej dohode (Rumunsko a Juhoslávia) nepodporovali plán pre rázny nemecký nátlak. Navyše pre plán znamenal neriešiteľný rozpor čoraz väčší vplyv, ktorý získavalo Nemecko. Milan Hodža si bol načistom, že z takéhoto uspo-

44 Pozri o tom SZVATKÓ, Pál. Hodža Milán a csehszlovák politika élén (Milan Hodža na čele československej politiky). In *Magyar Szemle*, 1936, roč. XXV, č. 4/100, s. 349-358.

45 SZVATKÓ, ref. 44, s. 358.

46 Rudnayho hlásenie zo dňa 15. februára 1936 publikuje DSMZP, ref. 1, s. 123-124.

47 O zahraničnopolitických krokoch Edvarda Beneša v rokoch 1936 – 1938 pozri LUKES, Igor. *Czechoslovakia between Stalin and Hitler. The diplomacy of Edvard Benes in the 1930s*. Oxford University Press 1996, s. 79-126.

48 LUKES, ref. 47, ss. 231-232.

riadenia nemožno vynechať Nemecko, ale plán mal zároveň aj rozhodné zameranie proti Nemecku. S nemeckou účasťou sa predsa nedalo uskutočniť zomknutie strednej Európy proti Nemecku. Toto protirečenie bolo neriešiteľné.

Na základe toho, čo sme uviedli, možno povedať, že príčina neúspechu Hodžovho plánu bola v tom, že okrem Československa ani jeden štát nemal záujem o jeho realizáciu. Tu by sme chceli podčiarknuť náš názor, že za odmietnutím Hodžovho plánu neboli iba politické motívy, ale aj silné hospodárske záujmy. Hospodárskym základom Hodžovho plánu bolo riešenie otázok okolo odbytu obilia. Lenže odbyt obilia bol vyriešený už v čase nastolenia tohto problému, lebo nemecký trh pohltil stredoeurópske obilie. Pál Pritz poukazuje na to, že problém odbytu obilia bol problémom prvej polovice 30. rokov. Do roku 1936 zanikli chronické starosti s odbytom obilia z predošlých rokov. Napríklad, ak si všimneme maďarsko-nemecké hospodárske vzťahy, maďarská strana už nemala problém s tým, kde predá svoje obilie, ale ako sa môže vyhnúť čoraz väčším nemeckým požiadavkám na jeho nákup.⁴⁹

* Štúdia vznikla v rámci výskumného programu Krajinskej vedeckej a výskumnej nadácie (KVVN), kmeňové číslo 04695, pod názvom *Stredná Európa a zmeny pojmu stredná Európa v 20. storočí*.

---

49 PRITZ, ref. 16, s. 242.

F

FRANCÚZSKO

a slovenská otázka

1789–1989

Bohumila Ferenčuhová

VEDA,
vydavateľstvo SAV

INFORMOVANOSŤ ČESKO-SLOVENSKEJ DIPLOMACIE O KONTAKTOCH SLOVENSÝCH AUTONOMISTICKÝCH POLITIKOV S NACISTAMI V OBDOBÍ POMNÍCHOVSKEJ REPUBLIKY*

JANA TULKISOVÁ

TULKISOVÁ, Jana. The informedness of Czecho-Slovak diplomacy about the contacts of the Slovak autonomist politicians with the Nazis in the period of the post-Munich republic. *Historický časopis*, 2009, 57, 3, pp. 565-591, Bratislava.

The study is concerned with the problem of what information Czecho-Slovak diplomacy had about Slovak – German relations in the period of the so-called Second Republic. The author analyses its sources of information, which included the official statements of the German Foreign Office (Auswärtiges Amt), reports from the Czecho-Slovak Embassy in Berlin, reports of the Czecho-Slovak intelligence service to the Foreign Ministry in Prague and the domestic and foreign press. She comes to the conclusion that Czecho-Slovak diplomacy underestimated the role of Slovak separatism in Nazi policy and only had very superficial knowledge of the contacts of Slovak political figures with the Nazis.

International relations. Diplomacy. Second Czecho-Slovak Republic. Nazi Germany. Slovak autonomism.

Cieľom môjho výskumu bolo zistiť, či a v akom rozsahu bola česko-slovenská diplomacia informovaná o slovensko-nemeckých vzťahoch od septembra 1938, t. j. od prijatia Mníchovskej dohody, až po vznik Slovenského štátu v marci 1939. Tieto vzťahy som vnímala teda najmä ako jednu zo zložiek česko-slovenskej zahraničnej politiky voči nacistickému Nemecku. V súčasnosti sú vďaka historickému výskumu už mnohé fakty známe, ale pre všetky rozhodnutia vtedajších vedúcich politických činiteľov mohli byť smerodajné len tie vedomosti, ktoré v momentálnej situácii mali a ich konanie by sa malo preto posudzovať na základe týchto údajov. Pritom však nie je dôležité len to, či mali príslušné miesta len nepatrné správy o aktivitách slovenských politikov, alebo boli, naopak, o nich dobre oboznámení, ale i príčiny daného stavu.

Medzi orgány, ktoré sú poverené vykonávať diplomaciu, patrí najmä predseda vlády, minister zahraničných vecí a diplomatickí zástupcovia štátu. Výskum som teda zamerala práve na tieto úradné miesta. Tu je nutné upozorniť na jav typický pre pomníchovskú republiku, že dôležité rozhodnutia sa písomne nezaznamenávali, čím je skúmanie danej problematiky do istej miery sťažené.

V súvislosti s danou témou sa venovala výšena pozornosť predovšetkým Viedenskej arbitráži¹ a okolnostiam príprav vojenského zásahu na Slovensku, nazývaného tiež Ho-

---

1 DEÁK, Ladislav. *Viedenská arbitráž. 2. november 1938. Dokumenty I-III*. Martin : Matica slovenská, 2002-2005. Pozri tiež: HOENSCH, Jörg Kurt. *Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei*. Tübingen : JCB Mohr, 1967, s. 107-198. LUKEŠ, František. K diplomatickému pozadí vídeňské arbitráže. In *Historický časopis*, 1962, roč. 10, č. 1, s. 51-67.

molov puč.² Vnútropolitický vývoj a vzťahy medzi Slovákmi a Čechmi v druhej Československej republike, s dôrazom na vplyv Nemecka, najkomplexnejšie zachytávajú vo svojich monografiách nemecký historik Jörg Kurt Hoensch a český historik František Lukeš.³

Informačné zdroje česko-slovenskej diplomacie

Orgány česko-slovenskej diplomacie sa o slovensko-nemeckých kontaktoch dozvedali z viacerých zdrojov, ktorým síce nemožno prikladať rovnakú dôležitosť, ale z hľadiska celkovej informovanosti sa musia vziať do úvahy. Za najspoľahlivejšie správy sa všeobecne považujú tie, ktoré pochádzajú priamo od kompetentných miest. Česko-slovenské vládne miesta sa však v otázke slovensko-nemeckého vzťahu nemohli spoľahnúť ani na jednu zo zúčastnených strán, pretože ani jedna z nich nepovažovala za potrebné dôsledne informovať Prahu. Zostávali im teda menej spoľahlivé informačné zdroje, ku ktorým patrili sondáže česko-slovenského vyslanca v Berlíne, správy domácej a zahraničnej tlače a v neposlednom rade správy o výsledkoch činnosti česko-slovenskej spravodajskej služby. Svoje miesto tu okrem menovaných zdrojov mali i občasné správy z radov slovenských autonomistov, ktorí – samozrejme neoficiálne – donášali na svojich kolegov.⁴

- 2 SUK, Pavel. Prezident Emil Hácha a Slovensko v dobe medzi 9. – 14. březnem 1939 (Několik poznámek k méně či více známým faktům). In *Slovensko medzi 14. marcom a salzburskými rokovaniami. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov VI*. Zost. Martin Pekár, Richard Pavlovič. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, 2007, s. 402-418. V niektorých prácach je zreteľná tendencia zákrok pražskej vlády, do ktorého prípravy mal byť údajne zapojený i samotný Edvard Beneš, odsudzovať ako neoprávnený a neprimeraný: ČARNOGURSKÝ, Pavol. *14. marec 1939*. Bratislava : Veda, 1992, s. 123. ĐURČANSKÝ, Ferdinand. S Tisom u Hitlera. Vznik Slovenskej republiky. In BYSTRICKÝ, Valerián - LETZ, Róbert - PODOLEC, Ondrej (eds.). *Vznik Slovenského štátu. 14. marec 1939. Spomienky aktérov historických udalostí. 1. diel*. Bratislava : AEP, 2007, s. 66. ŠTEFANSKÝ, Václav. Ferdinand Čatloš a armáda na Slovensku od októbra 1938 do augusta 1944 (náčrt problematiky). In *Vojenské obzory*, 1996, roč. 3, č. 3, s. 70. Nájdu sa i štúdie, kde je takýto postoj predmetom ostrej kritiky: „(...) *Ludáci celú akciu spropagovali a aj keď na následný zásah nacistov de facto odumrela, vyhlásili ju za „centralistický, pražský, český, židobolševický, Homolov puč“*, ktorý bol a je dôvodom ich protičeských a protičeskoslovenských útokov dodnes. (...)“ ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, Zlatica. Slovensko v druhej republike (Autonomistické snahy slovenskej politickej reprezentácie). In *Z druhej republiky, zv. II*. Praha : Historický ústav Armády České republiky – Památník odboje, 1993, s. 319.
- 3 HOENSCH, Jörg Kurt. *Slovensko a Hitlerova východná politika*. Bratislava : Veda, 2001. LUKEŠ, František. *Podivný mír*. Praha 1968. K politickému vývoju na Slovensku v období druhej republiky pozri tiež GRACA, Bohuslav. *14. marec 1939. Z dejín Komunistickej strany Slovenska*. Sborník Ústavu dejín KSS, roč. I., č. 3. Bratislava 1959; HÁJEK, Miloš. *Od Mnichova k 15. březnu. Příspěvek k politickému vývoji českých zemí za pomnichovské republiky*. Praha 1959.
- 4 K aktivitám v tomto smere sa priznáva napr. Ján Lichner (minister dopravy v prvej slovenskej autonómnej vláde Jozefa Tisa) v správe pre československú exilovú vládu v Londýne, ktorú vypracoval na prelome rokov 1940/1941, ako i vo svojich Pamätiach. LICHNER, Ján. Správa o Slovensku pre ministerskú radu. In BYSTRICKÝ - LETZ - PODOLEC, ref. 2, s. 275. LICHNER, Ján. Pamäti. In Tamže, s. 191-193, 195, 197. Rudolf Beran vo výpovedi z mája 1946 vo veci obžaloby J. Tisa pred Národným súdom síce uviedol, že ho viackrát navštívil Sokol „s jakýmiś obavami o Slovensko a o republiku“, ale nepamätal si, či vtedy hovoril aj o spolupráci slovenských autonomistov so zahraničnými Nemcami. Rudolf Beran. Zápisnica z výsluchu R. Berana. In Tamže, s. 35.

Chvalkovský v úlohe sprostredkovateľa

Česko-slovenská diplomacia nebola hneď po Mníchove odsunutá do pozície nezúčastneného pozorovateľa. V období medzi mníchovským diktátom a prijatím Viedenskej arbitráže bola Berlínom vtiahnutá do slovensko-nemeckých rokovaní ako sprostredkovateľ. V tomto čase ešte Zahraničný úrad v Berlíne považoval pražské centrum za svojho partnera. V otázke Slovenska v nacistických kruhoch ešte ani zďaleka nemali jasno.

Paradoxne práve Maďarsko, ktoré sa počas celého medzivojnového obdobia snažilo získať späť svoje hornouhorské územie, bolo tým dôvodom, prečo sa v októbri 1938 rozhodli slovenskí politici nadviazať styk s nemeckými miestami. Nepriamo – a navyše nechtiac – tak napomohlo k slovensko-nemeckému zblíženiu, a teda i k vyhláseniu Slovenského štátu pod nemeckou ochranou.⁵

Mníchovská dohoda⁶ síce riešila v prvom rade otázku nemeckej menšiny, ale jej súčasťou bolo i vyhlásenie, aby sa uplatnil sebaurčovací princíp aj v prípade poľskej a maďarskej menšiny. Na popud maďarskej strany sa rokovania začali už v prvej dekáde októbra, pričom úloha brániť česko-slovenské záujmy pripadla prevažne slovenským zástupcom (Jozef Tiso, Ferdinand Ďurčanský, Ivan Krno, Rudolf Viest). Na prehnané maďarské požiadavky reagovala slovenská strana hľadaním opory u hegemóna stredo-európskeho priestoru, ktorým bolo nacistické Nemecko.

Ešte v priebehu komárňanských rokovaní sa Ďurčanský a Alexander Mach stretli s maršálom Hermannom Göringom v Karinhalle, kde sa vyjadrili, že Slováci nechcú patriť do Maďarska, chcú úplnú samostatnosť, pričom by sa v politickej, hospodárskej i vojenskej oblasti pevne opierali o Nemecko.⁷ Z tohto stretnutia mali slovenskí politici dojem, že Nemecko nebude podporovať maďarskú stranu.

Počas súkromného rozhovoru sa maďarský vyslanec v Prahe zveril nemeckému chargé d'affaires Andorovi Henckemu, že po návrate Ďurčanského z Berlína sa začala česko-slovenská delegácia správať sebedomejšie. Čechoslováci sa dokonca pokúsili

-
- 5 Alexander Mach už v prípravných textoch svojich memoárov zdôraznil význam komárňanských rokovaní pre vznik Slovenského štátu, keď si zaznamenal: „(...) *Cesta do Berlína viedla cez Komárno. Raz to historici dokážu.* (...)“ MACH, Alexander. Dni a noci pred 14. marcom 1939. In BYSTRICKÝ - LETZ - PODOLEC, ref. 2, s. 296. Taktiež historik Ladislav Suško poukazuje na „*kvalitatívnu zmenu v nemecko-slovenských vzťahoch*“ v období medzi komárňanskými rokovaniami a Viedenskou arbitrážou. SUŠKO, Ladislav. Miesto autonómneho Slovenska v politike Nemeckej ríše (september 1938 – marec 1939). In *Historický časopis*, 1999, roč. 47, č. 3, s. 428.
- 6 SUŠKO, Ladislav (ed.). *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938 – 1945. Dokumente. Band I. Von München bis Salzburg 1938 – 1940. Dokumente und Essay. Buch 1.* Bratislava : Lúč, 2008, dok. 2.
- 7 Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918 – 1945 (ďalej ADAP), séria D, zväzok IV., Baden-Baden 1951, dok. 68. SCHVARC, Michal - HOLÁK, Martin - SCHRIFFL, David (eds.). „*Tretia ríša*“ a vznik Slovenského štátu. *Dokumenty I.* Bratislava : Ústav pamäti národa; SNM – Múzeum karpatských Nemcov, 2008, dok. 53. Suško preberá nesprávnu informáciu z ADAP-u, podľa ktorej sa stretnutie konalo 16. alebo 17. októbra. SUŠKO, ref. 6, dok. 20. Ku stretnutiu v Karinhalle sa vyjadril aj Ďurčanský vo svojej štúdií. ĎURČANSKÝ, ref. 2, s. 63-64. K jeho presnému datovaniu pozri tiež: Tamže, s. 70, pozn. č. 1.

jeho cestu Maďarom zatajiť.⁸ Praha sa pravdepodobne o intervencii česko-slovenskej delegácie u Göringa dozvedela až deň po jej uskutočnení. Vtedy jej totiž Krno za delegáciu oznámil, že „*ministr dr. Ďurčanský mluvil včera s Göringem*“. Ďalej uviedol, že výsledok rozhovoru bol dosť priaznivý, „*takže lze očekávat, že v otázce maďarské tlak německý přestane a budeme vystaveni jen tlaku italskému*“.⁹

Maďarská delegácia zamietla predložený česko-slovenský protinávrh a rokovania v Komárne ukončila. O probléme mali rozhodnúť mocnosti, ktoré podpísali Mnichovskú dohodu. Konkrétnu podporu hľadali maďarskí politici u Talianska i Nemecka.

V týchto dňoch priamo vstupuje do diania i česko-slovenský minister zahraničných vecí František Chvalkovský, ktorý sa po svojom nástupe do novej funkcie vybral na prvú návštevu do Nemecka. Ríšsky kancelár Adolf Hitler v rozhovore s ním v súvislosti s uspokojením menšinových práv v Česko-Slovensku prešiel k téme slovensko-maďarských vyjednávani a vyzýval Chvalkovského, aby sa s Maďarmi čo najskôr dohodli. Ten mu však oponoval, že od vytvorenia slovenskej vlády na ne Praha nemá priamy vplyv, môže sa teda len pokúsiť o ich ovplyvnenie. Na záver ich stretnutia ho Hitler upozornil, že v oblasti zahraničnej politiky má Praha ešte stále posledné slovo, a to i v záležitostiach týkajúcich sa slovenskej otázky.¹⁰

V ten istý deň mal audienciu u Hitlera i Kálman Darányi, ktorý chcel ríšskeho kancelára získať pre maďarské stanovisko. Hitler sa staval do pozície objektívneho pozorovateľa. Povedal mu, že Slovákom nemožno nariadiť vykonanie plebiscitu. „*Ti by síce chceli byť samostatní, ale vie, že určite nechcú patriť k Maďarsku*.“ Dokonca mu navrhol, že

8 Národný archív (ďalej NA) Praha, fond (ďalej f.) Zahraniční úřad Berlín 1932-45 (ďalej len značka fondu AA), kartón (ďalej k.) 2, fólia 18 333-18 334. Gejza Medrický (minister hospodárstva Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945) sa v memoároch vyjadril o ceste Ďurčanského a Macha ku Göringovi, a o nasledujúcej ceste Tisa k Joachimovi von Ribbentropovi, dosť zjednodušene: „*Pravda, neboli to verejně úradně návštěvy, aby sa Maďarom nedala zádrapka*.“ Ich opodstatnenosť obhajoval nezáujmom Francúzov a Angličanov o slovenské hranice a zároveň priveľkou angažovanosťou Talianska za maďarské požiadavky. MEDRICKÝ, Gejza. Hrst' rozpomienok a udalostí. In BYSTRICKÝ, Valerián - LETZ, Róbert - PODOLEC, Ondrej (eds.). *Vznik Slovenského štátu. 14. marec 1939. Spomienky aktérov historických udalostí. 2. diel*. Bratislava : AEP, 2008, s. 11. Taktiež aj Ján Paulíny-Tóth (funkcionár Slovenskej národnej strany) sa vyslovil, že „*tieto cesty nemuseli byť samo v sebe závadné*“, keďže cieľom bolo vysondovať (popri maďarskom a poľskom) nemecké stanovisko. PAULÍNÝ – TÓTH, Ján. Ako došlo k 14. marci 1939. In Tamže, s. 76-77. Porovnaj: Jozef Tiso. Zápisnica napísaná s dr. Jozefom Tisom. In Tamže, s. 262-264. Tiso prehlásil, že sa „*Ďurčanského na jeho styky a cesty do zahraničia za autonómie nepýtal*“ a nikto mu o nich, vraj, ani nehovoril.

9 Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky (ďalej A MZV ČR) Praha, Právni sekce VI., k. 58, fascikel 11, č. 43, telefonogram československé delegace do Prahy 13. 10. 1939, Fiša a Krno Čermákovi. Deák si vôbec nevšima otázku legitimacy Ďurčanského cesty, keď uvádza: „*(...) Priaznivě správy doniesol i F. Ďurčanský zo stretnutia s H. Göringom v Karinhalle 12.10. 1938, na základe čoho česko-slovenská delegácia prišla k záveru, že z nemeckej strany netreba očakávať tlak v prospech maďarskej politiky. (...)*“ DEÁK, Ladislav. *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933 – 1939*. Bratislava : Veda, 1991, s. 162. Vysvetľovaniu sa vyhol napr. i Lukeš. LUKEŠ, ref. 3, s. 121-122. Lichner sa o cestách Ďurčanského a Tisa do Nemecka neskôr zmieňuje: „*(...) Najprv cestoval do Berlína Ďurčanský, potom i Tiso a neviem ešte kto. Ďurčanský išiel do Berlína na vlastnú päsť, bez súhlasu min. zahraničia a ústrednej vlády, kde mal nejaké záhadné rozhovory, za čo ťahala ústredná vláda Ďurčanského na zodpovednosť. Z tohto nastali zvady, rozladenie medzi ústrednou vládou a ľudákmi. Pomer sa stal veľmi napjatý. (...)*“ LICHNER, Pamäti, ref. 4, s. 191.

10 ADAP, D, IV., dok. 61. SUŠKO, ref. 6, dok. 18.

prizve na ich stretnutie aj Chvalkovského a môžu sa spolu dohodnúť, čomu sa Darányi vyhol poznámkou, že na to nemá splnomocnenie od svojej vlády.¹¹

Telefonicke sa predsa len Darányi s Bélom Imrédym dohodorili na istých ústupkoch, ktoré potom s Joachimom von Ribbentropom zaznačili do mapy. Večer si Ribbentrop opäť zavolať Chvalkovského a na mape mu ukázal novú líniu. Chvalkovský sa ohradil, že sa v problematike nevyzná, pretože rokovania vedú slovenskí ministri, no zároveň pripustil, že zodpovednosť za rokovania nesie Praha. Sľúbil, že na druhý deň oboznámi svoju vládu, pričom sa za nemeckú radu i poďakoval. Vyjadril sa, že je za čo najrozsiahlejšie uspokojenie maďarských požiadaviek, pretože považuje za nutné získať garancie nových česko-slovenských hraníc. Vyslovil tiež obavu, že presvedčiť Slovákov o nemeckom stanovisku bude poriadne ťažké, „*jednako len má na nich obmedzený vplyv*“.¹²

Krátko po svojom návrate do Prahy navštívil Chvalkovský Henckeho, aby ho požiadal, nech odovzdá Hitlerovi a Ribbentropovi čo najúprimnejšiu vďaku za prijatie. Ohľadne maďarsko-československých rokovaní mu oznámil, že pozval členov slovenskej vlády do Prahy, aby s nimi prebral nový návrh Maďarsku. Ďalej sa zmienil, že slovenskí ministri možno vyjadria pranie, aby ich prijal ríšsky minister zahraničia. „*On, Chvalkovský, by sa za takéto želanie prihovoril.*“ Ďalšie podrobnosti mal Henckemu oznámiť po rozhovore so Slovákmí.¹³

Henckemu mohol Chvalkovský už na druhý deň hlásiť, že Tiso, Ďurčanský a Edmund Bačinský požadovali pred odovzdaním nového návrhu prijatie u Ribbentropa. „*Ak by Ribbentrop uznal za vhodné a možné tiež prijatie u ríšskeho kancelára, slovenskí i karpatoukrajinskí ministri by to obzvlášť vďačne uvítali.*“ Chvalkovský sa vyslovil, že ich žiadosť čo najdôraznejšie podporuje, pretože očakáva, že bezprostredný vplyv ríšskej vlády na Slovákov a Karpatských Ukrajincov urýchli rokovania s Maďarmi. Pretože záležitosť súrila, prosil o rýchlu odpoveď od Ribbentropa, pričom malo zostať toto pranie prísne utajené. Obzvlášť mu záležalo na tom, aby sa o prípadnom zamietnutí audiencie ríšskou vládou nedozvedela verejnosť.¹⁴

Do tajných vyjednávaní bol vďaka Ďurčanskému zasvätený i nemecký konzul v Bratislave Ernst von Druffel. Podľa jeho správ Chvalkovský hovoril v ministerskej rade v Prahe o zdržanlivom prijatí v Nemecku. Bratislavu a Nitru podľa neho ešte bolo možné zachrániť pre Slovensko, avšak Košice sotva. Chvalkovský v ministerskej rade vysvetlil, že Nemecko nie je veľmi ochotné odsunúť záujmy svojich spojencov v prospech Slovenska. Druffel v správe nemeckému vyslanectvu v Prahe uviedol, že Slováci, ktorí si boli dovtedy Bratislavou istí, začali byť opäť znepokojení. Navrhli preto cestu Tisa a Ďurčanského do Berlína a Chvalkovský ich návrh uvítal.¹⁵

Z Druffelovej i Henckeho správy sa zdá, že myšlienka nemeckej cesty slovenských ministrov a karpatoukrajinského ministra Bačinského sa zrodila najskôr u Chvalkovského

11 ADAP, D, IV., dok. 62. K rozhovorom Hitlera a Ribbentropa s Chvalkovským a Darányim v Mníchove 14. 10. 1938 pozri: DEÁK, ref. 9, s. 164. HOENSCH, ref. 1, s. 142-147. LUKEŠ, ref. 3, s. 124-126.

12 NA Praha, f. AA, k. 12, 199 154-199 155.

13 SUŠKO, ref. 6, dok. 19.

14 SCHVARC - HOLÁK - SCHRIFFL, ref. 7, dok. 63.

15 Tamže, dok. 64.

ho,¹⁶ a ten ju nepriamo – opisom svojich dojmov z prijatia u najvyšších ríšskonemeckých inšancií – šikovne podstrčil slovenským a karpatoukrajinským zástupcom tak, aby to vyzeralo ako ich vlastný nápad. Uhádnuť dôvody, ktoré ho k tomu viedli, nie je ťažké. Sám ich prezradil Henckemu. Od stretnutia očakával rýchle vyriešenie problému a otvorenie cesty k prijatiu vytúženej garancie pomnichovských hraníc.¹⁷ Ako sa však neskôr ukázalo, podcenil schopnosť nacistov rýchlo meniť svoje zámyery a plány.

Nemeckému súhlasu so spomenutou návštevou predchádzalo intenzívne dohadovanie sa medzi Ribbentropom a Chvalkovským, prirodzene, opäť cez nemecké vyslanectvo v Prahe.¹⁸ V odpovedi na Chvalkovského otázku Ribbentrop česko-slovenskej vláde odkázal, aby sa vyjadriala, či uznáva za podklad rokovania líniu, ktorú zaznačil do maďarskej mapy a odovzdal Chvalkovskému. K žiadosti česko-slovenskej vlády bol ochotný zaujať stanovisko až potom, keď bude poznať jej odpoveď. Nato Hencke ešte v noci potvrdil jej súhlas a dodal, že Chvalkovský znovu zopakoval prosbu, aby Ribbentrop prijal troch „pánov“.¹⁹

Ribbentropovi nestačilo už raz vyslovené vyhlásenie Chvalkovského, že česko-slovenská vláda akceptuje, aby sa ním navrhnutá línia stala podkladom pre „*maďarsko - české [sic!] rokovania*“. Hencke bol poverený Chvalkovskému odkázať, že ríšsky minister zahraničných vecí toto vyhlásenie chápe tak, že pri rokovaníach sa bude vychádzať len z tejto – a zo žiadnej inej – línie, diskutovať sa teda malo iba o detailoch okolo nej. Pred pozvaním slovenských ministrov na rozhovory do Nemecka žiadal opätovné potvrdenie, že toto jeho poňatie odovzdaného vyhlásenia je správne. Chvalkovský Henckemu teda musel potvrdiť, že Ribbentrop jeho vyhlásenie skutočne pochopil správne.

Ribbentrop sa konečne rozhodol dať súhlas a cez Henckeho Chvalkovskému odkázal, že „*troch slovenských [sic!] ministrov*“ zajtra očakáva v Mníchove, vo vodcovom sídle. O tejto návšteve bol informovaný aj Zahraničný úrad, ktorému sa zároveň dalo vedieť, že ak bude mať Ribbentrop z rozhovoru priaznivý dojem, predstaví slovenských ministrov aj Hitlerovi. Upozorňovalo sa, že o tomto úmysle sa nemá dozvedieť Chvalkovský.²⁰

Na uvedenom možno na jednej strane vidieť pohotovosť, s akou nacisti spriadali svoje intrigy, na druhej strane udivuje dôverčivosť, alebo dokonca naivita česko-slo-

16 F. Ďurčanský konštatuje, že po prerušení komárňanských rokovaní pripravilo pražské MZV pre J. Tisa a pre neho prijatie u Ribbentropa. ĎURČANSKÝ, ref. 2, s. 64. Podobne aj J. Tiso len stručne referuje: „*Bolo rozhodnuté, že ja mám ísť s týmto poslaním [získať priazeň Nemcov pre rokovania vo Viedni – J. T.] spolu s dr. Ďurčanským do Mníchova, (...)*“ Jozef Tiso, ref. 8, s. 264. Pozri tiež: LUKEŠ, ref. 3, s. 126-127. Porovnaj: DEÁK, ref. 9, s. 164-165. HOENSCH, ref. 1, s. 153. Podľa Ďuricu konal Chvalkovský z podnetu Tisa: „*(...) Tiso sa iste obrátil v tejto veci aj na centrálnu vládu, lebo už 16. októbra nemecký chargé d' affaires Hencke telegrafoval do Berlína, že minister zahraničia dr. Chvalkovský sa prihovára, aby slovenskí ministri mohli byť prijatí ríšskym zahraničným ministrom von Ribbentropom vo veci vyjednávani s Maďarmi. (...)*“ ĎURICA, Milan Stanislav. *Jozef Tiso – slovenský kňaz a štátnik. I. 1887 – 1939*. Martin : Matica slovenská, 1992, s. 206.

17 K problematike garancie hraníc pomnichovskej Česko-slovenskej republiky pozri: BYSTRICKÝ, Valerián. Otázka garancie hraníc Československa po mníchovskej konferencii. In *Slovenský prehľad*, 1990, roč. 76, č. 2, s. 115-125.

18 HOENSCH, ref. 1, s. 154-155.

19 NA Praha, f. AA, k. 6, 75 921-75 922.

20 ADAP, D, IV., dok. 71. SUŠKO, ref. 6, dok. 23.

venských predstaviteľov, keď sa sami angažovali za dohodnutie slovensko-nemeckého stretnutia.

Ako je dnes už známe, Hitler Tisa, Ďurčanského a Bačinského 19. októbra 1938 neprijal. Prijal ich síce len Ribbentrop,²¹ no po oficiálnom rokovaní si ich pozval i na súkromný rozhovor, ktorého obsah by sa zaiste českej časti pražskej vlády veľmi nepozdával. Predmetom stretnutia bola totiž i eventualita osamostatnenia sa Slovenska.²² Ribbentropovi sa nepodarilo vymámiť od Tisa prehlásenie, že do úvahy by prichádzala i možnosť, že by sa samostatné Slovensko oprelo o Nemecko. Isté však je, že delegácia v ňom vzbudila záujem o slovenskú otázku, keďže už po prvom stretnutí si dal predložiť spisy, ktoré jeho úrad nazhromaždil k uvedenej problematike.²³

Slovensko-česká (ne)spolupráca

Podľa nemeckého scenára mal rokovania s Maďarskom sprostredkovať Chvalkovský. Berlín predpokladal, že 20. októbra 1938 už bude česko-slovenský minister zahraničia informovaný o mníchovskom stretnutí, v čom sa však mylil. Slovenskí ministri sa neponáhľali z Nemecka priamo do Prahy, ale najskôr pricestovali do Bratislavy. Jediné Bačinský prišiel podať správu Chvalkovskému. Ten ale tvrdil, že o rokovaní ohľadne slovenských záležitostí nie je takmer vôbec oboznámený a nemal so sebou ani mapu, na ktorej bola v Mníchove zaznačená upravená línia.

U Chvalkovského už ale čakal Hencke s ďalšími inštrukciami. Dostal sa tak do komickéj situácie, keď mal hovoriť s Chvalkovským ako s informovanou osobou. Keďže ten ešte o ničom nevedel, telefonoval s Chvalkovského povolením do Mníchova. Vyslancový radca Günther Altenburg mu oznámil, že Ribbentrop poveril nemeckého vyslanca v Budapešti Otta von Erdmannsdorfa oboznámiť maďarskú vládu, aby sa vzdala nárokov na Bratislavu, Nitru, Košice, Užhorod a Mukačevo, pretože tieto mestá mali mať pre Slovákov životne dôležitý význam. S výnimkou týchto miest mala maďarská armáda obsadiť v podstate územie, ktoré požadovala na rokovaníach v Komárne.

Chvalkovský teda i bez informácií od slovenských ministrov splnil nemecké inštrukcie o ďalšom postupe, ktoré dostal od Henckeho. Zavolať si maďarského vyslanca v Prahu a s odvolaním sa na nový „česko-slovenský“ návrh, ktorý už medzitým odovzdal v Erdmannsdorf v Budapešti, žiadal, aby maďarská vláda oznámila, kedy a kde sa bude pokračovať v rokovaníach.²⁴

K nekorektnému postupu slovenských ministrov sa vyjadril Ladislav Feierabend nasledovne: „*O nespolehlivosti Tisa a Ďurčanského jsme se přesvědčili – celá vláda – velmi brzy. Po návratu od Hitlera pokládal Chvalkovský za důležité, aby zástupci Slováků a Podkarpatorusů navštívili von Ribbentropa a jednali s ním o hraničních otázkách. Chvalkovský jasně viděl, že jen Německo může působit na Maďarsko, aby mírnilo svou revizionistickou nenasytnost, že je československou povinností, abychom požádali o takový německý zákrok ve prospěch záchrany svého území, a že nejvhodnějšími mluvčími*

21 ADAP, D, IV., dok. 72. SUŠKO, ref. 6, dok. 25. SCHVARC - HOLÁK - SCHRIFFL, ref. 7, dok. 70.

22 ADAP, D, IV., dok. 73. SUŠKO, ref. 6, dok. 26. SCHVARC - HOLÁK - SCHRIFFL, ref. 7, dok. 71. HOENSCH, ref. 1, s. 155-156.

23 LUKEŠ, ref. 3, s. 127. ĎURICA, ref. 16, s. 211.

24 NA Praha, f. AA, k. 31, 448 689-448 691.

za Československo budú členové zemských vlád – slovenské a podkarpatoruské, nebot šlo o integritu jejích území.“²⁵

Po vysvetlení dôvodov, prečo Chvalkovský presadil, aby bola vyslaná delegácia k Ribbentropovi, ďalej uvádza: „Vláda jmenovala dr. Tisa a dr. Bačinského jako své mluvčí a ministr Chvalkovský sjednal, že von Ribbentrop je přijme 19. října v Mnichově. Dr. Tiso vzal sebou do Mnichova také Ďurčanského, ale ani on ani Ďurčanský pražské ministerské radě nepodali vyčerpávající zprávu o tom, co v Mnichově dělali.“²⁶

Česko-slovenské ministerstvo zahraničných vecí (MZV) sa staralo o to, aby jeho zastupiteľské úrady v zahraničí boli podľa možnosti informované o vnútropolitickom a zahraničnopolitickom vývoji svojej krajiny, a síce i prostredníctvom krátkovlnných relácií, ktoré vysielalo. 19. októbra 1938 sa tak mohli vyslanectvá dozvedieť nasledovne: „V pondělí měli slovenští a podkarpatoruští ministři Tiso, Ďurčanský, Bačinský a Revay rozhovor s ministrem zahraničních věcí dr. Chvalkovským, týkající se situace po poradách československo-maďarských v Komárně. Ministři Tiso, Ďurčanský a Bačinský odjeli dnes do Mnichova.“²⁷

Nasledujúci deň ministerstvo zahraničia hlásilo, že podľa správy Československej tlačovej kancelárie z Berchtesgadenu boli ministri prijatí Ribbentropom. Tiso a Ďurčanský sa mali 20. októbra 1938 vrátiť do Bratislavy, zatiaľ čo Bačinský mal priletieť do Prahy, aby informoval pražskú vládu o výsledku včerajšieho rozhovoru. V relácii sa ešte dodávalo: „Ač v této chvíli nejsou ještě známy konkrétní podrobnosti, převládá přece přesvědčení, že otázka nové úpravy hranice mezi Slovenskem a Maďarskem bude řešena rychlým, přímým jednáním.“²⁸

V snahe vytvoriť čo najpresnejší obraz o udalostiach poskytovalo MZV vyslanectvám i prehľad správ najmä domácej tlače. *Národní listy* k otázke česko-slovensko - maďarských vyjednávaní konštatovali: „(...) Nedošlo zatím k obnově přímého jednání. Místo toho jsme svědky něčeho, co vypadá jako prostředkování Německa, u něhož se sbíhají všechny nitky (...).“ Ako obzvlášť dobre informovaný sa javil byť *Venkov*, ktorý napísal: „(...) Ministr Ribbentrop ujistil slovenské ministři, že Německo bude se v této věci [t. j. úpravy slovensko-maďarských hraníc – J. T.] vůči Slovákům chovat příznivě. Naléhá však, aby se rokování s Maďarskem nadvázalo co nejdříve a rychle skončilo.“ Je pozoruhodné, že článok prezrádza i skutočnosť, že slovenskí ministri, ktorých správne označil za „neoficiálních hostí říšskej vlády“, mali s Ribbentropom porady až dve.²⁹ Ďalšie podrobnosti o ich náplni však už neuviedol.

Napriek pozitívnym dojmom, ktoré si priniesli členovia česko-slovenskej delegácie z Mníchova, nevedli rokovania s Maďarskom k úspechu. Maďarsko malo totiž oproti nim jednu veľkú výhodu, ktorá sa ukázala ako rozhodujúca. Za jeho požiadavkami stálo Taliansko. Taliansky minister zahraničia Galeazzo Ciano presvedčil Ribbentropa

25 FEIERABEND, Ladislav Karel. *Politické vzpomínky I.* Brno : Atlantis, 1994, s. 48.

26 FEIERABEND, ref. 25. O problémoch so spoluprácou medzi Bratislavou a Prahou tesne po návrate slovenských politikov z Nemecka sa v citovaných prácach nezmiňuje Hoensch, Deák ani Lukeš – a dokonca ani J. Tiso. Jozef Tiso, ref. 8, s. 265.

27 A MZV ČR, Kabinet ministra, věcné, k. 48.

28 Ref. 27.

29 Ref. 27.

o opodstatnenosti maďarských návrhov a maďarskej strane sa predsa len podarilo preniesť vyriešenie sporu do kompetencií dvoch arbitrov. Česko-slovenská vláda sa podvolila, aby o výsledku rozhodli mocnosti Osy.³⁰ V telegrame do Paríža MZV menovalo ako dôvody tohto rozhodnutia o. i. aj výsledky návštevy Tisa, Ďurčanského a Bačinského u Hitlera [sic!] a Ribbentropa, či skeptické vyjadrenie anglického vyslanca v Prahe.³¹

Pred zahájením Viedenskej arbitráže MZV vo svojej relácii oznamovalo i správu „Národní politiky“ o pomeroch na Slovensku, kde sa uvádzalo: „(...) Slovensko žije v revolučnom kvasu. Tu a tam dochází sice k věcem, které nelze označiti za normální.“ Pokračovanie článku vyznieva však skôr pozitívne pre ústrednú vládu, keď sa tvrdí: „(...) Slovenská vláda ovládla plně situaci na Slovensku a těší se důvěře národa. Pracuje v úplné jednotě s ústřední vládou a zejména s jejím ministrem zahraničních věcí. (...)“³² Možno k tomu len dodať, že už spomenuté nemecké záznamy, a v neposlednom rade tiež pamäte ministra Feierabenda, poskytujú trochu rozdielny pohľad na túto bezproblémovú spoluprácu.

Viedenská arbitráž slovenských politikov sklamala. Podarilo sa síce zachrániť Bratislavu a Nitru, no stratila Košice. Nová maďarská hranica zasahovala hlboko do slovenského etnického územia. Slovenskí ministri boli z oficiálnych rokovaní vo Viedni³³ vylúčení. Po počiatočnom zdráhaní sa Tiso podpísal protokol, až keď na neho Chvalkovský naliehal.

Svoj nesúhlas s viedenským rozsudkom, ale i s „postupom“ slovenskej vlády vyjadrila pražská ministerskej rade na druhý deň i deputácia komunistických poslancov. O ich jednaní v predsedníctve ministerskej rady sa zaznamenalo: „(...) *Žádají větší politickou iniciativu ústřední vlády na Slovensku. Vládne tam nepořádek především v politice, kde proti znění žilinské dohody jednotliví činitelé podnikají oficiální cesty do ciziny – do Varšavy, Vídne i Mnichova, ačkoli žilinská dohoda prohlašuje jednotnost zahraniční politiky a jejího vedení.* (...)“³⁴ Ústrednej vláde bolo teda už na začiatku novembra 1938 i touto cestou vyčítané, že toleruje pokusy slovenskej strany o rozvíjanie zahraničných kontaktov s okolitými štátmi.

Podpísaním viedenského diktátu sa skončila Chvalkovského sprostredkovateľská misia. Počas nasledujúcich mesiacov už takúto pozíciu v slovensko-nemeckých vzťahoch nezastával. Tie sa čoraz viac presúvali do neoficiálnej roviny a česko-slovenská diplomacia sa o nich dozvedala skôr len zo sekundárnych prameňov. Navyše, dozvedieť sa a správne pochopiť získané informácie sú dva rozdielne javy. Pražské centrum malo pochopenie jednotlivých udalostí sťažené tiež tým, že nacistickú i slovenskú stranu

30 J. Tiso v liste J. von Ribbentropovi v tejto súvislosti doslova napísal, že „*vkładá budoucnost' svojho národa a svoje krajiny do ruk říšského kancelára a vodcu a Jeho excelencie*“ (t. j. Ribbentropa – J. T.). SUŠKO, ref. 6, dok. 31.

31 A MZV ČR, Telegramy odeslané (ďalej TO) 1938, č. 1 923/38.

32 A MZV ČR, Kabinet ministra, věčené, k. 48.

33 SUŠKO, ref. 6, dok. 35.

34 *Protifašistický a národně osvobozenecký boj českého a slovenského lidu 1938 – 1945. I. díl. Mnichov a březnová tragédie. Období od 1. října 1938 do 15. března 1939. 3. svazek.* Praha 1988, 2. zešit, dok. 881. Záznam z 3. 11. 1938 o jednání deputace komunistických poslanců Kopeckého, Borkaňuka a Širokého na předsednictvu ministerské rady, kde vyjádřili stanovisko k vídeňskému diktátu.

muselo, či malo, vnímať diferencovane, pretože oba tábory sa ďalej delili na zástancov rôznych, často i protichodných koncepcií. Celkový vývoj udalostí v čase existencie pomníchovskej republiky skôr ukazuje, že Praha sa nedokázala správne zorientovať v chaose vtedajšej doby, a tak sa jej ani nemohlo podariť koordinovanejšie čeliť nacistickej agresii. A tá, ako bolo z vývoja medzinárodnej situácie zrejmé, bola po anšluse Rakúska čoraz viac namierená práve proti Česko-slovenskej republike.

Spravodajstvo diplomatických misii

Pre úspešné vedenie zahraničnej politiky potrebujú mať vedúci predstavitelia štátu spoľahlivé informácie o dianí v cudzine. Tie im majú v prvom rade poskytovať ich zahraničné zastupiteľstvá. Pritom je dôležité, aby mali ich zástupcovia schopnosť včas rozpoznať, ktoré správy sú, prípadne v budúcnosti môžu byť pre krajinu, ktorú zastupujú, existenčnej povahy. Nie je to ľahká úloha, ktorá sa od diplomata očakáva. Nie každý ju zvládne.

Viedenská „križovatka“

Mestom najčulejších slovensko-nemeckých kontaktov bola Viedeň, kde žila popri iných i relatívne početná slovenská menšina. Viedeň na to predurčovala už jej geografická blízkosť s hlavným mestom Slovenska. Jednotlivé úradné miesta teda logicky disponovali rozsiahlejšími znalosťami o slovenských pomeroch než vzdialený Berlín a v oveľa väčšej miere sa zaujímal o dianie na Slovensku.

Práve v bývalom hlavnom meste rakúsko-uhorskej monarchie dochádzalo teda ku stretnutiam slovenských predstaviteľov s rôznymi viedenskými, ale i ríšskonemeckými kruhmi. Tie neunikli pozornosti tunajšieho československého generálneho konzulátu. V priebehu roku 1937 hlásil generálny konzulát vo Viedni ministerstvu zahraničia v Prahe o aktivitách slovenskej iredenty, žijúcej v zahraničí a ministerstvo zahraničia tieto správy zase posielalo predsedníctvu ministerskej rady.

V správach konzulátu sa najčastejšie objavovali mená ako František Jehlička, Peter Bazovský a Ľudovít Koreň.³⁵ Ich snahy o osamostenie Slovenska a jeho následné pripojenie k Maďarsku neboli pre Prahu žiadnym tajomstvom. Na začiatku ich iredentistickej činnosti stála síce finančná podpora z Maďarska, keď však nevykazovali adekvátne výsledky, maďarské miesta im prestávali poskytovať financie. Vtedy prechádzali do služieb ríšskonemeckej propagandy. V októbri 1937 napr. konzulát vo Viedni hlásil, že Jehlička sa odsťahoval z Budapešti a bude bývať vo Viedni a v Mníchove, pretože Maďari odmietli ďalej podporovať jeho agitáciu proti Československu. Ďalej sa v správe uvádzalo, že Bazovský, ktorý istý čas pobudol na vidieku v Gdansku, sa vrátil do Berlína a stal sa spolupracovníkom orgánu NSDAP *Völkischer Beobachter*. Náplňou jeho práce sa stalo sledovanie československej a maďarskej tlače.³⁶ Bazovský mal údajne pracovať

35 K ich činnosti v období predmníchovskej Československej republiky pozri: KRAMER, Juraj. *Iredenta a separatizmus v slovenskej politike (Štúdia o ich vzťahu)*. Bratislava 1957.

36 NA Praha, f. Predsednictvo ministerské rady (ďalej PMR), Sekretariát, inv. č. 1 690, sign. 1 407, k. 568, správy o slovenskej iredente v cudzine. MZV – Prezidiu ministerskej rady v Prahe 15. 10. 1937, č. 132 769/II-1/37.

aj pre nemecké ministerstvo zahraničia, pričom nemecký konzulát v Bratislave mu vraj poskytoval i skonfiškovanú tlač.³⁷

Viedenský konzulát taktiež monitoroval i vysielanie viedenského rozhlasu v slovenskej reči, ktoré zabezpečoval Ľudovít Mutňanský. Podľa správy z Viedne, ktorú poslalo MZV predsedníctvu ministerskej rady 11. októbra 1938, bol Mutňanský organizátorom slovenskej légie. Údajne mala mať až 2 000 členov. Generálny konzulát zistil, že peniaze na slovenskú légiiu mu dáva nemecké ministerstvo propagandy, prostredníctvom Sudetendeutscher Heimatbundu. Jej úlohou malo byť vyvolávanie nepokojov na Slovensku.³⁸

Do Viedne chodili pri rôznych príležitostiach i slovenskí politickí predstavitelia. Napríklad černojských osláv vo Viedni v októbri 1937 sa zúčastnili Pavol Čarnogurský, Karol Murgaš, Ďurčanský, Mach.³⁹ V decembri 1937 sa tu zišli na Bernolákových oslavách, ktoré usporiadala viedenská Katolícka Jednota, senátor Karol Mederly, redaktor *Slováka* A. Mach, F. Ďurčanský za časopis *Nástup* a dvadsať členov študentského spolku Svoradov.⁴⁰ Prezídium ministerstva vnútra hlásilo predsedníctvu ministerskej rady v septembri 1938 napr. o Sidorových stykoch s Rudolfom Vávrom a Antonom Klementom.⁴¹ Zhovárali sa vraj o tom, že v Nemecku len na to čakajú, kedy už konečne prevezme predsedníctvo v HSLS. Potom sa už malo ísť spoločne proti Čechom, a to i s Maďarmi. Karol Sidor tu mal spolu s Franzom Karmasinom v júli 1938 dokonca absolvovať návštevu u gauleitera Josepha Bürckela.⁴² Podľa generálneho konzulátu bol Sidor prostredníctvom Vávru s nemeckými zástupcami pravdepodobne v stálom styku.⁴³

V marci 1938 bolo Rakúsko pričlenené k Nemeckej ríši. Viedeň sa stala sídlom rakúskeho miestodržiteľa, svoju činnosť tu začala rozvíjať taktiež i viedenská centrála Sicherheitsdienstu. Jednotlivé viedenské i ríšskonemecké miesta medzi sebou začali viesť kompetenčné boje, ktoré – ako je už dnes známe – sa odrazili aj v ich prístupe k slovenskej otázke. Anšlusom Rakúska však zároveň zanikli jeho diplomatické styky s Československom, ktoré tým stratilo jeden zo svojich dôležitých informačných kanálov.

Prečo Mastný nespomína

Pre skúmanie slovensko-nemeckých stykov by mali byť najprínosnejšie správy pochádzajúce z česko-slovenského vyslanectva nielen v Berlíne, ale i v Budapešti. Nie Nemecko, ale práve Maďarsko prejavovalo počas celého medzivojnového obdobia najintenzívnejší záujem o Slovensko. Napriek jeho snahám sa mu, ale nepodarilo vtisnúť

37 Ref. 36, MZV – Prezídium ministerskej rady v Prahe 18. 11. 1937, č. 149.945/II-1/37.

38 Ref. 36, MZV – Prezídium ministerskej rady v Prahe 11. 10. 1938, č. 142.290/II-1/38.

39 A MZV ČR, Politické zprávy (ďalej PZ) Viedeň 1937, č. j. 6 913, 29. 10. 1937.

40 NA Praha, f. PMR, k. 568, MZV – Prezídium ministerskej rady v Prahe 4. 12. 1937, č. 157.153/II-1/37.

41 Prof. Anton Klement, vedúci Inštitútu pre kultúru a dejiny sudetonemeckého priestoru vo Viedni. Blížšie pozri: HOENSCH, ref. 3, s. 43.

42 Joseph Bürckel, od 23. 4. 1938 ríšsky komisár pre znovuzjednotenie Rakúska s Nemeckou ríšou. NA Praha, f. PMR, k. 568, Prezídium ministerstva vnútra – Prezídium ministerskej rady v Prahe 11. 9. 1938, č. 22 781.

43 NA Praha, f. PMR, k. 568, Generálny konzulát vo Viedni – Prezídium policajného riaditeľstva v Bratislave 9. 6. 1938, č. 351/dův./38.

slovenskému autonomistickému hnutiu promaďarskú orientáciu. V rámci HSLS sa čoraz viac presadzovali prúdy, ktoré hľadali oporu v Poľsku a Nemecku. Budapešť s úzkosťou sledovala tento – pre ňu neželaný – vývoj a snažila sa ho zvrátiť. Preto by sa dalo očakávať, že i česko-slovenské vyslanectvo v Budapešti „zaregistruje“ tieto javy. Na základe analýzy jeho správ, ktoré posielalo do Černínskeho paláca, zostáva len konštatovať, že informácie tohto druhu sa v nich nenachádzali. Diplomatická misia si všimla viac-menej len vzťah slovensko-maďarský.⁴⁴

Pozornosť teda budem venovať česko-slovenskému vyslanectvu v Berlíne, na čele ktorého stál v rokoch 1932 – 1939 JUDr. Vojtěch Mastný. Bol to skúsený diplomat, pred nástupom do funkcie v Berlíne pôsobil ako vyslanec v Londýne a Ríme. O schopnostiach a usilovnosti Mastného svedčí jeho rozsiahle politické spravodajstvo (v Berlíne napísal viac než 700 politických správ), v ktorom si všimol nielen zahraničnopolitický, ale i vnútropolitický vývoj Nemecka. Informácie získaval z rozhovorov s ostatnými členmi diplomatického zboru v Berlíne, ako i priamo s poprednými predstaviteľmi nacistického Nemecka. Následne ich analyzoval, pričom sa snažil poukazovať na prípadné nebezpečenstvo, ktoré z nich plynulo pre Československo (ČSR).

Podľa Mastného boli diplomatické vzťahy medzi ČSR a Nemeckom zaťažené štyrmi základnými problémami. Prvý problém predstavoval ideologický rozpor medzi česko-slovenským demokratizmom a nacionálnosocialistickým svetonázorom. Druhým bolo členstvo ČSR v Spoločnosti národov a jej spojenecké zmluvy s Malou dohodou a Francúzskom, zatiaľ čo Nemecko uprednostňovalo bilaterálne dohody, pokiaľ možno uzavreté bez záväzkov. „Priateľské zblíženie“ Československa so Sovietskym zväzom bolo v poradí tretím faktorom. A napokon za štvrtý problém v ich vzťahu označil tzv. sudetonemeckú otázku, „*ktará z pôvodního vnitřního československého problému menšinového vyvinula se po vzniku Hitlerova panství via facti v otázku zahraniční naší politiky s Německem a posléze stala se otázkou všeevropskou, která po zabrání Rakouska Hitlerem v březnu 1938 vedla ke krizi ze dne 21. května 1938 a po ní k záříjové katastrofě, tzv. Mnichovu*“.⁴⁵

Pokiaľ by však čitateľ v Mastného správach hľadal hlbšie analýzy slovenskej otázky, musel by byť sklamaný. Tá tu vystupuje skôr len ako okrajový fenomén. Vyslanec jej teda – napr. v porovnaní so sudetonemeckou otázkou – pravdepodobne neprikladal veľký význam.

V priebehu roku 1938 sa Mastný sporadicky zmieňoval o Slovákoch, keďže mu „*veľvyslanci britský a francúzsky v Berlíne pri každej príležitosti doporučovali, aby sa československá vláda odhodlala k rýchlemu a veľkorysému riešeniu národnostnej otázky*“.⁴⁶ Anglický veľvyslanec Neville Henderson ho po anšluse Rakúska upozorňoval, že Československu sa za dvadsať rokov nepodarilo vyriešiť otázky minorít. V rozhovore mu navrhoval: „*Prečo nezaviesť radšej včas švajčiarsky systém – ved' autonómiu žiadajú nielen Nemci, ale tiež ostatné minority a najmä Slováci.*“⁴⁷

44 Pozri: A MZV ČR, PZ Budapešť 1938, 1939.

45 MASTNÝ, Vojtěch. *Vzpomínky diplomata: Ze vzpomínek a dokumentů československého vyslance*. Eds. E. Kubů, P. Luňák, O. Novák. Praha: Karolinum, 1997, s. 46-47.

46 A MZV ČR, PZ Berlín 1938, III. periodická zpráva.

47 A MZV ČR, PZ Berlín 1938, č. 52.

Nepriamo na rodiaci sa „slovenský problém“ upozorňovali i anonymné dopisy, ktoré prichádzali na česko-slovenské vyslanectvo. Z ich obsahu sa dá vydedukovať, že ich autormi boli odporcovia nacistického režimu, ktorí sa takýmto spôsobom pokúšali bojovať za jeho odstránenie.⁴⁸ Mastný čiastočne zaregistroval i aktivity ríšskeho ministerstva propagandy v júni 1938, keď „*Nemecko venovalo zvláštnu pozornosť otázke slovenskej*“ v tlači, rozhlase a dokonca i v kine.⁴⁹ Ríšskonemeckí novinári boli vyzývaní, aby písali o vnútorných problémoch Československa, „*lebo keď tak veľká vec, ako autonomistické hnutie Slovákov prebieha, je úplne jasné*“, že o nej musia informovať.⁵⁰ Paul Joseph Goebbels horlivo presviedčal Hitlera, že „*sám dokáže zbraňou svojej propagandy úplné rozleptanie republiky*“. Mastný konštatoval, „*tlačová propaganda sa oddáva nádejám, že stav vnútorných rozporov národnostných v ČSR povedie k jej skorému rozkladu*“.⁵¹

Uvedené príklady sa týkali obdobia prvej ČSR, v politickom spravodajstve Mastného po Mníchove sa nevyskytujú už ani takéto drobné zmienky. Skutočnosť, že vyslanec nevedel o stykoch slovenských germanofilov s nacistami takmer vôbec nič, alebo len veľmi málo, dokladá napr. jeho diplomatická korešpondencia z novembra 1938. Na Chvalkovského pokyn – „*Sdělíte, zda profesor Tuka je ještě v Berlíně a co víte o jeho tamní činnosti*“,⁵² najskôr odvetil, že „*o Tukovom pobyte a činnosti dosud nebylo nic zjištěno*“.⁵³ Predsa sa mu ale podarilo niečo zistiť a o dva dni neskôr odoslal Chvalkovskému telegram s nasledovným znením: „*Tuka zde byl před 11. listopadem, kdy odjel. Chtl k Ribbentropovi, který jej nepřijal. Byl u Kepplera, státního tajemníka pro zvláštní posláni ve věcech hospodářských v rámci čtyřletky, se kterým prý hovořil právě jen o věcech hospodářských pro Slovensko.*“⁵⁴

O jeho vyšetrovacej taktike veľa napovedá záznam Zahraničného úradu v Berlíne, ktorý Mastný za týmto účelom navštívil. Vyslaneckému radcovi Altenburgovi priamo oznámil, že jeho vláda sa pýta, či je prof. Tuka ešte v Berlíne a čo tam robí. Ten mu odvetil, že podľa jeho informácií sa Vojtech Tuka približne pred ôsmimi dňami vrátil do Bratislavy. Tu sa mal zhovárať s Wilhelmom Kepplerom kvôli hospodárskym projektom. Chcel sa stretnúť aj s ríšskonemeckým ministrom zahraničia. K tomu nedošlo, avšak nie preto, že by Ribbentrop nechcel, ale pretože musel odcestovať do Berchtesgadenu.

Mastný dostal odpoveď, ktorá nezodpovedala celkom pravde. V nemeckom zázname totiž Altenburg ďalej uviedol, že pred Mastným sa nezmienil o Tukovej návšteve u Göringa. Počas rozhovoru sa navyše snažil dávať najavo, že Tukovej ceste sa na Zahraničnom úrade neprikladá žiaden zvláštny význam. Altenburgovi sa zdalo, že jeho odpoveď Mastného uspokojila.⁵⁵

Z uvedeného možno vyvodit' záver, že česko-slovenské vyslanectvo v Berlíne, a obzvlášť šéf diplomatickej misie nepovažoval za potrebné bližšie sa zaoberať slovenskou

48 A MZV ČR, PZ Berlín 1938, č. 56, č. 122.

49 A MZV ČR, PZ Berlín 1938, č. 109.

50 A MZV ČR, PZ Berlín 1938, č. 111.

51 A MZV ČR, PZ Berlín 1938, č. 116.

52 A MZV ČR, TO 1938, č. 1 932/38.

53 A MZV ČR, Telegramy došlé (ďalej TD) 1938, č. 1 336/38.

54 A MZV ČR, TD 1938, č. 1 341/38.

55 NA Praha, f. AA, k. 29, 442 226.

otázkou, ktorá podľa neho nepatrla do základného okruhu problémov vo vzťahu Česko-Slovenska k Nemecku. Dokonca sa zdá, že ani s odstupom času si Mastný túto „chybu“ neuvedomil, keďže ani vo svojich pamätiach sa danou problematikou nezaoberal.

Pokúsím sa teda aspoň naznačiť príčiny, ako sa mohlo tak skúsenému a zodpovednému diplomatovi, akým Vojtěch Mastný určite bol, stať, že prehliadol nebezpečenstvo nacistického záujmu o slovenské autonomistické hnutie.

Mastný považoval za povinnosť vyslanca nemiešať sa do vnútropolitických problémov republiky a upozorňovať na ne len vtedy, ak sa prejavovali v súvislosti so zahraničnou politikou. Prezidentovi Edvardovi Benešovi krátko po jeho zvolení za prezidenta v decembri 1935 napísal list, v ktorom ho upozorňoval na nutnosť *„konečného zjednotenia vnútorných konštruktívnych síl, vyriešenia dualizmu česko-slovenského, vyriešenia pluralizmu minorít, a tu predovšetkým naliehavého vyriešenia pomeru nášho k Nemcom, ktorá bola pre náš štát jednoducho otázkou vitálnou“*.⁵⁶ Uvedomoval si síce potrebu, aby ČSR uspokojivo vyriešila svoje menšinové problémy, ale vo svojich pamätiach hneď dodáva, že pomer medzi Čechmi a Slovákmi svojou povahou nespadal pod pojem problém minoritný.⁵⁷

Mníchov Mastným natoľko otriasol, že u neho vyvolal krízu, dokonca sa prechodne nervovo zrútil. Niekoľko dní vôbec nehovoril. Vo svojom spomienkovom spise obdobie druhej republiky vlastne vynechal. Jeho osobné rozporenie sa muselo zákonite odraziť i v jeho práci.

Vojtěch Mastný patril k staršej generácii diplomatov. Dodržiaval pravidlá korektného správania sa a od svojich protivníkov očakával, že budú voči nemu vystupovať lojálne. Ale po uchopení moci nacistami v Nemecku prešlo zmenami aj prostredie diplomacie. Čeliť intrigám nacionálnych socialistov si vyžadovalo osvojiť si ich „diplomatické metódy“. Ale tu mal Mastný jednu nevýhodu, bol až príliš čestný.

Kritikou pomerov, ktoré vládli na česko-slovenskom vyslanectve v Berlíne, rozhodne nešetril Ladislav Szathmáry v tajnej správe o svojej činnosti, ktorú vyhotovil na príkaz E. Beneša z marca 1941.⁵⁸ Od októbra 1936 tu pôsobil ako druhý zástupca vyslanca V. Mastného. Podľa jeho vlastných slov pre neho nacistický spôsob politického boja v diplomacii nebol novinkou. Poznal ho už z Viedne, kde v rokoch 1933 – 1935 viedol právne oddelenie československého generálneho konzulátu. Pod novými metódami nacistickej diplomacie chápal *„indirektné a nenápadné usmerňovanie vnútropolitických pomerov cudzieho štátu nacistickou ‚Auslandsorganisation‘, ktoré malo byť prípravou pre uľahčenie bojových cieľov imperialistickej nemeckej expanzie, ďalej vraždu ako moderný nacistický ‚diplomatický‘ prostriedok a napokon neustále terorizovanie obyvateľstva cudzieho štátu strachom pred telesným utrpením a usmrtením“*. Veľmi ho prekvapila situácia na česko-slovenskom vyslanectve v Berlíne, kde práve Mastnému, ktorého označil za *„gentlemana typu doby viktoriánskej, a ktorého zdravie tiež nebolo najlepšie, pripadla úloha, aby paralyzoval gangsterské metódy novej nacistickej diplomacie“*. V čase jeho príjazdu do Berlína, a až do nástupu Ribbentropa na post nemeckého ministra

56 MASTNÝ, ref. 45, s. 37.

57 MASTNÝ, ref. 45, s. 229.

58 SZATHMÁRY, Ladislav. Tajná správa o činnosti dr. L. Szathmáryho v Berlíne, Bratislave a Varšave 1936 – 1939. In BYSTRICKÝ - LETZ - PODOLEC, ref. 8, s. 179-247.

zahraničia, sa skutočná nemecká diplomacia mala robiť výlučne v strane NSDAP a v nemeckom generálnom štábe pod osobným vedením Hitlera.⁵⁹

Mastného prvý zástupca, legačný radca Miroslav Schubert vraj posudzoval všetko hlavne z hľadiska národohospodárskeho, a pritom mu politická podstata a konečné ciele nacizmu fatálne unikali. Naopak, dobrých spolupracovníkov našiel Szathmáry v osobe vojenského attaché, plukovníka Antonína Hrona a leteckého attaché, štábného kapitána Jaroslava Malého.⁶⁰

Žilinské udalosti zo 6. októbra 1938 Szathmáry údajne považoval za priamy a Nemcami starostlivo pripravovaný následok Mníchova.⁶¹ Vďaka svojím stykom s francúzskou ambasádou v Berlíne sa koncom roka 1938 dozvedel o nemeckej podzemnej práci na Slovensku. V nasledujúcom vývoji sa malo Slovensko s nemeckou pomocou stať „štátom v službách Nemecka“.⁶² V januári 1939 sa pokúsil navštíviť v Prahe Chvalkovského. Chcel ho varovať, aby z republiky včas zachránil všetko cennejšie – mysliac tým „ľudí, vojenskú výzbroj, zlato a materiálne hodnoty vôbec“. Dostal však odpoveď, že Chvalkovský v týchto dňoch nikoho neprijíma.⁶³

Začiatkom marca mal urobiť opäť pokus varovať Prahu. Vychádzajúc z informácií, ktoré získal vďaka spomenutým kontaktom s francúzskou ambasádou, napísal správu pre československé MZV. V nej o. i. uviedol: „*Nedostatok politickej dohody medzi pražskou a bratislavskou vládou je vraj pre Berlín vítanou zámienkou, vo vhodnom okamihu prehlásiť neudržateľnosť spoločného štátneho útvaru česko-slovensko-podkarpatsko-ruského.*“ Podľa francúzskeho veľvyslanca sa dalo nebezpečenstvo zažehnať, popri prehlásení neutrality v spore medzi tretími štátmi, vydaním prehlásenia „*jednotnej vôle vlád Čechov, Slovákov a Podkarpatorusov zachovať Česko-Slovensko ako nedeliteľnú jednotku medzinárodnej politiky*“. Keďže bol Mastný v tom čase už na penzii, musel správu predložiť Schubertovi, ktorý ju zadržal s odôvodnením, že je „*fantastická, panikárska a tendenčná*“. Mastný mu síce tvrdil, že napísal Chvalkovskému o záležitosti súkromný list, ale ten mu neukázal. Szathmáry dodáva, že uviedol vo svojej správe pre Beneša „*túto trápnu epizódu preto, aby dokumentoval, ako zlyhalo československé vyslanectvo v Berlíne v najosudovejších chvíľach preto, že ho viedol ako chargé d'affaires veľmi usilovný administratívny úradník bývalej rakúsko-uhorskej konzulárnej služby, ktorý však bol v politických veciach československým laikom.*“⁶⁴

Tlačové správy a verejné tajomstvá

K práci ministerstva zahraničia patrila (a dodnes i patrí) evidencia správ domácej a zahraničnej tlače. Tento druh činnosti spadal konkrétne do kompetencií spravodajského oddelenia, tzv. III. sekcie MZV. K tomuto druhu prameňa je potrebné pristupovať obzvlášť kriticky a nespúšťať zo zreteľa jeho obmedzenia. Pri správnom narábaní s jeho

59 Ref. 58, s. 180-181.

60 Ref. 58, s. 181-182.

61 Ref. 58, s. 185.

62 Ref. 58, s. 186.

63 Ref. 58, s. 187.

64 Ref. 58, s. 189-191. V Szathmáryho správe sa nachádza viacero faktografických chýb. Treba k nej pristupovať kriticky nielen s ohľadom na dobu jej vzniku, ale aj na osobné zámery autora.

obsahom však môže poskytnúť mnoho cenných informácií, ktoré by sa inými kanálmi získať nedali.

Spravodajské oddelenie viedlo podrobný denný prehľad zahraničnej tlače. Niektoré výstrižky z novin si zároveň odkladalo do špeciálneho archívu. Prostredníctvom česko-slovenskej tlačovej kancelárie prinášalo redakciám novin správy o domácich a zahraničnopolitických udalostiach. Na vybrané články upozorňovalo MZV aj svoje diplomatické zastupiteľstvá, ako už bolo zmienené.

Uvedené materiály prezrádzajú, že jednotlivé redakcie rozhodne nemali k dispozícii vyčerpávajúce informácie o aktivitách slovenských autonomistov vo vzťahu k Nemecku. Ak vôbec o slovensko-nemeckých kontaktoch informovali, tak len povrchno a viacej len na úrovni dohadov.

V pomníčovskom období bola zo sledovanej témy na stránkach novin ako prvá rozoberaná cesta troch česko-slovenských ministrov do Nemecka, ktorí boli 19. októbra 1938 prijatí v Mníchove Ribbentropom.⁶⁵ Čitateľ však nemal možnosť dozvedieť sa nič bližšie o predmete ich rokovaní. Koncom októbra sa zase v tlači objavili správy, že Ďurčanský sa zastavil vo Viedni práve v čase, keď tu bol i Hitler a možno „medzi nimi došlo ku dôležitým jednaniam“.⁶⁶

Zvláštna pozornosť bola venovaná berlínskeму pobytu Ďurčanského a Karmasina v novembri 1938, ktorí tu mali viesť rokovania o „*hospodárskej situácii Slovenska v budúcnosti*“.⁶⁷ *Kurjer Warszawski* v článku nazvanom „*Praha a Bratislava sa klonia k Berlínu*“ vyslovil podozrenie, že v skutočnosti tam nešli študovať hospodárske problémy, ale po nové inštrukcie.⁶⁸ Talianska tlač spájala túto cestu dokonca s domnelou kandidatúrou Tisa na prezidenta, ktorú si vraj prialo Nemecko.⁶⁹ Podľa pražského spravodajcu behradského *Vreme* išlo o politické a hospodárske rokovania, pričom sa tu malo diskutovať o vytvorení slobodného pásma v Bratislave pre Nemecko, ktoré by tým vraj získalo privilegovanú pozíciu na Dunaji.⁷⁰ Správu Nemeckej tlačovej kancelárie (DNB) o tom, že ministri Ďurčanský a Karmasin jednali v Nemecku o industrializácii Slovenska za nemeckej účasti, priniesol napr. *Nedělní list*.⁷¹ Tu je nutné podotknúť, že o Tukovej prítomnosti v Berlíne, ktorý tam bol približne v tom istom čase, nebola v prehľade zahraničnej tlače MZV ani len stručná zmienka. Na základe uvedeného by naopak Ďurčanského „výlet“ už mohol byť označený za „verejnú tajomstvo“. Je možné, že tieto informácie česko-slovenskej diplomacii stačili k tomu, aby sa považovala za dostatočne oboznámenú? Vieme len to, že Mastný mal informovať Prahu iba o Tukovej činnosti.

65 NA Praha, f. Zahraniční tiskový archiv (ďalej ZTA) 1939 - 1946, k. 74, Denní přehled zahraničního tisku (MZV, odbor zpravodajský), 24. 10. 1938, č. 239; 27. 10. 1938, č. 242; 29. 10. 1938, č. 244. Tamže, f. Ministerstvo zahraničních věcí – výstrižkový archiv I. (ďalej MZV - VA I.) 1916 – 1944, k. 1756.

66 NA Praha, f. ZTA, k. 74, Denní přehled zahraničního tisku (MZV), 31. 10. 1938, č. 245; k. 75, 5. 11. 1938, č. 249.

67 Ref. 66, k. 75, 14. 11. 1938, č. 256.

68 Ref. 67.

69 Ref. 66, 15. 11. 1938, č. 257.

70 Ref. 66, 17. 11. 1938, č. 259.

71 A MZV ČR, Kabinet ministra, věcné, k. 73, Situační zprávy MNO, Hlavní štáb – 2. oddělení, 13. 11. 1938.

Minister Feierabend vo svojich pamätiach uviedol, že v Prahe sa niekedy v prvej polovici novembra dozvedeli, že „*dr. Ďurčanský odjedl do Berlína, kde jednal s maršálom Göringem, ač vláda ho k žiadnému takovému jednaní nezmocnila. Ďurčanský nejen odjedl bez souhlasu pražské vlády, ale ani nepokládal za vhodné nás informovat o tom, že ke Göringovi jede, a po svém návratu nám sdělit, o čem tam jednal a jak dopadl.*“⁷²

V tlači sa ďalej objavovali správy, ktoré sa dotýkali Tukových neúspešných pokusov presvedčiť nemecké miesta, aby sa vzdali nárokov na Devín.⁷³ V súvislosti s touto problematikou písali *Neue Zürcher Zeitung* o tom, že na nemecký Zahraničný úrad bol prostredníctvom Karmasina zaslaný pamätný spis mesta Bratislavy. Autor článku v tom videl „*zrejmý úmysel obísť Prahu a zaviesť priamy styk medzi Bratislavou a Berlínom*“.⁷⁴

Začiatkom roka 1939 sa pozornosť tlače obracala k novozaloženej Slovensko-nemeckej spoločnosti v Bratislave.⁷⁵ *Neue Zürcher Zeitung* v článku *Hitler protektorom Slovákov* opätovne upozorňoval na „*snahy určitých slovenských kruhov o to, aby hrali zvláštnu úlohu v zahraničnej politike Česko-Slovenska*“, ktoré založením spoločnosti „*obdržali novú vzpruhu a boli podopreté smerodajnými nemeckými inštanciami*“.⁷⁶ Pražský dopisovateľ *Polonie* vo svojom článku *Slováci a Tretia ríša* poukázal na Tukov ďakovný telegram Hitlerovi pri príležitosti založenia spoločnosti, pričom zdôraznil, že Tuka „*nepripustným spôsobom zasahuje do oblasti zahraničnej politiky*“. Chvalkovského snahy o neutralitu Č-SR boli podľa autora výrazne sťažené, keďže sa „*mu ustavične plietli pod nohy slovenskí a ukrajinskí štátnici*“.⁷⁷ Na druhej strane však treba poznamenať, že o osobnom stretnutí V. Tuku s A. Hitlerom v Berlíne, ku ktorému došlo 12. februára 1939, sa v prehľade zahraničnej tlače, vyhotovenom na pražskom MZV, žiadne zmienky nenachádzali.⁷⁸

V talianskej tlači citovaný článok Macha, uverejnený predtým v *Slovenskej Pravde*, naznačoval eventualitu, že už v krátkej dobe by odišli slovenskí ministri do Berlína po riešenie hospodárskych a politických otázok zaujímajúcich Slovensko, a to bez ohľadu na Prahu.⁷⁹ Koncom februára 1939 si potom mohli predstavitelia česko-slovenskej diplomacie prečítať viacero novinových správ o rokovaníach „slovenskej hospodárskej

72 FEIERABEND, ref. 25, s. 48. Ďurčanský neskôr poprel, že by sa v novembri 1938 stretol s Göringom. Pozri: ĎURČANSKÝ, ref. 2, s. 70, pozn. č. 1.

73 NA Praha, f. ZTA, k. 76, Denní přehled zahraničního tisku (MZV), 9. 12. 1938, č. 277; 28. 12. 1938, č. 291.

74 Ref. 73, 30. 12. 1938, č. 293.

75 Ref. 73, k. 77, 1. 2. 1939, č. 25.

76 Ref. 75, 3. 2. 1939, č. 27.

77 Ref. 75, 9. 2. 1939, č. 32.

78 Podľa tvrdenia A. Macha bola Tukova cesta do Berlína vo februári 1939 súčasťou premyslenej stratégie slovenských politikov, ktorých cieľom bolo presvedčiť nacistov, že „*Slovensko chce štátnu samostatnosť*“.⁷⁸ MACH, ref. 5, s. 292. Vodca nemeckej menšiny na Slovensku F. Karmasin na túto udalosť po rokoch spomínal celkom inak. Tuka údajne vtedy ani nevedel, z akého dôvodu s ním (Karmasinom – J. T.) do Berlína cestuje. Až potom, čo sa dostavili do budovy ríšskeho kancelárstva, mu mal Karmasin oznámiť, že ho očakáva Hitler. KARMASIN, Franz. Diskusia bývalých funkcionárov Deutsche Partei pri príležitosti Eichmannovho procesu, ktorá sa uskutočnila pravdepodobne v roku 1961 resp. 1962. In BYSTRICKÝ - LETZ - PODOLEC, ref. 2, s. 76. Pozri tiež: BYSTRICKÝ, Valerián. Nacistické Nemecko a vznik slovenského štátu. In *Vojenská história*, 2001, roč. 5, č. 2, s. 52.

79 Ref. 75, 13. 2. 1939, č. 35.

delegácie“ v Berlíne,⁸⁰ o ktorej vyslaní v podstate nebola ústredná vláda vôbec vopred oficiálne informovaná.⁸¹ Slovenská vláda tým opäť porušila zákon o autonómii.

Pražská vláda na nelojalitu slovenských autonomistov reagovala svojším spôsobom. Navonok predstierala, akoby bola o všetkom dobre informovaná a nič neobvyklé sa nedialo. Ministerstvo zahraničia poskytovalo svojim zastupiteľským úradom v zahraničí pravidelné správy o činnosti slovenskej „delegácie“ bez toho, aby k nim zaujalo nesúhlasné stanovisko. Návšteva slovenských ministrov v Berlíne bola prezentovaná ako pokračovanie hospodárskych rokovaní, ktoré krátko predtým zahájil česko-slovenský minister obchodu dr. Vlastimil Šádek.⁸² Ministerstvo zahraničia vo svojom vysielaní 2. marca 1939 oznamovalo, že „v utorok bola slovenská delegácia v Nemecku prijatá Göringom. Prehliadla si tábor pracovnej služby a včera koncentračný tábor.“ Poobede mala ešte na zahraničnom úrade poradu o konkrétnych hospodárskych otázkach.⁸³ Nasledujúci deň zase Černínsky palác hlásil, že vo štvrtok mala poradu na rišskom ministerstve pre zásobovanie a na zahraničnom úrade, pričom „poobede opäť nasledovali porady hospodárske“. Na záver správy bolo dokonca dodané, že „jednania sa konali v priateľskom ovzduší“.⁸⁴ Tvorcovia zahraničnej politiky vytvárali ilúziu, ktorá sa už onedlho mala rozplynúť.⁸⁵

„Prínos“ vojenskej spravodajskej služby

Spravodajské oddelenie ministerstva zahraničia malo monitorovať vývoj medzinárodných vzťahov a napomáhať tak úspešnému presadzovaniu zámerov zahraničnej politiky. Svoje vlastné spravodajské organizácie mali aj iné ministerstvá, napr. ministerstvo vnútra, financií, poľnohospodárstva a samozrejme aj ministerstvo národnej obrany (MNO). V medzivojnovom období v Československu v podstate neexistovalo žiadne ústredie, ktoré by riadilo spoluprácu týchto sekcií, tá prebiehala len na základe príslušných predpisov.

Vojenské záležitosti bezpečnosti štátu, t. j. ofenzívne a defenzívne spravodajstvo, malo na starosti 2. oddelenie Hlavného štábu MNO. Poznatky získané od MNO predstavovali pre česko-slovenskú diplomaciu teda ďalší dôležitý zdroj informácií.

Tu vyvstáva otázka, či vojenská spravodajská služba skutočne venovala adekvátnu pozornosť slovensko-nemeckým kontaktom. František Moravec, ktorý stál od roku 1937 na jej čele, označil vo svojich pamätiach za jeden z veľkých československých problémov, popri sudetonemeckej a maďarskej iredente, i otázku Slovenska. Protičeské hnutie, „posilnené niektorými nešťastnými chybami zo strany pražskej vlády“, sa štiepilo na dve

80 Ref. 75, 27. 2. 1939, č. 47; 2. 3. 1939, č. 50.

81 Rudolf Beran, ref. 4, s. 36, 38. HOENSCH, ref. 3, s. 139 – v poznámkovom aparáte č. 100, s. 150 – v poznámkovom aparáte č. 46. ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, ref. 2, s. 310.

82 A MZV ČR, Kabinet ministra, věcné, k. 49, Zamini – Krátkovlnná relace 1. 3. 1939.

83 Ref. 82, Zamini - Krátkovlnná relace, 2. 3. 1939.

84 Ref. 82, Zamini - Krátkovlnná relace, 6. 3. 1939.

85 U niektorých česko-slovenských politikov mohla prispievať k falošnému pocitu bezpečia tiež vysoká intenzivita diplomatických stykov medzi Prahou a Berlínom. Ako uvádza v memoároch P. Zaťko (od roku 1938 poslanec autonómneho snemu Slovenskej krajiny): „Vo februári [1939 – J. T.] šepkalo sa už aj o tom, že niektorí radikáli nadväzujú, resp. prehľbujú spojenia s agentmi nacistického Nemecka (...)“, čomu sa však zo spomenutého dôvodu neprikladal potrebný význam. ZAŤKO, Peter. Spomienky. In BYSTRICKÝ - LETZ - PODOLEC, ref. 8, s. 314-315.

časti. Jedna presadzovala slovenskú autonómiu a druhá, separatistická, sa usilovala o vytvorenie samostatného slovenského štátu. Táto separatistická slovenská frakcia vraj bola pre dosiahnutie svojho cieľa ochotná použiť akékoľvek prostriedky. Popri iných k nim patril i styk s tými cudzími mocnosťami, ktoré ju boli ochotné počúvať. „*A zde to bylo*“, konštatuje s odstupom času, „*kde problém, který se zdál čistě vnitropolitický, měl být především v popředí zájmu československého zpravodajství*“.⁸⁶ Mal byť, teda asi nebol.

Situačné správy MNO pre MZV obvykle pozostávali z troch hlavných okruhov. Prvý tvorili správy získané sledovaním susedných štátov, pričom v sledovanom období sa na prvom mieste udávalo Nemecko, potom Maďarsko a napokon Poľsko. V druhom bode sa analyzovala domáca a zahraničná tlač a v treťom rozhlasové vysielanie. Pomníchovská diplomacia sa však z týchto správ nedozvedela žiadne podstatné informácie o slovensko-nemeckých kontaktoch, väčší význam z hľadiska obsahu mali až správy z marca 1939, no vtedy už bolo prineskorá na podniknutie efektívnych protiopatrení.

V októbri 1938 sa v hláseniach upozorňovalo najmä na slovenské vysielanie viedenského rozhlasu, kde sa hovorilo o „*výstavbe nového, úplne samostatného Slovenska*“.⁸⁷ Vytvorenie samostatného slovenského štátu propagoval „nemecký rozhlas“ tiež v decembri.⁸⁸ Podľa správy, ktorá „*ovšem prověřena nebyla*“, sa vo Viedni zorganizovala z príslušníkov slovenskej národnosti, usadených v Rakúsku, légia, zložená až z 5 000 členov.⁸⁹ V druhej dekáde októbra viedenský rozhlas v slovenských správach oznámil, že slovenská légia vo Viedni sa už pretvára na zahraničnú Hlinkovu slovenskú gardu.⁹⁰ V hlásení z 12. marca 1939 sa konštatovalo: „*Slov. separatizmus byl pěstován vídeňským rozhlasem soustavně po dlouhou dobu. Okolnost, že řeč Ďurčanského mohla býti vůbec vysílána, a že zřejmě byla předem dohodnuta, mluví velmi velmi zřetelně.*“ Celkovo sa usúdilo, že nemecká propaganda otvorene zaujala voči Prahe nepriaznivé stanovisko.⁹¹

Z tlače získali na MNO napr. informáciu o ceste Ďurčanského a Karmasina do Nemecka v novembri 1938.⁹² Odpočúvaním nemeckého rozhlasu zistili, že cieľom ich cesty bolo študovať v Berlíne ríšsku pracovnú službu a hospodárske zariadenia.⁹³ V prípade tohto druhu zdroja je, prirodzene, potrebné nespúšťať zo zreteľa nízky stupeň jeho dôveryhodnosti.

Ministerstvo zahraničia malo k dispozícii aj odpočúvané telefónne hovory. Z nich je zrejmé, že nemecké vyslanectvo v Prahe prejavovalo veľký záujem o udalosti na Slovensku v čase vyhlásenia autonómie v októbri 1938.⁹⁴ Z nich sa mohol dokonca Chval-

86 MORAVEC, František. *Špión, jemuž nevěřili*. Rozmluvy 1990, s. 44-45.

87 A MZV ČR, Kabinet ministra, věcné, k. 73, Situačná správa MNO pre MZV 24. 10. 1938. Na protičeské zameranie viedenského rozhlasu poukazoval v januári 1939 i predseda vlády R. Beran v liste Hubertovi Masaříkovi, šéfovi prezídia MZV. A MZV ČR, f. Kabinet ministra, chronologické, k. 141, č. j. 190.

88 A MZV ČR, Kabinet ministra, věcné, šk. 73, Situačná správa 2. oddelenia Hlavného štábu MNO pre MZV 13. 12. 1938.

89 Ref. 88, správa zo 14. 10. 1938.

90 Ref. 88, správa z 20. 10. 1938.

91 Ref. 88, správa z 12. 3. 1939.

92 Ref. 88, správa z 13. 11. 1938.

93 Ref. 88, správa z 11. 11. 1938.

94 A MZV ČR, Kabinet ministra, věcné, k. 48, „O“ – služba MNO, č. 140.158/38; 140.238; 140.257; 140.274/38; 140.283/38; 140.284/38; 140.298/38; 140.259.

kovský dozvedieť, čo si o ňom mysleli na nemeckom vyslanectve v Prahe v čase jeho menovania na post ministra zahraničia. Bol označený za muža diplomatickej praxe, ktorý je pripravený „na nové cesty a nové úlohy“.⁹⁵

Voľba „menšieho zla“

Zistiť, čo skutočne česko-slovenská diplomacia o slovensko-nemeckých kontaktoch vedela, nie je jednoduché. Prácu komplikuje nový zvyk vládnych miest pomnichovskej republiky neviest' si písomné záznamy o mnohých dôležitých stretnutiach. Tento handicap čiastočne možno vyvážiť vďaka spomienkovým prácam politických činiteľov.

Feierabend, minister poľnohospodárstva v Beranovej vláde, priznáva, že v ústrednej ministerskej rade sa hovorilo o zahraničnopolitických veciach týkajúcich sa vzťahu k Nemecku len veľmi málo.⁹⁶ Chvalkovský sa vraj bál okrem Juliána Révaya i Sidora, ktorý slovenskej vláde a HSLS o všetkom referoval a od slovenských politikov sa informácie dozvedali nacisti. Zahraničná politika sa teda napokon rodila medzi Beranom, Chvalkovským a Jiřím Havelkom.⁹⁷ Podľa tvrdenia Berana pred Národným súdom pražská vláda nevedela, či boli niektorí vedúci funkcionári slovenskej vlády a HSLS pred 14. marcom 1939 v kontakte so zástupcami nacistického Nemecka. Pamätal si len to, že vážne podozrieval predovšetkým Macha a Tuku a ich najbližších spolupracovníkov.⁹⁸

Z výpovedí zasvätených českých politikov vyplýva, že najlepšie informovaným človekom v štáte bol generál Alois Eliáš. V Beranovej vláde obsadil sice post ministra dopravy, no zdá sa, že od spravodajských orgánov dostával viac dôverných správ, než samotný minister národnej obrany Jan Sirový. V decembri 1938 sa od neho Feierabend dozvedel, že podľa správ vojenských spravodajcov vyjednávajú radikáli v ľudovej strane s nacistickými emisármi o odtrhnutí Slovenska od republiky. Minister vlády Beran a prezident Emil Hácha napriek jeho oznámeniu vraj trvali na tom, že tento slovenský problém vyriešia po dobrom. Prezidentovu snahu dokazuje jeho cesta na Slovensko cez vianočné sviatky.⁹⁹

Podľa korešpondencie Pavla Čarnogurského s dvomi spravodajskými pracovníkmi bolo ich oddelenie koncom januára a začiatkom februára 1939 sústredené na nemeckú aktivitu. Popri Nemcoch, prichádzajúcich z Viedne do Bratislavy, sa sledovali predovšetkým Tuka, Karmasin a Ďurčanský, ktorí s nimi prichádzali do styku.¹⁰⁰ To by súhlasilo s tvrdením Eliáša, ktorý úzkemu kruhu vybraných českých politikov koncom januára 1939 oznamoval, že má zaručené správy, že ľudácki radikáli rokujú naďalej s Nemcami o odtrhnutí Slovenska od republiky. Dokonca vedel, že sa tak deje s Tisovým vedomím a možno i s jeho súhlasom. Rakúsky miestodržiteľ Arthur Seyss-Inquart vraj veľmi často

95 Ref. 94, č. 140.306/38.

96 Pozri: NA Praha, f. PMR, rôzne, inv. č. 2 994, k. 4 396, duplikáty protokolov zo schôdzí vlády 1938, 1939.

97 FEIERABEND, ref. 25, s. 106. HOENSCH, ref. 3, s. 120 – v poznámkovom aparáte č. 20.

98 Rudolf Beran, ref. 4, s. 43.

99 FEIERABEND, ref. 25, s. 90-91. HOENSCH, ref. 3, s. 123. Na stretnutí v Tatranskej Lomnici sa hovorilo aj o „slovenských cestách do Nemecka“. ČARNOGURSKÝ, ref. 2, s. 86. LUKEŠ, ref. 3, s. 208-213 (kapitola *Česko-slovenská vánoční idyla*). SCHVARC - HOLÁK - SCHRIFFL, ref. 7, dok. 159.

100 ČARNOGURSKÝ, ref. 2, s. 121.

chodil do Bratislavy a pomocou Karmasina a Tuku robil prípravy na prevrat na Slovensku.¹⁰¹ Následne Eliáš inicioval stretnutie českých členov ústrednej vlády. Chvalkovského z „prechádzky“ pri Unhošti, konanej vo februári 1939, vylúčili, namiesto neho prizvali šéfa kabinetu česko-slovenského MZV Huberta Masaříka, o ktorom sa predpokladalo, že bude skôr naklonený Eliášovmu plánu vojenského zákroku na Slovensku. Pravdepodobne z rovnakého dôvodu tu neboli pozvaní ani Syrový a Beran. Masařík sa počas stretnutia vyjadril, že v prípade zákroku sa nemusia obávať následného zásahu Nemecka. Zahraničné ministerstvo totiž vedelo od legačného tajomníka nemeckého vyslanectva v Prahe, a tiež od česko-slovenského vyslanectva v Berlíne, že Nemecko sa neusiluje o osamostatnenie Slovenska. Slovenských ľudákov vraj mala podporovať len malá frakcia NSDAP, ale takáto podpora nemala byť súčasťou oficiálnej nemeckej politiky. Nemecko chcelo len to, aby bol v Česko-Slovensku pokoj a poriadok, lebo len tak mu mohli byť užitoční. Na Eliášov zákrok teda podľa jeho referátu Nemecko reagovať nemalo. Nie všetci účastníci s Masaříkom súhlasili, po zákroku Prahy predpokladali nacistický zákrok. Napokon sa však zhodli s Eliášovým názorom, že výhodnejší, než koniec Č-SR vnútorným rozkladom, je jeho koniec po zahraničnom zásahu, keď sa už teda musí voliť medzi dvomi zlami.¹⁰² Feierabend síce tvrdil vo svojich pamätiach, že Eliáš sa pozeral na vývoj na Slovensku pesimisticky,¹⁰³ no v tomto prípade by som ho skôr označila za optimistu, keď veril, že k Hitlerovmu zákroku nedôjde, ak budú konať rýchlo.¹⁰⁴

K Eliášovmu plánu sa mohli Beran a Chvalkovský vyjadriť na tajnej schôdzi – opäť len českých ministrov, ktorá prebehla o niekoľko dní v Agrárnom klube v Obecnom dome v Prahe. Chvalkovský pristupoval ku správam spravodajcov skepticky a tvrdil, že nemecká oficiálna politika nepodporuje osamostatnenie Slovenska, pretože „*samostatné Slovensko by prinieslo nemeckej politike viac škody než úžitku*“. Ďalej pokračoval, že zahraničné ministerstvo je informované zo spravodajských hlásení, že Nemecko robí vojenské prípravy na zničenie Česko-Slovenska, a že Hitler podporuje Slovákov proti Čechom a podpichuje ich, aby privodili rozklad republiky, ale to sú vraj nespoľahlivé správy. Sú rovnako nespoľahlivé, ako správy spravodajcov o zamýšľanom útoku Nemecka proti Československu v máji. „*Vtedy sme zbytočne mobilizovali a popudili proti sebe Hitlera*“ a teraz by na základe podobných správ opakovali starú chybu. Nielen Chvalkovský, ale i Beran sa postavil proti zosadeniu Tisovej vlády.¹⁰⁵

K prevratu na Slovensku vyzýval ústrednú vládu aj minister dopravy prvej Tisovej vlády Ján Lichner už v októbri 1938, keď navštívil Milana Hodžu, pričom poukazoval na rýchlu fašizáciu Slovenska. Predtým už o tom rokoval s generálmi Levom Prcha-

101 FEIERABEND, ref. 25, s. 111.

102 FEIERABEND, ref. 25, s. 113.

103 Pozri FEIERABEND, ref. 25, s. 90.

104 Vojenský zákrok pražskej vlády na Slovensku v marci 1939 podľa záznamu v denníku nemeckého ministra propagandy vyvolal medzi nacistickou špičkou nadšenie. FRÖHLICH, Elke (ed.). *Die Tagesbücher von Joseph Goebbels. Teil I. Aufzeichnungen 1923 – 1941. Band 6. August 1938 – Juni 1939*. München : K. G. Saur, 1998, s. 279-280.

105 FEIERABEND, ref. 25, s. 114-115. K rozhovorom v Unhošti a Obecnom dome v Prahe vo februári 1939 pozri napr.: HOENSCH, ref. 3, s. 141-142. ČARNOGURSKÝ, ref. 2, s. 122-132. Súhlasím so Sukovým tvrdením, že prezident Hácha bol „*de facto pasívnym činiteľom*“ udalostí v marci 1939. SUK, ref. 2, s. 403-405.

lom, Bedřichom Homolom a R. Viestom.¹⁰⁶ Vtedy neuspel, no napriek tomu intervenoval v Prahe opäť začiatkom roku 1939.¹⁰⁷

Hlavní predstavitelia česko-slovenskej diplomacie sa nespoliehali len na vyslanectvo v Berlíne. Dvakrát sem vyslali agrárneho redaktora Vladimíra Alexejeva Kordu, ktorý v Berlíne vystupoval pod menom Krychtálek. Počas prvej cesty, podniknutej v decembri 1938, zistil od agenta gestapa, že Česko-Slovensko bude odškodnené za straty spôsobené Mnichovom vtedy, ak bude Nemecku aktívne pomáhať. Zatiaľ však malo mať prednosť Slovensko. S Ribbentropom sa mu hovoriť nepodarilo, no od tajného radcu W. Wolfa sa dozvedel, že budúci vývoj nie je určený. Bolo mu oznámené, „*je treba jednať. Berlín môže podporovať Prahu, rovnako tak Bratislavu či Budapešť.*“ Prísľub na získanie garancií, ktoré boli vlastne hlavnou príčinou jeho cesty, ale nezískal.¹⁰⁸ Počas svojho pobytu v Berlíne, kam „Krychtálka“ po druhý raz vyslali Beran a Chvalkovský vo februári 1939, ho spomenutý agent opäť varoval slovami: „*Ríša zasadí páku v Bratislave.*“ Stretol sa tu i s Ernstom Kundtom, ktorý mu povedal, že Česko-Slovensku hrozí nebezpečenstvo z nemecko-slovenských rozhovorov, z odtrhnutia Slovenska.¹⁰⁹

Vykonaním sondáže v Berlíne nebol poverený len „Krychtálek“, ale i Masařík. Od štátneho tajomníka Ernsta von Weizsäckera mal zistiť postoj Berlína k slovenským separatistickým snahám. Vyslal ho sem Chvalkovský, pričom sa o tom nejednalo ani v ministerskej rade a dokonca ani berlínsky vyslanec Mastný o tom nebol informovaný. Masaříkova cesta viedla k nezhodám medzi pražským ministerstvom zahraničia a vyslanectvom v Berlíne, ktoré zastávalo názor, že v zahraničnopolitických záležitostiach má byť jediným sprostredkovateľom medzi Prahou a Berlínom. Masaříkovi sa podarilo hovoriť len s Altenburgom, šéfom politickej sekcie česko-slovenskej, ktorý odobril snahy pražskej vlády o odstránenie balkánskych pomerov, ktoré panovali na Slovensku po zavedení autonómie.¹¹⁰

V marci sa množili dôkazy nelojality slovenskej autonómnej vlády voči ústrednej vláde. Poslanec Emil Boleslav Lukáč informoval Berana o. i. o vládnom vyhlásení z 21. februára 1939 v slovenskom sneme, v ktorom Tiso povedal: „*Tu, na pôde svojho snemu budujeme svoj štát, svoj nový štát, svoj slovenský štát.*“¹¹¹ Beran mu odvetil, že už bol informovaný z viacerých strán a že vláda urobí potrebné opatrenia. Predseda vlády sa ďalej z nejakého „*hodnoverného slovenského prameňa*“¹¹² dozvedel, že počas rokovaní „*slovenskej hospodárskej delegácie v Berlíne*“ žiadali Ďurčanský a Mikuláš Pružinský Göringa o pomoc, aby mohli odtrhnúť Slovensko od republiky. Göring im ju vraj prisľú-

106 LUKEŠ, ref. 3, s. 187.

107 LICHNER, Správa o Slovensku, ref. 4, s. 275. LICHNER, Pamäti, ref. 4, s. 195. FEIERABEND, ref. 25, s. 115-116. HOENSCH, ref. 3, s. 142. Okrem Lichnera informovali českých politikov aj Ján Ursíny a Jozef Lettrich, a taktiež Ivan Dérer, ktorý svoje varovania predložil formou dvoch memoránd 7. 3. 1939. SUK, ref. 2, s. 407-408.

108 LUKEŠ, ref. 3, s. 161-163.

109 LUKEŠ, ref. 3, s. 290-291.

110 FEIERABEND, ref. 25, s. 108. Pozri tiež: ČARNOGURSKÝ, ref. 2, s. 127. V poznámkovom aparáte č. 23. Pozri tiež: SZATHMÁRY, ref. 58, s. 193.

111 *Jozef Tiso. Prejavy a články (1938 – 1944)*. Eds. Miroslav Fabricius, Katarína Hradská. Bratislava : AEPRESS; Historický ústav SAV, 2007, 696 s.

112 Feierabend vo svojich pamätiach tento zdroj bližšie nešpecifikuje. FEIERABEND, ref. 25, s. 116.

bil pod podmienkou, že sa Slovensko prehlási samostatným štátom. Feierabend navyše tvrdí, že už skôr z „iných prameňov“ vedeli, že Tuka je často vo Viedni a pripravuje odtrhnutie Slovenska od republiky pomocou Wilhelma Kepplera. V Prahe tiež vedeli, že Seyss-Inquart je v kontakte s radikálmi z HSLS a tí dodávajú skupine L. Mutňanského materiál pre slovenské vysielanie viedenského rozhlasu. Vraj práve tieto správy postupne viedli k zmene názoru Berana a Chvalkovského na riešenie slovensko-českého vzťahu.

Na zasadnutí ministerskej rady 1. marca 1939¹¹³ Beran žiadal, aby slovenská vláda vydala oficiálne prehlásenie lojality k Česko-slovenskej republike. Ani prehlásenie lojality slovenskej vlády zo 4. marca neprispelo k obnove dôvery, keďže „*ľudácke noviny písali aj naďalej za samostatný slovenský štát*“ a viedenský rozhlas bol voči Čechom ešte útočnejší než v predchádzajúcom období. V pražskom centre sa medzitým dozvedeli o stretnutí Seyss-Inquarta so Sidorom a Tisom v Bratislave 7. marca 1939. O obsahu jednania nevedeli nič.¹¹⁴

Predseda vlády sa rozhodol konať. Dňa 8. marca zvolal do svojej kancelárie všetkých českých členov vlády. Chvalkovský tu odpovedal na Eliášovu otázku ohľadne nemeckej vojenskej intervencie na Slovensku ubezpečením, že Berlín Slovákom žiadnu podporu nesľúbil. Túto informáciu si vyvodil z rozhovorov s Henckem.¹¹⁵ V jednom sa ale Chvalkovský nemýlil. Na Eliášovo upozornenie, že na základe správ vojenských spravodajcov Nemecko sústreďuje vojsko pri česko-slovenských hraniciach poznamenal, že Hitler je nevýpočítateľný a treba počítať so všetkými eventualitami.¹¹⁶

Začiatkom marca 1939 chceli Lichner, Ján Ursíny a Ján Paulíny-Tóth informovať ústrednú vládu o svojich obavách. Dopočuli sa totiž, že v marci boli „*zas nejakí Nemci v Bratislave na nahováračkach za slovenský štát, ba že títo Nemci jednali aj so Sidorom*“. Najskôr navštívili Berana, ktorý ich ubezpečil, že „*ústredná vláda je rozhodnutá za každých okolností túto otázku vyjasniť*“. U Chvalkovského ale narazili na celkom odlišný prístup. Lichner si vo svojich pamätiach zaznamenal, že Chvalkovský sa im vysmial. Nemcom podľa neho vôbec na Slovensku nezáležalo, ale len na tom, aby „*u nás bol klud a poriadok*“ a s pomermi na Slovensku vraj ani samotní Nemci neboli spokojní. Tvrdil, že má uistenie z nemeckého ministerstva zahraničia, že budú radi, keď si ústredná vláda urobí poriadok na Slovensku. Pokusy Macha, Ďurčanského a Tuku označil za detské a smiešne a že nemeckí činitelia ich neberú vážne, ba že sa im vysmieľajú. Lichner a jeho spoločníci tomu nechceli veriť, že by to vážne myslel, lebo „*oni nezasvätení, len boční pozorovatelia to videli ináč a Chvalkovský sa tomu celkom kludne len vysmieval*“.

113 K pražským rokovaniam v marci 1939 pozri: HOENSCH, ref. 3, s. 143-158 (kapitola *Výpuknutie otvoreného česko-slovenského konfliktu a jeho dočasné urovnanie po zosadení Tisovej vlády (1. – 12. marec 1939)*).

114 FEIERABEND, ref. 25, s. 116-118. Beran sa počas výsluchu v máji 1946 vyjadril aj k Sidorovým poznámkam. Sidorovo tvrdenie, že ho informoval nielen o druhom (v noci z 11. na 12. marca 1939), ale aj o prvom stretnutí so Seyss-Inquartom (v noci zo 7. na 8. marca 1938), vyvrátil. Informovať ho mal telefonicky len o svojej druhej schôdzke s rakúskym miestodržiteľom, keď mu tiež oznámil, že v záhrade jeho vily vybuchla „puma“. Rudolf Beran, ref. 4, s. 37, 39-40. Porovnaj: MURGAŠ, Karol. Poznámky k Sidorovej činnosti od 9. – 13. marca 1939. In BYSTRICKÝ - LETZ - PODOLEC, ref. 8, s. 302-303. MURGAŠ, Karol. Vyjadrenie obv.(ineného) na Poznámky. In Tamže, s. 326-327.

115 HOENSCH, ref. 3, s. 148-149.

116 FEIERABEND, ref. 25, s. 118-119.

Tak nezodpovedne“, konštatuje Lichner, „*brali situáciu, v ktorej sa republika nachádzala*“.¹¹⁷

Na zasadnutí českých a slovenských ministrov 9. marca ohromil prítomných minister Pavol Teplanský, ktorý „doplnil“ Sidorov referát ohľadne činnosti slovenskej delegácie v Nemecku oznámením, že Ďurčanský a Pružinský žiadali Göringa o finančnú pomoc. Ten ju prisľúbil poskytnúť len v prípade, ak sa Slovensko osamostatní.¹¹⁸ Vtedy Chvalkovský odišiel zo zasadnutia, aby sa pohovárал s Henckem o celej záležitosti.¹¹⁹ Nemecký zástupca síce poukázal na svoju neinformovanosť, tvrdenie slovenských politikov však sponchybnil.¹²⁰

Po Tisovom odmietnutí zúčastniť sa schôdze ministerskej rady v Prahe padlo definitívne rozhodnutie o vojenskom zásahu na Slovensku. Ministerstvo zahraničia svojim vyslanectvám 10. marca oznamovalo, že rozhodnutím prezidenta republiky bola Tisova vláda zbavená úradu, pretože „*nebyla s to učiniť koniec protistátni propagandě. (...) Slovensko klidné. Je postupováno podle slovenské ústavy, v rámci dohody mnichovské a vídeňského rozhodnutí.*“¹²¹

Podľa správy 2. oddelenia Hlavného štábu MNO pre MZV zo 7. marca 1939 Nemecko počítalo s tým, že na Slovensku dôjde už skoro ku zmenám. Konkrétne sa očakávalo, že Slováci sa úplne odklonia od Prahy a budú úzko spolupracovať s Nemeckom. Nemecko vraj potrebovalo také riešenie, aby mohlo dať Poľsku najavo, že v prípade vážneho konfliktu je úplne obkľúčené.¹²² Česko-slovenský ataché telefonoval 12. marca z Berlína znepokojujúcu správu. Nemeckí diplomati síce tvrdili, že spor pokladajú za vnútornú záležitosť Česko-Slovenska, no zároveň konštatovali, že sympatie Nemecka sú na strane Slovenska.¹²³

Vojenská spravodajská služba mala od agenta A 54 Paula Thümmela informácie, že nemecké jednotky začnú okupovať Čechy a Moravu skoro ráno 15. marca 1939. Podľa

117 LICHNER, ref. 4, s. 197. Podľa tvrdenia J. Paulíny-Tótha bol u Chvalkovského s Ursíny a Lichnerom naposledy 8. marca 1939. Ten im nevedel odpovedať na otázku, „*či majú Nemci záujem na ľudáckej anarchii a terore na Slovensku*“ a navyše „*bol v neistote*“. PAULÍNÝ – TÓTH, ref. 8, s. 83. Porovnaj: Ján Ursíny. Zápisnica z výsluchu pred vyšetrojúcim sudcom v Bratislave. In BYSTRICKÝ - LETZ - PO-DOLEC, ref. 8, s. 293.

118 FEIERABEND, ref. 25, s. 120. Suk poznamenáva, že termín „doplňok“ referátu použil vo svojich pamätiach Karol Sidor, čím „zjemnil“ dopad Teplanského vystúpenia vo vláde. (SIDOR, Karol. *Moje poznámky k historickým dňom*. Midletown 1971, s. 82.) SUK, ref. 2, s. 410. ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, ref. 2, s. 316.

119 Chvalkovský i Beran poskytovali už pred marcom 1939 nemeckému chargé d'affaires v Prahe interné informácie týkajúce sa vývoja vzťahov medzi ústrednou a slovenskou autonómnou vládou. Pozri napr.: SCHVARC - HOLÁK - SCHRIFFL, ref. 7, dok. 150 (SUŠKO, ref. 6, dok. 64.). SUŠKO, ref. 6, dok. 65.

120 HOENSCH, ref. 3, s. 149-150. SUŠKO, ref. 6, dok. 110. R. Beran vo výpovedi pred Národným súdom dokonca uviedol: „*(...) Já osobně myslím, že Chvalkovský (se) před tímto zásahem neptal na německé(m) vyslanectví na to, co k tomu řeknou Němci, jestliže uděláme nový pořádek na Slovensku. (...)*“ Rudolf Beran, ref. 4, s. 37.

121 A MZV ČR, TO 1939, telegram MZV č. 233-242/39 vyslanectvám v Berlíne, Bukurešti, Budapešti, Paríži, Washington, Varšave, Belehrade, Ríme, Londýne a Moskve 10. 3. 1939. Protifašistický a národné osvobozenecský boj, ref. 34, č. 1 196.

122 A MZV ČR, Kabinet ministra, věcné, k. 73, správa 2. oddelenia Hlavného štábu MNO pre MZV zo 7. 3. 1939

123 Ref. 122, správa z 12. 3. 1939.

nacistického plánu bolo potrebné, aby sa vytvorilo nezávislé Slovensko, ktoré by bolo dané pod ochranu Nemeckej ríše. Nemecká strana chcela vojenskú operáciu prezentovať ako mierové opatrenie za účelom znovunastolenia poriadku.¹²⁴ Plukovník František Moravec a generál Bohuslav Fiala boli na ich naliehanie prijatí 11. marca v Kolovratskom paláci Beranom, Syrovým, Chvalkovským a Eliášom. Moravec im predniesol získanú správu. Chvalkovský prehlásil, že správe neverí. Zavolať legačného radcu berlínskeho vyslanectva Schuberta, ktorý sa práve nachádzal v Prahe. Ten potvrdil Chvalkovského tvrdenie, že v Berlíne vládne pokoj a nič nenasvedčuje prípravám k nejakej násilnej akcii proti štátu. Moravcovi utkveli v pamäti Chvalkovského slová: „*Pane plukovníku, vím, že jste dobrý zpravodajský důstojník a že to myslíte dobře. Ale kdyby se dělo něco takového, o čem mluvíte, já jako ministr zahraničních věcí bych byl první, kdo by o tom věděl. Uklidněte se a příště nám přineste lepší zprávy.*“ Taktiež aj generál Syrový odmietol správu uveriť. Podľa neho nemalo Nemecko prečo obsadzovať Česko-Slovensko, veď vláda vraj robí všetko, čo od nej Berlín požaduje. Eliáš, iniciátor „Homolovho puču“, mlčal a Beran sa priklonil k názoru Chvalkovského a Syrového. Minister zahraničia Moravca navyše upozornil, že jeho správa je nepravdivá a jej šírenie by bolo považované za rozširovanie nepravdivých „*povídaček*“ a za verejné poburovanie, pričom „*oboje je súdne stíhatelné*“. Túto audienciu považoval Moravec za najtrápnejšiu skúsenosť vo svojom živote.¹²⁵

Mastný z Berlína 13. marca hlásil, že taliansky, anglický a francúzsky vyslanci vôbec nevedia, čo Nemecko zamýšľa.¹²⁶ Osuský z Paríža zase opisoval obsah úvodníku, uverejneného vo večerníku *Le Temps*. Uvádza sa v ňom, že doteraz sa nezdá, že by sa nemecká vláda chcela oficiálne postaviť na stranu Slovákov alebo Čechov. Nemecko sa javilo, že ho udalosti prekvapili a že si chce zachovať pozíciu arbitra, ktorý by hnaním jedných proti druhým ovládol celú Česko-slovenskú republiku. V článku sa dokonca vyslovili dohady, že krízu mohli vyvolať tí, ktorí sa usilujú o spoločnú poľsko-maďarskú hranicu, čiže nie Nemecko. Keby sa teda ukázalo, že ide o spor medzi Berlínom, Budapešťou, Varšavou a Rímom, potom by vraj slovenská vec mohla pripraviť ešte mnoho starostí.¹²⁷

Zatiaľ čo Sidor mohol už večer 13. marca v bratislavskom rozhlase oznámiť, že Tiso bol prijatý v Berlíne Adolfom Hitlerom,¹²⁸ Chvalkovský sa ešte len usiloval o získanie pozvania na audienciu u ríšskonemeckého kancelára pre seba a prezidenta Háchu. Dostal ho 14. marca. V tento deň telefonoval Mastný z Berlína oznam z francúzskeho vyslanectva, že Nemecko chystá na zajtra okupáciu českých krajín. Verný svojmu „opatrnému“ prístupu, nezabudol dodať, že správu podáva „*se vši rezervou*“. Informáciu, ktorá medzitým došla prostredníctvom Česko-slovenskej tlačovej kancelárie (ČTK) aj na tlačové

124 MORAVEC, ref. 86, s. 213-214.

125 MORAVEC, ref. 86, s. 216-218.

126 A MZV ČR, TD 1939, telegram z Berlína č. 214/39 13. 3. 1939. Protifašistický a národné osvobozenecý boj, ref. 34, č. 1 206.

127 A MZV ČR, TD 1939, č. 220/39.

128 Text prejavu K. Sidora z 13. 3. 1939 v bratislavskom rozhlase o zvolaní slovenského parlamentu, publikovaný v denníku Lidové noviny 14. 3. 1939. Protifašistický a národné osvobozenecý boj, ref. 34, č. 1 208.

oddelenie ministerskej rady, označil Chvalkovský za nezmysel.¹²⁹ Ako už mnohokrát predtým, i teraz sa minister zahraničných vecí druhej republiky mylil.¹³⁰

Facit

Jednotlivé orgány ústrednej vlády, podieľajúce sa na utváraní zahraničnej politiky štátu, mali v prevažnej miere len povrchné vedomosti o stykoch slovenských politických činiteľov s nacistami. V období narastajúceho medzinárodného napätia, keď sa Česko-Slovensko čoraz viac dostávalo do závislosti na nacistickom Nemecku a samotná republika postupne prestávala byť tým povestným „ostrovom demokracie“ v srdci Európy, sa jej čelní predstavitelia (najmä predseda vlády Beran a minister zahraničných vecí Chvalkovský) nedokázali v zmenených pomeroch dostatočne zorientovať a odhaliť nacistické zámery so Slovenskom. Chvalkovského hlavným omylom bolo, že „*ako starý diplomat bol presvedčený, že v slovensko-nemeckom vzťahu platí to, čo povie ríšske ministerstvo zahraničia*“. Navyše správy Mastného a Henckeho ho v tom utvrďovali. Činnosti ostatných nacistických miest väčší význam neprikladal.¹³¹

Slovenskí politici vo svojich úvahách o budúcnosti Slovenska nemali veľa možností na výber. Dni, ktoré Česko-Slovensku zostávali, sa zdali byť spočítané. Obklopení susedmi, ktorí pozerali na slovenské územie ako na potenciálnu korisť, boli nútení hľadať, o ktorého z nich by sa mohol eventuálny samostatný slovenský štát oprieť. Napokon sa týmto „ochrancom“ stal ten najmocnejší z nich.

Česi vnímali mnichovský diktát ako poníženie. Pre Slovákov však znamenal aj niečo iné, nové. Slovensku priniesol v dôsledku oslabenia republiky autonómiu. Praha sa na túto „ľudácku vzburu“ pozerala s nedôverou, slovenskí politici boli postupne vytlačení z dielu na vládnutí. V ministerskej rade sa kvôli jej slovenskej časti prestali prejednávať zásadné otázky zahraničnej politiky. Od Slovákov sa vyžadovalo len jediné – lojalita voči štátu. Keď ju nedodržali, boli potrestaní. Českí politici však pritom nepostrehli, že v skutočnosti tým len napomáhali Hitlerovi k rozbitiu republiky.

Hodnota informácií v tlače nespočíva len v získaní samotných poznatkov ohľadne slovensko-nemeckého zblížovania. Pri ich hlbšej analýze sa z nich dá vyťažiť omnoho viac. Predovšetkým zahraničná tlač dáva príležitosť nazerať na celkovú situáciu z iného uhla pohľadu, ktorý síce nemožno označiť za nestranný, ale môže sa v ňom ukrývať i mnoho pravdy.

Dopisovateľ pre talianske noviny pri pozorovaní slovensko-českých rokovaní v novembri 1938 sa len skepticky pýtal: „*Čo zdravé a vážne môže byť zajtra z federatívneho štátu, ktorého členovia si už na začiatku tak ostro nedôverujú?*“¹³² V decembri 1938 zase *Frankfurter Zeitung* konštatovali: „*Pražský centralizmus chce urobiť zo Slovákov Čechoslovákov, v skutočnosti z nich urobil odporcov Čechov.*“ Pozornosť si určite zaslúži jeho pokračovanie: „*Čo Česi prežívali na jeseň ako národné nešťastie, znamenalo*

129 LUKEŠ, ref. 3, s. 306.

130 Na „optimizmus“ česko-slovenskej vlády, a obzvlášť Chvalkovského, upozorňuje i Hoensch. HOENSCH, ref. 3, s. 120; s. 148, v poznámkovom aparáte č. 36; s. 159; s. 182, v poznámkovom aparáte č. 181.

131 FEIERABEND, ref. 25, s. 107-108.

132 NA Praha, f. ZTA, k. 75, Denní přehled zahraničního tisku (MZV), 23. 11. 1938, č. 264.

pre Slovákov skôr oslobodenie z ťaživého tlaku (...).¹³³ Francúzske noviny *Le Croix* sa vyjadrili k situácii v Česko-Slovensku začiatkom roka 1939 ešte výstižnejšie. Česko-slovenské zmierenie, ku ktorému došlo pri zahájení prvého zasadania slovenského snemu, nebolo namierené proti Berlínu. Nemecko rozhodovalo na Slovensku i v Čechách. Veľký rozdiel spočíval však v tom, že Slováci chceli, aby bol daný stav definitívny, zatiaľ čo Česi ešte dúfali, že ide len o provizórium.¹³⁴

V čase, keď sa blížila druhá republika ku koncu svojej krátkej existencie, sa hlasy v tlači zhodli v tvrdení, že Prahu, ktorá si stanovila ako prioritu udržiavať dobré styky s Berlínom, predstihla Bratislava.¹³⁵ Slovensko vo svojich vzťahoch s Nemeckom pokročilo omnoho ďalej, než české krajiny.¹³⁶ V marcových dňoch zaznačilo spravodajské oddelenie MZV do svojho pravidelného prehľadu zahraničnej tlače skutočne trefnú poznámku, tentoraz z estónskej tlače: „*Slovenský separatizmus je podceňovaný z mnohých strán.*“¹³⁷ A to naozaj bol.

Štúdia bola vypracovaná ako súčasť grantu APVV č. 0352-07 *Slovensko-nemecké vzťahy v rokoch 1938 – 1945 v dokumentoch (Od Mníchova po koniec II. svetovej vojny)*.

---

133 Ref. 132, k. 76, 17. 12. 1938, č. 284.

134 Ref. 132, k. 77, 8. 2. 1939, č. 31.

135 Ref. 132, 8. 3. 1939, č. 55.

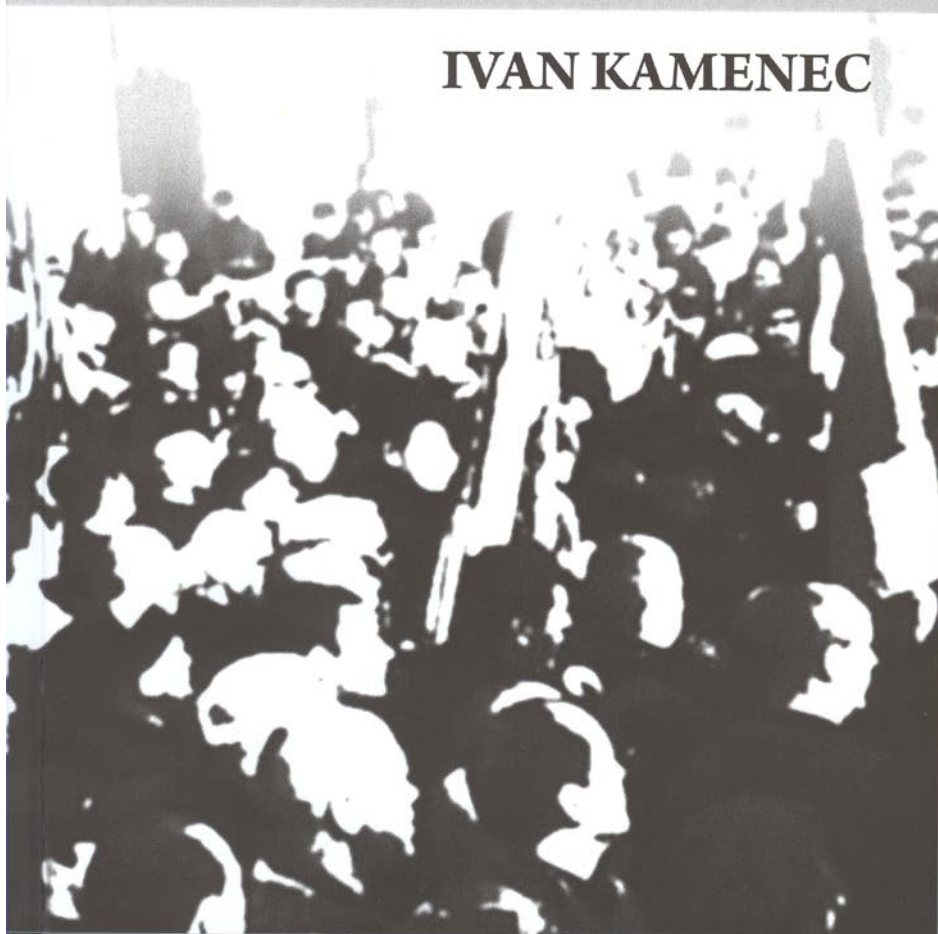
136 Ref. 132, 11. 3. 1939, č. 58. I Zudová-Lešková sa zmieňuje o „určitom súťažení medzi ústrednou a autonómnou vládou v naklonení si nemeckej ríše pre podporu vlastnej moci“. ZUDOVÁ-LEŠKOVÁ, ref. 2, s. 288.

137 Ref. 132, 11. 3. 1939, č. 58.

SPOLOČNOSŤ POLITIKA HISTORIOGRAFIA

Pokrivené (?) zrkadlo dejín slovenskej spoločnosti
v dvadsiatom storočí

IVAN KAMENEC

RECENZIE

BYSTRICKÝ, Valerián – LETZ, Róbert – PODOLEC, Ondrej (zost.). *VZNIK SLOVENSKEHO ŠTÁTU 14. MAREC 1939. Spomienky aktérov historických udalostí I – II*. Bratislava : AEPRESS, 2007, 340 s., 360 s.

Editori, ktorí sa dlhodobo venujú problematike dejín 20. storočia, sa podujali na záslužnú a potrebnú úlohu – vydať memoáre aktérov historických udalostí súvisiacich so vznikom Slovenského štátu. Hoci prác, ktoré sa venovali a venujú tejto téme je veľmi veľa počnúc rokom 1945, vydávanie prameňov nebolo až tak rozsiahle zaiste aj preto, že neboli k dispozícii z rôznych dôvodov (blokovanie patričnými inštitúciami, utajovanie rôznymi stupňami utajenia a u súkromných prameňov aj obava z represii voči autorovi, prípadne obava zo zneužitia informácií). O tom, že ani dnes po vyše sedemdesiatich rokoch nie je tento faktor bezvýznamný, svedčí aj poznámka v úvode, že denníky Karola Sidora pozostali nedali k dispozícii autorom edície. Edícia obsahuje 30 spomienok či pamätí rozdielnej kvality, historickej hodnoty a rozdielneho obsahu a rozsahu. Osobnosti sú zoradené podľa abecedy. Pri každej osobnosti je úvodný biografický profil s uvedením odkiaľ prameň pochádza, prípadne či existujú viaceré verzie. V závere každého textu je poznámkový aparát, ktorý sa obmedzuje na vysvetlivky k niektorým pojmom a udalostiam, prípadne upozorňuje na vecné chyby. Editori nepolemizujú s tvrdeniami alebo názormi autorov spomienok. Škoda, že aspoň vo forme skratiek nesignovali texty, ktoré pripravili na vydanie, takže ostávajú pre čitateľa utajení. V závere druhého zväzku je mený register k obom zväzkom, kde sú uvedené mená osobností aj s krátkou charakteristikou.

Keďže autori spomienok pochádzajú z rozdielnych politických táborov – od predstaviteľov čechoslovakizmu a tuhých centralistov po umiernených ľudákov stojacich na požiadavkách autonómie v rámci Československa až po stúpcov samostatného štátu, ďalej politických predstaviteľov vládnej garnitúry pomníčovského Česko-Slovenska (Rudolf Beran), nemeckých agentov, činiteľov a politikov (Franz Karmasin, Wilhelm Keppler, Alfred H. Naujocks, Arthur Seyss-Inquart) – sú ich hodnotenia a názory protichodné. Treba povedať aj to, že publikované spomienky nie sú vo všetkých prípadoch spomienkami v pravom zmysle slova. Sú tu spomienky, ktoré autori napísali hneď alebo v priebehu týchto udalostí uvedomujúc si ich význam (napr. Karol Sidor, ktorý nadiktoval text pamätí svojej sekretárke ešte 23. marca 1939). Vydal ich František Vnuk v USA roku 1971, neskôr na Slovensku roku 1991.

Iný druh spomienok vznikol s odstupom niekoľkých rokov až desaťročí. Tie vznikli buď v emigrácii po roku 1939, prípadne až v emigrácii po roku 1945. Je pochopiteľné, že tento druh spomienok napísaný s odstupom rokov mohol byť ovplyvnený neskoršími názormi autora, istým hodnotením a zovšeobecnením a obvykle je apológiou a obhajobou vlastnej politickej činnosti autora. Tento prameň prináša viac subjektívnych prvkov. Veľmi výrazne to vidieť na spomienkach, ktoré vznikli s odstupom rokov už v dobe komunizmu a ich autori ich napísali na Slovensku po dlhoročnom väznení a prepustení z väzenia. Nepochybne boli ovplyvnení touto skutočnosťou a dávali si pozor, aby nenapísali nič proti sebe, lebo vedeli, že môžu byť kedykoľvek znovu zaistení a vyšetrovaní.

Poslednou kategóriou vlastne nie sú spomienky, ale zápisnice spísané pred vyšetrojúcimi sudcami alebo inými orgánmi represívneho aparátu. Boli to buď samotní obvinení, prípadne svedkovia, ktorí vypovedali v iných procesoch, najmä v procese s Dr. Jozefom Tisom, Alexandrom Machom a inými. Táto skutočnosť ovplyvňuje aj hodnovernosť takýchto prameňov. Editori v prípadoch, kde to bolo možné, zaradili spolu viaceré verzie toho istého pôvodcu zaiste preto,

aby tak uľahčili porovnávanie textov. Takto sa dostali spolu skutočné „spomienky“ s protokolmi spísanými vyšetrovacími orgánmi.

Napríklad Viliam Kovár, ktorý napísal pôvodnú verziu roku 1940 a venoval ju A. Machovi, sa po roku 1945 dostal do väzenia a tam napísal vyjadrenie k svojim pamätiam. Dokonca tvrdil, že napísal na požiadanie Jozefa Kirschbauma kratšie pamäte v rozsahu 25 – 30 strán, ale podľa editorov sa nezachovali (I., s. 160, pozn. č. 15). Je pochopiteľné, že vzhľadom na situáciu, v akej sa nachádzal, treba tieto doplnky a opravy brať s rezervou (s. 160-167). Podobný charakter majú spomienky Karola Murgaša z mája 1939, ktoré sa po jeho uväznení dostali do materiálov Národného súdu, aby ich potom komentoval vo forme *Výjadrenia obvineného na poznámky*, kde sa snaží zľahčovať svoju účasť v udalostiach z marca 1939. V texte poznámok, pozn. č. 1, 4 riadok má byť „s“, pozn. č. 10 má byť „Stráž obrany štátu“ namiesto „Stráž obrany stráže“.

Z tohto hľadiska zaujímavé sú rozsiahle pamäte Jána Lichnera, z ktorých časť textu chýba (s. 1-62, 91 a pokračovanie od s. 250). Nachádzajú sa v Archíve Ministerstva vnútra v Prahe a vo fonde bývalého Archívu Ústavu marxizmu-leninizmu ÚV KSS, ktorý je v Slovenskom národnom archíve. Pamäti však napísal až po prepustení z väzenia (po roku 1967), keď bol dlhoročne väznený v Žingorovom procese. Na ich obsahu vidieť, kedy boli napísané. Opisuje svoje pôsobenie v autonómnej vláde vo funkcii ministra a snaží sa ospravedlniť svoju spoluprácu s ľuďmi do decembra 1938 (I., s. 194) Na s. 186, 2 riadok zhora má byť asi „Štefan Danihel“ namiesto „Daniel“. Vyskytuje sa tu známy argument agrárnických a pročeskoslovenských politikov, (i keď sa netýka priamo Lichnera), že do Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS), resp. Strany slovenskej národnej jednoty a do Hlinkovej gardy vstupovali preto, aby tam „pozorovali, čo sa deje“ a nedali sa vytlačiť z politiky. Tým ospravedľovali svoju kolaboráciu so Slovenským štátom i neskoršiu zradu na ňom. Humorné je, keď Lichner opisuje svoju emigráciu v Londýne a účasť v Benešovej exilovej vláde, pričom kritizuje „anglickú buržoáziu“, veľkopanský životný štýl lordov a vôbec vyššej spoločnosti (s. 252 n.), ako aj chválí budúcu spoluprácu so Sovietskym zväzom. V edícii je publikovaná aj kratšia správa Jána Lichnera pre ministerskú radu v Londýne, ktorú napísal na prelome rokov 1940/1941.

V tejto recenzii nie je možné sa vyjadriť k všetkým publikovaným spomienkam, ich kritická analýza a využitie bude práve úlohou budúceho spracovania dejín Slovenskej republiky. Predsa však považujem za potrebné sa k niektorým veciam vyjadriť. Napr. zo spomienok F. Karmasina i nemeckého agenta A. H. Naujoksa vyplýva, že slovenskí ľudáci vôbec neboli pripravení prevziať moc na Slovensku a organizovať nejaké teroristické akcie v réžii Nemecka. Jeden bratislavský podnikateľ – Nemeč sa rozčuľoval, že mu nevyhodili do vzduchu komín ako bolo plánované, lebo ho chcel dať demolovať a potom za demoláciu musel platiť (I., s. 78). V Karmasinovom texte je aj známa veta, že Andrej Hlinka označil Hitlera za kultúrnou beštiu (I., s. 75).

Zaujímavé informácie o korunovácií Pia XII. za pápeža prináša Ján Kaššovic ako sprievodca ministra Jozefa Siváka. Toto dopĺňa sám Sivák vo svojich pamätiach publikovaných roku 2003 (s. 327). Nepíše však, že na audiencii u pápeža vystupoval Sivák pročeskoslovensky a protinemecky. O týchto postojoch Siváka vo vzťahu k ČSR hovorí Ladislav Karel Feierabend, ktorý negatívne informoval pápeža o Tisovi a HSLS (publikované v poznámkovom aparáte edície, I., s. 94). Aj z iných prameňov je známe, že Sivák prejavoval protinemecké postoje, napr. počas cesty do ZSSR na oslavu 185. výročia vzniku Lomonosovovej univerzity (v tejto edícii nepublikované).

Niektoré spomienky ďalších autorov boli už prv publikované samostatne vo forme monografií. Gejza Medrický ich napísal koncom 70. rokov, po jeho smrti vyšli roku 1993 knižne. Z osobnej pozostalosti Júliusa Stanu boli niektoré časti jeho spomienok publikované v rôznych časopisoch po roku 1989. S Jánom Ursínom bola spísaná zápisnica pred vyšetrojúcim sudcom v apríli 1948, ktorá nie je publikovaná v celom rozsahu, v ďalšom texte zachytáva jeho odbojové aktivity a obdobie do roku 1947. Ursíny bol odsúdený a väznený v rokoch 1948 – 1953. Neskôr napísal spomienky

na Slovenské národné povstanie (SNP), v ktorých venuje pozornosť aj predchádzajúcemu vývoju od autonómie po marcovú krízu. Tieto boli publikované roku 1994, teda po jeho smrti. Časť spomienok J. Ursínyho publikoval Jan Rychlík v *Historickom časopise* (HČ), 1992, roč. 40, č. 2, s. 240-242, ktoré obsahujú spomienky na proces s. Dr. J. Tisom. Ten istý autor uverejnil zápisky Jána Lichnera z väzenia (HČ 1998, roč. 46, č. 1, s. 99-128), ale nie sú totožné s vydaným textom v tejto edícii. Peter Zaťko dokončil rozsiahle spomienky roku 1975. Výber z týchto spomienok zostavil Štefan Teren roku 1994, teda až po Zaťkovej smrti. Sú v archíve múzea SNP v Banskej Bystrici. Editori zaradili časť spomienok, týkajúcich sa vzniku Slovenského štátu a pôsobenia Zaťku ako poslanca Snemu Slovenskej krajiny a Snemu Slovenskej republiky.

Spomienky Martina Sokola sa skladajú z dvoch častí. Prvá časť o vyhlásení Slovenského štátu bola publikovaná na stránkach *Historického časopisu* 1991, roč. 39, č. 3, s. 323-329. Ďalej je to Sokolova úvaha: *Bola HSLŠ naozaj hrobárom Československa?* Tento text vznikol pravdepodobne roku 1950, zachoval sa v rodine M. Sokola a bol publikovaný v časopise *Kultúra* roku 2002.

Alexander Mach sa snažil po svojom prepustení z väzenia roku 1968 napísať svoje pamäti, ale Štátna bezpečnosť mu ich ukradla z chaty jeho zaťa v Modre-Harmónii, takže zachovaný materiál je len fragmentom z jeho poznámok a pripravovaných textov. Ladislav Szathmáry napísal správu o svojej činnosti v rokoch 1936 – 1939 po príchode do Londýna roku 1941. Jeho spomienky v niektorých bodoch kritizovala odborná literatúra, na čo editori poukazujú.

Editori nezaradili do publikovaného textu pramene z dvoch knižných prác Pavla Čarnogurského venované 6. októbru 1938 a 14. marcu 1936 (Bratislava 1993, 1992), pretože by opakovali iba to, čo už bolo publikované. Čarnogurského monografie sú spomienky kombinované s údajmi literatúry a prameňov, ktoré sa autorovi podarilo s odstupom rokov zhromaždiť. Strojopisné podklady k týmto prácam, niekedy v 60-tych rokoch dal P. Čarnogurský k dispozícii vtedajšiemu riaditeľovi Historického ústavu SAV Ludovítovi Holotíkovi.

V závere recenzie považujem za potrebné sa vyjadriť aj k niektorým gramatickým a textovým chybám, ktoré sa v tak rozsiahlom texte môžu vyskytnúť. Niekde však koncentrácia chýb na jednom mieste je značná a zdá sa, že editor príslušnej časti nevenoval dostatočnú pozornosť korektúram. Je to napr. v *Poznámkach k memoárom Jozefa Kirschbauma*, ktoré vyšli v Trnave roku 1999. Ak v origináli pamäti boli chyby, mali na to editori upozorniť v poznámke. Napr. na s. 102 chýba koniec predposledného odseku, čím veta stráca zmysel. Meno Dr. Ciekera - Ciekra je na viacerých miestach skomolené, vzniká dojem, ako keby okrem neho šlo o nejakého iného Dr. Cierka (s. 117). Na tej istej strane 22 riadok zdola má byť „lebo“ namiesto „alebo“. Nie som si istý, či Dr. Ďurčanský a Dr. Tuka „odleteli“ do Viedne, ak sa nachádzali v Bratislave, iba ak by boli odleteli z Berlína do Viedne, čo je logickejšie (s. 118). Na s. 119, 10 riadok zhora má byť „tajomníkovi predsedu vlády“ namiesto „tajomníkovi predsedovi vlády“. Na s. 120, 4 riadok zhora ide zrejme o Jozefa Mikulu a nie „Kikulu“. Na tej istej strane 14 riadok zhora má byť „Klubu ľudových poslancov“ a nie „Klubu ľudských poslancov“.

V životopisnom medailóne Wilhelma Kepplera má byť rok odsúdenia v Norimberskom procese 1949 a nie 1939 (I., s. 123). Podobne v životopise A. Seyss-Inquarta chýba rok úmrtia, sú tu chybné slová „právni“, „Vieň“ (II., s. 90). V pamätiach Karola Sidora sú chyby v poznámkach. (II., s. 140, pozn. č. 3 správne má byť „príjmy“ a nie „príjmi“, pozn. č. 13, má byť „Slovenského“ a nie „Slovensklého“.

V závere druhého dielu je zoznam skratiek a menný register k obojmu dielom.

Hoci existuje početná literatúra a edície k téme Mnichova a k rozpadu Československa a to tak v európskej, ako i v českej a slovenskej historiografii, vznik Slovenského štátu ostával akosi na okraji výskumu, prípadne bol ovplyvnený ideologickými hľadiskami. Je pozoruhodné, že niektoré archívne fondy sa nezachovali a boli buď zničené alebo sú doteraz niekde ukryté.

Objektívne zhodnotenie Slovenského štátu ostáva úlohou slovenskej historiografie, hoci uplynulo sedemdesiat rokov od jeho vzniku. Nemôžem vynechať citát zo spomienok Martina Sokola napísaný už po vojne a publikovaný roku 2002 z jeho pozostalosti, kde podiel viny na rozbití Československa pripisuje okrem iného krátkozrakej politike českej strany ale aj tým čechoslovakistickým politikom slovenského pôvodu, ktorí „*dnes (...) nás súdia, žalujú, vešajú a strieľajú menom toho istého národa, ktorý oni celých dvadsať rokov nepoznali, zrádzali a na ktorý (sic !) sme my verne a statočne pracovali (...)*“ (II., s. 164). Na záver treba povedať, že predložená edícia vyplňa medzeru v tomto druhu odbornej literatúry najmä tým, že prináša nové, doteraz nepublikované údaje, ktoré sa nevyskytujú v prameňoch úradnej povahy. V spomienkach otvára vnútro zainteresovaných osobností, psychologické motívy ich konania a okolnosti, ktoré by sme ináč nepostrehli. Preto treba vysoko oceniť záslužnú prácu editorov na tomto diele.

Július Bartl

SORBY, Karol R. *Blízky východ v medzinárodnej politike (1918–1945)*. Bratislava : Vydavateľstvo Ekonóm, 2009, 186 s.

Po sérii kníh K. Sorbyho, venovaných vývoju na Blízkom východe po skončení druhej svetovej vojny – *Egyptská revolúcia 1952* (1956), *Suez 1956. Súmrak tradičného kolonializmu na Blízkom východe* (2003), *Arabský východ 1945–1958* (2005) – sa čitateľom dostáva do rúk ďalšia publikácia menovaného, zaoberajúca sa tentoraz vývojom na Blízkom východe v rokoch 1918–1945.

Problematiku skúmanú v recenzovanej práci rozčlenil jej autor do ôsmich kapitol. Prvá má názov *Formovanie arabského východu* a je svojím spôsobom úvodom do problematiky riešenej v nasledujúcich kapitolách. Obsahuje súbor informácií o geopolitických pomeroch na arabských územiach Blízkeho východu v čase podpísania dohody o prímieri Osmanskou ríšou na konci októbra 1918, ale aj o situácii, v akej sa arabské národné hnutie nachádzalo pred prvou svetovou vojnou, a aký bol jeho vzťah k tureckému národnému hnutiu, namierenému proti despotizmu sultána Abdülhamida II. Za dôležitý predpoklad, ktorý po porážke Osmanskej ríše umožnil Veľkej Británii a Francúzsku upevniť svoju mocenskú prítomnosť v oblasti Blízkeho východu, pokladá autor nie len existenciu koordinovanej francúzsko-britskej politiky voči tomuto regiónu, zhmotnenej Sykes-Picotovou dohodou z mája 1916, ale predovšetkým fakt, že v čase kolapsu Osmanskej ríše Veľká Británia a do určitej miery i Francúzsko už reálne ovládali arabský Blízky východ, ktorý tak plynulo prešiel z jednej nadvlády pod druhú.

Druhá kapitola má nadpis *Základy britskej blízkovýchodnej politiky* a je súborom údajov o všeobecných črtách britskej politiky na arabských územiach po prvej svetovej vojne, ale aj o príčinách ťažkostí, na ktoré britská politika narážala v snahe konsolidovať svoju mocenskú pozíciu v Egypte, Iraku a Palestíne. Tvorcovia britskej politiky voči blízkovýchodnému regiónu si boli vedomí ťažkostí, na ktoré bude britská politika v tejto časti sveta narážať – a ktoré rozširovali okruh jej dovtedajších politických záväzkov –, ale strategický význam Iraku pre bezpečnosť imperiálneho spojenia metropole s Indiou a bohaté ropné zdroje Blízkeho východu hovorili v prospech mocenskej angažovanosti Veľkej Británie v danej oblasti. Veľké finančné náklady, ktoré si to vyžadovalo, viedli britskú politiku občas k snahe nájsť kompromisné riešenie, ktoré spočívalo – pokiaľ išlo o strategicky i hospodársky dôležitý Irak – v snahe odovzdať miestnej vláde takú mieru zodpovednosti, ktorá by neohrozila britské imperiálne záujmy, ale pritom – ako uvádza K. Sorby – by podstatne znížila výdavky z britského rozpočtu (s. 41).

Predmetom tretej kapitoly *Francúzsko nadvláda v Levante* sú rozličné otázky súvisiace s francúzske mandátnou správou v Sýrii a Libanone. Podľa autora „*Francúzsko, ktoré rozšírilo územia Libanonu na úkor Sýrie, založilo svoju politiku vo svojich dvoch mandátnych územiach na posilňovaní a podporovaní tradične frankofílskych maronitsko kresťanských elementov proti muslimskej arabskej populácii. Francúzsko sa v prvých rokoch mandátnej správy v oboch krajinách správalo ako koloniálna vláda zaštitená vyspelejšou vojenskou mocou*“ (s. 60). To prirodzene, vyvolávalo nespokojnosť väčšinovej populácie, hlavne vzdelaných vrstiev, ktoré odmietali francúzsku nadvládu a požadovali nezávislosť. Vzhľadom na strategické záujmy Francúzska v tejto oblasti, dané o. i. blízkosťou francúzskych severoafrických kolónií, však Sýrii a Libanonu nebola udelená nezávislosť. Po porážke Francúzska Nemeckom v júni 1940 sa postavenie Francúzska v Sýrii a Libanone skomplikovalo a napokon vyústilo do posilnenia britského vplyvu na úkor Francúzska. Pod tlakom požiadaviek sýrskych a libanonských vládnych kruhov boli v decembri 1945 francúzske a britské vojenské jednotky stiahnuté, ale podľa K. Sorbyho bol tento krok len „*zle maskovanou snahou zachovať koloniálny režim*“ (s. 75).

Štvrtá kapitola, nazvaná *Britský mandát v Palestíne*, sa zaoberá zložitou problematikou tejto krajiny, vyplývajúcou z trvalého napätia medzi väčšinovou arabskou časťou jej populácie a židovskými osadníkmi, ktorí po prvej svetovej vojne prichádzali do Palestíny „*v čoraz väčšom množstve s cieľom vybudovať vlastný štát*“ (s. 77). Keďže Arabi vnímali židovské prisťahovalectvo a Balfourovu deklaráciu z 2. novembra 1917, ktorá sľubovala zriadenie „*židovskej národnej domoviny*“ v Palestíne, za priame ohrozenie svojej vlastnej existencie, vzťahy medzi Arabmi, sionistami a Veľkou Britániou, ktorej bol zverený mandát nad Palestínou, sa postupne vyhrocovali. K. Sorby v práci poukazuje tak na príčiny rastu napätia, ako aj na občasnú neúspešné pokusy mandátnej mocnosti zmierniť ho pomocou určitých opatrení, smerujúcich k obmedzeniu nákupe pôdy židovskými prisťahovalcami, k zvýšeniu miery arabskej samosprávy atď. „*Židia v Palestíne boli [však] impozantnou silou*“ (s. 84), v dôsledku čoho ostáva palestínsky problém – ako je známe – dodnes veľkým otáznikom nielen Blízkeho východu, ale celého medzinárodného života.

Piata kapitola *Budovanie štátnosti v Iraku* sa zaoberá politickými dejinami Iraku od jeho vzniku na konci roku 1918 do záverečnej fázy druhej svetovej vojny. Primerané miesto je v nej vyčlenené otázke menšín, ktoré tvorili približne 20 % irackého obyvateľstva, pričom najdôležitejšou menšinou boli Kurdi. V centre pozornosti autora je politika Veľkej Británie v Iraku. V tejto súvislosti K. Sorby uvádza, že napriek sľubom, ktoré britská vláda dala počas prvej svetovej vojny Iračanom, Irak po svojom konštituovaní nedostal možnosť vytvoriť nezávislú arabskú vládu, lebo britská správa v Iraku trvala na vytvorení koloniálneho okupačného systému, ktorý britskému vojenskému veleniu zabezpečil najvyššiu moc v krajine. To podnietilo vznik viacerých arabských vlasteneckých združení, zameraných na získanie „*úplnej nezávislosti*“ a na vytvorenie samostatného štátu. Hlavným dôvodom úsilia Britov udržať si Irak pod kontrolou bol jeho strategický a ekonomický význam. Tento fakt spolu s aktivitou arabských vlasteneckých organizácií nútil Veľkú Britániu uskutočňovať v Iraku „*obozretnú*“ politiku a v prípade potreby neodmietat ani kompromisné riešenia. Kapitola prináša viaceré zaujímavé údaje o ukončení britského mandátu v Iraku roku 1932 i o ďalšom politickom vývoji tejto krajiny. Niektoré formulácie vyznievajú ale podľa názoru recenzenta významovo nejednoznačne. Napr. na s. 102 (1. ods.) sa hovorí, že „*pre silnejúce národné hnutie v Iraku britská vláda nežiadala Spoločnosť národov o formálne poverenie mandátom, ale rozhodla sa riešiť vzťah s Irakom zmluvou (...)*“, ale na s. 106 sa konštatuje, že „*ropné koncesie a poplatky patria k významnému dedičstvu britského mandátu*“, a na s. 108 (posl. ods.) sa uvádza, že „*roku 1932 sa britský mandát [v Iraku] formálne skončil*“. V týchto pasážach akoby K. Sorby predpokladal – pokiaľ recenzent text správne pochopil –, že každý čitateľ dokáže rozlišovať medzi návrhom mandátnej zmluvy, jej oficiálnym predložením (či nepredložením) Spoločnosti národov atď.

Šiesta kapitola má názov *Situácia na arabskom polostrove* a autor v nej o. i. uvádza zaujímavé fakty o prenikaní amerických ropných spoločností do tejto časti Blízkeho východu.

Siedma kapitola *Vývoj v Egypte a Sudáne* je venovaná z väčšej časti politickému vývoju v Egypte a v menšej miere i vývoju v Sudáne. Pokiaľ ide o Egypt, ktorý bol po skončení prvej svetovej vojny „už skoro štyridsať rokov pod zle maskovanou britskou nadvládou“, Veľká Británia sa ho nemienila vzdať už preto, že podľa názoru tvorcov britskej zahraničnej politiky „otázka Egypta, Sudánu a Suezského prielivu tvoria organický a nedeliteľný celok“, v ktorom sa „Británia nevzdá svojej zodpovednosti“. Vzhľadom na protibritský postoj egyptskej verejnosti, požadujúcej úplnú nezávislosť krajiny, bola Veľká Británia donútená k čiastočným ústupkom, v rámci ktorých vo februári 1922 uznala Egypt za „zvrchovaný a nezávislý štát“, vyhradila si ale voľnosť rozhodovania v otázkach pokladaných za strategicky najdôležitejšie (bezpečnosť imperiálnych komunikácií vrátane Suezského prielivu atď.). To vyvolávalo odpor zo strany „egyptských vlastencov“. Určitým východiskom zo situácie sa stalo podpísanie britsko-egyptskej zmluvy v auguste 1936, ktorá bola oproti deklarácii z roku 1922 „formálnym krokom vpred“. Ako konštatuje K. Sorby, „udalosti po vypuknutí druhej svetovej vojny Egyptanom jasne ukázali, že čiastkové ústupky Britov neboli prejavom dobrej vôle, ale nevyhnutnosti“ (s. 148). V čase skončenia druhej svetovej vojny, ktorá viedla „k masovému zbedačovaniu chudobných egyptských vrstiev“, ovládalo egyptskú politickú scénu „presvedčenie o nutnosti zmeny politického systému“, ale realizácii tohto presvedčenia bránil fakt, že vedúce politické sily národa „nemali jasno v otázkach stratégie a taktiky boja a chýbal im jasne formulovaný program premeny spoločnosti“ (s. 151). Poučná je i rozsahom kratšia pasáž venovaná vývoju v Sudáne, o ktorý mala Veľká Británia záujem už kvôli jeho veľkému nerastnému bohatstvu a potenciálne rozsiahlym agrárnym zdrojom.

V záverečnej, ôsmej kapitole *Otázka arabskej jednoty a založenie Ligy arabských štátov* (LAŠ) autor približuje historické pozadie i dobové politické a ideové okolnosti vzniku LAŠ roku 1945, „ktorý bol dôležitým krokom na ceste k arabskej jednote“ (s. 161).

Prednosťou recenzovanej práce je veľké množstvo faktografických údajov a široká pramenná základňa, pozostávajúca až na niekoľko výnimiek z odbornej historickej literatúry anglosaskej a arabskej proveniencie. Výklad je jasný, ale vyžaduje si sústredené čítanie a občas i návrat k už prečítaným pasážam. Za drobnú technickú chybu možno pokladať to, že prvá časť posledného odseku na s. 48 je doslovným opakovaním väčšej časti druhého odseku, nachádzajúcej sa na s. 41 (kratšia časť tohto textu sa opakuje i na s. 97). Keby sa táto drobnosť nemohla pre niekoho stať znamením povrchného čítania textu recenzentom, nemalo by zmysel sa o nej ani zmieňovať. Inak je recenzovaná práca po každej stránke poučným čítaním tak pre odbornú, ako i laickú verejnosť. Vhodným doplnením práce sú dve mapové prílohy, ktoré čitateľovi umožňujú vytvoriť si jasnejší obraz o geografických a geopolitických pomeroch na Blízkom východe v období rokov 1918 – 1945.

Pavol Petruf

HLEDÁNÍ JISTOTY V BOUŘLIVÝCH ČASECH. Česi, Slováci, Němci a mezinárodní systém v první polovině 20. století. Eds. Zdeněk Beneš, Dušan Kováč, Hans Lemberg. Ústí nad Labem : Albis international, 2006, 414 s.

Vedecká konferencia Česko-nemeckej a Slovensko-nemeckej komisie historikov pod názvom *Česká a československá otázka v nemeckej a medzinárodnej politike 1918 – 1948* sa konala už v apríli 1998, a tak pätnásť referátov, vo forme zborníka, sa do rúk čitateľov dostáva s mimoriadnym oneskorením. Publikované štúdie, vo svojej väčšine založené na pôvodnom archívnom výs-

kume, v mnohom dopĺňajú naše doterajšie poznatky, alebo majú syntetizujúci charakter. Samotný termín „česká otázka“ vznikol po roku 1867, v politických podmienkach rakúsko-uhorského dualistického štátoprávneho vyrovnania. Vystúpenia Ernesta Denisa, Roberta Wiliama Setona-Watsona a Henryho Wickhama Steeda pred prvou svetovou vojnou upozorňovali na problematiku „českej“, ale vtedy už aj „slovenskej“ otázky, ostávali ale stále vzdialené praktickej politike. V novej „československej otázke“ nešlo iba o presadenie politických národných práv Čechov a do istej miery tiež Slovákov, ale o problém postavenia nového štátu v strednej Európe.

Historické korene a východiská začlenenia českej otázky do rakúsko-nemeckého politického kontextu sleduje vo svojej stati Jan Křen. Upozorňuje na fakt, že základné princípy nemeckej politiky voči habsburskej monarchii a v tomto rámci aj voči českej otázke sa formovali za éry Otta von Bismarcka. Negatívny postoj k štátoprávnym ambíciám malých „nehistorických národov“ bol vo vtedajšom Nemecku všeobecne rozšírený: veľkonemecké predstavy roku 1848 sa udržiavali aj v opozičných demokratických kruhoch a rovnako aj v nemeckom socialistickom hnutí. Autor sleduje aktivity českej politiky v prvom desaťročí 20. storočia a uzatvára, že v lete 1918 sa cesta Čechov s Rakúskom a Nemeckom definitívne rozišla. Po vzniku ČSR vstúpili česko-nemecké a česko-rakúske vzťahy úplne a formálne na pôdu diplomacie.

Nasledujúci tematický okruh analyzuje rôzne aspekty problematiky národnostných menšín. Štúdia Sabine Bamberger-Stemann prináša k daným otázkam všeobecný úvod, ako aj úvahy k štruktúrnemu porovnaniu. Funkcie ochrany menšín a ich aplikáciu v medzivojnovom období rozoberá autorka od politických východísk. Upozorňuje na rozhodnutie spojencov v prvej svetovej vojne, podľa ktorého museli všetky štáty stredovýchodnej Európy, ako cenu za svoju nezávislosť, alebo prijatie do Spoločnosti národov podpísať ochranné ustanovenia pre národnostné menšiny. Analýza konkrétnych predstáv, požiadaviek aj legislatívnych ustanovení viedla autorku k záverom o úspechu, ale zároveň i zlyhaní ženevskej ochrany menšín. Politické postoje veľmocí, či už Talianska, Nemecka, alebo Francúzska a Veľkej Británie v prepojení so snahami a reakciami zainteresovaných štátov vyústili až do Mníchova.

Význam ochrany národnostných menšín podľa zámerov Spoločnosti národov a jej miesto v československej politike rokov 1919 – 1926 skúma príspevok Bohumily Ferenčuhovej. Poukazuje na minoritné záväzky ČSR, sleduje stanovenie procedúry medzinárodnej ochrany menšín a podrobne uvádza menšinové sťažnosti proti Československu. Vstupom Nemecka do Spoločnosti národov, uzatvára autorka, „*sa posilnili tendencie na úpravy menšinovej procedúry, nie vždy v prospech zdokonalenia systému*“. K uvedenému súboru tém môžeme zaradiť aj štúdiu Eduarda Kubů, zameranú na analýzu cieľov a hendikepov politiky Edvarda Beneša v Spoločnosti národov. Zahraničnopolitická koncepcia ČSR, v predstavách Tomáša G. Masaryka aj E. Beneša, bola determinovaná skutočnosťou, že nový štát sa stal integrálnou súčasťou versaillského systému. V súvislosti s tým Beneš na pôde Spoločnosti národov dlhodobo a systematicky usiloval o vytvorenie medzinárodného právneho poriadku na princípoch mierového spoluzitia a spolupráce. Pri budovaní ČSR, rovnako ako v ostatných nových či obnovených európskych krajinách prevládala idea nacionálna, ale tvorcovia štátu sa v Ženeve priklonili aj k princípom ochrany menšín. Republika budovaná ako národný štát „Čechoslovákov“ situovala príslušníkov ostatných národností do postavenia menšín. Štúdia pripomína, že tento fakt najmä Nemci a Maďari, príslušníci bývalých „vládnúcich národov“ vnímali s pocitom krivdy. Aktuálne modifikovaný menšinový problém ostal v mladom štáte zachovaný. Samotný Mníchov potom predstavoval zlyhanie Benešovej ženevskej politiky, aj jeho koncepcie spojeneckých zmlúv.

Na politické vzťahy Nemecka a ČSR za obdobie od roku 1925 do jesene 1938 sa zameriavajú dve state. Otázku, do akej miery mohlo byť usporiadanie Európy zárukou bezpečnosti si kladie Peter Krüger pri rozbere nemeckých koncepcií voči ČSR v ére Locarna. Autor konštatuje, že iba konferencia v Locarne dokázala na základe všeobecného súhlasu spojiť tradičnú diplomaciu,

veľmocenskú politiku a mechanizmy Spoločnosti národov do jedného funkčného celku. Nemecko sa začlenilo do systému obmedzenej slobody konania, právnych väzieb, spoločnej zodpovednosti a obrany mieru. Dôvod, prečo táto sľubná éra, otvorená v Locarne, tak rýchlo skončila a bola vystriedaná érou zásadnej neistoty, nachádza autor vo vnútropolitickom rozbití Weimarskej republiky a vyradení vrstiev, ktoré predstavovali nositeľov locarnskej politiky.

Úlohu Nemecka v zahraničnej politike ČSR počas 30. rokov, do Mníchovskej dohody, rozoberá Jindřich Dejmek. Pri štúdiu tohto úseku politických vzťahov poukazuje na nutnosť v období nacistického Nemecka vopred vyznačiť miesto, „*aké mal existujúci československý štát už v samotnej vizii Hitlerovej zahraničnopolitickej koncepcie (...)*“. Tento faktor, podľa autora, zásadne determinoval akékoľvek možnosti pražskej diplomacie a skúma obe vymedzené otázky vo vzájomnej prepojenosti až po osudný rok 1938. Na margo pochybovačných diskusií, prostredníctvom kľúčových diplomatických dokumentov československej proveniencie autor uzatvára, že „*v konfrontácii s drámou tridsiatych rokov československá diplomacia zrejme obstála*“, i keď v Mnichove musela zohrať takú tragickú rolu.

Medzinárodný kontext „československej otázky“ po Mnichove, dôsledky rozbitia druhej republiky a diplomatické zákulisie politických stanovísk Francúzska a Veľkej Británie v období Mníchova a počas rokov 2. svetovej vojny osvetľujú tri štúdie. Nad problémom bezpečnosti ČSR po Mníchovskej dohode sa zamýšľa Valerián Bystrický a pripomína, že „*v septembri 1938 nefungovali základné princípy, na ktorých sa budovala bezpečnosť republiky v predchádzajúcich takmer dvadsiatich rokoch*“. Podľa autora v 30. rokoch skrachovala myšlienka kolektívnej bezpečnosti obsiahnutá v pakte Spoločnosti národov a vyjadrená v regionálnych paktoch ako Malá dohoda, aj v zmluvách s veľmocami. Príčinou tohto stavu bola kríza, do ktorej sa dostali pôvodní zástancovia a nositelia koncepcie kolektívnej bezpečnosti, no „*podstata celého problému bola zakódovaná v kríze demokracie ako takej*“. Diplomatickí reprezentanti liberálnych demokracií vydali vlastne Česko-Slovensko na milosť a nemilosť nacistickej „Tretej ríše“ a tak v Paríži, ako aj v Londýne nemali väčší záujem angažovať sa v tejto veci.

Stať Yvon M. Lacaze potom v širokom chronologickom zábere od októbra 1938 po február 1948 prezentuje francúzsku politiku voči ČSR. Vychádza z politických, kultúrnych a ekonomických dôsledkov Mníchova, sleduje francúzske koncepcie po 15. marci 1939 a popisuje vzťah Beneša s francúzskou vládou v čase vytvorenia Československého národného výboru. Autorka následne skúma tiež vzťahy de Gaulle – Beneš v rokoch 1940 – 1944 a na záver načrtáva vývoj francúzsko-československých vzťahov po 2. svetovej vojne. Roky 1945 – 1948 charakterizuje autorka ako obdobie, keď „*napriek zdanlivej zhode záujmov*“ zvíťazila z mnohých dôvodov logika blokov.

Štúdia Edity Ivaničkovej obsahovo dovršuje medzinárodnopolitický okruh a kladie si za cieľ skúmať, do akej miery vláda Veľkej Británie už pred vypuknutím 2. svetovej vojny a v jej priebehu revidovala svoju politiku v postojoch k československej otázke. Súčasťou témy sú aj politické reakcie Britov na exilové aktivity Edvarda Beneša, zamerané na obnovu ČSR. S využitím originálnych archívnych dokumentov autorka približuje čitateľovi v prvom rade vývoj britských názorov za obdobie od marca do leta 1940. Stanovisko k obnove ČSR alebo uznaniu československého reprezentačného orgánu podmieňovala britská diplomacia dosiahnutím zhody českej a slovenskej exilovej reprezentácie. Stať sleduje postoj k československej otázke od leta 1940 do leta 1942 a napokon do januára 1945, upozorňuje aj na otvorené otázky v britských stanoviskách, postupne modifikované rozhodnutiami vlády.

Samostatnú kapitolu v obsahovom zameraní zborníka predstavuje stať Ivana Kamenca k predstavám Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS) o budúcom zahraničnopolitickom postavení Slovenska. Už v úvode upozorňuje autor na skutočnosť, že otázky zahraničnej politiky v činnosti HSĽS ostávali dlho na okraji záujmu. Od marca 1939, keď pod patronátom „Tretej ríše“ vznikol

slovenský štát, ako akýsi vedľajší produkt nacistickej agresie voči ČSR, sa kvalitatívne zmenil v zt'ah HSLS k riešeniu aktuálnych zahraničnopolitických otázok Slovenska. Manévrovací priestor v tejto oblasti bol však veľmi úzky, tvrdo determinovaný nemeckým dozorom. Vojnové dobrodružstvo v Poľsku a na východnom fronte, spolu s riešením tzv. židovskej otázky, podľa autora, doslova „*pálili mosty pre potenciálny prechod existujúceho slovenského štátu do povojnovej Európy, kde budú rozhodovať veľmoci antihitlerovskej koalície*“. Slovenskí diplomati, vždy v dôvernom kruhu, diskutovali aj o možnej alternatíve povojnového postavenia Slovenska. Ministerstvo zahraničných vecí v Bratislave ale ignorovalo výzvu nadviazať cez akreditovaných diplomatov aspoň neoficiálne kontakty so Spojencami. Vo vládných kruhoch sa do apríla 1945 odohrala úplná politická deštrukcia.

Roky po 2. svetovej vojne, v podmienkach nastupujúceho rozdelenia Európy a sveta do dvoch veľmocenských blokov, rozoberá päť štúdií. Základné črty americkej politiky v Európe, počas rokov 1945 – 1949, vo fáze vzniku konfliktu medzi Východom a Západom sleduje Manfred Knapp. Uvažuje o úlohe USA ako vedúcej mocnosti v Európe, skúma východiskovú situáciu po kapitulácii Nemeckej ríše v máji 1945 a venuje pozornosť hlavným cieľom americkej politiky v európskom priestore. Autor poukazuje na vývojové etapy európskej politiky USA: prechodnú etapu 1945 – 1947, formovanie americko-západoeurópskeho bezpečnostného systému počas rokov 1947 – 1949 a naznačuje utváranie postoja USA k východnej Európe. Hlavného adresáta americkej politiky, zdôrazňuje autor, „*predstavovala jednoznačne západná Európa vrátane západného Nemecka*“. Na druhej strane štáty strednej a východnej Európy pokladali vedúci predstavitelia zahraničnej politiky USA za „*podriadené na neurčitú dobu kontrole Sovietskeho zväzu*“.

Polarizáciu Európy okolo dvoch hlavných veľmocí ZSSR a USA ilustruje tiež stať, v ktorej sa Slavomír Michálek zameriava na politické súvislosti postoja ČSR k ponuke Marshallovho plánu. Rozborom archívneho materiálu štúdia odhaľuje pozadie sovietskeho nátlaku po pozitívnej reakcii Prahy na americkú výzvu. Nové poznatky, napriek známym vtedajším americkým prehláseniam, viedli autora k tomu, aby sa skôr priklonil k názoru, že „*široko koncipovaný a proklamovaný Marshallov plán mal zahrňať iba západoeurópske štáty*“. Zároveň treba brať do úvahy rozhodný postoj Sovietskeho zväzu a skutočnosť, že „*nemienil trpieť vplyv kohokoľvek iného vo svojej časti bipolárne rozdelenej Európy*“. Československo, v počiatočnom období studenej vojny, zohralo úlohu prieskumného prvku.

Medzinárodné a vnútropolitické súvislosti obratu Československa na východ vysvetľuje Vladislav Moulis v štúdií orientovanej na vzťah ČSR k Sovietskemu zväzu v rokoch 1943 – 1947. Autor sleduje úsek od uzavretia československo-sovietskeho spojenectva v decembri 1943, cez peripetie posledných vojnových rokov, májové voľby 1946 až k situácii, keď sa predpokladaná zahraničnopolitická opora „*premenila na hrdúsiace objatie*“. Problematické, rizikové postavenie strednej a východnej Európy na rozhraní medzi Západom a Východom v rokoch 1941 – 1947 skúma v prehľadnej štúdií Vladimír Nálevka. Tému koncipuje z aspektu historického vývoja, od rokov prvej svetovej vojny a sformovania Versaillského mierového systému. Hlavný dôraz pritom kladie na obdobie od konca 30. rokov, zámery Sovietskeho zväzu, aktivity antifacistickej koalície a výsledky 2. svetovej vojny až po „*prvé míľniky na ceste do studenej vojny*“.

V záverečnom príspevku, rozsiahlej štúdií k medzinárodnému kontextu februárového prevratu 1948 v Československu a jeho bezprostredným aj dlhodobým dôsledkom sa Vilém Prečan sústredil na vnímanie „*februárových udalostí*“ v hlavných mestách Západu, predovšetkým vo vládných štruktúrach a precízne využíva možnosti poskytnuté dochovanými britskými prameňmi. K bezprostrednej reakcii západných demokracií na československý február autor letmo pripomína skutočnosti, z rozsiahlej literatúry notoricky známe, ale koncentruje sa na šifrované telegramy britského veľvyslanca akreditovaného v Prahe, Piersona Dixona. Ako dôležitý prvok politických reakcií uvádza štúdia trojstrannú americko-britsko-francúzsku deklaráciu, publikovanú

26. februára a rozoberá pravý zmysel zverejnenia tejto deklarácie. Ďalej sa štúdiá venuje snahám západných demokracií začleniť československú krízu do programu rokovaní OSN. Autor potom sleduje britský postoj k novej československej vláde, skúma formovanie politiky USA k po-februárovému režimu v Československu a rozoberá podporu zo strany USA vznikajúcemu politickému exilu. K tematickému okruhu: Moskva a Praha vo februári 1948 upozorňuje V. Prečan na nedostupnosť určitých archívnych materiálov sovietskej éry pre zahraničných bádateľov. Medzi rozhodujúce faktory presadzovania sovietskych záujmov v Prahe zaradil autor otázku bezpečnosti ČSR determinovanú permanentným tieňom „nemeckej hrozby“. K bezprostredným dôsledkom komunistického prevratu v ČSR patrilo, podľa autora, urýchlenie integrácie Západu a zároveň definitívny vstup Československa do formujúceho sa sovietskeho bloku. Dlhodobým dôsledkom februára 1948 sa tak stala sovielizácia ČSR, k čomu V. Prečan vyslovuje otázky: kde začal „február“, alebo „Prečo tak ľahko?“ Tieto vecné dilemy historikov už autor iba naznačuje.

Neobyčajne pútavý zborník statí prináša archívnymi prameňmi dokumentovaný pohľad na rušné a zložité historické obdobie 20. storočia. Ostáva iba ľutovať, že popri oneskorenom vydaní sa do tlače dostali nepríjemné chyby v datovaní, priezviskách niektorých osobností alebo nepresnosti v preklade historických názvov. Autori prezentujú čitateľovi mnohé kľúčové udalosti vývoja a výskumom overené skutočnosti: ich sústredenie do jedinej knihy, je prínosom nielen z vedeckého hľadiska, ale má zásadný význam pre všetkých záujemcov a študentov.

Dagmar Čierna-Lantayová

GLOSÝ – BIBLIOGRAFIA

TEÓRIA A METODOLÓGIA

BOTÍK, Ján. *ETNICKÁ HISTÓRIA SLOVENSKA. K problematike etnicity, etnickej identity, multi-etnického Slovenska a zahraničných Slovákov*. Bratislava : Lúč, 2007, 231 s.

Syntetizujúcim dielom mimoriadnych kvalít Ján Botík, významný slovenský etnológ, zaplnil výraznú medzeru v našej domácej vedeckej spisbe. V autorskej tvorbe J. Botíka publikáciu *Etnická história Slovenska* možno pokladať za isté završenie jeho dlhoročného vedeckého záujmu o otázky etnokultúrneho vývinu na Slovensku a Slovákov v zahraničí. Tým, že si autor zvolil za východiskový bod svojho diela princíp etnicity, hľadal predovšetkým odpoveď na otázku, či sa azda Slovensko vyvíjalo ako etnický „jednoliat“, alebo či multi-etnicita patrila medzi jeho základné charakteristiky. Odpoveď na kladenú otázku a neprehľadný rad ďalších našiel v etnokultúrnych vývinových tendenciách Slovenska od najstarších čias až po súčasný stav jeho etnickej stratifikácie. O vedeckej zrelosti J. Botíka svedčí predovšetkým fakt, že publikácia *Etnická história Slovenska* je výsledkom bádateľského úsilia autora samotného. K takému kroku však potreboval odvahu. Ale autorova odvaha pramenila nielen v možnosti zužitkovať poznatky rôznych spoločenskovedných disciplín, zaoberajúcich sa minoritami na Slovensku a zahraničnými Slovákami, ale najmä v príležitosti primerane zužitkovať výsledky vlastného dlhoročného vedeckého bádania v týchto oblastiach. Takže okrem využitia a zosystemizovania kľúčových poznatkov zo širokého spektra spoločenskovedných disciplín (archeológie, histórie, jazykovedy, etnológie, folkloristiky, sociológie, psychológie, politológie, demografie, umenovedy a i.), čiže využitím širokého interdisciplinárneho záberu, doplnil a skompletizoval syntézu vedecky prínosnou širokou „nad-

stavbou“, pohľadom etnológa na celú štruktúru analyzovaných a syntetizovaných javov. Tento autorský prínos, koncipovaný z metodologických pozícií národopisnej vedy/etnológie, prezentuje celú problematiku etnickej histórie Slovenska a zahraničných Slovákov v nových súvislostiach a tvorí ucelený nový pohľad.

Už úvodnú kapitolu diela, *Základné pojmy teórie etnicity a etnickej identity*, možno označiť za nepochybný prínos v našich pomeroch. Ide o ucelený výklad teórie etnicity, vysvetlenie hlavných definícií a pojmov, opierajúce sa o najnovšie teoretické koncepcie, čiže ide o poodhalenie celého „tajomstva“ etnicity a etnickej identity. Výskum etnickej problematiky je síce v spoločenských vedách rozvetvený, ale o teoretické zovšeobecnenie celej šírky etnickej problematiky sa zatiaľ pokúsil iba Ján Botík. Práve toto rozpracovanie základných teoretických problémov umožnilo autorovi následne úspešne riešiť spracovávanú problematiku, v ktorej súbežne rozpracovávanie otázok v analytickej a syntetizujúcej rovine vyúsťovalo napokon aj do teoretických zovšeobecnení.

Okrem úvodnej teoretickej kapitoly obsahuje dielo dva široké tematické okruhy. Jedným sú inoetnické skupiny na Slovensku a druhým slovenské enklávy a diaspory v zahraničí. Spoločným menovateľom oboch foriem týchto osobitých spoločenstiev je moment etnického rozdelenia, resp. podstatným znakom je ich oddelenosť od materského spoločenstva. Inoetnické skupiny na Slovensku a zahraniční Slováci v interpretácii autora predstavujú špecifické formy spoločenstva ľudí, ktoré ako také podliehajú osobitému vývinu. Autor tomuto etnickému vývinu na Slovensku od najstarších čias až po krátky náhľad na etnické pomery v druhej polovici 20. storočia venoval druhú kapitolu, nazvanú *Etnický obraz Slovenska*. Rekapituloval v nej vývin a premeny etnickej skladby, až dospel k súčnému, približne 20 %-nému inoetnickému podielu na celkovej počte obyvateľstva Slovenska, čo označil za relatívne vysoký podiel, zaraďujúc zároveň multi-etnicitu medzi základné charakteristiky Slovenska v minulosti i súčasnosti.

V tretej kapitole, nazvanej *Multietnické Slovensko a jeho kultúrna mnohotvárnosť*, autor charakterizoval etnokultúrny profil spoločností, skupín a komunit, zastúpených v etnickom spektre Slovenska (Slováci, Maďari, Nemci, Židia, Rusíni, Ukrajinci, Rómovia, Chorváti, Srbi, Bulhari, Česi). V diele sa v rámci multietnickej štruktúry Slovenska ocitli na jednej úrovni Slováci ako etnikum/národ spolu s ďalšími na Slovensku žijúcimi etnikami/minoritami a hodnotili sa ich kultúry ako etnoidentifikačné faktory. Zvoleným metodickým postupom autor rezolútne eliminoval chybné postoje niektorých publicistov, ktorí často nahrádzali termín etnický pojmom minoritný. Mylný prístup neodborníkov predpokladá, že majoritná skupina nie je etnikom. Ale uvedená interpretácia znemožňuje pochopenie kultúry spoločnosti všeobecne (majoritná spoločnosť by potom nemala kultúru, ani žiadnu komunitu, ktorá by ju podporovala). Takto sa však ocitol akosi v „úzadí“ fakt, že Slováci sú najpočetnejším/dominantným/štátotvorným elementom v etnickej mozaike a že v štruktúre etnickej stratifikácie tvoria dominantnú skupinu na vrchole a s ostatnými na nižších pozíciách (čo niekedy vyvoláva konflikty s majoritnou skupinou). Netreba ani dodávať, že J. Botík s dôslednosťou jemu vlastnou presne zaznamenal, ako v procese historického vývinu na piedestále etnickej stratifikácie na našom území dochádzalo k etnickým zmenám. Autorom používaný termín – multietnický – automaticky evokuje osvojiť si aj termín multikultúrny (už aj vzhľadom na skutočnosť, že kultúra sa pokladá za hlavný etnoidentifikačný faktor). Ján Botík termín multikultúrny do svojho slovníka nezaraďuje. Možno sa len domnievať, že mal k tomu pádne dôvody, lebo táto koncepcia obvykle vyjadruje „rovnovážnu“ koexistenciu viacerých kultúr, rôznych etnických, jazykových a kultúrnych identít na určitom území. Navyše táto koncepcia nepozná etnickú hierarchiu, ani delenie na kultúry a subkultúry. Zrejme je multikulturalizmus len métou...?

Predmetom záverečnej, štvrtej kapitoly sú zahraniční Slováci a zvláštnosti ich etnokultúrneho vývinu. Opodstatnenosť vlastného

i všeobecného záujmu o komunity Slovákov žijúcich v zahraničí ako o špecifické formy spoločenstva ľudí Ján Botík uvádza tézou, ktorá dôvodí, že kým sa medzi nimi uchováva vedomie etnickej či národnej príslušnosti, alebo aspoň vedomie slovenského pôvodu, dovtedy ich treba chápať ako súčasť slovenského národného spoločenstva. Autorov inšpiratívny prínos k poznávaniu dejín a života zahraničných Slovákov spočíva nielen v zužitkovaní a utriedení prístupných faktografických poznatkov, ale je zároveň aj snahou na základe vlastných výskumov poodhaliť a objasniť zákonitosti, ktorým podlieha vývin takýchto zoskupení v podmienkach etnického oddelenia. Predmetom jeho sústredeného bádania sú v prvom rade procesy, ktoré spôsobili, že sa zo zoskupení, napr. z vystaňovalcov na Dolnej zemi, v USA, Kanade, Argentíne a i., sformovali etnické skupiny, teda procesy, v ktorých sa amorfná etnická masa menila na etnickú kategóriu. Ďalej sú to najmä dôsledky ich oddeleného života v novej domovine, v novom prostredí, čiže prebiehajúci proces akulturácie, ktorý predstavuje pre J. Botíka ďalší hlavný výskumný problém (napr. na rozdiel od historikov, ktorí skúmajú vystaňovalcov najmä so zreteľom na väzby s materským národom). Nové podnety pre svoje teoretické prístupy autor našiel v prácach zahraničných, najmä severoamerických autorov a skonkretizoval ich zvlášť na slovenskom osídlení v oblastiach, ktoré sám preskúmal (Dolná zem, provincia Chaco v Argentíne, provincia Britská Kolumbia v Kanade, štát Washington v USA a i.). Učinil aj sondu do transformačných procesov (problém druhej generácie imigrantov, ich dvojité-pomlčková etnická identita), ale vždy a všade sa viac-menej pridŕžal vlastného, bádanim už overeného prístupu, hodnotiaceho etnokultúrny vývin v komunitách jednak z hľadiska jazykového a kultúrneho pretrvávania, ale i prijímania podnetov z obklopujúceho inoetnického prostredia. Kvôli úplnosti problematiky autor do publikácie zaradil tiež „dovetok“, pasáž o reemigračných a repatriáčnych procesoch, o tzv. spätných väzbách vystaňovalcov. Záverom možno iba skonštatovať, že autor

napísal dielo, ktoré je vedecky zrelou interpretáciou vývinových trendov etnickej mozaiky Slovenska a zahraničných Slovákov, syntézou, ktorá je neobyčajne cenným a inšpiratívnym prínosom k tvorivému rozvíjaniu poznávacieho procesu národopisnej vedy a zároveň ponúka podnety aj pre bádateľov z celého radu ďalších spoločenskovedných disciplín.

E. J.

VŠEOBECNÉ DEJINY

FRANK, Tibor. *PICTURING AUSTRIA-HUNGARY. The British Perception of the Habsburg Monarchy 1865 – 1870*. Wayne, New Jersey : Center for Hungarian Studies and Publications, Inc., 2005, 444 s.

Roku 1976 vydal v Budapešti Tibor Frank, vtedy mladý maďarský historik, knihu *The British Image of Hungary 1865/1870*. Po rokoch sa k téme vrátil a výsledkom je nová publikácia, v ktorej síce použil časti pôvodného diela, ale súčasne tému rozšíril o nový výskum a hlavne o nový záber. Dôvod na rozšírenie témy bol zjavný. Obraz Uhorska v britskej politike, publicistike a verejnej mienke nie je možné izolovať od vnímania Habsburskej monarchie ako celku. Britská verejnosť, pokiaľ vôbec vnímala strednú Európu, vnímala ju prioritne cez prizmu britskej imperiálnej politiky a Uhorsko bolo pre ňu predovšetkým súčasťou veľkej stredoeurópskej ríše.

Centrálnou otázkou Habsburskej monarchie v rokoch 1865 – 1870 bola otázka vyrovnania sa Viedne s Maďarmi a Uhorskom, ktorá bola súčasťou zápasu viedenského dvora o vyrovnanie sa s politickým nacionalizmom a hľadania novej koncepcie stredoeurópskej monarchie. Takto vnímala Habsburskú monarchiu aj zainteresovaná britská verejnosť.

Tibor Frank vychádza v svojej knihe z analýzy britskej politiky 60-tych rokov, pretože to bol základ, ktorý ovplyvnil aj vnímanie strednej Európy. Už v poslednom období vlády lorda Palmerstona, ale predovšetkým po

jeho smrti, prevládla v britskej politike tendencia „neintervencie“, čo znamenalo opustenie predchádzajúcej politiky hľadania a udržiavania rovnováhy na európskom kontinente a prakticky rezignáciu na kontinentálnu politiku, čo bolo v záujme rozvíjavej pruskej politiky a čo ovplyvnilo aj postoj k Habsburskej monarchii. Autor zaznamenal v britskej percepcii strednej Európy významný posun od rokov 50-tych k rokom 60-tych. Po revolúcii 1848 – 1849 bola aj britská verejnosť pod vplyvom skvelého rečníka Lajosa Kossutha na strane maďarského boja za slobodu. Bola to súčasť romantického, byronovského vnímania politiky a revolúcie. V 60-tych rokoch romantické nálady vystriedala realistická analýza, podľa ktorej Rakúsko bez Uhorska nemôže plniť v Európe svoju úlohu a radikálne maďarské snahy o osamostatnenie Uhorska nezapadali celkom ani do politiky „intervencie“, ale ani do politiky „neintervencie“. Kossuth ustúpil do úzadia a do popredia záujmu sa dostala otázka vyrovnania tak ako bola prezentovaná Ferencom Deákom a maďarskými liberálmi. Vyrovnanie sa tak stalo pre britskú politiku a následne aj pre britskú žurnalistiku riešením dilematického vzťahu k Habsburskej monarchii.

Autor analyzuje jednotlivé pramene a kanály, ktoré formovali britské postoje k Maďarom, Uhorsku a k celej monarchii. Poukazuje na úlohu rakúskeho vyslanca v Londýne grófa Rudolfa Apponyiho, rôznych hospodárskych, obchodných a finančných kruhov. Významné miesto v tomto smere patrilo predovšetkým Henrymu de Wormsovi, ktorý mal nielen ekonomické, ale aj osobné väzby na Rakúsko (za manželku mal dcéru finančníka baróna Eduarda von Todesco) a ktorý vo významnej miere ovplyvnil britskú žurnalistiku. Bol súčasne aj autorom knihy, ktorú vydal pod pseudonymom, ale ktorá vo významnej miere ovplyvnila názory britskej spoločnosti v prospech Beustovej politiky vyrovnania (*The Austro-Hungarian Empire and the Policy of Count Beust. A political sketch of men and events from 1866 to 1870. By an Englishman*). Významnou publikáciou objasňujúcou vyrovnanie, tentoraz viac z maďarskej strany bola kniha Arthura J.

Pattersona *The Magyars, Their Country and Institutions (2 diely) 1869*.

Tretia kapitola Frankovho diela sa venuje systematickému vykresleniu obrazu Rakúsko-Uhorska podľa jednotlivých tematických okruhov: *Hospodárstvo, spoločnosť, politika*. V podkapitole o politike sa venuje postupne historickému prehľadu a národnému charakteru štátu, špeciálne národnostnej otázke v Uhorsku, rakúsko-maďarským vzťahom, nemeckej otázke, prusko-rakúskej vojne, vyrovnaniu, problému mnohonárodnostného štátu a postaveniu Rakúska (Rakúsko-Uhorska) v európskom „koncerte veľmocí“.

Pre slovenského čitateľa je zaujímavé, že určitý kritický odstup voči národnostnej politike Maďarov v Uhorsku a vôbec vykreslenie národnostnej otázky ako ťaživého problému aj vo vzťahu k budúcnosti monarchie, ktorý sa celkom zreteľne prejavil v britskej politike na začiatku 20. storočia, možno nájsť, prinajmenšom v zreteľných náznakoch, už v rokoch 60-tych. Patterson, ktorý v svojej knihe neskrýva sympatie k Maďarom, a ktorý otvorene priznal, že o oblastiach obývaných Nemaďarmi vie, ale ich nepozná, naznačil určitú skepsu voči možnosti realizácie romantickej idey „maďarského národného štátu“ v Uhorsku. Budúcnosť Uhorska videl roku 1869 veľmi dramaticky: alebo sa Maďarom podarí absorbovať ostatné národy, alebo sa celá krajina stane nemeckou, či slovanskou. Patterson poukázal tiež už v tomto období na odstredivé tendencie jednotlivých národov a národností. Detailne sa táto otázka rozoberala predovšetkým v časopise *Westminster Review*, v článku nazvanom *Dualism in Austria* (autor Robert R. Noel), kde autor varuje pred rozpadom štátu v prípade ak Maďari budú pokračovať v utláčateľskej politike.

Veľmi významným, oproti prvej knihe úplne novým, a treba povedať veľmi zaujímavým prameňom sú správy britského diplomata Roberta Burnetta Davida Moriera, ktorý bol síce oficiálne poverený diplomatickou službou v oblasti obchodu a dopravy, ale strávil veľa času v Uhorsku a jeho správy veľvyslancovi Bloomfieldovi mali aj na zahraničnom mi-

nisterstve veľkú odozvu ako správy dobre doložené. Tibor Frank ako súčasť knihy publikoval 23 Morierových správ a memorándov z januára 1866 do apríla 1866.

Dušan Kováč

GATI, Charles. *STROSKOTANÉ ILÚZIE. MOSKVA, WASHINGTON, BUDAPEŠŤ A MAĎARSKÉ POVSTANIE 1956*. Bratislava : Kalligram, 2006, 328 s.

Diela o maďarskom povstaní (revolúcii, ale aj kontrarevolúcii) roku 1956 predstavujú po polstoročí od tejto významnej udalosti studenej vojny už rozsiahlu knižnicu. Najnovšia kniha Ch. Gatiho (v anglickom origináli *Failed Illusion. Moscow, Washington, Budapest and Hungarian Revolt*. Palo Alto : Stanford University Press, 2006) nie je podrobným popisom a analýzou maďarského povstania, oných pamätných 13 dní na prelome októbra a novembra 1956, ambície jej autora mierili iným smerom. Gati, americký politológ a historik maďarského pôvodu a ako mladý novinár priamy účastník maďarského povstania, zameral svoj výskum na politické reprezentácie sídliace v hlavných mestách uvedených v podtitule knihy, aby analyzoval ich podiel na príčinách vypuknutia, a najmä neúspechu maďarskej revolúcie.

Autor si vymedzil štyri témy, ktorými sa bude v knihe zaoberať: kritickou úlohou Nagya a „jeho čestných, no neskúsených druhov“, nepripravenosťou USA (a CIA) na to, čo sa udialo pred revolúciou a počas nej, povahou a dopadom mocenských bojov v Kremli a nevypočítateľnosti ZSSR po 20. zjazde KSSZ a napokon zamotaným kľbkom vzťahov medzi hlavnými aktérmi drámy z roku 1956 – povstalcami, Nagyovou vládou, sovietskym vedením a Amerikou, najmä Rádiom Slobodná Európa, ktoré podliehalo v tom čase CIA. Od týchto tém autor odvíja svoj hlavný argument, „že v danej situácii existovali aj iné možnosti ako porážka. Brutálna sovietska intervencia, ktorá viedla k porobeniu Maďarska na dlhé

desaťročia, nebola od začiatku nevyhnutná.“ (s. 33-34) O autorovom hlavnom argumente, ktorý je istou retrospektívnou hypotézou, je možné dlho diskutovať aj polemizovať, štyrom tematickým okruhom sa však autor venuje vskutku dôkladne a všestranne, azda s jedinou výnimkou. Maďarskí (budapešťianski) povstalci sú v autorovej knihe predsa len málo diferencovanou masou s nedostatočne preskúmanými ambíciami a rozhodnutiami v dynamickom pohybe, najmä v porovnaní s detailnými, až minucióznymi analýzami stranických a vládnych aktérov či už maďarských alebo sovietskych.

Presvedčenie, že Imre Nagy nebol v kritických dňoch správnym mužom na správnom mieste, autor dokladá skúmaním jeho politického životopisu od čias jeho moskovského exilu, aj jeho povahových a intelektuálnych dispozícií. Nagy vzbudil nádeje maďarskej spoločnosti v čase svojej prvej premiérskej funkcie v rokoch 1953 – 1955, no tieto očakávania sa už opakovane nemohli naplniť aj v dôsledku Nagyových osobných vlastností a názorov v oveľa dynamickejších a dramatickejších chvíľach na jeseň 1956.

Veľmi kritický názor má Gati na politiku USA a jej spravodajskej agentúry CIA v rokoch predchádzajúcich maďarské povstanie a počas samotného povstania, a to nielen preto, že USA vonkoncom neboli pripravené na možné zmeny v sovietskom bloku. Nemenej závažná bola naopak pripravenosť niektorých amerických vládnych politikov (napr. Richarda Nixona) chladnokrvne využiť potlačenie povstania a nasledujúce represálie v globálnom zápase Ameriky so ZSSR. No aj sovietska politika po 20. zjazde KSSZ a ohlasovanej zmene sovietskeho vedenia voči východoeurópskym satelitom je vystavená podrobnej a tvrdej kritike Ch. Gatiho.

Rozhodujúcu veľmocenskú rolu v stredo-európskom priestore v tých rokoch mal totiž Sovietsky zväz a jeho politické vedenie, ktoré po Stalinovej smrti prechádzalo postupne značnými posunmi v mocenských konšteláciách – od vzniku kolektívneho stranického a štátneho vedenia, cez likvidáciu Beriu, potlačenie vedúcej pozície Malenkova, po nastupujúcu

domináciu Chruščova, ktorá sa posilnila po 20. zjazde KSSZ, aj keď ešte nebola jednoznačná. Aj mocenské pomery v sovietskom vedení hrali významnú rolu pri podpore alebo oslabovaní pozícií vedúcich politikov v satelitných krajinách, v tomto prípade v Maďarsku. Gati detailne sleduje kroky sovietskeho vedenia v hre, ktorú rozohralo medzi špičkovými maďarskými kádrami – na jednej strane Rákosiho skupiny a na druhej strane I. Nagya hľadajúceho si svojich spojencov, ktorých však v straníckom vedení nebolo veľa. V rámci hľadania vhodného variantu pre poststalincké Maďarsko bol Nagy najprv podporovaný a zaujal post premiéra, aby ho po necelých dvoch rokoch znovu nahradil Rákosiho človek a sám Nagy sa ocitol v nemilosti. Spoločenský pohyb roku 1956 však opäť posilňoval Nagovu pozíciu, aj keď len pomaly a v stálom odpore rákosiovskej garnitúry. Gatiho obraz sovietsko-maďarských interakcií názorne ukazuje značnú bezradnosť a improvizáciu sovietskeho vedenia pri hľadaní cesty k zmene, ktorá by neznamenala rozkolísanie režimu v satelitných krajinách.

A vyvrcholenie celej drámy poststalinckého obdobia v Maďarsku s jej dramatickým zauzlením a tragickým vyústením je predmetom najrozsiahlejšej a jedinej kapitoly Gatiho knihy pod názvom *Revolta, ktorá zlyhala*. V troch „dejstvách“ autor vylíčil, ako došlo od spontánneho vypuknutia povstania, cez všetky peripetie rokovaní Nagyovej vlády s povstalcami aj so zástupcami sovietskeho vedenia k premyslenému a konzekventnému zásahu Sovietskej armády a následného potlačenia povstania na príkaz sovietskej politickej špičky a s „požehnaním“ ostatných satrapov sovietskeho bloku, no najmä Číny. Zdá sa, že okrem už spomenutého nedostatočného identifikovania „povstalcov“ Gati podcenil aj dosah ich útoku na budovu mestského výboru strany spojeného s masakrou policajtov aj stranických funkcionárov 30. októbra, teda v čase keď sovieti ešte uvažovali o pokojnom vyriešení maďarskej situácie. Zrejme takéto činy predsa len presvedčili sovietske vedenie, ale aj vedenie Juhoslávie, ktoré sa stalo v tejto veci

sovietskym komplicom, že s povstaním treba radikálne skončiť.

Následne Gatiho úvahy o možnosti vyhnúť sa porážke povstania v prípade, že by sa podarilo Nagyovej vláde presvedčiť tak povstalcov, ako aj sovietske vedenie o obojstranne prijateľných kompromisoch, aké dosiahol práve v tom čase Gomulka v Poľsku, sú síce legitímnou retrospektívnou hypotézou historika, ktorá sa však v konkrétnom historickom čase nenaplnila v dôsledku činov (a sčasti aj nečinnosti) prakticky všetkých zúčastnených. Aj preto táto hypotéza ostáva diskutnou akademickou konštrukciou. A statočnosť I. Nagya, jeho odsúdených a popravených druhov, ale aj ostatných popravených a väznených je zase trvalým morálnym apelom z maďarského povstania roku 1956.

M. Z.

1848 – 1945

MACH, Alexander. *Z ĎALEKÝCH CIEST*. Martin: Matica slovenská, 2008, 368 s.

Dlho očakávaná i viackrát avizovaná kniha spomienok Alexandra Macha, novinára, funkcionára Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLS), v rokoch 1938 – 1945 jedného z najvplyvnejších predstaviteľov ľudáckeho režimu na Slovensku a napokon dlhoročného politického väzňa, je zaujímavým prameňom z oblasti orálnej histórie. Podľa môjho názoru však trochu sklamala nádeje historikov, že memoáre prinesú nejaké nové doteraz nepoznané relevantné fakty či originálne hodnotenia. Zrejme nespĺnila ani nádeje tých čitateľov, ktorí od nej čakali nejaké senzačné odhalenia dokazujúce, že vlastne „všetko bolo inak“. Prirodzene, ako každé memoáre, aj Machove spomienky nesú silnú subjektívnu pečat' s výrazným apologetickým zameraním. To treba rešpektovať, aj keď historik a čitateľ vôbec, môže mať na mnohé uvádzané tvrdenia a hodnotenia odlišný názor, predsa len od autora očakáva trochu viac kritičkej sebareflexie. Zároveň treba brať do úvahy

dobu, kedy Mach spomienky písal (začiatok sedemdesiatych rokov), v akom psychologickom rozpoložení bol po dlhodobom väznení, ako si zvykal na normálny civilný život, nakoľko vedel využívať poznatky slovenskej historiografie, ktorá pri rekonštrukcii dejín I. Slovenskej republiky dosiahla v šesťdesiatych rokoch nezanedbateľné a dodnes akceptovateľné poznatky. Nevieť dať na tieto otázky uspokojivú odpoveď, no zo štruktúry textu knihy, ako aj z vyjadrenia editorov vyplýva, že autor svoje pamäti písal dosť živelne, bez nejakej dopredu zvolenej koncepcie, čo sa odráža aj v textoch, ktoré sa často opakujú, niekedy sú to len akési textové útržky, často ostávajú nedokončené či prerušené doslovne v polovici načatej vety či myšlienky, atď. Možno, že tu mohol pomôcť – v záujme súvislosti a celistvosti textu – citlivý zásah editorov. Okrem toho bola tu aj možnosť porovnať písomnú pozostalosť A. Macha s jeho „spomienkami“, ktoré písal dakedy v druhej polovici päťdesiatych rokov (podobne ako viaceri vtedajších politických väzňov) na príkaz a podľa otázok Štátnej bezpečnosti. Tieto kuriózne materiály sú uložené v Slovenskom národnom archíve v Bratislave.

Problém Machových spomienok nie je teda v ich samotnom obsahu, ktorý nikto nemá právo meniť, ale v spôsobe ich vydania. To pripravovali viacerí historici i nehistorici. Spomienky z Machovej písomnej pozostalosti zhromaždil jeho zať K. Kubík. Hlavnú editorskú prácu na nich vykonal František Vnuk, ktorý ich opatril vysvetľujúcimi poznámkami, úvodným slovom a v závere krátkym Machovým životopisným portrétom. V ňom vykreslil autora spomienok ako úprimného a zapáleného slovenského rodoľuba, čo dokazuje nielen jeho bohatá publicistika, ale aj zanietená verejná činnosť vo funkcii ministra vnútra, hlavného veliteľa Hlinkovej gardy (HG) alebo šéfa Úradu propagandy. Vnuk tak veľmi ľahko obišiel podiel A. Macha na činoch i zločinoch, za ktoré nesie nespornú zodpovednosť. Všetko vysvetľuje dobrými, šľachetnými úmyslami, ktorých uskutočnenie mu prekazili len nacisti a ešte viac odporcovia slovenského štátu a jeho režimu. Pri bližšom poznaní Machovej praktickej i verbál-

nej činnosti v čase druhej svetovej vojny preto ťažko možno akceptovať Vnukovo kategorické hodnotenie: „*Nie je potrebné rozjatrovať tieto bolestné témy (...). Jedno mu však nikto nemôže poprieť: bol človekom citu a kresťanského súcitu nielen voči svojim ale aj voči cudzím a nikomu úmyselne neškodil. Za to, čo svet pokladá za dobré, sa mu dostalo málo uznania, ale za to, čo svet pokladal za zlé, musel veľa vytrpieť.*“ (s. 358) Je to ukážka, ako slovenská historiografia má stálu tendenciu vyrábať mátyrov z politikov, ktorí nimi skutočne neboli. V neobjektívnom a historickým faktom odporúčom duchu sa nesú aj mnohé Vnukove doplňujúce, resp. vysvetľujúce poznámky, kde navyše dochádza k drobným faktografickým nepresnostiam. Myslím, že v tomto smere editor veľmi málo splnil jednu zo základných podmienok kritického vydávania prameňov: istý historický nadhľad nad publikovanými materiálmi, upozornenia na ich prípadné nepresnosti, odkázanie čitateľa na príslušnú odbornú literatúru – a nie iba na takú, ktorá potvrdzuje autorove, resp. editorove postoje a názory.

Pravdaže, predmetom historikovo záujmu je v prvom rade vlastný text Machových spomienok, ktoré sa nesú v dvoch navzájom sa prelínajúcich a doplňujúcich rovinách. Prvou sú spomienky na 23-ročné väznenie autora. Tieto pasáže sú, podľa môjho názoru, najautentickejšie, najpresvedčivejšie. Predmetom spomienok je nielen sama Machova osoba, ale aj desiatky ďalších spoluväzňov z najrôznejších oblastí a ideologických táborov politického a spoločenského života na Slovensku, resp. v Československu. Tu prejavil autor svoju novinársku zručnosť a čitateľa plasticky oboznamuje so svojimi zážitkami z väzenia, ale aj s pocitmi z prvých dní po svojom amnestovaní v máji 1968. Myslím, že pravdivé a úprimné sú aj jeho spomienky na vyšetrovanie a proces pred Národným súdom, od ktorého očakával absolútny trest.

Pre čitateľa sú však najzaujímavejšie i najpodnetnejšie tie pasáže, kde autor píše o svojich politických a spoločenských aktivitách po októbri roku 1938 a od júla 1940, keď sa stal v rámci domáceho vládneho esta-

blishmentu tret'ou, resp. druhou najvplyvnejšou osobnosťou režimu, čo mu prinieslo aj primeraný diel zodpovednosti. Boli to takpovediac „hviezdne roky“ politickej i ľudskej kariéry A. Macha, ktorý považoval 14. marec 1939 za „najšťastnejší deň svojho života“ a povstanie z jesene 1944 za národnú katastrofu i za osobnú tragickú prehru. Neobišiel ani jednu z najcitlivejších otázok režimu slovenského štátu, ktorú bezprostredne a v niektorých fázach rozhodujúcou mierou ovplyvňoval: takzvané riešenie židovskej otázky. Pri týchto pasážach sa jeho text pohybuje medzi ľútosťou a vysvetľovaním svojho konania. Zdá sa, že tu je racionálnejší a úprimnejší ako jeho životopisec a editor spomienok, keď konštatuje: „*Nemožno všetko zvalovať na nemecký tlak, najmä pokiaľ ide menovite o moju osobu. Ako hlavný veliteľ gardy i ako minister vnútra, do rezortu ktorého patrila táto [židovská – I. K.] otázka, odmietal som výhovorky, stále oháňanie, že sme donútení, ináč si poštveme Nemcov.*“ (s. 308) Problémom tu však je, že podobne ako mnohí iní autori, resp. apologeti ľudáckeho režimu zužujú zodpovednosť za tzv. riešenie židovskej otázky len na problematiku deportácií „neárijcov“ do vyhladzovacích táborov. Proces holokaustu totiž začal omnoho skôr a k budúcej tragédii výdatne prispieval aj Úrad propagandy, Hlinkova garda a Ministerstvo vnútra, na čele ktorých A. Mach striedavo stál. Je prinajmenšom prekvapujúce, že týchto „preddeportačných“ krokov a súvislostí sa spomienky takmer nedotýkajú.

Iným citlivým bodom pamäti sú salzburské rokovania a Machova úloha, resp. postoje v mocenskom zápase vnútri ľudáckeho tábora, kde až do konca roku 1942 bol v protitisovskom, pronacistickom radikálnom krídle. V týchto pasážach sa dozvie čitateľ viacero detailov a zaujímavostí o politických i osobných pomeroch vo vtedajších vládnych politických elitách. Preto prekvapuje autorovo evidentne nepravdivé tvrdenie (s. 200), že v „*lete 1940 som bol i politicky i vo verejnej mienke i mocensky v silnejšom postavení, než po Salzburgu (...)* mal som HG, stranu, mal som propagandu“. V skutočnosti však Jozef

Tiso, ako predseda HSLS a najvyšší veliteľ HG, už v máji 1940 prijal rezignáciu Macha na funkciu hlavného veliteľa HG (vrátil sa do nej až po Salzburgu); nie je pravda ani to, že A. Mach menoval Jozefa Kirschbauma do funkcie generálneho tajomníka HSLS – aj to urobil v marci 1939 J. Tiso. Tieto a im podobné nepresnosti nie sú výčitkou autorovi spomienok, ale práve tu (podobne ako na mnohých ďalších miestach), absentuje patričná doplňujúca, resp. vysvetľujúca poznámka editorov.

I. K.

Po roku 1945

DEÁK, István – GROSS, Jan Tomasz – JUDT, Tony. *THE POLITICS OF RETRIBUTION IN EUROPE. WORLD WAR II AND ITS AFTERMATH. (Politika retribúcie v Európe. 2. svetová vojna a jej dôsledky)*. Princeton University Press, 2000, 337 s.

Tento zborník pojednáva o retribúcii v jednotlivých krajinách Európy. Prvé dve kapitoly sa venujú problematike kolaborácie vojnových režimov s nacizmom. Retribúcia spočívala nielen v spravodlivom potrestaní vojnových zločincov, ale aj v odsúdení mnohých nevinných ľudí, ktorí sa stali obeťami nespravodlivosti. Kolaborácia, ktorá bola nevyhnutným znakom vojnovéj doby, znamenala prirodzenú sebaobranu okupovaného národa v záujme jeho záchranu. „*Kolaboranti sú postihnutí intelektuálnou chorobou, ktorá sa môže nazvať historicizmus (...) zamieňajú si potrebu pripustiť ju ako skutočnosť (...) s určitou tendenciou ju morálne schvaľovať.*“

Druhá kapitola pojednáva o vojnovéj skúsenosti v Maďarsku a v Poľsku. Kolaborácia maďarských politikov s nacistickým Nemeckom vystihuje postoj regenta Miklósa Horthyho po nemeckej okupácii na jar 1944, keď mal možnosť prejavíť svoj nesúhlas s touto skutočnosťou. Podľa neho by to znamenalo, že maďarskí Židia, ktorí boli narukovaní v maďarskej armáde, by boli deportovaní

do Osvienčimu. Počas vojny sa mnohí Poliáci aktívne podieľali na prenasledovaní Židov, ktorí boli po vojne nútení opustiť svoje domovy. Na druhej strane však mnohí riskovali svoj život, aby ich zachránili pred deportáciami.

Tretia kapitola pojednáva o procesoch a politických prostriedkoch. Luc Huyse vo svojom príspevku *Trestný právny systém ako politický prostriedok zmeny režimu: Prípady Belgicka 1944 – 1950* uvádza, že belgické retribučné normy diskvalifikovali ľudí, ktorí boli členmi kolaborantských organizácií. Belgická retribúcia mala politický charakter. Dve tretiny obvinených z kolaborácie sa síce nedostali pred ľudový súd, ale boli vedení na zozname a stratili politické a občianske práva. Vojenský prokurátor rozhodol, či daná osoba bude súdená alebo bude vyškrtnutá zo zoznamu. Takmer 60 % všetkých registrovaných občanov bolo zapísaných do zoznamu v čase medzi decembrom 1945 a 15. februárom 1946, čo bolo zámerom ľavicových strán, ktoré pred blížiacimi sa voľbami chceli dosiahnuť stratu volebného práva pre kolaborantov, prevažne katolíkov, ktorí by ináč mohli hlasovať za Katolícku stranu.

Peter Romijn vo svojej štúdií *Obnova sebaobrody: Očista miestnej samosprávy v Holandsku ako problém povojnovej obnovy* uvádza zložitý proces očisty spoločnosti v Holandsku, ktorý prebiehal v dvoch fázach. V prvej vydávala Spojenecká komisia nariadenia o prepustení tých štátnych zamestnancov, ktorí kolaborovali s nacizmom. V druhej fáze vydávala takéto nariadenia holandská vláda, ktorá sa usilovala vykonať retribúciu čo najrýchlejšie. Ťažkosti spojené s vykonávaním retribúcie vyplývali jednak z toho, že exilová holandská vláda v Londýne nemala dostatok informácií o počte holandských úradníkov, pracujúcich pod nemeckou nadvládou, ďalej tým, že tresty pre kolaborantov uvedené v retribučnej norme boli príliš prísne a samotní predstavitelia domáceho odboja sa sťažovali na tento zákon, ktorý vyvolal všeobecnú frustráciu a v neposlednom rade aj tým, že vojenská administratíva vykonávajúca retribučné opatrenia počas oslobodzovania Holandska nemala dos-

tatok skúseností s týmto fenoménom, čo viedlo k mnohým chybám.

Sarah Farmer vo svojom príspevku *Povojnová spravodlivosť vo Francúzsku: Bordeaux 1953* uvádza proces s nemeckým vojakmi, ktorí v júni 1944 vyvraždili obyvateľov mesta Oradour-sur-Glane. Tento proces priťahol veľkú pozornosť verejnosti, ktorá s napätím očakávala jeho výsledok. Rozsudky nad odsúdenými Nemcami sa pohybovali v rozmedzí od 10 rokov po trest smrti. Aj napriek protestom alsaských členov parlamentu a komunistov, ktorí volali po prísnejších trestoch sa revízia rozsudku nekonala. Naopak, roku 1958, päť rokov po ukončení procesu boli všetci odsúdení oslobodení. Tento proces poukázal na situáciu v povojnovom Francúzsku, kde bolo napätie medzi politikou štátu uskutočňovať spravodlivosť voči kolaborantom a potrebou udržiavania spoločenského a politického poriadku.

Lázsló Karsai vo svojej štúdií *Ľudové súdy a revolučná spravodlivosť v Maďarsku, 1945 – 1946* uvádza, že procesy s predstaviteľmi nilašov v Maďarsku ukázali, že komunisti sa chceli pomstiť svojim prenasledovateľom a preto mnohí z nich boli odsúdení na trest smrti. Iba štyria členovia Szálasiho kabinetu stáli so Szálasim pred retribučným súdom. Rada ľudových súdov vydala nariadenie, podľa ktorého mala byť pre každého obžalovaného člena vojnových vlád vypracovaná samostatná obžaloba. Aj napriek prísny trestom pre Szálasiho a jeho spolupracovníkov ľudoví sudcovia neboli presvedčení, že Szálasiho strana získavala peniaze od Nemcov pred septembrom 1944. Vojnoví zločinci, ktorí boli odsúdení na smrť a popravení v rokoch 1945 až 1946 boli rozdelení do troch kategórií: bývalí ministri vlád, masoví vrahovia Szálasiho strany a bývalí strážcovia alebo úradníci židovských pracovných táborov. Činnosť ľudových súdov v januári až októbri 1945, keď boli odsúdení na smrť iba niektorí masoví vrahovia vytvorila dojem, že úlohou ľudových súdov bola odplata zo strany židovských obetí, ktoré sa chceli pomstiť svojim bývalým utlačateľom

Táto publikácia je jedným z prvých pokusov postihnúť dosiaľ neprebádanú problematiku povojnovej retribúcie v strednej a západnej Európe v kontexte rastúcej moci komunistov v týchto krajinách. Prináša nové pohľady na súdenie vojnových zločincov, ktoré pomáhajú čitateľovi pochopiť dôvody, ktoré viedli povojnových predstaviteľov k prísny trestom voči odsúdeným. Aj keď sa nedá na základe uvedených procesov zovšeobecniť charakter retribúcie v jednotlivých krajinách, predsa možno konštatovať, že znamenala radikálny zásah do povojnového usporiadania Európy, pretože odstránila skompromitovanú časť odporcov komunizmu a tým pomohla komunistom k úplnému získaniu moci.

Radoslav Maskal'

REGIONÁLNE DEJINY – ZBORNÍKY

CORANIČ, Jaroslav – ŠTURÁK, Peter (eds.). *GRÉCKOKATOLÍCKA CIRKEV NA SLOVENSKU VO SVETLE VÝROČÍ*. Prešov : Prešovská univerzita v Prešove, Gréckokatolícka teologická fakulta, 2009, 264 s.

Príspevky v zborníku z konferencie, ktorá sa konala 4. – 5. novembra 2008 na Gréckokatolíckej teologickej fakulte v Prešove, sa tematicky orientujú na viaceré významné udalosti Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku.

Jaroslav Coranič v svojom príspevku *Proces vzniku Prešovského gréckokatolíckeho biskupstva* analyzuje kanonické erigovanie Prešovského gréckokatolíckeho biskupstva.

Otázkam špecifického pôsobenia mukačevského biskupa Jozefa De Camillisa (1689 až 1706) sa venuje Cyril Vasil' v príspevku *Mukačevský biskup Jozef De Camillis (1689 až 1706) a niektoré špecifické pastoračné problémy Mukačevskej eparchie na konci 17. storočia*. C. Vasil' predstavuje niektoré menej známe aspekty činnosti Jozefa De Camillisa, ktoré prispeli k cirkevnej obnove.

Otázkou pôvodu maďarských gréckokatolíkov na Zemplíne sa zaoberá Peter Kónya,

aktuálnosťou historického diela Mikuláša Russnáka pre súčasnosť Vojtech Boháč a problematike prínosu blahoslaveného biskupa Pavla Petra Gojdiča, OSBM pre gréckokatolíckej cirkevnej školstvo Peter Šturák.

Reflexiu nad revitalizáciou teologickej fakulty a kňazského seminára po roku 1968 za pôsobenia administrátora Prešovskej eparchie Jána Hirku prináša Marek Petro.

V príspevku o význame kalendára pre gréckokatolíkov Michal Hospodár ponúka reflexiu nad štyridsiatym výročím od vydania prvého knižného kalendára pre gréckokatolíkov po obnove Gréckokatolíckej cirkvi roku 1968.

Článok Lubomíra Petrika *Pôsobenie vlády Jána Babjaka SJ vo vzťahu k teologickému vzdelávaniu a kňazskej formácii v Prešove* sa koncentruje na pôsobenie prešovského arcibiskupa Jána Babjaka SJ.

Aktuálnej téme ekumenizmu v 20. storočí na území tzv. Prešovska sa venuje František Čitbaj v príspevku *Unionizmus a ekumenizmus na území tzv. Prešovska v 20. storočí*.

Okrem týchto príspevkov zborník obsahuje dejiny rímskokatolíckych biskupstiev a rímskokatolíckych osobností: Viliam Judák *Nitrianski biskupi 20. storočia vo výročiach*; František

Dlugoš *Vznik Spišskej diecézy a biskup Ján Vojtaššák*; Gabriel Brendza *Stručná história Banskobystrickej diecézy*; Cyril Hyšem *Košická diecéza a kňazský seminár svätého Karola Boromejského*; Juraj Dolinský *Dejiny Trnavskej arcidiecézy*; Peter Zubko *Sonda do cirkevnej organizácie gréckokatolíkov v 18. storočí pod správou jágerských biskupov*. Ďalší autori ako Peter Žeňuch *Gréckokatolícke cyrilské rukopisné spevníky 18. – 19. storočia v kontexte slovenskej kultúry*, György Janka *Biskup Ján Vályi a maďarskí gréckokatolíci*, Peter Borza *Proces legalizácie Gréckokatolíckej cirkvi v Československu*, Oleg Dukh *Rozvoj ženských baziliánskych monastierov v strednej a východnej Európe*, Dan Ruscu *Vznik Gréckokatolíckej cirkvi v Transylvánii* a Tamás Végseő *Rímske Collegium Germanicum a Hungaricum a gréckokatolíckej cirkvi* analyzujú v svojich príspevkoch gréckokatolícku problematiku v historickom kontexte a poukazujú na významné výročia Gréckokatolíckej cirkvi aj mimo hraníc slovenskej gréckokatolíckej cirkevnej provincie.

Andrej Slodička

KRONIKA

Z DEJÍN VEDY A TECHNIKY V STREDOSLOVENSKOM REGIÓNE

Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici dňa 7. apríla 2009 usporiadal medzinárodnú vedeckú konferenciu s názvom *Z dejín vedy a techniky v stredoslovenskom regióne*, pri príležitosti 65. narodenín významného slovenského múzejníka, odborníka na dejiny baníctva a geológie na Slovensku, vysokoškolského učiteľa a hospodárskeho historika doc. Ing. Ivana Herčka, CSc.

Podujatie prebiehalo na pôde Ústavu vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Organizačne a moderátorsky zastrešoval celú vedeckú konferenciu PaedDr. Pavel Hronček, PhD. z Inštitútu výskumu krajiny a regiónov Ústavu vedy a výskumu UMB. Na úvod jubilanta pozdravili a vyzdvihli jeho činnosť doc. PhDr. Jolana Darulová, CSc. – riaditeľka Ústavu vedy a výskumu UMB, prof. Ing. Rudolf Midriak, DrSc. – vedúci Inštitútu výskumu krajiny a regiónov, RNDr. Miroslav Morovics, CSc. – Historický ústav SAV, prof. Ing. Ivan Makovíny, CSc. – Technická univerzita Zvolen a RNDr., PhDr. Ján Novák, CSc. – ktorý priblížil život, odbornú prácu a dielo doc. Herčka.

V prvom bloku ako prvý vystúpil s príhovorom *Jubilant doc. Ing. Ivan Herčko, CSc.* Milan Durbák. *Spoločné zjazdy slovenských a českých chemikov v Banskej Štiavnici* ozrejmili auditóriu Michal Uher a Jozef Čársky. S témou *Historický pohľad na chemickú analýzu prírodných liečivých vôd na Slovensku* vystúpili Janka Zálešáková a Jozef Čársky. Dôkladnú analýzu technického vzdelávania podal témou *K počiatkom strojníckeho a elektrotechnického vysokoškolského vzdelávania na území Slovenska* Ivan Makovíny. Vysoko odbornou prezentáciou *Využitie starých bankských a geologických máp pre montánny turizmus – prípadová štúdia Gelnica a okolie* sa predstavili Pavol Rybár a Ladislav Hvizdák. Blok prednášok sa uzavrel životopisom školiteľa a blízkeho spolupracovníka doc. Herčka PhDr. Ján Tibenský, DrSc. osemdesiatpäťročný od Milana Petraša.

V popoludňajších hodinách prebiehali prednášky v dvoch paralelných sekciách – v sekcii: *diela – osobnosti – inštitúcie* a v sekcii: *krajina – kultúra*.

Prvú sekciu otvoril Miroslav Kamenický príspevkom *Mikuláš Jozef Jacquin a jeho pobyt v stredoslovenskom regióne* o významnej osobnosti banskoštiavnickej akadémie. Nadväzovala na neho téma *Expertí pre „bankský štát“*. *Prví profesori banskoštiavnickej akadémie a ich vedecko-technická expertíza* od Petera Konečného. *Banské stroje používané v Banskej Štiavnici z pohľadu Mikuláša Podu* priblížila s bohatou obrazovou prezentáciou Ester Hrončeková. Výborného slovenského matematika a prírodovedca I. B. Zocha a jeho matematickú terminológiu zaujímavo sprostredkoval Miroslav Morovics v príspevku *Ivan Branislav Zoch a jeho Slovárske vedeckého slovenského názvoslovie*. Plasticky obraz *Modernizácie technickej základne priemyslu na strednom Slovensku 1918 – 1938* podal Ľudovít Hallon. Tematicky na svojho predchodcu nadviazal Miroslav Sabol s príspevkom *Elektrifikácia stredného Slovenska 1918 – 1938*. Dôležité odvetvie v rámci hospodárstva a jeho rozvoj rozanalyzoval Pavol Martuliak príspevkom *Polnohospodárske školstvo, veda a výskum na strednom Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Významné drevárske podniky na strednom Slovensku poslucháčom priblížil témou *Drevárske a papierenské podniky v stredoslovenskom regióne v rokoch 1938 – 1944* odborník na túto priemyselnú oblasť Peter Mičko. Príspevkom *K výrobe vojenského materiálu na strednom Slovensku v rokoch 1941 – 1944* prednášajúci Marian Uhrín poukázal na dôležitosť kvalitatívnej výzbroje vo vojne. Referátom *Kachelmanova strojareň vo Vyhniach – rozbor výroby poľnohospodárskych strojov na základe technických výkresov* zaujímavo priblížil výrobnú činnosť tejto významnej rodiny, ktorá na našom území ovplyvňovala priemyselnú výrobu Peter J. Hronček. *Vplyv zmien hraníc Slovenska na železničnú sieť* s podrobnými mapami

analyzoval maďarský historik Sándor János Tóth. Prvá sekcia bola ukončená pohľadom na dôležitú historickú udalosť pre Slovensko Viedenskú arbitráž. Príspevok *K hospodárskym a spoločenským pomerom po Viedenskej arbitráži na strednom Slovensku* predniesol Rastislav Kazanský.

Druhú sekciu: *krajina – kultúra* otvoril Ladislav Mlynka s témou *Ján Hanušin a jeho význam v dokumentácii ľudovej techniky*. Zaujímavou témou *Historicko-etnografický výskum čipkárstva ako typického zamestnania obyvateľstva na hornom Pohroní* oslovil poslucháčov Martin Lokša. Historickú analýzu meteorologických meraní s názvom *História klimatických meraní v povodí Hrona* ozrejmil Norbert Polčák. S témou *Dejiny a vývoj techniky ochrany životného prostredia* sa prezentovali Michal Šudý, Marián Šudý a Milan Piatrik. Príspevkom *Ján Šalamún Petian – priekopník ochrany prírody* priblížil Peter Urban život a dielo kňaza i zoológa. *O aktuálnych problémoch dejín lesníctva na strednom Slovensku* referoval Pavol Maliniak. Príspevok na tému *K problematike výskumu výroby drevného uhlia na území Banskobystrickej banskej komory* predniesol Oto Tomeček. Vo svojom referáte *Z dejín sklárne Balážova Huta Ján Žilák* priblížil poslucháčom významné sklárne. Kvalitnú odbornú sondu ponúkol Pavel Hronček v príspevku *Ťažba nerastných surovín v okolí Medzibrodu a jej súčasný odraz v krajine*. Celý tento blok ukončil príspevkom na tému dejín farmácie *Pharmalabor – počiatky farmaceutického priemyslu v Martine* Richard R. Senček.

Doc. Herčkovi, nesporne prináleží v súvislosti s jeho životným jubileom zaslúžené uznanie za doteraz vykonanú prácu v oblasti múzejníctva, histórie baníctva, geológie a hospodárstva, ako aj v pedagogickej oblasti pri výchove novej generácie múzejníkov a hospodárskych historikov. Formou vedeckej konferencie sme mu kolegovia, priatelia a blízki spolupracovníci chceli vzdať hold a úctu.

Miroslav Sabol

KONFERENCIA O AGRARIZME V STREDNEJ A VÝCHODNEJ EURÓPE

V dňoch 14. 4. – 19. 4. 2009 sa v priestoroch Európskej univerzity Viadrina vo Frankfurte nad Odrou uskutočnilo už v poradí štvrté stretnutie (po Frankfurte, Budapešti a Bratislave) členov výskumného medzinárodného tímu zaoberajúceho sa výskumom dejín agrarizmu v strednej a východnej Európe. Cez Volkswagen-Stiftung veľkoryso financovaný projekt dospel už do druhej polovice a právom mohol svoje výsledky prezentovať na širšom medzinárodnom fóre, ktoré zabezpečilo zasadanie Herderovej spoločnosti. Široký časový priestor a aula zaplnená špičkovými, predovšetkým nemeckými historikmi – odborníkmi na východnú Európu, umožňovali rozsiahlu a fundovanú diskusiu k jednotlivým referátom. Ich charakter sa dá rozdeliť do piatich skupín.

Prvú tvorili teoretické otázky. H. Schulz (Frankfurt/Oder) analyzovala pojmové otázky a ich úskalia. A. Harre (Frankfurt/Oder) sa zaoberala agrarizmom na pomedzí ideológie a politiky, súčasne ako demokratickou alternatívou európskej politiky, ktorá musela odolávať rôznym autoritatívnym zvodom. M. Hroch (Praha) si v komparácii a systematizácii všimol roľníkov a agrárnu otázku v jednotlivých národných hnutiach pred druhou svetovou vojnou. R. Holec (Bratislava) sa zaoberal ideovým transferom v rámci agrarizmu a agrárnou demokraciou ako pokusom o tretiu cestu stredoeurópskej transformácie.

Druhú skupinu referátov tvorili vystúpenia zaoberajúce sa zovšeobecnením v rámci širšieho regiónu. A.-M. Köll (Štokholm) sledovala na príklade zmeny roľníka na občana špecifiká agrarizmu v škandinávskych a pobaltských krajinách. N. Swain (Liverpool) sa pokúsil zovšeobecniť osud roľníckych strán v priebehu tzv. socialistickej transformácie. A. Nützenadel (Frankfurt/Oder) charakterizoval agrarizmus v autoriatívno-fašistických režimoch Talianska, Španielska a Portugalska.

A. Doležalová (Praha) sa zaoberala vzťahom agrarizmu a nacionalizmu v stredoeurópskom priestore.

Tretia skupina referátov sa zaoberala situáciou a vývojom v konkrétnych európskych krajinách. E. Bruckmüller (Viedeň) hľadal súvislosti roľníckej a národnostnej otázky v habsburskej monarchii, M. Hughes (Liverpool) sa zaoberal cárskym Ruskom a hnutím tzv. narodnikov v interakcii s agrarizmom a slavjanofilstvom. A. Vári (Miškovec) si všimal agrárne a družstevné hnutia v Uhorsku, resp. Maďarsku. R. Luft (Mníchov) si všimal medzivojnový československý agrarizmus so zreteľom na vzťah nemeckého a českého (československého) agrarizmu. Na mentalitu roľníka v Bulharsku sa zamerlal spoločný referát K. Rotha (Mníchov) a P. Petrova (Sofia). T. Janicki (Poznaň) sa sústredil na kontinuitu, resp. diskontinuitu agrarizmu v medzivojnovom Poľsku. Zs. Bódy (Miškovec) analyzoval medzivojnové Maďarsko ako špeciálny prípad agrarizmu, pričom spochybnil jeho existenciu v medzivojnovom období. J. Love (Illinois) charakterizoval agrarizmus v Brazílii v 70. rokoch 20. storočia na príklade teoretického diskurzu Kautského a Čajanova. R. Taxton (Brandeis) sa zaoberal roľníckym hnutím v Číne a juhovýchodnej Ázii.

Štvrtú skupinu referátov tvorili vystúpenia skúmajúce jednotlivých agrárnych politikov a ich ideologický prínos. B. Murgescu (Bukurešť) sa pokúsil o typizáciu agrárnych vodcov na príklade Stjepana Radiča, Antonína Švehlu, Alexandra Stambolijského a Iona Mihalacheho. W. Medrzecki (Varšava) sa venoval osobnosti charizmatického poľského agrárneho vodcu Wincenta Witosa. Na pomedzí druhej a štvrtej skupiny stál referát dvojice autorov E. Kubů a J. Šoušu (Praha). Analyzoval viedenskú Zelenú internacionálu a dvoch agrárnych teoretikov Ernsta Laura a Alexandra Blaskovicha.

Piata skupina referátov sa zamerala na odraz agrarizmu v umení, ktoré tvorilo organickú súčasť a spojenca tejto politickej ideológie. A. Gogoltan (Kluž) si všimala obraz roľníka v rumunskom výtvarnom umení v prvej polovici 20. storočia. R. Born (Lipsko) si všimal to isté v stredoeurópskom umení, pričom veľkú pozornosť venoval aj slovenským autorom M. Benkovi a Ľ. Fullovi. Ch. Ebert (Frankfurt/Oder) porovnávala zachytenie a obraz roľníka v literárnych dielach Zolu, Tolstého a Reymonta.

Veľké podujatie historikov z viac ako desiatich krajín ukázalo, že výskum agrarizmu je napriek významným posunom v našom poznaní stále veľkou výzvou, najmä keď prevládajú pokusy o medzinárodnú komparáciu a typizáciu, ako aj o teoretické otázky ideového transferu. Z konferencie vyjde dvojjazyčný zborník a výsledky výskumného tímu budú prezentované v samostatnej sekcii na kongrese hospodárskych dejín v Utrechte v auguste 2009. Na rok 2010 sa plánuje konferencia v Prahe a finále celého projektu, okrem výstupov v podobe zborníkov a samostatných monografií, zabezpečí kongres pre dejiny východnej Európy v Štokholme.

Roman Holec

ŠLACHTA V STREDOVEKU A RANOM NOVOVEKU

Pod týmto názvom sa 21. a 22. mája 2009 konala v Győri medzinárodná konferencia, ktorá mala za cieľ prezentovať výsledky najnovších výskumov slovenských a maďarských historikov. Hlavným organizátorom zaujímavého a prínosného podujatia bola Slovensko-maďarská komisia historikov, Maďarská historická spoločnosť a Múzeum Jánoša Xantusa v Győri, ktoré pre rokovania poskytlo reprezentatívne priestory svojej historickej budovy. Konferenciu zahájili dr. Štefan Šutaj a dr. László Szarka, predsedovia Slovensko-maďarskej komisie historikov, ktorá funguje od roku 1993 a každoročne organizuje spoločné vedecké podujatia i výskumné projekty.

Zámer konferencie – priniesť na jednotlivé problémové okruhy pandanta zo slovenskej i maďarskej strany – sa podaril. Prvým z nich bola problematika formovania šľachty ako pri-

vilegovanej vrstvy v najstarších obdobiach stredoveku, o ktorej referovali Attila Zsoldos a Ján Lukačka. Kým maďarská historiografia sleduje proces utvárania sa šľachty a jej ďalšiu diferenciaciu v stredoveku na základe písomných prameňov, vzťahujúcich sa na celé územie historického Uhorska (A. Zsoldos vychádzal vo svojej historicko-právnej analýze šľachty z definícií jednotlivých šľachtických vrstiev v zákonoch Štefana I. i v neskoršej uhorskej legislatíve do konca 15. storočia), upozornil J. Lukačka na interpretačné možnosti najnovších archeologických nálezov z územia Slovenska, najmä pri problematike výskumu pôvodu šľachty a otázok kontinuity resp. diskontinuity osídlenia Veľkej Moravy pri utváraní Uhorského kráľovstva.

Nasledujúce príspevky charakterizovali šľachtu ako špecifickú sociálnu vrstvu v neskorších obdobiach, a to na základe rôznych prístupov a prameňov. Predstavitelia mladšej generácie maďarských historikov predniesli výsledky systematických výskumov postavenia šľachty vo vybraných regiónoch stredovekého a ranonovovekého Uhorského kráľovstva, vrátane územia dnešného Slovenska. Árpád Nógrádi prezentoval závery svojich výskumov hradných majetkov a hradných jobagiónov v Bratislavskej stolici, ku ktorým dospel metódou rekonštrukcie majetkových pomerov šľachty Arpádovského obdobia s prihliadnutím na jej neskorší majetkový vývoj (ako pramene použil súpisy majetkov z 13. a 14. storočia). Upozornil, že tento prístup napomáha korigovať viaceré tradované závery, napríklad o charaktere donačnej politiky Ondreja II. K novým a podnetným zisteniam dospel aj Tamás Pálosfalvi, ktorý komparáciou kariérnej stratégie a životných osudov najvýznamnejších predstaviteľov vybraných rodov dlhodobo analyzuje postavenie a význam šľachty v Slavónsku. Kým doteraz sa historiografia zameriavala najmä na aristokraciu, Tibor Neumann venoval pozornosť najnižším vrstvám šľachty. Na základe štúdia daňových súpisov z prvej polovice 16. storočia z Nitrianskej župy (Ostrihomskeho arcibiskupstva a Nitrianskeho biskupstva) priblížil dobovú definíciu kategórie šľachty s jednou usadlosťou (jednousedlosťou šľachty). Konštatoval, že takto definovanú vrstvu nemožno stotožňovať so súčasnou definíciou majetkovej či sociálnej vrstvy, keďže sa jednalo o pomocnú kategóriu, vytvorenú pre potreby zdaňovania, ktorá často neodrážala skutočné majetkové a sociálne postavenie jej príslušníkov.

Ďalší tematický okruh, ku ktorému odzneli referáty zo slovenskej strany, predstavuje pôsobenie šľachty v mestách. Federik Federmayer priblížil šľachtický element v Bratislave v 16. a 17. storočí, pričom charakterizoval rozdiely nielen medzi jednotlivými skupinami šľachty, ale aj v rámci dvoch spoločensko-právnych mestských centier, t. j. Kráľovského hradu s Podhradím a Slobodného kráľovského mesta Prešporok. Za špecifikum možno považovať skutočnosť, že napriek statusu hlavného mesta, ktoré Prešporok získal roku 1536, sa v ňom v priebehu 16. a 17. storočia nesformovala dvorská aristokratická a ani vzdelanecká spoločnosť, typická pre iné hlavné stredo európske kráľovské mestá. Zaujímavú problematiku pôsobenia šľachty v mestách malokarpatského regiónu (na príklade Svätého Jura a Pezinku) predniesol Michal Duchoň, pričom potvrdil závery, že vrstva nobilitovaných mešťanov v zemepanských mestách v Uhorsku bola významná a početná. Významu a pôsobeniu šľachty v stolicach Zadunajska sa venovali Péter Dominkovits a János Varga.

Časť referátov sa sústredila na charakteristiku šľachty z hľadiska kultúry každodenného života a mentálneho sveta aristokracie. Život stredovekého aristokrata z tohto aspektu pútavo vykreslila Daniela Dvořáková, pričom upozornila na dôležitosť rozličných, aj menej využívaných druhov prameňov (kroniky, korešpondencia, správy cudzincov, účtovný materiál, ikonografické pramene atď.). Potrebu rozšíriť pramennú základňu a sústrediť sa na sociálnohistorickú analýzu zdôraznila aj Enikő Csukovics, ktorá v referáte *Uhorská šľachta očami cudzincov* priblížila obrazy a stereotypy, ktoré sprostredkúvali stredoveké cestopisy, správy vyslancov i dobová umelecká tvorba. Prínos výskumu každodenného života šľachty podčiarkol referát Tünde Lengyelovej, v ktorom charakterizovala význam problematiky zdravotných pomerov, úrovne dobovej medicíny a liečiteľstva pre

poznanie všedného života v aristokratických rodinách, ako aj postavenia žien v ranom novoveku. Život na aristokratickom dvore v ranom novoveku na príklade dvora Mikuláša Eszterházyho vykreslila Diana Duchoňová. Ako pramene využila dvorské štatúty, pričom vyzdvihla význam inštrukcií pre výchovu pri štúdiu stratégií výchovy a výberu kariéry mladých aristokratov.

Viacere referáty sa venovali stratégiám majetkového a kariérneho vzostupu šľachty v 16. storočí. Géza Pálffy analýzou donácií z obdobia 1526 – 1608 sledoval sociálnu mobilitu aristokracie, pričom analyzoval typy kariér a spôsobov získania príslušnosti k magnátskemu stavu. Na rozdiel od Rakúska, kde dôvodom udelenia barónstva bola kombinácia vojenských i dvorských zásluh, v Uhorskom kráľovstve zostávala dominantnou kariérou pre povýšenie vojenská služba. Anna Fundárková ilustrovala kariéry aristokracie na príklade bratov Pavla a Štefana Pálffyho, ako aj sobášnu politiku rodu ako prostriedky na zvýšenie významu a prestíže rodu. Záverečný referát Vladimíra Segeša o šľachtickej insurekcii charakterizoval vývoj tohto špeciálneho typu armády i jej významu ako výrazu privilegovaného postavenia šľachty v Uhorskom kráľovstve. Upozornil, že táto inštitúcia mala najmä v neskorších obdobiach už len symbolický význam, ktorý podporoval vžitý obraz šľachtica – bojovníka, lojálneho voči kráľovi. V skutočnosti bolo insurekčné vojsko do bojov nasadzované minimálne a postupne strácalo na bojaschopnosti, jeho úplná nefunkčnosť sa ukázala v bitke pri Rábe (1809), ktorá znamenala jeho posledné nasadenie a zánik.

Konferencia, ktorú sprevádzali obvyklé pracovné rokovania Slovensko-maďarskej komisie, priniesla konfrontáciu nových poznatkov a otvorila priestor pre komparáciu a vzájomnú spoluprácu slovenských a maďarských historikov. Publikovanie prednesených príspevkov sa plánuje v budúcom roku.

Gabriela Dudeková

Autori čísla:

PhDr. Blanka **Brezováková**, CSc., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, histbrez@savba.sk; doc. Dr. Judit **Pál**, Universitatea Babeş-Bolyai, Facultatea de Istorie și Filosofie, Catedra de Istorie Modernă, str. Kogalniceanu 1, Cluj-Napoca, România; pj1867@yahoo.com; doc. PhDr. Jan **Županič**, Ph.D., Ústav světových dějin, Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, Česká republika, jan.zupanic@ff.cuni.cz; Prom. hist. Natália **Krajčovičová**, CSc., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, histnata@savba.sk; Attila **Simon**, PhD, Univerzita J. Selyeho, Katedra histórie, Roľníckej školy 1 519, 945 01 Komárno, simon@realtmail.sk; doc. PhDr. Jan **Eichler**, CSc., Ústav mezinárodních vztahů, Nerudova 3, 110 00 Praha, Česká republika, eichler@iir.cz; Dr. László **Gulyás**, PhD, Szegedi Tudományegyetem, 6724 Szeged Mars- tér 7, Hungary, gulyas1@t-online.hu; Dr. István **Tóth**, Móra Ferenc Múzeum Szeged, Roosevelt tér 1-3, 6720 Szeged, Hungary, gtothi@t-online.hu; Mgr. Jana **Tulkisová**, Katedra všeobecných dějin, Gondova 2, 818 01 Bratislava, tulkisova@gmail.com.

OBHÁJENÁ DOKTORANDSKÁ DIZERTAČNÁ PRÁCA V ODBORE SLOVENSKEJ DEJINY

PHDR. JOZEF JAMBRICH: ÚLOHA INTELIGENCIE V KOMUNISTICKEJ
STRANE NA SLOVENSKU V ROKOCH 1929 – 1948

Obhajoba sa konala 31. marca 2009.

Školiteľ: prof. PhDr. Karol Fremal, CSc.

Oponenti: prof. PhDr. Jan Rychlík, DrSc., prof. PhDr. Róbert Letz, PhD., doc. PhDr. Jan Pešek, DrSc.

Školiace pracovisko: Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Témou dizertačnej práce je zhodnotenie, objasnenie a zdokumentovanie postupného rastu úlohy inteligencie v komunistickej strane na Slovensku medzi príchodom radikálneho boľševického krídla k moci na V. zjazde KSČ vo februári 1929 a predohrou víťazstva komunistov v Československu v podobe jesennej politickej krízy na Slovensku v decembri 1947.

Práca sa zameriava v prvom rade na inteligenciu bezprostredne spojenú s profesionálnou prácou pre komunistickú stranu – profesionálnych revolucionárov. Poukazuje na skutočnosť, ako vznikala komunistická inteligencia, ako narastal jej vplyv v strane, s akými ťažkosťami a problémami sa stretávala, ako ju akceptovala verejnosť a ktoré okolnosti rozhodli, že sa z nej stala politická špička na Slovensku.

Z chronologického hľadiska je práca rozdelená na tri kapitoly. Prvá kapitola, rozsahovo vyplňajúca takmer polovicu práce, začína krátkym exkurzom do dvadsiatych rokov, keď začala pôsobiť skupina komunistických intelektuálov okolo časopisu DAV. Po analýze niektorých problémov s boľševizáciou na Slovensku hodnotí činnosť predstaviteľov inteligencie v straníckych a poslancích funkciách a ich postupné prenikanie medzi komunistickú elitu pred rokom 1938. Pozornosť venuje špecifickému postaveniu Štefana Majora, ktorý sa stal „vodcom“ slovenského pracujúceho ľudu. Osobitne sa venuje cestám komunistickej inteligencie do Sovietskeho zväzu a jej podielu na propagácii sovietskeho života medzi slovenskou verejnosťou.

Druhá kapitola sa zameriava na obdobie ilegality v rokoch 1938 – 1944, keď sa vytvorili predpoklady pre početný nárast komunistickej inteligencie v straníckej hierarchii. Ústrednou témou kapitoly sú perzekúcie komunistickej inteligencie ľudáckym režimom a jej zapojenie do činnosti jednotlivých ilegálnych komunistickej vedení. Časť kapitoly sa venuje Júliusovi Ďurišovi ako politickému vedúcemu I. ilegálneho vedenia Komunistickej strany Slovenska (KSS). Vrcholom bolo pôsobenie Gustáva Husáka a Ladislava Novomeského v V. ilegálnom vedení KSS od leta 1943. Ešte výraznejšie bolo zastúpenie vo vzniknutej ilegálnej Slovenskej národnej rade (SNR), ktorá pripravovala ozbrojené protifašistické vystúpenie. Rastúci podiel inteligencie v komunistických orgánoch akceptovalo aj zahraničné vedenie v Moskve.

Tretia kapitola práce sleduje a hodnotí činnosť inteligencie v KSS od začatia Slovenského národného povstania až do konca roka 1947. Počas povstania sa komunistická inteligencia dostala do všetkých orgánov a výrazne prenikla hlavne do Zboru povereníkov SNR. Obraz inteligencie charakterizuje práca v aparáte KSS a pri rozpracúvaní úloh plánovanej kultúrnej revolúcie. V jednotlivých podkapitolách je vidieť premenu politickej línie v radoch komunistickej inteligencie od povstaleckej spolupráce s Demokratickou stranou (DS) po otvorené nepriateľstvo zapríčinené prehrou vo voľbách v máji 1946. Dominujúce postavenie mal G. Husák. Politická reprezentácia z radov komunistickej inteligencie výraznou mierou prispela k jesennej politickej kríze roku 1947 na Slovensku a zmene výsledkov volieb

v neprospech DS. Úloha a postavenie jednotlivcov v strane je v každej kapitole doplnená ich stručnými osudmi po roku 1948.

PHDR. PAVOL MALINIAK: KULTÚRNA KRAJINA A PRÍRODNÉ PROSTREDIE ZVOLENSKEJ KOTLINY V STREDOVEKU

Obhajoba sa konala 31. marca 2009.

Školiteľ: doc. Vincent Múcska, PhD.

Oponenti: prof. PhDr. Július Bartl, CSc., doc. PhDr. Vladimír Rábik, PhD., doc. PhDr. Marián Skladaný, CSc., prof. PhDr. Ferdinand Uličný, DrSc.

Školiace pracovisko: Katedra histórie, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Dizertačná práca historickogeografického zamerania rekonštruje a analyzuje historickú krajinu a kontakty človeka s prírodou vo vymedzenom regióne. Zámerom práce bolo podrobnejšie spracovať domácimi bádateľmi dosiaľ obchádzanú tému. Spojenia kultúrna krajina a prírodné prostredie vyjadrujú dve kontrastné, často aj prekrývajúce sa formy prostredia. V prípade kultúrnej krajiny je dominantným znakom prítomnosť a dlhotrvajúce pôsobenie človeka. Prírodné prostredie s prevažujúcim vývojom bez ľudských vplyvov možno pokladať v sledovanom období už len za porovnávací model ideálnych podmienok.

Prvá kapitola opisuje fyzickogeografické podmienky Zvolenskej kotliny, počínajúc vymedzením hraníc skúmaného regiónu až po znaky prírodného prostredia v historickom období. Súčasťou kapitoly je aj prehľad údajov o stredovekom osídlení kotliny. Nadväzujúca časť hodnotí vzťah stredovekého osídlenia k vybraným zložkám prírodného prostredia, predovšetkým k výškovým stupňom a expozícii reliéfu. Cieľom porovnania rozsahu osídlenia s prírodnými krajinnými typmi je poznanie vzťahov osídlených lokalít k súboru pôsobiacich činiteľov.

Druhá kapitola pojednáva o formovaní územnej správy regiónu. Venuje pozornosť predpokladanej organizácii ešte pred utvorením komitátu. Bližšiu pozornosť sústreďuje na Zvolenský komitát, osobitne na jeho vznik a na označovanie tejto územnej jednotky. V ďalších podkapitolách charakterizuje cirkevnú organizáciu územia začleneného vo Zvolenskom archidiakonáte. Pozornosť venuje aj utváraniu samostatnej Zvolenskej stolice v prvej polovici 14. storočia.

V tretej kapitole sa autor zamerá na rekonštrukciu prírodných podmienok územia na základe údajov z prameňov od polovice 13. až do druhej polovice 16. storočia. Túto kapitolu tvoria dve rozsiahlejšie časti. Prvá hodnotí problematiku hraníc v kultúrnej krajine a početné doklady spojené s ohraničovaním majetkov. Zámerom druhej časti je prispieť na základe štúdia administratívnej i domácej lexiky k poznaniu terminológie používanej v stredoveku a ranom novoveku pri označovaní prvkov a zložiek prírodného prostredia.

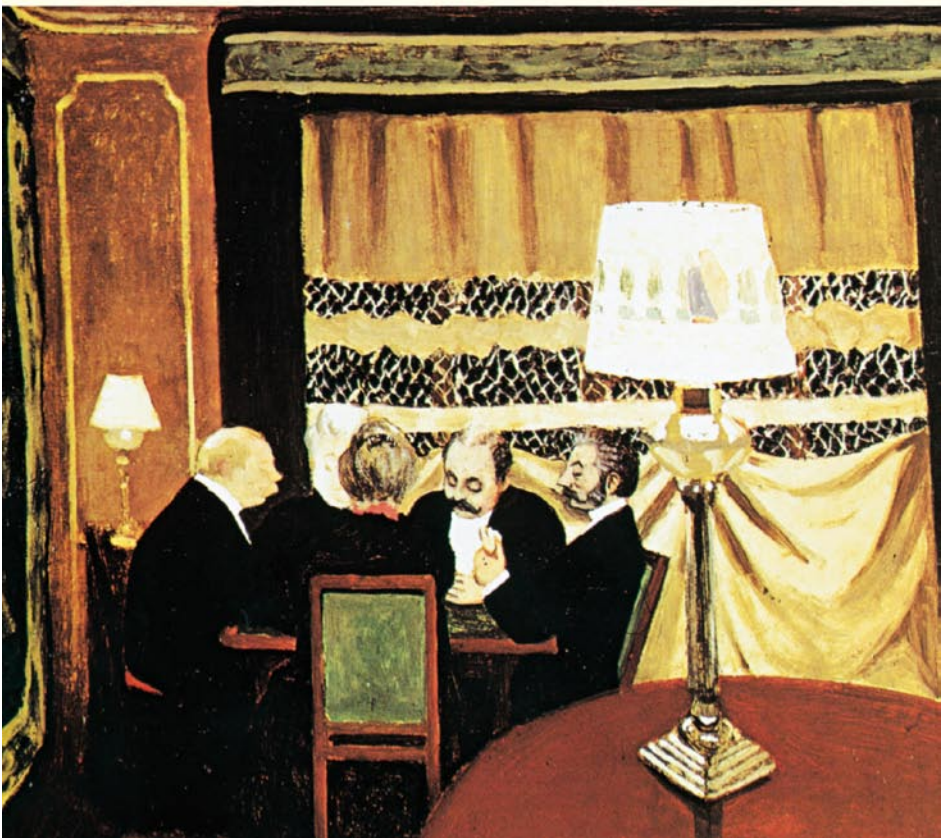
Štvrtá kapitola hovorí o aktivitách človeka v prírodnom prostredí. Sleduje podoby zasahovania do krajiny a jej pretváranie s rôznou intenzitou. Pozornosť upriamuje najmä na charakteristické činnosti a aktivity s výrazným dopadom na krajinu. Jednotlivé podkapitoly sledujú ťažbu a spracovanie dreva, ťažbu nerastných surovín, úpravu a využívanie vodných tokov. Všíma si aj doklady o rybárstve, poľovníctve a poľnohospodárstve, najmä o ich rozšírení, podobách a organizácii.

Záverčná piata kapitola pristupuje k syntetizujúcemu hodnoteniu územia s trvalým osídlením a jeho dosahom. Na príklade vybraných lokalít opisuje v základnej podobe priebeh osídľovania územia a postup pri kultivácii krajiny. V ďalšej časti sa zameriava na typy komunikácií a podmienky, ktoré poukazujú na prítomnosť významnejších ciest. Samostatnú pozornosť venuje vymedzeniu rozsahu antropogénnych vplyvov v prostredí.

STOROČIE

ŠKANDÁLOV

Aféry v moderných dejinách Slovenska

Pokyny pre autorov

Historický časopis vychádza štyrikrát do roka. Uverejňuje výhradne pôvodné články, ktoré sú výsledkom vlastnej bádateľskej činnosti autora. Príspevky redakcia predloží na posúdenie dvom lektorom. O ich prijatí alebo neprijatí na základe lektorských posudkov a rozhodnutia redakčnej rady Historického časopisu autorov upovedomíme do 90 dní odo dňa doručenia do redakcie. Autori poskytujú svoje rukopisy exkluzívne *Historickému časopisu* a pred rozhodnutím redakčnej rady ich neuverejnia v iných časopisoch. Rukopisy sa nevracajú.

Príspevky do Historického časopisu odovzdávajte, resp. posielajte na adresu redakcie v elektronickej forme (na diskete alebo e-mailom formou prílohy) v textovom editore Word pod operačným systémom Windows. Pri písaní poznámok pod čiarou (nie na konci príspevku) používajte príkaz *Vložiť* a následne *Poznámka pod čiarou*.

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán (72 000 znakov vrátane medzier), recenzií 10 strán (18 000 znakov vrátane medzier) a anotácií 3 strany (5 400 znakov vrátane medzier). K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca 1 400 znakov, krátky abstrakt (cca 700 znakov) a osobné údaje o autorovi (bydlisko, zamestnanie, e-mail a telefonický kontakt).

Vzhľadom na platnosť *STN ISO 690 – Dokumentácia. Bibliografické odkazy* – je potrebné rešpektovať jej zásady. Niektoré interpunkčné znamienka sa v odkazoch používajú odlišne od pravidiel slovenského pravopisu. Pre uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

Odkaz na monografiu (1 – 3 autori):

¹KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991, s. 56.

²PEŠEK, Jan - BARNOVSKÝ, Michal. *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava : Veda, 1997, 311 s.

Pozn.: dve alebo tri mená sa navzájom oddeľujú spojovníkom s medzerami po oboch stranách spojovníka.

Odkaz na monografiu (viac ako 3 autori):

³HOLEC, Roman et al. *Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva : Víťazstvá a prehry*. Bratislava : Družstevná únia SR, 1995, s. 201-202.

Pozn.: čísla strán v rozpätí strán sa uvádzajú so spojovníkom.

Odkaz na zborník ako celok:

⁴BYSTRICKÝ, Valerián (ed.). *Slovensko v politickom systéme Československa : Materiály z vedeckého sympózia Časť 11. – 13. novembra 1991*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1992, 99 s.

Pozn.: Ako prvý údaj sa uvádza meno editora, ak má primárnu zodpovednosť za zostavenie diela. Pri viacerých zostavovateľoch meno prvého na titulnom liste.

Pozn.: Osoby, ktoré majú sekundárnu zodpovednosť (napr. vedecký redaktori, editori, prekladatelia...) sa uvádzajú za názvom.

⁵*Slovenská veda : zborník zo 14. medzinárodnej konferencie*. Ed. Elena Nedorostová. Bratislava : Veda, 2001, 248 s.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci:

⁶MICHÁLEK, Slavomír. Hodža a Osuský, názory a pozície v rokoch 1939 – 1945. In PEKŇÍK, Miroslav (ed.). *Milan Hodža štátnik a politik*. Bratislava : Veda, 2002, s. 301-317.

Odkaz na štúdiu publikovanú v periodiku:

⁷KOVÁČ, Dušan. Popoluška slovenskej historiografie – vlastné dejiny. In *Historický časopis*, 2004, roč. 52, č. 2, s. 233-244.

Odkaz na už uvedený prameň:

⁸KAMENEC, ref. 1, s. 37.

V prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa:

⁹KAMENEC, Po stopách, ref. 1, s. 12.

Odkaz na elektronický zdroj:

¹⁰KUCIANOVÁ, Anna. Personálie v elektronickej súběžnej Slovenskej národnej bibliografii. In *Bibliografický zborník 2000 – 2001* [online]. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 136-139. Dostupné na internete: <http://www.snk.sk/nbuu/Zbornik_2000_2001.pdf>

Všeobecné poznámky:

- Ak v prameni nie je uvedené miesto vydania, rok vydania, vydateľstvo uvádzame: b. m., b. r., b. v.

- V prípade viacerých miest vydania a vydateľstiev sa názov vydateľstva pridá k príslušnému miestu vydania:

Praha : Argo; Bratislava : Concordia, 1999.

- Ak je viac miest vydania a len jeden vydateľ, tak miesta vydania oddelíme bodkočiarkou a medzerou:

Bratislava; Martin : Osveta, 1956.

- Údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu. Preklad názvu sa môže pripojiť v hranatých zátvorkách.

- Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

- Odkaz na archívny prameň:

Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Poverenictvo informácií a osvetly (ďalej PIO), kartón (ďalej k.), č. j. 785.

Adresa redakcie: Historický časopis, Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Tel.: +421-2-529 25 753; 0908 09 89 37

E-mail: histcaso@savba.sk

http: <http://www.historickycasopis.sk/>

objednávky: písomne, telefonicky, mailom, prípadne prostredníctvom elektronického objednávkového formuláru na webovskej stránke časopisu